

arhivi

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2019

Letnik 42
št. 1

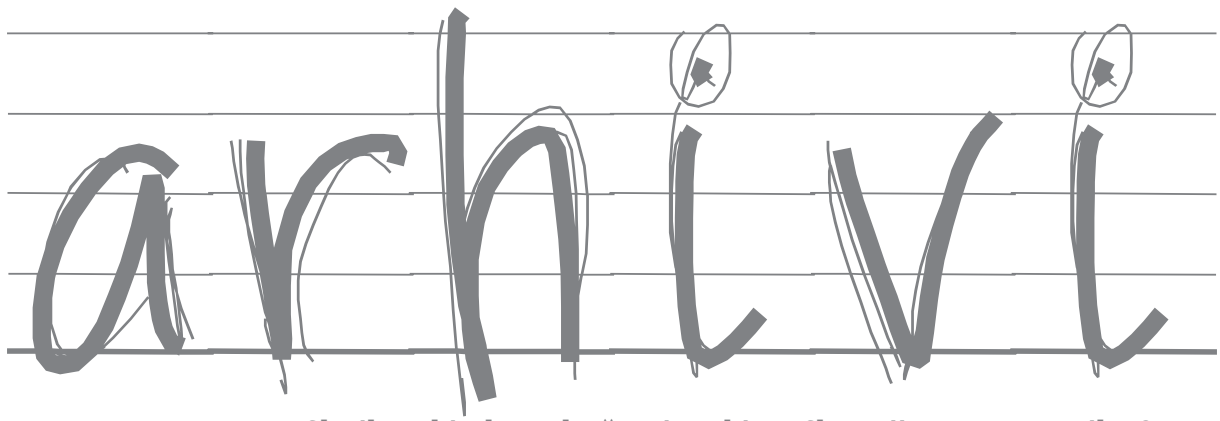
arhiivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

9 770351 283001

Glasilno Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2019

Letnik 42
št. 1

Sprednja stran voščilnice župljanov mestne župnije Kranj z vdelano stekleno fotografijo novoimenovanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju z dne 31. maja 1860. Vir: Nadškofijski arhiv Ljubljana. (Foto: Tomaž Lauko)

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2019 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 523, SI-1102 Ljubljana
telefon: (01) 241 42 45
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: arhivi.urednistvo@gmail.com
URL: www.arhivsko-drustvo.si/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Glavni in odgovorni urednik: dr. Gregor Jenuš (Ljubljana)
Tehnična urednica: Dunja Mušič (Ljubljana)
Uredniški odbor: Zdenka Bonin (PAK), dr. Boris Golec (Univerza v Ljubljani),
dr. Bojan Himmelreich (ZAC), dr. Gregor Jenuš (ARS, odgovorni urednik), mag. Tone Krampač
(Škofijski arhivi), Jernej Križaj (ARS), Aleksander Lavrenčič (TV dokumentacija), Leopold Mikec
Avberšek (PAM), Dunja Mušič (ZAL, tehnična urednica), dr. Elvis Orbanič (DAP), Ivanka Uršič
(PANG), dr. Peter Wiesflecker (StLA Gradec), Katja Zupanič (ZAP)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. maj 2019
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Petra Markuš
Prevodi: Petra Markuš (angleščina)
Fotografska dela: Tomaž Lauko
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*;
ProQuest, Library & Information Science Source; *Library, Information Science & Technology*
Abstracts with Full Text (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de*
Archivos (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

OSEBNE VESTI – IN MEMORIAM

Marija Kos	IN MEMORIAM Mag. Janez Kopač (1948–2019)	9
------------	---	----------

ČLANKI IN RAZPRAVE

BORIS GOLEC	Rod Valentina Vodnika	11
PAVEL ČELIK	Pritožbe zoper može postave na slovenskem (1850–2017)	45
MARKO BONIN	Vzpostavitev katastra lastnikov piranskih solin leta 1816	83

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

BLAŽ OTRIN	Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – predstavitev arhivalije, proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka	115
BLAŽENKA FIRST	Posnetek Kranja na steklu – uvod v vedutno fotografijo na Slovenskem Poskus atribucije svetlobne slike iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani	131
JEDERT VODOPIVEC, ŽIGA ŠMIT	Preiskava fotografije Kranja na steklu (1860) z metodo PIXE	173
LUCIJA PLANINC	Vizualna preiskava fotografije župnijske cerkve sv. Kancijana z delom glavnega trga v Kranju	189
JURIJ ROSA	Arhivska dediščina »vodopivcev« v novogoriškem pokrajinskem arhivu	207

OSEBNE VESTI

Matevž Košir	Devetdeset let dr. Eme Umek	215
Nataša Budna Kodrič Lilijana Žnidaršič Golec	Sedemdeset let mag. Aleksandre Serše	218
Tadej Cankar	Dr. Ljuba Dornik Šubelj in njen življenjski jubilej	224

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Dejan Zadavec	Boris Golec: <i>Vzpon in zaton Dienerspergov: Štajersko potomstvo Janeza Vajkarda Valvasorja v luči svojih genealoško-biografskih in spominskih zapisov (1278–1908)</i>	229
---------------	---	------------

Aleksander Žižek	Zdenka Semlič Rajh: <i>Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne Občine Maribor 1853–1863</i> (Kritična objava arhivskih dokumentov)	231
Vinko Skitek	Kubiska Scharl in Michel Pölzl: <i>Das Ringen um Reformen. Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766-1792). Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Nr. 60</i>	232
Boštjan Zajšek	Boštjan Zajšek: »JUGOSLAVIJA PRIHAJA«. <i>Kako se je odvila prevratna doba 1918/19 v Mariboru in drugje na slovenskem Štajerskem in Koroškem</i>	234

INDEX

PERSONALIA - IN MEMORIAM

Marija Kos	IN MEMORIAM Janez Kopač (1948–2019)	9

ARTICLES AND PAPERS

BORIS GOLEC	Valentin Vodnik's lineage	11
PAVEL ČELIK	Complaints Against Policemen on the Slovenian Territory (1850-2017)	45
MARKO BONIN	Implementation of Piran Salt Pans Owners Cadastre in 1816	83

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

BLAŽ OTRIN	Photograph of Kranj on Glass From 1860 – the Presentation of Archivalia, Research Process, and the Historical Context of Origin	115
BLAŽENKA FIRST	Image of Kranj on Glass – An Introduction to Vista Photograph in Slovenia Attempt of Attribution of Image on Glass From the Archdiocesan Archives in Ljubljana	131
JEDERT VODOPIVEC, ŽIGA ŠMIT	Examination of the Oldest Photograph of Kranj Using the PIXE Method	173
LUCIJA PLANINC	Visual Examination of Photograph of Parish Church of St. Cantianus with Part of the Main Square of Kranj	189
JURIJ ROSA	Archival Heritage of »Vodopivci« in Regional Archives Nova Gorica	207

PERSONALIA

Matevž Košir	90 Years of dr. Ema Umek	215
Nataša Budna Kodrič Lilijana Žnidaršič Golec	70 Years of mag. Aleksandra Serše	218
Tadej Cankar	Dr. Ljuba Dornik Šubelj and her Anniversary	224

REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Dejan Zadavec	Boris Golec: <i>Rise and Fall of Dienerspergs: Styrian Descendants of Janez Vajkard Valvasor in the Light of Genealogical-Biographical and Memorial Records (1278–1908)</i>	229

- Aleksander Žižek   Zdenka Semlič Rajh: *Conference Minutes of the Municipal Board of the City of Maribor 1853–1863* (Critical Publishing of Archives)   **231**
- Vinko Skitek   Kubiska Scharl in Michel Pözl: *The struggle for reforms. The Viennese court and its personnel in the change (1766–1792). Releases of the Austrian State Archives, No. 60*   **232**
- Boštjan Zajšek   Boštjan Zajšek: *Yugoslavia is Coming. How Did the Revolutionary Period 1918/19 in Maribor and in Other Places in Slovenian Styria and Carinthia Unfold*   **234**

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ⊗ Prispjevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ⊗ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⊗ Prispjevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec **virov in literature**.
- ⊗ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⊗ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ⊗ V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ⊗ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer: SI AS 1, šk. 1.
- ⊗ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⊗ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
- ⊗ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otoprepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⊗ Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ⊗ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ⊗ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani *ADS*.
- ⊗ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani *ADS*. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1102
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 24 14 245
e-pošta:
arhivi.urednistvo@gmail.com

Rok za oddajo prispevkov za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* za prvo številko je

1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko

20. maj,
za drugo številko pa
20. oktober!

ARHIVI, the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1102
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 24 14 245
Email:
arhivi.urednistvo@gmail.com

Deadlines
papers for the section *Articles and Papers, From Practice to Practice and From Archival Files and Collections* are to be submitted by
May 1
for the first number
and by
October 1
for the second number!
Papers for other sections are to be submitted by
May 20
for the first number
and by
October 20
for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- ⦿ Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- ⦿ Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- ⦿ Papers for the sections *Articles and Papers, From Practice to Practice, and From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **key-words** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- ⦿ Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- ⦿ Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- ⦿ Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- ⦿ Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: SI AS 1, box 1.
- ⦿ Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⦿ Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
- ⦿ Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225-269.
- ⦿ Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- ⦿ Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- ⦿ Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- ⦿ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

IN MEMORIAM Mag. Janez Kopač (1948–2019)

Na tržiškem pokopališču smo se 2. 5. 2019 mnogo prezgodaj poslovili od dolgoletnega sodelavca Janeza Kopača. Rojen je bil 17. 4. 1948 v Trziču. Po maturi na gimnaziji v Kranju je nadaljeval študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1973. Kot strokovni sodelavec se je v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (takrat se je imenoval Mestni arhiv Ljubljana) zaposlil 1. 2. 1972. Delati je začel v Ljubljani, po ustanovitvi enot leta 1973 pa je bil imenovan za vodjo nove Enote za Gorenjsko Kranj (do leta 1980 je bila vključena tudi Škofja Loka).

Maloštevilna ekipa se je ob pomoči sodelavcev iz Ljubljane spopadla z zahtevnimi nalogami arhivske stroke (evidentiranje dokumentarnega gradiva pri ustvarjalcih, pregledovanje materialnega stanja, varovanja in urejenosti, prevzemanje arhivskega gradiva, strokovna obdelava in izdelava pripomočkov za uporabo, valorizacija ustvarjalcev in gradiva ...). Po odhodu dr. Jožeta Žontarja z mesta ravnatelja Zgodovinskega arhiva Ljubljana je 19. 4. 1992 prevzel mesto vršilca dolžnosti do formalnega imenovanja za ravnatelja 21. 12. 1995. Bogato znanje in delovne izkušnje so mu pomagale pri strokovnem delu in vodenju arhiva. Uspešno je izboljševal slabe materialne pogoje v poslovnih in depojskih objektih na območju celotnega arhiva, posodobil je računalniško strojno in programsko opremo, nadaljeval redne objave arhivskih in zgodovinskih raziskav v seriji *Gradivo in razprave*, skrbel za redno strokovno izpopolnjevanje zaposlenih, organiziral številne razstave, kulturne dogodke, ekskurzije. Veliko je prispeval k prepoznavnosti arhivske stroke in arhiva, zlasti leta 1998 ob praznovanju stoletnice arhiva. V sodelovanju z mestnim arhivom na Dunaju je organiziral pripravo kataloga in razstave *Slovenija in Dunaj*, ki je bila postavljena v Cankarjevem domu v Ljubljani in galeriji Avstrijske akademije znanosti na Dunaju, ter retrospektivne razstave *Sto let delovanja Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Iz rok predsednika Republike Slovenije Milana Kučana je 16. 6. 1998 prevzel častni znak svobode Republike Slovenije, podeljen Zgodovinskemu arhivu Ljubljana.

Direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana je bil do 1. 5. 1999, ko se je vrnil v Enoto za Gorenjsko Kranj na delovno mesto arhivista, kjer je aktivno sodeloval pri tiskem delu, sodeloval z ustvarjalci arhivskega gradiva, odbiral, urejal in popisoval, proučeval zakonodajo, pripravljal predavanja za usposabljanja in izobraževanja. V študijskem letu 1999/2000 se je vpisal na magistrski študij in leta 2004 z delom *Delovanje lokalnih oblasti na Slovenskem v letih 1945–1955* pridobil naziv magister arhivskih znanosti. Upokojil se je 31. 3. 2013.

Bil je član nešteti strokovnih komisij, komisij Arhivskega društva Slovenije in Ministrstva za kulturo RS, uredniškega odbora Kranjskega zbornika in drugih uredništev, dolgoletni predavatelj na strokovnih seminarjih za uslužbenke javnopravnih oseb in aktivni udeleženec arhivskih posvetovanj.

Objavljal je znanstvene in strokovne članke s področja zgodovinopisja in arhivistike v znanstvenih in strokovnih revijah, monografijah, zbornikih, priročnikih, glasilih in katalogih, pisal pa je tudi recenzije in poročila o publikacijah. V letih 1990–1992 je uredil in s sodelavci pripravil obsežen *Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Svoje magistrsko delo je objavil v knjigi *Delovanje lokalnih oblasti na Slovenskem v letih 1945–1955*, kjer je prikazal pregled razvoja lokalnih upravnih institucij.

Premalo je prostora za naštevanje in ocenjevanje vseh njegovih del in

službenih funkcij. Pravzaprav to niti ni potrebno, ker je imel še mnoge druge, pomembnejše vrline, skrite v svoji duši. Iskreno jih je delil le s tisti, ki so ga razumeli.

Janez Kopač je odšel na pot brez vrnitve. Bil je preprosto dober človek, zato se ga s hvaležnostjo spominjamo.

Marija Kos

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 20. 3. 2019

UDK 929.5:929Vodnik V.

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Rod Valentina Vodnika

BORIS GOLEC

izr. prof. dr., znanstveni svetnik

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Izvleček

»Prvi slovenski pesnik« Valentin Vodnik (1758–1819) ni bil samo pisec kratke avtobiografije v slovenščini, ampak tudi pionir slovenske rodoslovne terminologije. Po današnjih merilih bi Vodnika imeli za Ljubljana. Tako njegova rodna in očetova domača Zgornja Šiška kakor materina rodna vas Vič sta namreč v prvi polovici 20. stoletja postali del mestne občine in sta danes kljub nekaj skromnim vaškim elementom trdno vključeni v Ljubljano. Še več, tudi trije od štirih Valentinovih starih staršev so izvirali z območja današnje Mestne občine Ljubljana, ded po očetovi strani iz Šentjakoba ob Savi, babica po očetovi strani s Trate pri Šentvidu, ded po materini strani z Viča in le materina mati z obrobja sosednje občine Medvode. V Vodnikovem času seveda nikogar od njih skupaj s pesnikom ne bi imeli za Ljubljana, ampak vse za Gorenjce.

Abstract

VALENTIN VODNIK'S LINEAGE

The "first Slovenian poet" Valentin Vodnik (1758–1819) was not only the first author of a short autobiography in Slovenian language, but also a pioneer of Slovenian genealogical terminology. Today, Vodnik would be considered a Ljubljana resident because both his native Zgornja Šiška, where his father spent his childhood, and his mother's native village of Vič became part of the city of Ljubljana in the first half of the twentieth century. Moreover, three of Vodnik's four grandparents also originated from the area of what is Ljubljana today: aside from his maternal grandmother who originated from the outskirts of the neighbouring municipality of Medvode, his paternal grandfather came from the village of Šentjakob ob Savi, his paternal grandmother from Trata, and his maternal grandfather from Vič. In Vodnik's days, of course, none of these relatives, including the poet himself, would have been regarded as residents of Ljubljana, but simply of Upper Carniola.

Ključne besede:

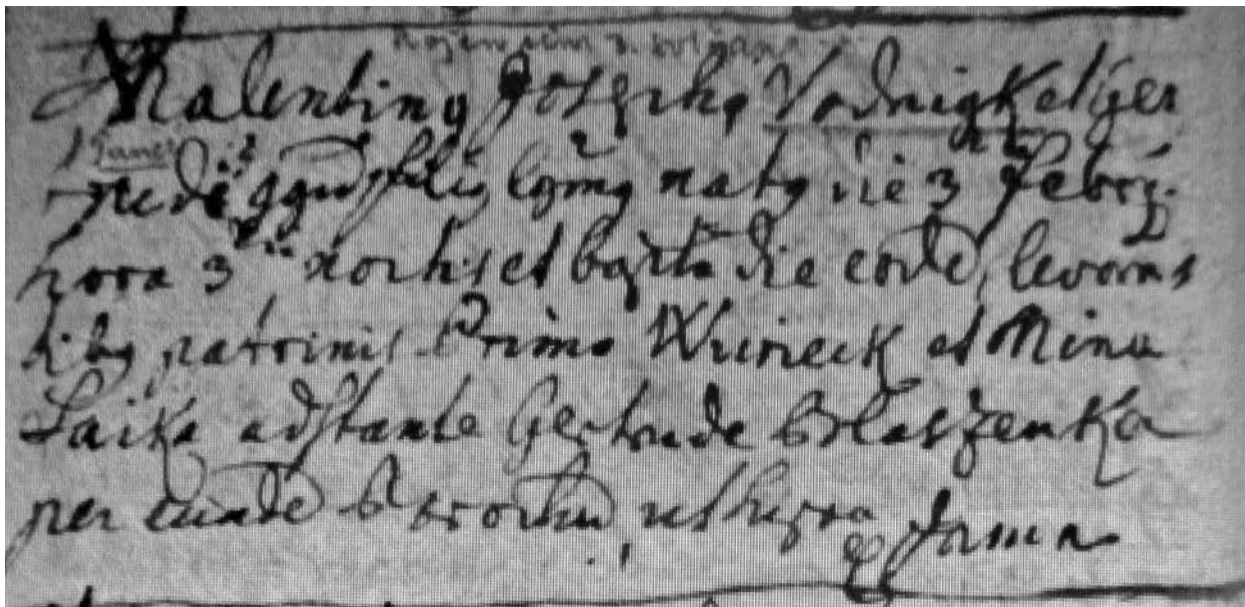
Valentin Vodnik,
rodoslovje,
Zgornja Šiška, Vič,
Pance, Skalar,
Zavošnik

Key-words:

Valentin Vodnik,
genealogy,
Zgornja Šiška, Vič,
Pance, Skalar,
Zavošnik

Določeni natančni podatki v avtobiografiji kažejo, da Vodnik morda vsega vendarle ni mogel vedeti iz pripovedovanja deda Jurija in staršev Jožefa in Jere, ampak je imel v rokah matične knjige domače župnije Šentvid nad Ljubljano. Takšna je že navedba njegove rojstne ure, ki bi jo sicer lahko izvedel od matere, a je bolj verjetno, da jo je videl v krstni matični knjigi. Po vpisu krsta v krstni matici se je rodil 3. 2. 1758 ob 3. uri zjutraj na Jami in bil istega dne krščen v navzočnosti botrov Primoža Vurnika in Mine Zajc (Zajke) ter priče Jere Blažič (Blažčevke).⁴ In če že ni sam listal po krstni matici, je uro svojega rojstva izvedel iz krstnega lista, ki ga je najverjetneje prvič potreboval v šolskih letih, sicer pa najpozneje pred posvetitvijo v duhovnika.

Vpis krsta Valentina Vodnika v krstni matici župnije Šentvid nad Ljubljano (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1753–1766, pag. 98).

V Vodnikovem življenjepisu sta po šentviških matičnih knjigah prejkone povzeta še dva podatka, prvi o času preselitve dedove družine s Trate na Jama in drugi o dedovi starosti ob smrti. Obstaja sicer tudi možnost, da je Valentin v domači hiši videl listino o nakupu posesti na Jama leta 1730 in da si je dedovo napačno starost zapomnil iz pripovedovanja domačih, ko so deda Jurija leta 1774 položili v grob.

Lahko da je pesnik iz družinskega izročila vedel, da se je njegov oče zadnji od dedovih otrok še rodil na Trati, teta Uršula pa že na novem domu, v Vodni-

Pomen tega zapisa je prvi spoznal Andrej Smole, ki ga je leta 1840 sprejel v svojo izdajo Vodnikovih pesmi (Kos: *Valentin Vodnik*, str. 7). Vodnikov drugi avtobiografski zapis, datiran 30. 6. 1798 v Ljubljani, obsega samo nekaj stavkov o njegovem delovanju od leta 1773 dalje in je bil prvič objavljen v zborniku *Vodnikov spomenik* leta 1859 (prav tam).

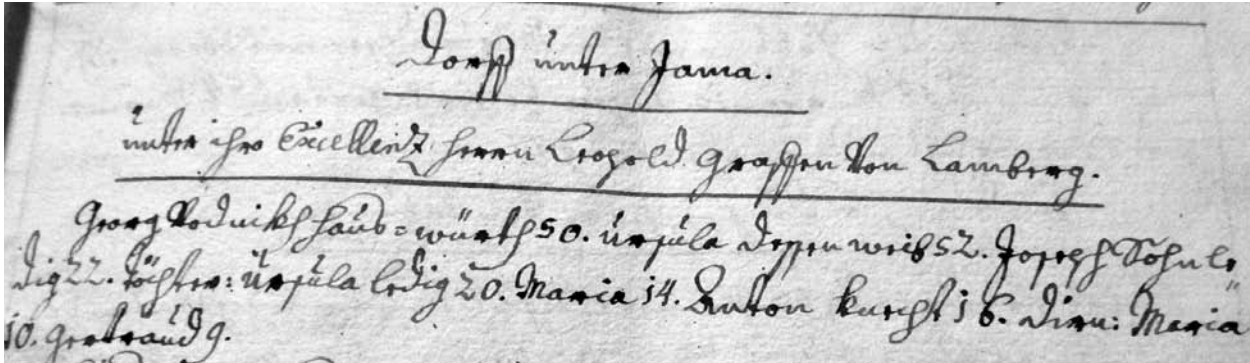
⁴ »Valentinus Josephi Vodnigk et Gertrudis conjugis filius legitimus natus die 3. Februarii hora tertia noctis et baptizatus die eodem, levantibus patrinis Primo Wurieck et Mina Saika adstante Gertrude Blaszeuka per eudem parochum ut supra – ex Jama.« Prim.: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1753–1766, pag. 98.

Po terezijanskem ljudskem štetju iz leta 1754 je bil Primož Vurnik 46-letni gospodar in družinski oče na Spodnji Jama, podložnik ljubljanskega jezuitskega kolegija, Mina Zajc (Zajka) je bila lahko samo 45-letna vdova Marija Zajc (*Maria Saizhouka*), ki je živela v Valvasorjevem dvorcu Jama, medtem ko Jere Blažič (Blažčevke) ni bilo mogoče identificirati; bržčas se je kje v bližini samo krajši čas zadrževala v službi.

Glej: Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 392 in 393.

kovi rojstni hiši na Jami. Toda z letnicami si preprosti ljudje tisti čas niso bili tako domači, kot si pogosto niso niti danes. Pesnik je v šentviški krstni matici pač zlahka našel podatek, da se je teta Uršula, krščena 17. 10. 1730, kot prvi od dedovih otrok rodila na Jami,⁵ iz česar je izpeljal sklep, da je ded kupil hišo na Jami v Šiški prav v omenjenem letu. Tretji z matično knjigo ujemajoči se podatki, ki ga najdemo v Vodnikovi avtobiografiji, je smrt 85-letnega deda Jurija leta 1774. Šentviška mrliška matica opredeljuje dedovo starost ob smrti 1. 12. 1774 še določneje: Jurij Vodnik, vdovec in kmet iz Šiške št. 18 (!), star 85 let in sedem mesecev.⁶ Nemara je dedova visoka starost Valentina ob poznejšem vpogledu v mrliško knjigo presenetila ali pa se je tudi sam spominjal takšne številke. Kot bomo videli, je bil Jurij v resnici dobro desetletje mlajši, star šele 74 let in sedem mesecev. Pri navedbi starosti so se ušteli bodisi njegovi domači bodisi duhovnik, ki je podatek zapisal. Točnih pa je bilo tistih sedem mesecev, kar pri izračunavanju ni predstavljalo nobene težave, saj so se v tem času domala vsi Juriji rojevali pred godom sv. Jurija, tedaj 24. aprila, zdaj 23. aprila.

Zdi se verjetno, da je prav previsoko ocenjena starost deda Jurija Vodnika razlog, zakaj Vodnikovi življenjepisci niso izsledili dedovega rojstva v Šentjakobu onstran Save, takrat v župniji Mengeš. Moteče je moglo biti preveliko zaupanje v točnost podatka, ki ga navajata tako pesnik kot mrliška matica, v resnici pa utegne pesnikova navedba izvirati ravno iz zmotnega zapisa v mrliški knjigi. V *Slovenskem biografskem leksikonu* tako najdemo preprost izračun, da se je Jurij Vodnik rodil leta 1689 in da so bili pesnikovi predniki po očetovi strani doma morda okoli Šentjakoba. Prvi zanesljivi podatek o dedu je tako šele poroka z Uršulo Skalar leta 1725, ko se je priženil na ženino domačijo »pri Žibertu« na Trati v župniji Šentvid.⁷

Družina Vodnik na Jami po terezijanskem ljudskem štetju 1754 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 119/10, s. d. 1754).

Da je bil Jurij v resnici precej mlajši, je izpričal sam, in sicer po terezijanskem ljudskem štetju leta 1754, ki pozna Jurija Vodnika kot petdesetletnika.⁸ Čeprav se je pri vseh družinskih članih glede starosti malce uštel, pri sebi, denimo, za štiri leta, je ta podatek o njegovi starosti neprimerno verodostojnejši kakor tisti, ki so ga dali svojci po njegovi smrti oziroma ga je duhovnik napačno zapisal. V 18. stoletju se je nasploh zelo pogosto dogajalo, da je okolica, če je šlo za starega človeka, o njegovi starosti pogosto nezavedno pretiravala.⁹ Andreju

⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1728–1741, s. p.

⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 14.

⁷ Kos in Toporišič: Vodnik Valentin, str. 509.

Prim. Kos: Valentin Vodnik, str. 9.

⁸ Šturm (ur.): Gorenjske družine, str. 392.

⁹ V župniji Stari trg pri Ložu srečujemo tovrstna pretiravanja še v prvi polovici 19. stoletja. Dva

Alešu, Vodnikovemu prapradedu iz Šentjakoba, so denimo leta 1712 v mengeški mrliški matici pripisali nič manj kot 115 let (!).¹⁰ Umrli takšnim pretiravanjem seveda niso več mogli ugovarjati. Pesnikov ded Jurij Vodnik je torej ob ljudskem štetju leta 1754 vpisan kot 50-letni gospodar, kar pomeni, da bi se moral roditi leta 1704 in ne petnajst let prej. Za ženo Uršulo štetje pravi, da je imela tedaj 52 let, sin Jožef, tj. pesnikov še neporočeni oče, 22 let, hči Uršula 20 in Marija 14. Dejansko so bili vsi nekoliko starejši. Gospodar Jurij je namreč tisto leto dopolnil 54 let (roj. 1700), za ženo Uršulo izvemo, da je bila dve leti starejša od moža, nimamo pa podatka o njenem rojstvu (pred 1700), sinu Jožefu in hčeri Uršuli so tako kot očetu pripisali štiri leta premalo, hčeri Mariji pa tri.¹¹ Kako da so se Vodnikovi z Jame ob ljudskem štetju kolektivno pomladili, lahko le ugibamo. Kakor koli, v tem pogledu še zdaleč niso bili edini.¹² Za nas je pri tem ključno, da lahko rojstvo Jurija Vodnika z gotovostjo postavimo šele v začetek 18. stoletja in ne že v leto 1689. In tu se raziskovanje pesnikovih prednikov po očetovi strani šele prav začenja.

Očetov rod Vodnikovih

Rod Valentina Vodnika po očetovi strani – v nasprotju z materinim rodом Pancetov z Viča – ni bil kakšna trdna gruntarska rodovina, ampak se je štiri generacije pred pesnikom, kolikor jih je mogoče izslediti, vsako generacijo preselil drugam. Valentin se je rodil v Zgornji Šiški ali natančneje na Spodnji Jami, njegov oče Jožef na Trati pri Šentvidu, oba v šentviški župniji, ded Jurij v Šentjakobu na levem bregu Save, tedaj v župniji Mengeš, praded Janez - Miha, sin Blaža Vodnika, pa se je tja priselil iz sosednje župnije Dol pri Ljubljani, kamor je prišel od neznanega kod. V Šentjakobu, ki ga Valentin navaja kot domači kraj deda Jurija, sta v 18. stoletju vsaj dve generaciji Vodnikov opravljali mežnarsko službo – Valentinov praded in dedov brat – pri čemer se je praded priženil na mežnarijo, kjer je bil mežnar že njegov tast Andrej Aleš, tisti, ki naj bi doživel metuzalemsko starost 115 let. Od kod je Valentinov praded Miha, uradno imenovan Janez, prišel v Dol pri Ljubljani in ali je morda že tam služboval kot mežnar, ostaja neznanka.

Preden se posvetimo rodovom Vodnikov pred Valentinom, se najprej pomudimo pri njihovem **priimku**. Se je ta glasil Vódnik, kot se je uveljavil v slovenski kolektivni zavesti, ali Vodník, kot ga je leta 1796 dvakrat zapisal Valentin v svojem kratkem življenjepisu, kjer zase pravi »Valentin Vodník«, o sorodstvu pa »dedec Juri Vodník« in »veči del Vodníkov«.¹³ Priimek srečujemo marsikje na Slovenskem s težiščem v osrednjeslovenskem prostoru v nekdanjih političnih okrajih Kamnik, Litija in Kranj, a tudi na Štajerskem, Koroškem in severnem Primorskem.¹⁴ Najbrž so ga v različnih okoljih od nekdanj naglaševali na oba načina, toda kako je bilo pravilno v pesnikovem domačem okolju in ali je veljal isti naglas tudi pri prejšnjih rodovih? Glede na naglas Vodník, ki ga je poudaril Valentin Vo-

---

najstarejša umrla naj bi imela 110 let, sicer pa je v mrliških maticah najti veliko stoletnikov. Kebe: *Loška dolina*, str. 500.

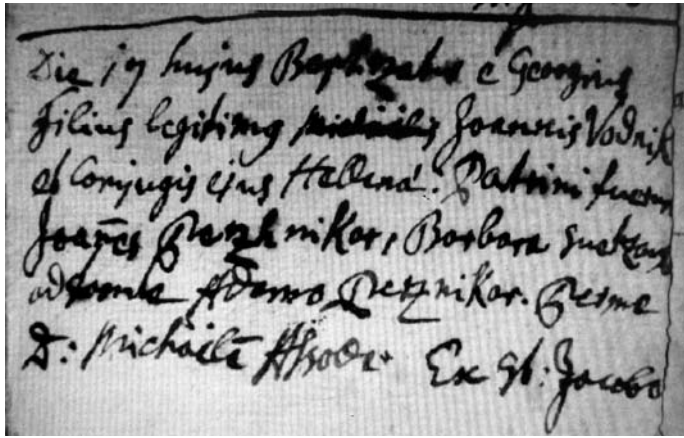
¹⁰ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1701–1718, fol. 46, 9. 9. 1712.

¹¹ Jurij Vodnik je bil krščen 17. 4. 1700 v Mengšu (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p.). Žena Uršula se je rodila pred letom 1700, ko se po 23-letni vrzeli spet začenjajo šentviške krstne matice. Sin Jožef je bil krščen 28. 2. 1728, Uršula 17. 10. 1730, Marija pa 14. 5. 1737 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728, s. p.; R 1728–1741, s. p.).

¹² O zelo približnih in zaokroženih navedbah starosti pri terezijanskem ljudskem štetju glej: Štuhec: O družini v Kranju, str. 285–286.

¹³ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

¹⁴ V obdobju 1931–1948 je bil priimek zastopan v 12 od skupno 35 okrajev, in sicer glede na pogostnost v naslednjem zaporedju: Kamnik, Litija, Kranj, Krško, Dravograd, Šmarje pri Jelšah, Celje okolica, Ljubljana okolica, Novo mesto, Maribor, Idrija, Maribor levi breg. Glej: Bezljaj (ur.): *Začasni slovar*, str. 683.

Vpis krsta Valentinovega deda Jurija Vodnika v krstni matici župnije Mengeš (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p., 17. 4. 1700).

dnik, bi kazalo na etimologijo vodník v pomenu vodnika oziroma vodiča.¹⁵ Žensko obliko priimka je Vodnik sam zapisal z naglasom na drugem samoglasniku kot Vodníca (*vdóva Vodníza*).¹⁶ Poleg te oblike srečujemo v matičnih knjigah pri pesnikovih sorodnicah tudi drugo: Vodnikovka.¹⁷

Na območje, kjer gre iskati korenine šišenskih Vodnikov, nas je usmeril Valentin sam, ko je zapisal, da se je njegov **ded Jurij Vodník** rodil v Šentjakobu, od koder se je priženil na Trato v sosednji šentviški župniji, in da je bilo dedovemu očetu ime Miha. Brez tega ključnega podatka – pradedovega imena – bi tavalili v temi, saj ne v Šentjakobu ne kje drugje v mengeški župniji ne bi v krstnih maticah našli nobenega Mihe oziroma Mihaela Vodnika kot tudi nobenega drugega Vodnika, vse dokler se Janez iz Dola pri Ljubljani, sin pokojnega Blaža Vodnika, ni konec 17. stoletja priženil k Heleni, hčeri šentjakobskega mežnarja Andreja Aleša.

Janezu in Heleni Vodnik, edinima Vodnikoma v mengeški župniji, se je v Šentjakobu čez dve leti rodil sin Jurij. Toda kako uskladiti Jurijevega očeta Janeza z Miho, kot se je po Valentinovi navedbi imenoval njegov praded? Na vso srečo je duhovnik ob Jurijevem krstu 17. 4. 1700 očetovo ime najprej zapisal kot Mihael (!), ga prečrtal in popravil v Janez.¹⁸ Vse torej kaže, da je bilo Jurijevemu očetu uradno ime Janez, klicali pa so ga Miha. Od tod popravek v krstni matici župnije Mengeš, brez katerega bi lahko samo nemočno

¹⁵ Izraz vodník poznamo že od Trubarja dalje. Trubar v *Artikulih oli dejlih* iz leta 1562 pravi: tih slepcou vodnike (ZRC SAZU, ISJ, SZSJ, Slovensko besedišče 16. stoletja, V–54, voda–vol). Hipolitov *Dictionarium* iz let 1711–1712 ima izraz *vodnyk* za enega od pomenov latinskega izraza *ductor* (prav tam, Hipolit. *Dictionarium* 94, vleček–vopen), Gutschmannov slovar iz leta 1789 pa ga razlaga z nemškima *Leiter* in *Führer* in navaja tudi žensko obliko *vodnica* (Gutschmann: *Deutsch-windisches Wörterbuch*, str. 647). Vodnikovo besedišče pozna poleg osnovnega pomena (vodník = Leiter, Führer, Anführer) še druge: vodník kot oseba, ki kaže pot (Wegweiser), kot vojskovodja (Feldherr) in general (General) ter kot stvarno ime za odtočni kanal (Anzucht, (Wasser)abzucht) oziroma odvodni jarek (Rösche) (ZRC SAZU, ISJ, SZSJ, Vodnikovo besedišče, vodnik).

¹⁶ ZRC SAZU, ISJ, SZSJ, Vodnikovo besedišče, Vodnik, Vodnica.

¹⁷ Žena njegovega starega strica Andreja Vodnika je v Dolu pri Ljubljani kot krstna botra leta 1761 vpisana kot *Vrsula Vodniza* (NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1759–1773, fol. 14v), Valentinova prababica v Šentjakobu pa leta 1752 ob smrti kot *Helena Vodnikouka* (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1745–1762, fol. 71).

¹⁸ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p., 17. 4. 1700.

sklenili dvoje: Bodisi da se je Valentin pri pradedovem imenu zmotil in je bilo temu v resnici ime Janez bodisi šentjakovski Vodniki niso Valentinovi predniki. Janez Vodnik se je dve leti pred rojstvom prvorojenca Jurija 9. 2. 1698 priženil iz Dola pri Ljubljani k Heleni, hčeri Andreja Aleša iz Šentjakoba, pri čemer poročna matica še navaja, da je bilo njegovemu že pokojnemu očetu ime Blaž Vodnik.¹⁹ Tu je torej odgovor, zakaj okoli leta 1689 v mengeški krstni matici ni najti nobene krščence Jurija Vodnika, čigar oče bi se imenoval Miha.

Vendar težav z istovetnostjo deda Jurija in šentjakovskega Jurija Vodnika s tem še ni konec. Valentin namreč pravi, da je imel njegov ded dva brata in sestro, ki so vsi živeli dolgo, tako da »so mene dostikrat pestovali inu potle hvalili, kader sim pridno v šolo hodil«. ²⁰ Vsi trije bi potemtakem morali biti živi vsaj še konec šestdesetih let 18. stoletja. Toda mengeške krstne matice dajejo vtis, da je bil šentjakovski Jurij edinec (!). Šele natančna analiza vseh vpisov krščencev po poroki staršev leta 1698 in pritegnitev mlajših podatkov iz poročnih in mrliških matic sta končno potrdili, da je Jurij Vodnik dejansko imel dva brata in sestro. Da bi bila zadeva tem bolj zapletena, brata Andreja pomotoma niso vpisali v krstno knjigo ali pa je krst prejel nekje drugje. Drugi brat, Jernej, je bil krščen s priimkom Mežnar, kot so po mežnarskem poklicu klicali očeta, čigar priimek Vodnik je bil v tem okolju tuj. Pri Mariji pa se je duhovnik preprosto zmotil in je staršem Janezu in Heleni pripisal priimek Vesel, ker so novega mežnarja, Aleševega zeta, pač slabo poznali po priimku. Morda se zdi takšna rekonstrukcija družine Janeza - Mihe Vodnika preveč nategnjena in komaj mogoča, a je dokazljiva in preverljiva. Prvi dokaz istovetnosti zakoncev Janeza in Helene Vodnik z Janezom in Heleno Mežnar oziroma Vesel ponujajo že kraj rojstva treh otrok in imena botrov, ki so vsakič prihajali iz istih družin. Kot je bilo tedaj običajno, je šlo za prve sosede.²¹ Četrtega otroka, Andreja, ne najdemo med krščenci niti pod kakšnim drugim priimkom, ampak se pojavi šele v oklicni knjigi 4. 1. 1734, ko je označen kot sin pokojnega Janeza Vodnika iz Šentjakoba. Malo zatem se je oženil v sosednjem Dolu pri Ljubljani, kjer poročna matica o njem navaja enake podatke.²² Oče Janez je resnično umrl slabo leto prej. Pokopali so ga 13. 4. 1733, ko ga mengeška mrliška matica označuje kot mežnarja v Šentjakobu (*aeditus ad S: Jacobum*),²³ kar je edini podatek o njegovem poklicu in eden ključnih za identifikacijo njegovega drugega sina Jerneja, vpisanega ob krstu s priimkom Mežnar.²⁴ Andrej Vodnik je z ženo Uršulo, rojeno Vidmar, živel na Vidmu, tj. v središču Dola, in bil nemara tako kot oče in brat po poklicu mežnar. Zaradi vrzeli v dolskih krstnih maticah²⁵ poznamo samo eno njegovo hčer, rojeno konec 50-ih let. Ko je leta 1784 umrla, stara 26 let, je navedena kot hči že pokojnega Andreja Vodnika.²⁶ Andrej in žena sta se namreč pred smrtjo neznano kam odselila, saj

¹⁹ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, P 1669–1702, s. p., 9. 2. 1698.

²⁰ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

²¹ Juriju sta botrovala Janez Pečnikar in Barbara Svetec, priča pri krstu pa je bil Adam Pečnikar (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p., 17. 4. 1700). Pri Marijinem krstu sta kot botra zapisana Mihael Svetec in Jera Višnikar ter kot priča Marija Pečnikar (prav tam, 29. 4. 1703). Jerneju sta šla za krstna botra Mihael Svetec in Elizabeta Pečnikar, kot pričo pa so vpisali Marijo (Marino) Pečnikar (prav tam, 24. 8. 1705).

²² NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, P 1702–1748, s. p., 4. 1. 1734; ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, P 1685–1773, fol. 64v, 17. 1. 1734.

²³ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1718–1733, fol. 76. – Tako kot pri več drugih pokojnikih tudi pri Janezu Vodniku (*Joannes Vadnik*) pogrešamo navedbo starosti.

²⁴ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p., 24. 8. 1705.

²⁵ Izgubljene so dolske krstne matice iz let 1730–1759 (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 24). Po letu 1759 srečujemo zakonca Vodnik le še v vlogi krstnih botrov (npr. NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1759–1773, fol. 14v).

²⁶ Apolonija, hči pokojnega Andreja Vodnika z Vidma, je umrla 8. 9. 1784 (NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, M 1774–1785, fol. 21v).

ju v mengeških mrliških maticah ni zaslediti.²⁷ Andrej je bil torej prvi od dveh Valentinovih starih stricev, ki sta še doživela pesnikovo šolanje.

Drugi brat Valentinovega deda Jožefa se je, kot že rečeno, imenoval Jernej, bil ob krstu vpisan s priimkom Mežnar, nasledil družinski poklic in umrl kot šentjakobski mežnar 2. 3. 1770. Po mrliški matici je imel ob smrti 65 let,²⁸ kar se povsem ujema z letom njegovega rojstva 1705 in z Valentinovo navedbo o dveh starih stricah Vodnikih, ki sta ga pogosto pestovala in pozneje hvalila kot šolarja. Jernej se je pred letom 1733 neznano kje oženil z neko Nežo in imel z njo tri otroke.²⁹

V nasprotju s starima stricema Jernejem in Andrejem, ki sta oba utegnila biti mežnarja, prvi potrjeno v Šentjakobu in drugi bržkone v Dolu, ne vemo ničesar o življenjski usodi njune sestre, Valentinove stare tete Marije. V mengeški župniji ni bila ne oklicana ne poročena³⁰ in tam njene smrti tudi niso vpisali v mrliško matico.³¹ Vse kaže, da je še mlada odšla služiti drugam, kjer se je bodisi poročila bodisi ostala vse svoje žive dni samska.

V zvezi z Valentinovimi šentjakobskimi predniki je treba povedati še nekaj ugotovitev o **prababici Heleni Vodnik, rojeni Aleš**. Umrla je šele šest let pred Valentinovim rojstvom, in sicer 28. 7. 1752 v Šentjakobu, po mrliški matici stara okoli 80 let.³² Dejansko je ob smrti štela dobrih 77 let. Rodila se je v Šentjakobu staršema Andreju in Ani Aleš in bila krščena 22. 4. 1675 v Mengšu.³³ Pravih bratov in sester ni imela, njeni starši so se poročili poldrugo leto prej, 20. 8. 1673, oba kot vdovca. Oče Andrej je bil doma v Šentjakobu, mati Ana pa je kot vdova po Janezu Lavtarju prišla iz Dragomlja.³⁴ Vse kaže, da je mati Ana umrla pred letom 1701, ko se začenjajo mengeške mrliške matice,³⁵ ob smrti očeta Andreja, ki so ga pokopali 9. 9. 1712, pa izvemo dragoceni podatek, da je bil šentjakobski mežnar. Moral je doseči visoko starost, če so mu pripisali kar 115 let,³⁶ a jih v resnici najbrž ni imel niti 90. Sledenje rodbini Aleš v preteklost po obsežnih mengeških matičnih knjigah je zaradi neobstoječih indeksov izziv, ki ga bomo pustili za drugo priložnost. Kar pa zadeva etimologijo priimka, je jasno, da gre za svetniško ime Aleš.³⁷

Tudi **Vodnikov rod** pred priselitvijo Janeza Vodnika v Šentjakob bo treba še raziskovati oziroma izslediti. Vztrajno brskanje po matičnih knjigah ali pa naključje bosta nemara nekoč navrgla krst Janeza (Mihe) Vodnika, ki se je prvič pojavil ob poroki leta 1698, ko je prebival v Dolu pri Ljubljani, njegov oče pa je bil tedaj že pokojni Blaž Vodnik. Od štirih starih staršev Valentina Vodnika se je prav sledenje Vodnikovi liniji ustavilo najprej, samo šestdeset let pred Valentinovim rojstvom, pri četrti generaciji njegovih prednikov, ki so si sledili takole: prapraded Blaž – praded Janez, imenovan Miha – ded Jurij – oče Jožef Vodnik.

Ko se je že zdelo, da smo pri iskanju Vodnikovega pradedu in prapradedu morda na pravi poti, se je domnevna sled razblinila v nič. V letih malo pred

²⁷ NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, M 1741–1773, M 1774–1785.

²⁸ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1763–1771, fol. 60.

²⁹ Prvi dokaz, da je bil Jernej poročen, je navedba njegove žene brez imena kot ene od prič pri poroki para iz Šentjakoba 16. 5. 1733: *adstantibus Bartolomeo Vodnik et uxore ejus* (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, P 1702–1748, s. p.). Zakoncema Jerneju in Neži so se rodili otroci Helena, krščena 15. 4. 1735, Jurij, krščen 29. 3. 1740, in Marija, krščena 5. 3. 1744 (prav tam, R 1728–1746, fol. 103v, 172v in 220).

³⁰ Prim. NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, P 1702–1748, P 1748–1769.

³¹ Prim. prav tam, M 1701–1718, M 1718–1733, M 1734–1745, M 1745–1762, M 1763–1771, M 1771–1787.

³² NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1735–1762, fol. 71 (Helena Vodnikouka).

³³ Prav tam, R 1668–1681, fol. 72v.

³⁴ Prav tam, P 1669–1702, fol. 35.

³⁵ Prim. Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 64.

³⁶ NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, M 1701–1718, fol. 46.

³⁷ Keber: *Leksikon imen*, str. 100; Lenarčič: *Vse o imenih*, str. 33.

*Središče Šentjakoba ob Savi, kjer je stala mežnarija, domovanje Vodnikov
(foto B. Golec, september 2018).*

rojstvom deda Jurija v Šentjakobu (1700) je v mengeški župniji deloval duhovnik Urban Vodnik, rojen leta 1634 v Brodeh v Poljanski dolini.³⁸ Hipoteza, da je Jurijev oče Janez (Miha) Vodnik morda prav tako izviral s Škofjeloškega in da je prišel v Dol ter nato v Šentjakob prek duhovnika Urbana Vodnika, se je pokazala kot napačna. Janeza (Mihe) in njegovega očeta Blaža namreč ni najti v krstnih maticah župnij Škofja Loka, Stara Loka in Poljane nad Škofjo Loko, kjer je bil priimek Vodnik v 17. stoletju sicer močno razširjen.³⁹

Pesnikov prvi znani prednik po Vodnikovi strani, prapraded Blaž, ki ga poznamo samo iz zapisa o sinovi poroki v Mengšu leta 1698, je tako bolj verjetno izviral s širšega območja vzhodne Gorenjske.⁴⁰ Izključena tudi ni Dolenjska, vsekakor pa nima nobene osnove navedba Antona Jellouschka iz leta 1859 v

³⁸ Po F. Pokornu je Urban Vodnik deloval v župniji Mengeš kot vikar od 25. 5. 1696 do 1. 4. 1697; doma je bil z območja Škofje Loke, rojen leta 1634 v Brodeh v Poljanski dolini (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 378, Mengeš, fol. 16). – Dejansko srečujemo Urbana Vodnika v mengeških matičnih knjigah tudi pozneje, še v času, ko se je oženil Janez Vodnik iz Dola, npr. 9. 9. 1697, 2. 11. 1697, 7. 3. 1698, 28. 3. 1698 (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1695–1707, s. p.).

³⁹ Prim. NŠAL, ŽA Škofja Loka, Matične knjige, Ind R 1623–1736; ŽA Stara Loka, Matične knjige, Ind R 1615–1790; ŽA Poljane nad Škofjo Loko, Matične knjige, R 1656–1677. Vodnikov v 17. stoletju ni bilo v župniji Selca (NŠAL, ŽA Selca, Matične knjige, Ind R 1622–1700). – Tako tudi odpade možnost, da bi bil sorodnik Valentina Vodnika znani frančiškanski pater Hugo Vodnik, rojen leta 1715 v Škofji Loki, ki po Kosu in Toporišiču s šišenskimi Vodniki ni bil v ožjem sorodstvu (Kos in Toporišič, Vodnik Valentin, str. 509).

⁴⁰ Tudi iskanje po indeksu krstnih matic župnije Dob ni v 17. stoletju navrglo nobenega Vodnika (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, Ind R 1607–1784).

Vodnikovem spomeniku, po kateri je polihistor Janez Vajkard Valvasor leta 1693 kupil v Krškem hišo od prednika Valentina Vodnika. Prodajalec hiše, meščan Jakob Vodnik, se je v resnici zgolj po naključju pisal tako kot Valentin, Jellouschek pa je povezavo med njima ustvaril samovoljno. Skliceval se je na Vodnikovo avtobiografijo, v kateri ni najmanjšega sledu o dolenskem izvoru pesnikovih prednikov.⁴¹

Če se vrnemo k izhodišču, k temu, kar vemo o Valentinovih prednikih po Vodnikovi strani, je ključna ugotovitev ta, da je imel pesnik med očetovimi predniki vsaj dva mežnarja – pradedu Janeza (Miho) Vodnika in prapradedu Andreja Aleša. Ni izključeno, da je v Aleševem oziroma Vodnikovem domu v Šentjakobu – v mežnariji pri cerkvi sv. Jakoba – živela tudi pisana beseda. Valentinov praded Miha, dejansko krščen kot Janez, si je poleg tega nabral kar nekaj koristnih življenjskih izkušenj. Sin Jurij, Valentinov ded, je po njem očitno podedoval poslovno žilico, tuje pa jima ni bilo niti lagodno življenje. Kot pravi Valentin, sta ded »inu njega oče Miha hodila na Hravaško, kupčovala s prešičmi, vinam inu platnam, zraven dober kup v oštarijah živela«. Sicer pa je ded Jurij po vnukovem spominjanju »rad delal inu vino pil«. ⁴² Torej podobno kot Valentin, če parafraziramo Prešernov epigram o njegovem gimnazijskem učitelju: »Preblečen sem menišič bil in rad sem pel, še raje pil.« ⁴³

V Valentinovo rodno župnijo Šentvid nad Ljubljano je deda Jurija privedla ženitev. Kot pravi tamkajšnja poročna matica, sta se 11. 2. 1725 vzela Jurij Vodnik iz soseske Šentjakob v mengeški župniji in domačinka **Uršula Skalar** (Skalarca). Kot je bilo v tem času v šentviški župniji običajno, nista navedena ne nevestin domači kraj ne očetovo ime,⁴⁴ kar bi bilo ključno za njeno identifikacijo. Uršula vsekakor ni bila vdova, saj so vdovski stan vpisovali dosledno.⁴⁵ Na vso srečo je Valentin povedal, da se je njegov ded Jurij priženil k hiši na Trati pod Goro nad Dravljami, po domače Žibert.⁴⁶ V šentviški župniji je bilo namreč več družin Skalarjev, Uršula pa se je rodila ravno v času, ko v krstnih maticah zija skoraj četrstoletna vrzel. Ker je na Trati živela samo ena Skalarjeva družina, je bilo vrzel veliko lažje zapolniti. Po letu 1700, ko se krstne matice spet začnejo, so se tamkajšnjemu zakonskemu paru Andreju in Mariji Skalar rodili štiri otroci (1703–1712).⁴⁷ Uršula, ki naj bi bila po terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 stara 52 let in bi se torej rodila leta 1702, je bila v resnici nekaj let starejša. Glede na to, da je njen mož Jurij Vodnik naveden kot 50-letnik, a jih je v resnici štel 54, se je Uršula najverjetneje rodila leta 1698. Njena približna starost okoli 50 let, navedena v mrliški knjigi ob smrti leta 1755, je ocenjena prenizko.⁴⁸

Uršulinemu rodu je po šentviških krstnih maticah mogoče slediti še dve generaciji v preteklost. Njen najverjetnejši oče Andrej, sin Primoža in Maruše Skalar, se je, kot bomo videli, rodil 11. 10. 1664, in sicer prav tako na Trati kot najstarejši ali vsaj prvi preživeli sin, saj je nasledil očetovo posest.

Vodnikovi biografi niso problematizirali dejstva, da so Skalarji v letih okoli Uršulinega rojstva živeli tudi v Podgori in da bi bila Uršula lahko hči Janeza Skalarja iz Podgore,⁴⁹ kot tudi ne podatka, da je šel Uršuli za poročno pričo Seba-

⁴¹ O tej zmoti natančno: Golec: *Valvasorjeva hiša*, str. 40–44.

⁴² Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

⁴³ Kos: *Valentin Vodnik*, str. 37.

⁴⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, s. p.

⁴⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, s. p. – Tako kot pri Uršuli je tudi pri drugih nevestah navedena ženska oblika priimka, v letu 1725 npr. Maruša Hudamavtka, Uršula Kunavarca, Gertrudis Dobnikarin.

⁴⁶ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

⁴⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1700–1704, fol. 69; R 1705–1709, fol. 28v, 81; R 1710–1728, fol. 47.

⁴⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige M 1754–1771, fol. 7v.

⁴⁹ Janezu in Neži Skalar iz Podgore so se v začetku 18. stoletja rodili trije otroci (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1700–1704, fol. 21, 73; R 1705–1709, fol. 20), od katerih

stjan Skalar, ki bi bil lahko sin omenjenega Janeza.⁵⁰ Tudi če je šlo za Janezovega sina Sebastjana, o katerem od krsta dalje ne vemo ničesar, vloga poročne priče ni dokaz za razmerje sestra – brat.⁵¹ Dom Uršule Skalar so raziskovalci Vodnika upravičeno umestili na Trato, na poldrugo hubo (kmetijo), kjer so Skalarji gospodarili kot eni največjih kmetov v šentviški župniji.⁵² Vodnikova navedba Trate je bila namreč premočan argument za dvom o tem, ali je prava lokacija Trata ali Podgora, in kot bomo videli, je pri enem od Skalarjev s Trate pozneje izpričan tudi alternativni priimek Žibert – hišno ime, ki ga je Vodnikov ded Jurij Vodnik od tod zanesel v Zgornjo Šiško. Skalarjeva posest na Trati je bila podložna vicedomskemu uradu v Ljubljani in je spadala v vicedomsko župo Šentvid. Leta 1726, ko je od vicedoma kupil šentviško župo kanonik Janez Jakob Schilling,⁵³ je na poldrugi hubi na Trati (*An der Tratten*) gospodaril Andrej Skalar.⁵⁴ Mož je skoraj brez sence dvoma tast Jurija Vodnika. Hči Uršula, od leta 1725 Jurijeva žena, se mu je rodila malo pred letom 1700, ko se po četrstoletni vrzeli spet začnajo šentviške krstne matice. Po tem letu najdemo med šentviškimi krščenci štiri Andrejeve otroke, rojene med letoma 1703 in 1712. Ženi je bilo ime Marija, rojstvo dveh otroka postavlja krstna matica na Trato, enega v Podgoro in zadnjega nikamor, nabor botrov pa potrjuje, da gre za isto družino.⁵⁵ Še več, najmlajši Sebastjan (roj. 1712), ki je najprej kot družinski oče živel na Trati in se je v zgodnjih štiridesetih letih preselil v Šentvid, je tam izmenično naveden kot Skalar in Žibert (!), po hišnem imenu, ki ga je prinesel s seboj.⁵⁶ Glede na njego-

je bil najstarejši Matija, rojen leta 1701, ob ljudskem štetju leta 1754 naveden kot 49-letni gospodar v Podgori, poročen z 38-letno Marijo.

Prim.: Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 363.

O njegovi identiteti ni dvoma. Ko se je 3. 2. 1732 oženil z Marijo Porenta, je namreč v poročni matici označen kot sin pokojnega Janeza Skalarja iz Podgore (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, s. p.).

⁵⁰ O Sebastjanu, 18. 1. 1704 krščenem sinu Janeza in Neže Skalar iz Podgore (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1700–1704, fol. 73), iz poznejšega časa ni podatkov.

⁵¹ Vsaj tolikšna je verjetnost, da je bil poročna priča Sebastjan Skalar iz Dravelj, ki ga srečujemo kot očeta krščencev med letoma 1708 in 1722, umrl pa je kot 84-letni vdovec leta 1760 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790; M 1754–1771, fol. 28).

⁵² Kos: *Valentin Vodnik*, str. 9.

⁵³ Podložnost Skalarjeve posesti in družine ljubljanskemu stolnemu kanoniku Schillingu razkrija terezijansko ljudsko štetje (Šturm (ur.), *Gorenjske družine*, str. 364). Po kranjski imenjski knjigi je kanonik Janez Jakob Schilling od vicedomskega urada za Kranjsko kupil župo Šentvid (*Suppamt St. Veith*) s 25 hubami in pol leta 1726 (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 535 in 546v).

⁵⁴ SI AS 1074, Zbirka urbarjev, I/52u, urbar župa Ljubljana Šentvid 1726, pag. 40. Na Trati so bile tedaj poleg dveh oštavov štiri hube: prvi polovični sta označeni kot kupnopravni, preostale – ena polovična, ena cela in Skalarjeva poldruga huba – pa ne (prav tam, pag. 36–42).

⁵⁵ Mihael, krščen 27. 11. 1703, je postavljen na Trato, Jakob, krščen 2. 7. 1706 v Podgoro, Elizabeta, ki so jo krstili 18. 9. 1709, spet na Trato, pri Sebastjanu, krščenem 8. 1. 1712, pa kraja rojstva ni. NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1700–1704, fol. 69; R 1705–1709, fol. 28v in 81; R 1710–1728, fol. 47.

⁵⁶ V Šentvidu srečamo Sebastjana ob ljudskem štetju 1754 kot 41-letnega kajzarja in podložnika šentviške župnije (Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 386). V resnici je bil leto dni starejši, tako kot za največ eno leto odstopajo starosti njegovih otrok. Žena Marija ni mogla biti stara šele 27 let, ampak vsaj kakšni dve leti več, razen če je imel dve ženi z enakim imenom. Sebastjanove poroke v šentviški poročni matici ni kot tudi ne v poročnih maticah ljubljanskih župnij sv. Nikolaja in sv. Petra ter župnije Smlednik (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, s. p.; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind P 1718–1745; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind P 1635–1789; ŽA Smlednik, Matične knjige, Ind P 1690–1770). Ključen za njegovo identiteto bi bil podatek v poročni knjigi, kako se je imenoval njegov oče. – Uršula, najstarejša hči Sebastjana in Marije Skalar s Trate, se je rodila 10. 9. 1740 in bila krščena dan pozneje (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1728–1741, pag. 265). V Šentvidu so se krsti njunih otrok zvrstili takole: Jera (Žibert) 16. 2. 1744, Jakob (Žibert) 24. 7. 1745, Marija, 19. 6. 1747, Uršula (Žibert) 30. 9. 1749, Gašper 30. 12. 1752, Mina 17. 3. 1755, Neža 16. 1. 1760 in Matevž 30. 8. 1762 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1743–1753, fol. 12, 27, 46, 73 in 114; R 1753–1766, pag. 36, 126 in 181). Sebastjanova

vo mladost ni mogoče, da bi bil identičen s Sebastjanom Skalarjem, ki mu je bilo šele 13 let, ko naj bi šel leta 1725 za poročno pričo sestri Uršuli.⁵⁷

Kdo in od kod je bila Andrejeva žena, Uršulina mati, ostaja neznanka.⁵⁸ Prav tako ni nujno, da se je imenovala Marija, saj bi Andrej lahko ovdovel in imel mlajše otroke, rojene v začetku 18. stoletja, z drugo ženo.

Zaradi izgubljenih šentviških mrliških matic tudi ne vemo, kdaj so pomrli starši Vodnikove babice Uršule Skalar. Ob ljudskem štetju leta 1754 jih ni bilo več na svetu. Na Trati je tedaj gospodaril 30-letni Andrej Skalar,⁵⁹ dejansko 35-letnik, rojen leta 1719 kot drugorojenec Lovrenca Skalarja iz Podgore, v katerem lahko vsekakor prepoznamo Uršulinega starejšega brata.⁶⁰ Očitno je taisti Lovrenc identičen z Lovrencem, ki je imel po urbarju iz leta 1726 polovično hubo v Podgori.⁶¹ Pozneje je po vsem sodeč prevzel po očetu tudi domačo poldrugo hubo na Trati, kjer ga je nasledil omenjeni sin Andrej. Tega najdemo sredi 18. stoletja kot gospodarja poldruge hube na Trati v župi Šentvid, podložne kanoniku Schillingu.⁶² Očeta Lovrenca Skalarja ob terezijanskem štetju leta 1754 po vsem sodeč ni bilo več na svetu oziroma se je po predaji posesti sinu odselel drugam, kar je manj verjetno. V terezijanskem katastru so polovično hubo v Podgori v župi Šentvid, podložno kanoniku Schillingu, med letoma 1750 in 1757 sicer še vedno vodili pod Lovrenčevim imenom (*Laure*),⁶³ kar bi kazalo, da je mož umrl po letu 1750 in najpozneje pred ljudskim štetjem 1754. Toda imena družinskih poglavarjev ob ljudskem štetju razkrivajo, da je v terezijanskem katastru upoštevano starejše in ne dejansko stanje podložnikov. Na Skalarjevini je tedaj z mlado družino živel Jakob Skalar, ki naj bi mu bilo 24 let⁶⁴ in v katerem prepoznamo Lovrenčevega leta 1725 rojenega sina.⁶⁵ Jakob se je poročil leta 1751, ko je oče Lovrenc naveden kot še živ.⁶⁶

Življenjske poti sorojencev Vodnikove babice Uršule Skalar presegajo okvir naše raziskave, tudi če je Valentin katerega od njih še poznal. Kolikor je znano, ni nobenega najti med duhovniki, ob ljudskem štetju leta 1754 pa je v

---

nadaljnja usoda ni znana. Ne njega ne žene ni najti v šentviških mrliških maticah (prav tam, M 1754–1771, M 1772–1812).

⁵⁷ V Uršulini poročni priči lahko prepoznamo drugega Sebastjana, ki bi, če je preživel otroštvo, ravno maloprej dosegel polnoletnost. Bil je sin Janeza in Neže Skalar iz Podgore, krščen 18. 1. 1704 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1700–1704, fol. 73).

⁵⁸ Šentviških poročnih matic iz tega časa namreč ni, Primož Skalar pa se ni poročil v sosednji župniji sv. Petra (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind P 1635–1789).

⁵⁹ Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 364.

⁶⁰ Lovrenc Skalar se je oženil 5. 2. 1715 z Elizabeto, vdovo Tomaža Zoreta; v šentviški poročni matici je naveden kot Šentvidčan, kar glede na vključenost Podgore v sosesko Šentvid ne moti (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, s. p.). Pri vseh njegovih otrocih, rojenih med letoma 1716 in 1732, je v krstnih maticah kot kraj rojstva navedena Podgora, dvakrat tudi Podgora v soseski Šentvid (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728, pag. 147, 209, 271 in 325; R 1728–1741, pag. 12 in 64).

⁶¹ SI AS 1074, Zbirka urbarjev, 1/52u, urbar župa Ljubljana–Šentvid 1726, pag. 25.

⁶² SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 253, RDA, L 302, No. 2, 17. 3. 1750; No. 8, 11. 7. 1755; No. 10, s. d. 1757. – Andrej Skalar s Trate 4 je umrl 4. 1. 1777, mrliška matica pa mu daje 60 let, kar je dve leti preveč (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1 1772–1812, pag. 25).

⁶³ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 253, RDA, L 302, No. 2, 17. 3. 1750; No. 8, 11. 7. 1755; No. 10, s. d. 1757.

⁶⁴ Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 363.

⁶⁵ Jakob je bil krščen 26. 4. 1725 kot Jakob Filip, sin Lovrenca Skalarja in Elizabete iz Podgore (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728, pag. 325). Umrl je 17. 12. 1783 v Podgori 9, mrliška matica pa mu pripisuje 60 let ali dve leti preveč (prav tam, M 1772–1812, pag. 51).

⁶⁶ Jakob Skalar, sin Lovrenca iz Podgore, je stopil pred oltar 31. 1. 1751 s Heleno, hčerjo pokojnega Matije Krvine iz Guncelj; ena od treh poročnih prič je bil Andrej Skalar (prav tam, P 1710–1768, pag. 99).

šentviški župniji prebival samo Sebastjan, kajžar v Šentvidu.⁶⁷ Prejkone je poleg Uršule in Sebastjana preživel otroštvo le starejši Lovrenc.⁶⁸

Seveda bi bilo zelo mikavno vedeti, ali je iz rodu šentviških Skalarjev izhajal duhovnik in prevajalec prvega slovenskega asketskega spisa Adam Skalar, nazadnje, sredi 17. stoletja, župnik v Šmartinu pri Kranju. Adam je bil skoraj gotovo Gorenjec, vendar ni o njegovem izvoru znanega nič določnega.⁶⁹ Skalarjevemu rodu na Trati lahko od Vodnikove babice Uršule sledimo kontinuirano še dve generaciji v preteklost, ko je bil Adam že pokojen. Uršulin oče Andrej se je rodil 11. 10. 1664 kot sin Primoža in Maruše Skalar,⁷⁰ za njim pa so tam prišli na svet še trije otroci istega para.⁷¹ Zanimivo je, da priročni urbar vicedomskega urada za obdobje 1674–77 ne pozna Primoža Skalarja, ampak navaja na Trati Andreja Skalarja kot gospodarja treh polovičnih hub.⁷² Andrej bi bil lahko Primožev brat, ki ni zapustil sinov, tako da ga je nasledil nečak Andrej, ali pa je Primož, ki se mu je zadnji otrok rodil leta 1673, kmalu zatem umrl in je bil kot gospodar vpisan v urbar njegov komaj devetletni sin Andrej, Vodnikov praded.

Prvi Skalar, z imenom Janez (*Hanß Skälller*), je na Trati izpričan v vicedomskem urbarju iz leta 1636, ko so bile vse štiri tamkajšnje hube še cele in je gospodaril na zadnji. Kupnopравни status je uživala samo prva, pozneje razdeljena na dve polovični.⁷³ Janez Skalar bi utegnil biti oče Primoža, deda Uršule, poročene Vodnik, in tako pesnikov prapraded.

O tem, kdaj so se Skalarji naselili na Trati in ali je njihov priimek morda tam že nastal, viri molčijo. Šentviške župnijske matice se namreč začenjajo šele pozneje (1662), vicedomski urbar iz leta 1600 je nepopoln oziroma sploh ni pravi urbar in Skalarjev v župi Šentvid ne pozna, v njem pa tudi ni mogoče določiti gospodarja poznejše Skalarjeve hube.⁷⁴ Skalarje prav tako pogrešamo v najstarejših vicedomskih urbarjih iz obdobja 1496–1527. Na zadnji, četrti hubi na Trati so tedaj gospodarili Tkalci,⁷⁵ morda predniki Skalarjev po ženski liniji ali povsem tuji ljudje. O priimku Skalar kaže še povedati, da so ga v šentviški župniji izgovarjali švapaje, kot Skavar (ženska oblika Skavarca), kar se v 18. stoletju deloma odraža tudi v zapisih v matičnih knjigah.⁷⁶

⁶⁷ Prim. Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 357–394.

⁶⁸ V šentviških krstnih, poročnih in mrliških maticah po krstu ni več sledu o treh Andrejevih otrocih, rojenih v začetku 18. stoletja, Jakobu, Mihaelu in Elizabeti (prim. zlasti ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790). Mihael je imel starejšega soimenjaka v Zapužah, ki so se mu otroci rojevali od leta 1713 dalje, Jakob pa bi utegnil biti nezakonski oče 2. 3. 1737 krščene hčere, prav tako rojene v Zapužah (prav tam, R 1728–1741, pag. 46).

⁶⁹ O Skalarju gl. Rupel, Skalar Adam, str. 324. – J. Žontar je zapisal, da je bil Skalar najbrž iz Kranja. Glej: Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 216.

⁷⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1662–1677, pag. 38.

⁷¹ Jurij je bil krščen 13. 3. 1667, Janez 12. 4. 1670 in Helena 24. 4. 1673 (prav tam, R 1662–1677, pag. 79, 127 in 186).

⁷² SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 90, I/52, lit. L XI/1, priročni urbar vicedomskega urada za Kranjsko 1674–1677, s. p., An der Tratten.

⁷³ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 214, RDA, L 4, No. 46, urbar deželnoknežjega vicedomskega urada za Kranjsko 1636, fol. 67–68v. – V drugem ohranjenem izvodu urbarja je Janezov priimek pomotoma zapisan kot *Släkher* (SI AS 791, Gospodstvo Turn ob Ljublanici, knj. 17, urbar deželnega vicedomskega urada za Kranjsko 1636, s. p., An der Tratten).

⁷⁴ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 97, I/54a, lit. L XLVIII/2, vicedomski urbar 1600, s. p., Süpp St: Veith.

⁷⁵ Leta 1496 je kot gospodar hube naveden Križe Tkalic (Crise Thalliz), čigar priimek je v urbarju leta 1515 popačen (*Crise Solditz*), leta 1527 pa je bila na hubi njegova vdova (*Crise Kaletz wittib*) (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 97, I/54a, lit. L XLVIII/5, urbar vicedomskega urada na Kranjskem 1496, s. p., An der Tratten; prav tam, lit. L XVIII/6, urbar vicedomskega urada na Kranjskem 1525, fol. 27; prav tam, šk. 96, I/54a, urbar vicedomskega urada na Kranjskem 1527, fol. 28). Po vsem sodeč srečamo v nepravem urbarju iz leta 1600 potomce: Mihael in Štefan Tkalc (*Tkhalz*) sta plačala za dve tretjini hube svojih očetov Jurija in Marka (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 97, I/54a, lit. L XLVIII/2, vicedomski urbar 1600, s. p., Süpp St: Veith).

⁷⁶ Npr. leta 1710 *Sebastiani Scavar* (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728,

Domače ime Skalarjeve domačije – pri Žibertu, izpeljano iz osebnega imena Siegbert z različico Siegbrecht,⁷⁷ v urbarjih sploh ni izpričano, kar je razumljivo, v župnijskih maticah pa ga srečamo zelo pozno, kot smo videli, šele z Uršulinim mlajšim bratom Sebastjanom, ki ga je s Trate zanesel v Šentvid.

Hiša na Trati pri Šentvidu, kjer je stala domačija Skalarjevih, rodni dom Valentinove babice (foto B. Golec, september 1754).

Žibertova poldruga huba, na kateri se je konec 17. stoletja rodila Vodnikova babica Uršula Skalar in kamor se je leta 1725 priženil ded Jurij Vodnik, je morala imeti že tedaj vsaj dve domačiji.⁷⁸ Sto let pozneje, po franciscejskem katastru iz leta 1825, ko je bil gospodar Jožef Zevnik, po domače Žibert, so ji pripadale kar tri hišne številke, 4, 8 in 9.⁷⁹ Prvotna domačija je bila tista s hišno številko 4, kjer je leta 1777 umrl gospodar Uršulin nečak Andrej Skalar in kjer so njegovi potomci živeli do dvajsetih let 19. stoletja.⁸⁰ Stala je na začetku Trate

pag. 20), 1763 Casparus Skavar (prav tam, M 17654–1772, fol. 28), 1772 *Mathias Skavar* (prav tam, M 1772–1812, pag. 2), 1772 *Mina Skavarza* (prav tam, M 172–1812, pag. 149).

⁷⁷ Za razlago se iskreno zahvaljujem prof. Janezu Keburu.

⁷⁸ Najbrž ni naključje, da so Uršulinega deda Andreja Skalarja, rojenega leta 1664 na Trati, kot očeta krščencev v začetku 18. stoletja izmenično navedli enkrat na Trati, drugič pa v Podgori: 1703 na Trati, 1706 v Podgori, 1709 na Trati in 1712 brez navedbe kraja (prav tam, R 1700–1704, fol. 69; R 1705–1709, fol. 28v in 812; R 1710–1728, pag. 47). Skalarji so bržčas kdaj zamenjali bivališče, saj so imeli na voljo vsaj dve hiši, Trata in Podgora pa sta se skoraj stikali.

⁷⁹ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 316, k. o. Šentvid, abecedni seznam posestnikov, 17. 3. 1827.

⁸⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 25. – Andreju, ki je leta 1754 ob krstu tretjega otroka označen kot »Skallar vulgo Shibert«, se je v zakonu z neko Heleno rodilo med letoma 1750 in 1761 šest otrok (prav tam, R 1743–1753, fol. 77, 102; R 1753–1766, pag. 7, 61, 115 in 164), od katerih krstna matica dva postavlja v Podgoro, štiri pa na Trato. Do-

na desni strani ceste proti Podgori in bila v času franciscejskega katastra z dvema zidanima stavbama in eno leseno med najmarkantnejšimi. K domačiji je spadalo tudi zidano gospodarsko poslopje ob deželni cesti, ki je na katastrski mapi označeno z ledinskim oziroma hišnim imenom Žibert (*Schibert*).⁸¹ Prav mogoče je, da je bilo v stavbi, kjer stoji danes znana šentviška gostilna Žibert, že tedaj gostišče. Še več, ni izključeno, da je tam sto let prej točil vino Vodnikov ded Jurij, o katerem pesnik pravi, da je rad delal in pil vino.⁸² Jurijevo krčmarstvo bi tudi pojasnilo, od kod mu denar, da si je čez nekaj let kupil hišo in pol hube na Jami.

Jurij in Uršula Vodnik, rojena Skalar, sta prva leta očitno živela pri ženini družini ali v kakšni Skalarjevi kajži na Trati. Na Trati sta prišla na svet tudi sinova Valentin, krščen 10. 1. 1726, in Jožef, pesnikov oče, ki so ga v bližnji Šentvid nesli h krstu 28. 2. 1728.⁸³ Po preselitvi družine na Spodnjo Jamo, del vasi Zgoranja Šiška v soseski sv. Marjete v Kosezah, so tam v sedmih letih prijokali na svet še: Uršula, krščena 17. 10. 1730, Matija, krščen 10. 2. 1734, Marija, krščena 14. 5. 1737, in Katarina, krščena 22. 11. 1739.⁸⁴ Od skupaj šestih otrok je v otroški dobi očitno umrla le najmlajša Katarina, o kateri je krst edini znani podatek. Po ljudskem štetju 1754 bi bila 15-letnica zagotovo še doma, če bi bila živa.⁸⁵ Kdaj med letoma 1739 in 1754 je preminila, ne vemo, ker se ohranjene šentviške mrliške matice začenjajo šele s tem letom.⁸⁶

Drugi Vodnikovi otroci so vsi odrasli. V literaturi izražena domneva, da je Matija postal frančiškan z imenom Marcel,⁸⁷ se je potrdila kot pravilna. Stric Marcel Vodnik, frančiškan v Novem mestu, je pesnika po njegovih besedah v avtobiografiji pripravljaval v letih 1768 in 1769 za prvo šolo, tj. za vstop v ljubljansko jezuitsko gimnazijo.⁸⁸ Po frančiškanskem provincialnem nekrologiju je pater Marcel Vodnik umrl 28. 12. 1798 v Nazarjah, nekrologij pa razkriva o njem še

---

mačijo, ki je najpozneje v sedemdesetih letih prešla pod posest dvorca Jama (Grubenbrunn), je prevzela najmlajša hči Marija - Mina, od leta 1777 poročena s Primožem Peterlinom s Homca v župniji Mengeš (prav tam, P 1773–1815, pag. 319), s katerim je imela osem otrok (prav tam, R 1772–1796, pag. 51, 83, 100, 114, 276, 267, 386 in 411). Njun naslednik Jakob Peterlin (roj. 1784) se je leta 1811 oženil z Mino Sever iz Vižmarij in imel samo hčer (prav tam, P 1773–1815, pag. 160; R 1797–1825, pag. 200). Zakonca sta leta 1820 še prebivala na Trati 4, kjer sta izpričana kot krstna botra otroku svojega gostača (prav tam, R 1797–1825, pag. 228), nato pa sta se odselila neznano kam iz šentviške župnije (prim. Ind M 1790–1850). Po franciscejskem katastru je tu leta 1826 gospodaril Jožef Zevnik (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 316, k. o. Šentvid, zapisnik stavbnih parcel 15. 12. 1826). Kako je prišel do posesti, ni znano, ker je Žibertovina v nasprotju s sosednjimi domačijami h. št. 3 in 5 prešla s posesti Fajfarjev grad (Peppensfeld) – vanjo se je inkorporirala posest dvorca Jama (Smole: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, 144, 200) – na Bokalce (SI AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana okolica, Peppensfeld – Fajfarjev grad, knj. 2, rekt. št. 38 in 39). Pripadnost Žibertove posesti Bokalcam je razvidna iz nove zemljiške knjige, kjer je hiša št. 4 vpisana kot kajža (očitno se je posest medtem razdrobila), prenesena iz stare zemljiške knjige Bokalce (Stroblhof), rektifikacijska št. 91 (Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiškknjižni oddelek, k. o. Šentvid, gl. knj. 101–210, vl. št. 198). Žal je stara zemljiška knjiga ohranjena nepopolno in manjka ravno glavna knjiga z zadevno rektifikacijsko številko (SI AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana okolica, Gut Stroblhof – Bokalce).

⁸¹ Domačija je stala na stavbni parceli št. 110, sicer pa je k hiši št. 4 spadala še ena hiša z gospodarskim poslopjem na stavbni parceli 98 že v vasi Podgora in zidano gospodarsko poslopje na stavbni parceli 103 tik ob glavni cesti iz Ljubljane proti Gorenjski; na katastrski mapi je ob tej stavbi napis *Schibert*. Primek Skalar se je do tega časa ohranil v Podgori 9, kjer je v času franciscejskega katastra gospodaril Nikolaj Skalar. SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 316, k. o. Šentvid, zapisnik stavbnih parcel 15. 12. 1826; mapna lista IV in V.

⁸² Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

⁸³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728, s. p.

⁸⁴ Prav tam, R 1728–1741, s. p.

⁸⁵ Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 392.

⁸⁶ Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 60.

⁸⁷ Kos: *Valentin Vodnik*, str. 10.

⁸⁸ »Pisati inu branje me je učil šolmošter Koleneč; za prvo šolo stric Marcel Vodnik, frančiškanar v Novim mestu 1768 inu 1769« (Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100).

naslednje pomembne podatke: zaslužni lektor, некоč profesor in prefekt na novomeški gimnaziji, star 64 let in redovnik 46 let.⁸⁹ Potemtakem je v frančiškanski red vstopil leta 1752 pri 18 letih. Ni znano, kje se je najprej šolal⁹⁰ in kje je dobil mašniško posvečenje. Vsekakor ni bil posvečen v Gorici, kjer mu je prvi goriški nadškof Karel Mihael Attems 4. 6. 1757, slabo leto pred pesnikovim rojstvom, podelil prvo tonzuro in štiri nižje kleriške redove.⁹¹ Prav lahko bi mašniško posvečenje prejel v Ljubljani, saj prav za ta čas pogrešamo ordinacijske protokole.⁹² Preden je pesnik prišel na svet, je stric Matija, zdaj pater Marcel, torej utegnil že peti novo mašo. Še več, Marcel je bil tako kot pozneje Valentin zaslužen šolnik, gimnazijski profesor. Na novomeški frančiškanski gimnaziji je poučeval med letoma 1761 in 1765, nato pa je bil dve leti, od 1766 do 1768, njen prefekt, in sicer dvanajsti po vrsti od ustanovitve tega šolskega zavoda leta 1746.⁹³

Precej skrivnosten se zdi pesnikov najstarejši stric in soimenjak Valentin. Ob ljudskem štetju leta 1754 ga med družinskimi člani na Jami pogrešamo.⁹⁴ Tedaj mu je bilo 28 let in se je očitno mudil po svetu. Od doma ga ni pehala nobena sila, saj je moral oče Jurij ob pomanjkanju delovnih moči najemati hlapca in dekli, čeprav je imel doma še tri neporočene odrasle otroke, sina in dve hčeri. Kaj je Valentina kot prvorojenca gnalo po svetu – morda poklic, morda kakšni družinski spori – je vprašanje, ki ostaja brez odgovora. Pozneje se je Valentin vendarle vrnil na očetov oziroma bratov dom. 14. 5. 1775 je namreč na Vodnikovi domačiji na Jami št. 17 umrl samski kmet Valentin Vodnik, ki ne more biti nihče drug kot on. Šentviška mrliška matica mu daje 47 let, v resnici pa je bil dve leti starejši.⁹⁵

Pesnikovi teti Uršula in Marija, leta 1754 obe še neporočeni na domu staršev,⁹⁶ sta imeli različni usodi. 26-letna Uršula se je 26. 9. 1756 omožila s tri leta starejšim Gregorjem Skokom z bližnjega Broda,⁹⁷ se preselila na možev dom in v naslednjih petnajstih letih rodila sedem otrok.⁹⁸ Umrla je skoraj gotovo 19. 9. 1784, čeprav jo mrliška matica imenuje Jera in ji daje 60 let, kar je pet let in pol preveč.⁹⁹ Kam je odšla njena sedem let mlajša sestra Marija, razpoložljivi viri ne povedo. Vsekakor se v šentviški župniji ni ne poročila ne umrla,¹⁰⁰ ampak si je očitno nekje zunaj domače fare poiskala službo in tam ostala.

⁸⁹ Špelič (ur.): *Nekrologij Slovenske frančiškanske province*, s. p., datum 28. 12. – Za podatke se iskreno zahvaljujem patru dr. Miranu Špeliču.

⁹⁰ Vodnikovo ime pogrešamo med učenci latinske šole v Rušah (prim. Mlinarič: *Seznam imen*, str. 236–244); med absolventi novoustanovljene novomeške gimnazije, kjer je bil pozneje prefekt (prim. Dodič: *Absolventi novomeške gimnazije*, str. 397–398) in v knjigi ljubljanske jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete, ki je sprejemala dijake višjih letnikov gimnazije (prim. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 708–709). Natančne evidence ljubljanskih gimnazijcev ravno za ta čas ni, od leta 1739 do 1773 (prim. Čravec (ur.): *Ljubljanski klasiki*). Vodnikovo ime pogrešamo tudi med študenti graške jezuitske gimnazije in univerze (prim. Andritsch: *Die Matrikeln der Universität Graz*, str. 604).

⁹¹ Volčjak: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije. 1. del*, str. 189.

⁹² Volčjak: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije. 1. del; 2. del*.

⁹³ Dodič in Kuzem: *Prefekti in ravnatelji*, str. 209 in 220.

⁹⁴ Šturm (ur.): *Gorenske družine*, str. 392.

⁹⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 18.

⁹⁶ Šturm (ur.): *Gorenske družine*, str. 392.

⁹⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1769, fol. 128. – Gregor Skok se je rodil 9. 3. 1727 na Brodu staršem Juriju in Rozini (prav tam, R 1710–1728, pag. 357).

⁹⁸ Otroci so si sledili takole: 19. 8. 1757 Marija, 31. 1. 1759 druga Marija, 30. 1. 1762 Valentin, 24. 1. 1765 Matija, 8. 11. 1766 Elizabeta, 12. 5. 1769 Janez in 4. 7. 1771 Aleš (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1753–1766, pag. 89, 112, 171, 231 in 263; R 1767–1771, fol. 11 in 27).

⁹⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige M 1772–1812, pag. 196). Na Brodu 5, kjer je umrla, je pet let pozneje, 6. 12. 1789, preminil tudi njen mož Gregor Skok, po mrliški matici star 67 let (prav tam, pag. 78), dejansko pa 62 in pol.

¹⁰⁰ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1769, P 1769–1772, P 1773–1815, M 1754–1771, M 1772–1812, M 1812–1829.

Kmalu po ljudskem štetju 1754 se je podoba Vodnikove, po domače Žibertove, družine precej spremenila. 18. 7. 1755 so pokopali mater Uršulo, ki ji mrliška matica daje okoli 50 let,¹⁰¹ dejansko pa jih je imela kakšnih sedem več. Dobro leto pozneje, 26. 9. 1756, se je, kot smo videli, omožila hči Uršula,¹⁰² nekaj mesecev za njo, 6. 2. 1757, pa je v zakonski stan skočil še sin Jožef, pesnikov oče. Pred oltar je stopil v ljubljanski predmestni župnijski cerkvi sv. Petra in pripeljal k hiši nevesto Jero Pance, kmečko hčer z Viča.¹⁰³ Po vsem sodeč je bilo tedaj že jasno, da bo 29-letni Jožef naslednji gospodar Žibertovine.

Kot rečeno, ostaja zunaj naših spoznavnih možnosti vprašanje, zakaj kot gospodar polovične hube na Jami ni nasledil očeta prvorojenec Valentin, ki je še pred letom 1754 vsaj za nekaj časa odšel od doma. Umrl je torej doma spomladi 1775,¹⁰⁴ manj kot pol leta za svojim očetom Jurijem, ki se je od tega sveta poslovil 1. 12. 1774.¹⁰⁵ Da bi se Jurijeva življenjska pot iztekla na hišni številki 18, kot navaja vpis v mrliški matici, ni verjetno, ampak gre za pomoto. Žibertova hiša na Jami je namreč ob oštevilčenju hiš leta 1770 dobila številko 17. O svojem dedu je Valentin pustil še tale kratek, a pomenljiv spominski zapis: »Je rad delal inu vinu pil.«¹⁰⁶ Zapis kaže, da je nemara že ded Jurij Vodnik imel na Žibertovini gostilno. Domneve o ukvarjanju s krčmarstvom ne potrjujeta samo ljubezen do vina in delavnost, ampak posredno tudi tuji ljudje v hiši. Tako laže razumemo, zakaj je moral Jurij, kot priča ljudsko štetje leta 1754, za delo na polovični hubi kljub številčni domači odrasli delovni sili najemati posle. In ne nazadnje je pesnikov oče Jožef, kot bomo videli, pripeljal v hišo krčmarjevo hčer, Valentinovo mater Jero Pance z Viča.

Materin rod Pancetovih z Viča

V nasprotju z očetovim rodом očetovega rodu je rodbini matere Valentina Vodnika Jere Pancè mogoče slediti neprimerno laže in veliko dlje v preteklost. Panceti so namreč kontinuirano izpričani na Viču jugovzhodno od Ljubljane kot kmetje, podložniki ljubljanskega škofijskega gospodstva, in sicer vse od najstarejšega ohranjenega davčnega registra iz leta 1565 dalje. Tudi o etimologiji njihovega priimka ne bi smelo biti dvomov. Rodbinsko ime Pancè je patronimik, izpeljan iz svetniškega imena Pankracij,¹⁰⁷ ki ga je pred drugo polovico 16. stoletja nosil eden od prednikov. Njegova dokaj pogosto dokumentirana ženska oblika se je glasila Pancela.¹⁰⁸ Priimek Pance je bil sicer značilen za osrednjeslovenski prostor s težiščem v nekdanjih političnih okrajih Litija in Kranj.¹⁰⁹

Iz župnije Sv. Peter pri Ljubljani, kamor je spadal Vič, je bila poleg Pancetovih tudi ena od štirih Vodnikovih prababic, dedova mati Marija Novak, medtem

¹⁰¹ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige M 1754-1771, fol. 7v.

¹⁰² Prav tam, P 1710-1769, fol. 128.

¹⁰³ NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, P 1745-1763, pag. 179.

¹⁰⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, M 1772-1812, pag. 18.

¹⁰⁵ Prav tam, M 1772-1812, pag. 14.

¹⁰⁶ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

¹⁰⁷ Med priimki, izpeljanimi iz imena Pankracij, nimata Panceta ne J. Keber (*Leksikon imen*, str. 316) ne S. Lenarčič (*Vse o imenih*, str. 632). Prof. Kebru se iskreno zahvaljujem za potrditev etimologije priimka.

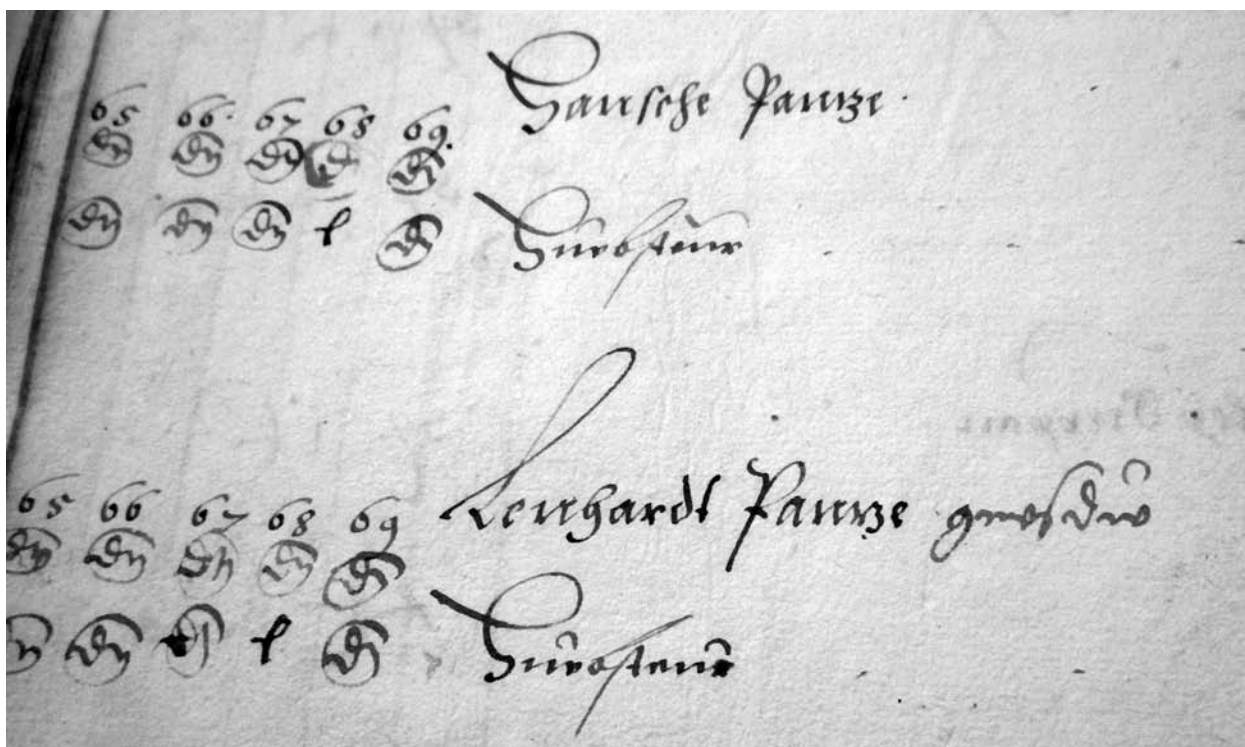
¹⁰⁸ Npr. leta 1666 *Marusha Panzela* (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, R 1659-1667, pag. 226), 1705 *Vrsula Panzella* (prav tam, M 1690-1736, pag. 472), 1815 *Hellena Panzella* (NŠAL, ŽA Ljubljana-Marijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1803-1825, pag. 163), 1819 *Agnes Panzella* (prav tam, fol. 173).

¹⁰⁹ V obdobju 1931-1948 je bilo največ Pancetov v okrajih Litija, Kranj in Metlika, sledili so okraji Metlika, Šmarje pri Jelšah, Ljubljana okolica in Ljubljana. Sorodna priimka Panca in Panče sta bila izpričana samo v okraju Ljubljana oziroma Litija.

Bezljaj (ur.): *Začasni slovar*, str. 423.

ko je pesnikova babica Marija Zavošnik prišla iz njegove rodne župnije Šentvid nad Ljubljano.

Pancetov rod bomo predstavili v obratnem zaporedju kot Vodnikovega, torej od prvega znanega viškega Panceta do staršev in sorojencev matere Jere. V urbarju oziroma davčnem registru škofijskega gospostva za obdobje 1565–1569 sta v župi Vič (*Supp Weitsch*) med 14 gospodarji drug za drugim navedena Hanže in Lenart Pance (*Hansche Panze, Leonhardt Panze*), sodeč po višini dajatev vsak na eni celi hubi. Pri Lenartu so pozneje dopisali priimek Gnezdo (*Gnesdu*).¹¹⁰ Sočasni vzporedni urbar iz let 1565–1569 ga že navaja z imenom Lenart Gnezdo (*Lenhardt Gnesdu*). Po vsem sodeč je bil drugi mož Pancetove vdove, saj mu je kot gospodar sledil (pastorek) Valant Pance (*Valandt Panze*).¹¹¹ Enako stanje podaja tudi tri leta mlajši urbar iz leta 1572,¹¹² nakar nimamo urbarjev za celo stoletje.

Prva omemba Pancetov na Viču – gospodarja Hanže in Lenart v urbarju ljubljanskega škofijskega gospostva leta 1565
(NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 1, 1a/u (1), urbar 1565–1569, fol. 48v).

Medtem se leta 1629 začenjajo krstne matične knjige ljubljanske okoliške župnije sv. Petra in nekaj let zatem še serija poročnih (od 1635) in mrliških matic (od 1640).¹¹³ Prvi po matičnih knjigah dokazljivi Vodnikov neposredni prednik je njegov prapraded, imenovan Janez Pance, enako kot praded in ded. Ko se je 19. 1. 1653 oženil, je v šempetrski krstni matici kot večina ženinov žal naveden brez očetovega imena, zgolj kot Janez Pance z Viča, poročen s Heleno, hčerjo Jurija **Urbanca** (*Vrbanc*) iz Tomačevega.¹¹⁴ Ker ne vemo, kdaj je umrl in

¹¹⁰ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 1, 1a/u (1), urbar 1565–1569, fol. 48v.

¹¹¹ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 1, 1a/u (2), urbar 1565–1569, fol. 42v.

¹¹² Prav tam, 1b/u, urbar 1572, fol. 4v in 5.

¹¹³ Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 58.

¹¹⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1650–1677, pag. 44.

koliko je bil ob smrti star – morda je identičen z Janezom, ki je preminil leta 1705¹¹⁵ – lahko čas njegovega rojstva določimo le zelo približno. Lahko bi bil istoveten z Janezom Pancetom z Viča, 14. 11. 1635 krščenim sinom Matevža in Marjete,¹¹⁶ vendar bi bil v tem primeru ob poroki star šele dobrih 17 let. Manjša je verjetnost, da je identičen z drugim Vičanom Janezom Pancetom, sinom Matije in Jere, ki so ga krstili 3. 5. 1637.¹¹⁷ Bolj verjetno se je Vodnikov prapraded rodil pred letom 1629, ko se začnajo šempetrske krstne matice¹¹⁸ in bi bil tako ob poroki star najmanj 24 let. Tudi rojstnih podatkov njegove žene Helene Urbanc ni najti. Njen oče Jurij iz Tomačevega, poročen z Elizabeto - Špelo, je sicer izpričan kot oče dveh krščencev v letih 1637 in 1641.¹¹⁹

Janezu in Heleni Pance se je v zakonu rodilo sedem otrok, od katerih je bil naslednik Janez predzadni, krščen 25. 6. 1672, ko sta bila zakonca poročena že skoraj dve desetletji.¹²⁰ Ravno v času okoli njegovega rojstva se po stoletje trajajoči vrzeli spet začenja vrsta urbarjev ljubljanskega škofijskega gospostva. Po prvem iz let 1671–1673 je v župi Vič živelo več Pancetov, ki so si svojčas razdelili nekoč celo hubo. Gregorju, navedenemu kot prvemu, je pripadala četrtingska huba, tako kot Juriju, medtem ko je naš Janez, v urbarju imenovan Hanže, gospodaril na polovični hubi.¹²¹ Stopnja sorodstva med njimi ni ugotovljiva, vsekakor pa niso bili bratje, ampak kvečjemu bratranci.¹²² Viške hube so se medtem že skoraj vse razdelile na polovične in četrtingske, glede na umestitev posesti treh Pancetov v urbarju pa lahko sklenemo, da je bil njihov skupni prednik Hanže Pance, ki ga srečujemo v urbarjih med letoma 1565 in 1572. Hipotetično, saj ni dokazljivo, je šlo za Vodnikovega petkrat pradedu, morda celo za šestkrat pradedu.

Iste tri gospodarje, Gregorja, Jurija in Hanžeta Panceta, najdemo nato še v urbarjih za obdobji 1675–1680¹²³ in 1681–1685.¹²⁴ Deloma drugačno stanje ima šele urbar iz let 1707–1711, ki razkriva, da je Gregorja kot posestnik četrtingske hube prav v tem času zamenjal Hanže (Janez), na sosednji četrtingski hubi je tedaj gospodaril Tomaž Pance s funkcijo vaškega župana, na polovični pa Hanže,¹²⁵ vsekakor Hanže ml., rojen leta 1672, ki se je medtem 19. 1. 1698 oženil, in sicer v domači župniji. Žena Marija je bila hči pokojnega Mihaela **Novaka**¹²⁶ in je torej nosila najpogostejši slovenski priimek.¹²⁷ V šempetrski župniji

¹¹⁵ V najstarejši šempetrski mrliški matici je med 9. 4. in 17. 9. 1705 zabeležena smrt nekega Janeza Panceta (*Joannes Panze*) brez vseh drugih podatkov (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 471).

¹¹⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1635–1640, pag. 16.

¹¹⁷ Prav tam, R 1635–1640, pag. 52.

¹¹⁸ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1629–1667.

¹¹⁹ 9. 5. 1637 je bil krščen Primož (*Vrban*), 23. 9. 1631 pa Uršula (*Vrbaniz*) (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1635–1640, pag. 53; R 1640–1646, pag. 34; prim. Ind R 1629–1667).

¹²⁰ Krsti otrok so si sledili takole: Luka 11. 10. 1656, Uršula 10. 8. 1659, Lovrenc 7. 8. 1662, Neža 15. 1. 1666, Elizabeta 8. 9. 1669, Janez 25. 6. 1672 in Katarina 11. 10. 1675 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1650–1658, pag. 239; R 1659–1667, pag. 15, 114 in 226; R 1667–1676, pag. 104, 226 in 248).

¹²¹ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 1, 2/u, urbar 1671–1673, fol. 2v.

¹²² Prvi, Gregor, je bil krščen 29. 1. 1640 kot sin Matije in Jere Pance (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1635–1640, pag. 131). Oženil se je najpozneje leta 1666, ko se mu je rodil prvi otrok (prav tam, R 1659–1667, pag. 261). Ne on ne Jurij se nista oženila v domači župniji (prav tam, Ind P 1639–1789). Jurij je bil bodisi sin Martina, krščen 12. 4. 1632, bodisi sin Janeza, krščen 6. 3. 1637 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind 1629–1667; R 1629–1634, pag. 33; R 1635–1640, pag. 46). Prvi otrok se mu je po vsem sodeč rodil leta 1656 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1650–1658, pag. 239). O Vodnikovem predniku Janezu – Hanžetu, kot rečeno, ni gotovo, kdaj se je rodil in kdo je bil njegov oče.

¹²³ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 1, 3/u, urbar 1675–1680, pag. 8 in 9.

¹²⁴ Prav tam, 4/u, urbar 1681–1685, pag. 9 in 10.

¹²⁵ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 2, 5/u, urbar 1707–1711, fol. 10 in 11.

¹²⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1677–1715, pag. 180.

¹²⁷ V letih 1931–1948 je bil priimek Novak razširjen v 34 od 35 tedanjih političnih okrajev (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 405).

najdemo sicer več Mihaelov Novakov, samo eden, doma na Orlah, pa je imel hčer Marijo, slabih pet let starejšo od Janeza Panceta. Marija se je rodila kot drugorojenka očeta Mihaela in matere Elizabete in so jo krstili 30. 10. 1667.¹²⁸ Njeni starši so se poročili 29. 1. 1662, oče Mihael je v poročni matici naveden kot sin Primoža Novaka z Orel, Elizabeta pa kot hči Adama **Peterce** iz iste vasi.¹²⁹ Zdi se, da so se tako Novaki kot Peterce priselili na Orle šele, ko sta bila bodoča zakonca že na svetu, če ni Elizabeta tam pred poroko sploh samo služila.¹³⁰

Vodnikovi prastarši Janez – Hanže in Marija Pance, rojena Novak, so v dvajsetih letih med letoma 1698 in 1715 dobili sedem otrok, od katerih je bil ded Janez šesti, krščen 12. 5. 1712.¹³¹ Po ženini smrti leta 1715, potem ko je v 48. letu rodila zadnjega otroka,¹³² se je vdovec Janez 14. 7. 1715 oženil s skoraj dvajset let mlajšo 24-letno Uršulo Škerl iz Kleč,¹³³ s katero je imel med letoma 1718 in 1731 še šest otrok,¹³⁴ zadnjega le malo preden se je poročil njegov sin in naslednik Janez, Vodnikov ded. Janez st. je v urbarjih škofijskega gospostva kontinuirano naveden do leta 1735¹³⁵ in je po vsem sodeč umrl 30. avgusta omenjenega leta. Mrliška matica žal ne navaja starosti, pokojnika pa označuje še z domačim imenom Birt (*vulgo Bierth ex Weitsch*), ki kaže na krčmarstvo.¹³⁶ Časa smrti njegove druge žene Uršule iz znanih razlogov ne poznamo.¹³⁷ Kot bomo videli, se je pozneje s krčmarstvom ukvarjal tudi Janezov vnuk Matija Pance, polbrat Vodnikove matere Jere. Vič je bil namreč zaradi ugodne prometne lege nadvse primeren za krčmarjenje, tako da lahko pri Pancetovih sklepamo na družinsko obrt, ki je šla iz roda v rod.

Ko se je Vodnikov praded Janez st., imenovan Hanže, leta 1735 poslovil od

¹²⁸ Pred Marijo njo je prišla na svet njena sestra Elizabeta, krščena 13. 11. 1665 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1659–1667, pag. 221; R 1667–1676, pag. 19).

¹²⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1650–1677, pag. 109.

¹³⁰ Primožu in Neži Novak z Orel so se rodili vsaj trije otroci, katerih krsti so si sledili takole: Jurij 3. 2. 1642, Helena 3. 4. 1647 in Jera 30. 1. 1655 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1640–1646 pag. 50; R 1650–1658, pag. 185; Ind R 1629–1667). Družine Adama Peterce na Orlah ne srečamo pred Elizabetino poroko. Priimek je v šempetrski župniji pred tem izpričan v Šiški in Besnici (Ind R 1629–1667).

¹³¹ Otroci so si sledili takole: Andrej, krščen 28. 11. 1698, Marija 3. 12. 1700, Jera 12. 2. 1703, Neža 15. 7. 1705, Marjeta 11. 8. 1709, Janez 12. 5. 1712, Matija 1. 2. 1715, in Uršula, rojena 20. 10. 1718 in krščena dan pozneje (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1692–1708, s. p.; R 1708–1718, fol. 15v, 73 in 127v; R 1708–1718, fol. 14). Kot otroka sta umrla vsaj dva. Mrliška matica namreč leta 1709 brez datuma, med 9. 4. in 17. 9., navaja smrt »2 *infantes Joannis Panze*« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 473).

¹³² Marija je morala umreti kmalu po rojstvu sina Matije, krščenega 1. 2. 1715. V pomanjkljivo vodeni mrliški matici njene smrti ni najti (Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, Ind P 1635–1789).

¹³³ V poročni matici je Janez Pance z Viča označen kot vdovec, nevesta pa kot hči Lovrenca Škerla (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1677–1715, pag. 370). Uršula je bila krščena 19. 10. 1691 kot hči Lovrenca in Elizabete Škerl iz Kleč (prav tam, R 1683–1692, fol. 167v).

¹³⁴ V drugem zakonu so se Janezu Pancetu rodili otroci: Uršula, rojena 20. 10. 1718 in krščena naslednji dan (materino ime je pomotoma navedeno kot Marija), Martin, krščen 20. 10. 1722, Jožef 17. 3. 1725, Lucija 8. 11. 1727, Tomaž 20. 12. 1729 in Elizabeta 11. 11. 1731 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1692–1708, s. p.; R 1718–1725, fol. 14, 108v, 170v; R 1725–1731, fol. 64v, 129v in 186).

¹³⁵ Hanže Pance, ki je nasledil očeta Gregorja na četrtnski hubi, je v urbarjih vedno naveden kot Hanže mlajši, naš Hanže pa kot Hanže starejši. V urbarju za leto 1735 je Hanžeta mlajšega nasledil Janez Sluga, medtem ko je pri Hanžetu starejšem pridevnik starejši (*der Ältere*) prečrtan, kar kaže na prenos posesti na njegovega istoimenskega sina (NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 2, 6/u, urbar 1719–1722, s. p.; 7/u, urbar 1727, s. p.; šk. 3, 8/u, urbar 1730, pag. 7; 9/u, urbar 1732, pag. 6 in 7; 10/u, urbar 1735, fol. 3v–4). Gregorjev sin Janez – Hanže je bil od Vodnikovega pradedna Hanžeta mlajši štiri leta in pol, krščen za božič 1676 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1676–1683, fol. 7v).

¹³⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 475.

¹³⁷ V mrliški matici srečamo smrti dveh Uršul Pance, prva je bila pokopana 20. 9. 1737 in je označena kot hči pokojnega Janeza z Viča, drugo, 19-letno Vičanko, pa so pokopali 26. 11. 1744 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 476 in 478).

tega sveta, si je **ded Janez Pance** ravno ustvaril družino. 1. 2. 1733 se je še ne 21-leten, star toliko kot ob poroki njegov oče, oženil v sosednji župniji Šentvid z Marijo, hčejo pokojnega Matevža Zavošnika z Golega Brda nad Mednim.¹³⁸ Vodnikova **babica Marija Zavošnik** je bila torej iz njegove domače župnije. Zaselek Závaše, po katerem je njena rodbina dobila priimek,¹³⁹ leži med Seničico in Golim Brdom, tako da se v maticah pri članih Zavošnikove družine pojavljajo vsi kraji. Marija, tri leta starejša od ženina Janeza Panceta, je bila krščena 6. 5. 1709 kot tretji od šestih otrok Matevža Zavošnika in Helene, katere izvor ni znan.¹⁴⁰ Terezijansko ljudsko štetje iz leta 1754 razkriva, da so Marijini starši, Vodnikovi prastarši, medtem že umrli, obe Zavošnikovi posesti v Závašah pa sta bili podložni gospodstvu Dragomelj. Na prvi je gospodaril Valentin Zavošnik, ki ga prepoznamo kot Marijinega brata.¹⁴¹ Gre za še vedno obstoječo kmetijo Zgornji Zavošnik.¹⁴²

Kmetija Zgornji Zavošnik na Seničici nad Mednim, kjer se je rodila Valentinova babica po materini strani (foto B. Golec, september 2018).

¹³⁸ Nevestin priimek je v poročni matici pomotoma zapisan kot *Savershnig* (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Maticne knjige, P 1710–1768, fol. 51v).

¹³⁹ V letih 1931–1948 je bil ta endemični priimek dokumentiran samo v dveh tedanjih političnih okrajih, Ljubljana okolica in Šmarje pri Jelšah. Bezljaj (ur.): *Začasni slovar*, str. 707).

¹⁴⁰ Otroci Matevža in Helene Zavošnik so si sledili takole: Valentin, krščen 10. 2. 1706, Mihael 23. 9. 1707, Marija 6. 5. 1709, Martin 25. 10. 1711, Nikolaj 2. 12. 1713 in Jožef 28. 3. 1716 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Maticne knjige, R 1705–1709, fol. 22, 30, 82v; R 1710–1728, pag. 39, 95 in 141). Priimek so zapisovali zelo različno, kot *Sallostnigh*, *Salaschnikh*, *Sollosnik*, *Salosnig*, *Salostnikh* in *Sauersnig*, kot kraj rojstva pa se izmenjujeta Závaše (*ex Sallesh*, *ex Salosh*) in Seničica (*ex Sinizha*, *ex Siniziza*). Šentviške poročne matice se začenjajo šele z letom 1710, v maticah sosednjih župnij Smladnik in Ljubljana–Sv. Peter pa poroko zakoncev Zavošnik pogrešamo (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Maticne knjige, Ind P 1635–1789; ŽA Smladnik, Maticne knjige, Ind P 1690–1770).

¹⁴¹ Na prvi posesti je gospodaril 40-letni Valentin, na drugi pa še samski 25-letni Matevž Zavošnik (Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 375). V Valentinu prepoznamo Marijinega brata, rojenega leta 1706 in tako v resnici starega 48 let. V zakonu z neko Uršulo, s katero se ni oženil v domači župniji, so se mu otroci rojevali od leta 1736 dalje (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Maticne knjige, R 1728–1741, pag. 151 in 223; R 1743–1753, fol. 21, 55 in 88v; R 1753–1766, pag. 12). Umrli je 10. 10. 1764 v Závašah, po mrliški matici na Golem Brdu in star 62 let (prav tam, M 1754–1771, fol. 44). V kakšnem sorodu je bil z Matevžem, ne vemo. Ta je prišel na svet leta 1726 kot drugorojenec Gašperja in Marije Zavošnik (prav tam, R 1710–1728, pag. 346).

¹⁴² Lokacijo domačije je bilo mogoče identificirati s pomočjo maticnih knjig župnij Šentvid in Pre-

Praded Matevž Zavošnik je skoraj gotovo istoveten z Matevžem, ki je prišel na svet 5. 9. 1666 kot sin Adama Zavošnika in njegove žene Jere. Kot kraj rojstva je v krstni matici navedeno Golo Brdo, kar dodatno potrjuje njegovo identičnost.¹⁴³ Priimek Zavošnik je dokumentiran od začetka prve krstne matice dalje, od leta 1662.¹⁴⁴ Veliko manj kot o Zavošnikovem rodu vemo o posesti prednikov Valentina Vodnika, saj pred terezijanskim katastrom iz srede 18. stoletja ne poznamo urbarjev dragomeljskega gospostva in dvorca. Tudi slika, ki jo ponuja kataster, je nekoliko nejasna. Pri podložnikih dvorca Dragomelj, ne istimenskega gospostva, najdemo na polovični zakupni hubi Valentina Zavošnika, drugo polovico pa naj bi imel Hanže Birtič.¹⁴⁵ O Matevžu Zavošniku, ki ga navaja ljudsko štetje leta 1754, v sočasnem katastru sploh ni sledu.

Vodnikovi stari starši z Viča, Janez Pance in Marija - Maruša, rojena Zavošnik, so preživeli v zakonu le dobrih osem let. V prvih štirih letih so se jim rodile tri hčere, med njimi kot prvorojenka pesnikova mati Jera, krščena 16. 2. 1734.¹⁴⁶ Po smrti matere Marije - Maruše - pokopali so jo 28. 3. 1741,¹⁴⁷ ko je bilo Jeri sedem let - se je 30-letni vdovec Janez 25. 7. 1742 oženil s 17-letno sožupljanko Uršulo, hčerjo Matije Hlebšeta iz Zgornje Hrušice,¹⁴⁸ ki mu je povila sina in hčer ter je kmalu zatem preminila nenadne smrti, stara komaj 19 let; pokopali so jo 26. 11. 1744.¹⁴⁹ Neznano kje zunaj šempeterske župnije se je najpozneje spomladi naslednjega leta poročil še tretjič, tokrat z neko Marijo, ki mu je do leta 1756 povila še šest otrok.¹⁵⁰ Zadnji se mu je rodil tako kot pri prejšnji generaciji malo pred možnostjo najstarejše hčere, Vodnikove matere Jere. Koli-

---

ska, v katero spada Seničica od jožefinske dobe, ter franciscejskega katastra. Rod Marijinega brata Valentina (1706–1764) sta nadaljevala sin Valentin Zavošnik (1736–1806) in vnuk Gašper (roj. 1778), ki je v Seničici št. 12 (od 1770 do preštevilčenja leta 1819 št. 10) gospodaril še po franciscejskem katastru leta 1826. Ključni rodoslovni podatki o Valentinu ml. in Gašperju: NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, P 1710–1768, fol. 151v; M 1787–1812, fol. 17; R 1772–1796, pag. 50; ŽA Preska, P 1788–1812, fol. 9; R 1787–1812, fol. 62; R 1812–1838, fol. 77, 69, 93. Za lokacijo Gašperjeve domačije Zgornji Zavošnik: SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 68, k. o. Golo Brdo, mapni list I; zapisnik stavbnih parcel, 10. 4. 1827.

¹⁴³ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, R 1662–1677, pag. 65. – V najstarejši šentviški krstni matici, ki se začenja leta 1662, najdemo še tri otroke zakoncev Adama in Jere Zavošnik. 30. 9. 1663 je bil krščen Andrej, 20. 12. 1670 pa dvojčka Tomaž in Štefan (prav tam, pag. 23 in 142).

¹⁴⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790.

¹⁴⁵ Dvorec Dragomelj (*Hof Dragembel*) v rokah Brankejevih nedoletnih dedičev je imel vsega nekaj manj kot štiri podložniške hube v petih vaseh, v glavnem okoli Domžal, na njih pa naseljenih devet podložnikov. Zavaše, ki ležijo čisto drugje, so povsem neupravičeno administrativno povezali s Podgorico pri Črnučah: *Podgoriz oder Sauosche*. Valentin je samo enkrat naveden kot Zavošnik (*Sauoschnig*), sicer pa kot Zavaš (*Sauas*) (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 254, RDA, L 316, No. 3, 10. 3. 1750; No. 5, s. d., No. 13, 4. 6. 1755). Da gre za prave Zavaše, potrjuje njihova umestitev v deželsko sodišče Goričane (prav tam, No. 4, s. d.). Tudi geneza posesti dragomeljskega dvorca je uganka. Leta 1743 je bil Dragomelj last tedaj umrlega Gašperja Brankeja (*Wrangkhe*) (Smole: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 139), ki pa ga v kranjski imenjski knjigi ne srečamo (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, indeks h knj. 6).

¹⁴⁶ Prvorojenka Jera je bila krščena 16. 2. 1734, Maruša rojena in krščena 24. 1. 1735 in Marija rojena in krščena 29. 8. 1737 (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, R 1731–1738, pag. 116, 166, 291) Materino klicno ime Maruša je navedeno pri krstu tretje hčerke in ob njeni smrti (gl. naslednjo opombo).

¹⁴⁷ V mrliški matici je navedena kot Maruša, žena Janeza Panceta z Viča in brez starosti (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 477).

¹⁴⁸ V poročni matici je nevesta Uršula navedena kot hči Matije Hlebeža (*Hlebesch*) iz Zgornje Hrušice (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, P 1715–1745, pag. 355). – Dejansko se je pisala Hlebše in se je rodila 2. 10. 1725 kot - tako kaže - edina hči Matije Hlebšeta (*Hleuse*) in Maruše (prav tam, R 1725–1731, fol. 3v; Ind R 1668–1731).

¹⁴⁹ Sin Jakob je bil rojen in krščen 13. 7. 1743, hči Marija pa rojena in krščena 13. 7. 1744 (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, R 1739–1746, pag. 232, 284).

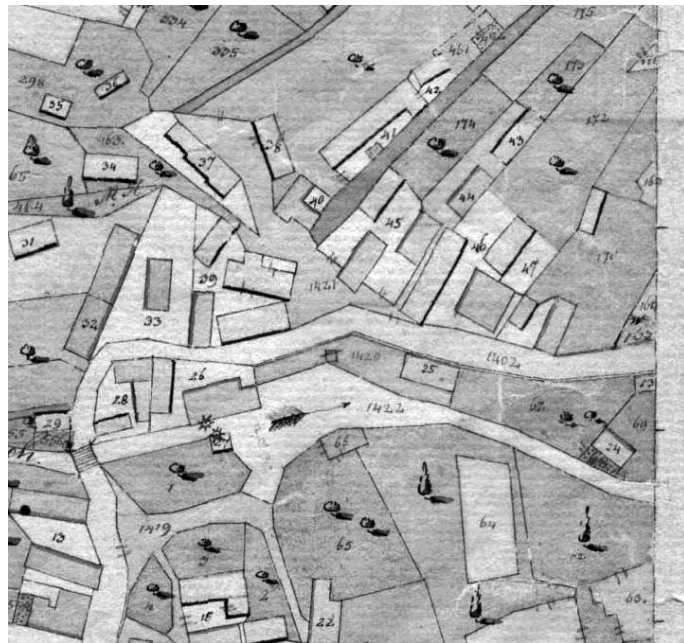
¹⁵⁰ 14. 2. 1746 je bil rojen in krščen naslednik Matija, 25. 11. 1747 rojen in krščen Andrej, 27. 9. 1749 rojena in krščena Uršula, 30. 10. 1752 rojena in krščena Mina, 22. 5. 1754 rojena in krščena Marjeta in 7. 5. 1756 rojena in krščena Marija (NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Peter, Matične knjige, R 1739–1746, pag. 232, 284, 371; R 1746–1753, 82, 184, 259).

ko Pancetovih otrok, pesnikovih stricев in tet, je pomrlo v otroštvu, ne vemo, ker šempetrske mrliške matice od leta 1749 do ustanovitve Župnije Marijinega Oznanjenja leta 1784 iz neznanega razloga ne pokrivajo južnega dela župnije skupaj z Vičem.¹⁵¹ Tako tudi ne vemo, kdaj natanko je umrl Vodnikov ded Janez Pance in ali ga je pesnik še poznal.¹⁵² Janez je bil še živ ob poroki Vodnikove matere, hčere Jere, 6. 2. 1757,¹⁵³ ko pa se je sedem let pozneje v Šentvidu 26. 2. 1764 oženil njegov sin Matija iz tretjega zakona, je označen kot pokojni.¹⁵⁴

Njegovo smrt med letoma 1757 in 1763 potrjujejo tudi urbarji škofijskega gospostva. Janeza - Hanžeta srečujemo kot posestnika polovične hube od leta 1735, ko je nasledil očeta Hanžeta, do 1757. V urbarskem izvlečku iz let 1763–64 je naveden kot pokojni, na njegovi polovični hubi pa sta gospodarila sinova Matija in Andrej ter nato Matija sam.¹⁵⁵

Posest družine Vodnikove matere Jere Pance je bila torej polovična huba, podložna škofijskemu gospostvu. Sredi 18. stoletja, ko jo je posedoval Jerin oče Janez, jo terezijanski kataster označuje kot zakupno hubo, kar so bile sploh vse posestne enote škofijskega gospostva na Viču. Kataster še razkriva, da so tudi očeta Janeza tako kot deda klicali Hanže in da je bil tedaj edini preostali Pance na Viču. Druga polovica nekoč cele hube Pancetovih je medtem že prešla na dva posestnika z drugačnima priimkoma.¹⁵⁶

O življenjskih poteh sorojencev Vodnikove matere Jere vemo malo. Prvi razlog je, kot rečeno, pomanjkljivo vodenje mrliških knjig, tako da poznamo le zgodnjo smrt enega otroka.¹⁵⁷ Nobe-

Središče Viča po franciscejski katastrski mapi iz leta 1825; Pancetova domačija stoji na stavbni parceli 46 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 331, k. o. Vič, mapni list II).

¹⁵¹ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1749–1779, M 1779–1812.

¹⁵² Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1728–1769.

¹⁵³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1745–1763, pag. 179.

¹⁵⁴ Prav tam, P 1710–1769, fol. 145v.

¹⁵⁵ NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 3, 11/u, urbar 1736, fol. 4; 12/u, urbar 1737, fol. 4; šk. 4, 16/u, urbar 1740, fol. 4; šk. 5, 17/u, urbar 1757, No. 19; 17a/u, urbarski izvleček 1763–1764, No. 19.

¹⁵⁶ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 214, RDA, L 4, Škofijsko gospostvo Ljubljana, No. 24, subparticipija in urbar, 28. 4. 1757.

¹⁵⁷ Od otrok je zagotovo umrl Jakob, in sicer 9. 12. 1743; rodil se je pet mesecev prej, mrliška matica pa ne navaja starosti (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 477). Precej verjetno je tudi Maruša Pance z Viča umrla 9. 2. 1742 (prav tam, pag. 477), ena od dveh Janezovih hčera z imenom Marija oziroma Maruša, rojenih v letih 1734 in 1735, po logiki stvari mlajša od njiju.

Del Viča, kjer je stala Pancetova domačija, je danes pozidan s stanovanjskimi bloki (foto B. Golec, september 2018).

ne od hčerk razen Vodnikove matere Jere pozneje ne najdemo med nevestami v poročnih maticah domače župnije¹⁵⁸ niti med doma umrlimi neporočenimi starimi tetami.¹⁵⁹ Prav lahko bi katera odšla služiti v Ljubljano ali drugam, tam ostala in se tudi poročila, vendar to vprašanje že presega okvire naše obravnave. Nasprotno vemo, da sta preživela dva od treh Vodnikovih polstricev, ki sta oba ostala na domačiji, prvi kot gospodar, drugi kot stric. Matija (roj. 1746), prvorojenec iz očetovega tretjega zakona, se je oženil dvakrat, prvič 26. 2. 1764 v Šentvidu z Elizabeto - Špelo Černe iz Kosez, soseske, v katero je spadala tudi Zgornja Šiška,¹⁶⁰ drugič pa pri sv. Petru 29. 1. 1770 s Heleno Mataj, stanujočo pri Antonu Jenku na Jami, nedaleč od Vodnikovih.¹⁶¹ Pomenljivo je, da mu je šel oba-

¹⁵⁸ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind P 1635–1789; ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Ind M 1784–1809; Ind M 1810–1852.

¹⁵⁹ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, Ind M 1784–1809.

¹⁶⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1710–1769, fol. 145v. – Po poročni matici je bila Elizabeta hči Primoža Černeta. Kot vse kaže, se ni rodila v Kosezah niti ni tam prebivala njena družina, ampak je nevesta prišla služiti od nekod drugod. Po ljudskem štetju je leta 1754 v Kosezah sicer živela družina 73-letnega Andreja Černeta, ki je imel sina Primoža, a je bil ta tedaj star šele 20 let in samski (Šturm (ur.): *Gorenjske družine*, str. 388). V dvajsetih in tridesetih letih 18. stoletja so se rojevali otroci nekemu Primožu Černetu iz Zgornje Šiške, vendar med njimi ni bilo nobene Elizabete (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1728–1741, pag. 1, 46, 120 in 241). Obstaja možnost, da se je rodila med letoma 1741 in 1743, ko v šentviških maticah zija vrzel. Mlajši Primož Černe si je v isti vasi ustvaril družino v petdesetih letih (prav tam, R 1743–1753, pag. 210; R 1753–1766, pag. 21, 70 in 128).

¹⁶¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1763–1770. – Helena je v poročni matici označena kot hči pokojnega Matevža Mataja. V šentviških krstnih maticah pogrešamo tako Mataje kot njeno rojstvo (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790). Pri krstih otrok je njen dekliški priimek dosledno naveden kot Križaj, vendar ni ne v šentviški ne v šempetrski župniji najti krsta nobene Helene Križaj (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1731–1746, Ind R 1746–1784). Glede na starost 72 let, ki ji jo ob smrti 27. 9. 1815 prisoja mrliška matica, se je rodila okoli leta 1743 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Martijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1803–1825, pag. 163).

krat za pričo svak Jožef Vodnik, Valentinov oče, ki je bil nedvomno tudi vpleten v ženitna pogajanja. Vodnikovi iz Zgornje Šiške so torej ohranjali stike z ženinimi oziroma materinimi sorodniki na Viču. Gotovo ni naključje, da se je pesnikova sestra Marija leta 1788 omožila na Vič k Pancetovim sosedom Samotorčanom, o čemer bo govor v nadaljevanju.

Matija Pance se je prvič oženil rosno mlad, pri 18 letih, saj je moral zaradi smrti očeta Janeza prevzeti gospodarjenje na Pancetovi polovični hubi na Viču, na domačiji, ki je leta 1770 dobila hišno številko 12. Iz obeh zakonov je imel devet otrok, od katerih je postal naslednik predzadnji Jožef.¹⁶² Vodnikov viški stric Matija je umrl še mlad, 4. 7. 1794 za vodenico, star 48 let.¹⁶³ Pet let in pol za Matijo se je 3. 1. 1800 poslovil od tega sveta njegov neporočeni 52-letni brat Andrej, ki ga je pobrala sluzna vročica.¹⁶⁴ Žena Helena, umrla 27. 9. 1815, stara 72 let,¹⁶⁵ je Matijo preživela za dve desetletji.

O stikih Valentina Vodnika z materinim viškim sorodstvom ni poročil. Pomenljiv je podatek, da se je stric Matija Pance poleg kmetovanja ukvarjal tudi s krčmarstvom,¹⁶⁶ z dejavnostjo, ki je glede na hišno ime Birt, izpričano leta 1735 ob smrti njegovega deda Janeza,¹⁶⁷ zelo verjetno kontinuirano živela pri Pancetovi hiši vsaj tri rodove. Naslednik Vodnikovega strica Matije je postal sin Jožef, ki si je ustvaril družino leta 1805, ko je bil Valentin profesor v Ljubljani, in se je ženil dvakrat.¹⁶⁸ Umrl je pri 41-ih leta 1823,¹⁶⁹ pri čemer je zanimivo, da je naslednje leto šel njegovi vdovi za poročno pričo Anton Vodnik, bodisi Valentinov brat bodisi nečak.¹⁷⁰

Pancetova domačija na Viču je stala v severnem delu vasi, kjer se manjši vaški trg zoži v pot proti vzhodu. Po franciscejski katastrski mapi iz leta 1825 sta domačijo sestavljali zidana hiša št. 14 in leseno gospodarsko poslopje.¹⁷¹ Do-

¹⁶² V prvem zakonu so se mu rodili trije otroci: Uršula, rojena in krščena 21. 10. 1765, Matija, rojen 5. 1. 1768 in istega dne tudi krščen (pri njegovem krstu je ime matere Elizabete navedeno kot Špela), in Franc, rojen in krščen 1. 10. 1769. V drugem zakonu je imel pet otrok: Lucijo, rojeno 12. in krščeno 13. 12. 1771, Matijo, ki je prišel na svet 30. 1. 1774 in je istega dne prejel sveti krst, Jakoba, rojenega in krščenega 13. 4. 1776, Antona, ki se je rodil in bil krščen 10. 1. 1780, Jožefa, rojenega in krščenega 5. 3. 1782, Janeza, ki je prišel na svet in prejel krst 12. 6. 1784, in Matevža, rojenega 8. 9. 1787 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1765–1769, fol. 15v, 62 in 172; R 1770–1775, fol. 53 in 102; R 1776–1781, pag. 21 in 188; R 1781–1791, fol. 11v in 52v; ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, R 1785–1792, fol. 34). Jožefa kot gospodarja prvič zasledimo v nedatiranem subreparticijskem urbarju škofijskega gospostva s konca 18. stoletja (NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 6, 18a/u, subreparticijski urbar ca. 1780–1799, s. p.).

¹⁶³ Mrliška matica mu daje 47 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1784–1807, pag. 28).

¹⁶⁴ Mrliška matica mu pripisuje 50 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1784–1807, pag. 46).

¹⁶⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1803–1825, pag. 163.

¹⁶⁶ Kot kmeta in krčmarja (*rustic. et cauponem*) ga označuje poročna matica 29. 1. 1776, ko se je oženil njegov hlapec Urban Samotorčan (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1771–1786, pag. 120).

¹⁶⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 475.

¹⁶⁸ Jožef je imel za prvo ženo Ano Kokalj, s katero se ni poročil v domači župniji (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Ind P 1790–1904). Prvi otrok se mu je rodil 16. 10. 1805 (prav tam, R 1801–1808, fol. 88). Drugo ženo Marijo Skodlar je 16. 2. 1814 pripeljal iz Kosez v župniji Šentvid; pri tej poroki je bil priča Valentinov brat Anton Vodnik (prav tam, P 1800–1815, fol. 78).

¹⁶⁹ Prav tam, M 1803–1825, fol. 303.

¹⁷⁰ Vdova Marija - Mica Pance je drugič stopila pred oltar 21. 6. 1824 z Antonom Kumerjem, kovačem z Viča (prav tam, P 1816–1845, fol. 29).

¹⁷¹ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 331, k. o. Vič, mapni list II, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1826. Domačija s hišno št. 14 je stala na stavbni parceli št. 46 in bila leta 1825 še vodena na ime Jožefa Panceta, ki je sicer dve leti prej umrl. V abecednem seznamu gospodarjev (prav tam, abecedni seznam posestnikov, 28. 2. 1826) je vpisan že njegov naslednik Anton Kumnar (pravilno Kumer), ki se je leta 1824 priženil k Jožefovi vdovi (gl. prejšnjo opombo).

Domovanja prednikov Valentina Vodnika (kartografija Mateja Rihtaršič).

mačija z dvoriščem je bila stisnjena med sosednji dve,¹⁷² s katerima je nekoč sestavljala eno hubo, razdeljeno konec 16. ali v prvi polovici 17. stoletja v dve četrtinski in eno polovično. Panceti so tu gosposdarili samo še kratek čas po smr-

Istovetnost posesti potrjuje rektifikacijska številka 19, ki jo prvič srečamo konec 18. stoletja (NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 6, 18a/u, subreparticijski urbar ca. 1780–1799, s. p.).

Hišno številko 12 je pozneje zamenjala št. 14, Jožefovo družino pa srečujemo v matičnih knjigah tudi na številki 29, in sicer rojstva vseh otrok iz zakona s Skodlarjevo med letoma 1815 in 1822 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, R 1808–1821, fol. 100, 121, 134, 166; R 1821–1826, fol. 46). Na to številko se v urbarju iz leta 1825 navezuje rektifikacijska številka 19 (NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 6, 19/u, urbar 1815, pag. 19). Jožef je z družino po vsem sodeč prebival v obeh hišah, od katerih je druga stala onstran Gradaščice na stavbni parceli št. 13 in je utegnila nastati na novo na delu Pancetove posesti (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 331, k. o. Vič, mapni list II, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1826). Po franciscejskem katastru je tam gosposdaril Janez Pance, bolj verjetno Jožefov dve leti mlajši brat (roj. 1784) kakor komaj rojeni sin (roj. 1822). Žal je zemljiška knjiga ljubljanskega škofijskega gospostva nepopolno ohranjena, tako da manjka ravno prva glavna knjiga z razvidom lastniških sprememb (SI AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Pfalz Laidach – škofija Ljubljana). Istovetnost posesti potrjuje nova zemljiška knjiga: hišno številko 14, rektifikacijsko številko 19 in stavbno parcelo št. 46/1 (Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiško-knjižni oddelek, k. o. Vič, gl. knj. 1–124, vl. št. 42).

SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 331, k. o. Vič, abecedni seznam posestnikov, 28. 2. 1826.

¹⁷² Prav tam, mapni list II, stavbna parcela 46. – Sosednji domačiji Pancetove domačije sta bili v lasti rodbin Belič in Sluga, kar se ujema tako s terezijanskim katastrom kot s subreparticijskim urbarjem s konca 18. stoletja (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 214, RDA, L 4, Škofijsko gospostvo Ljubljana, No. 24, subreparticija in urbar, 28. 4. 1757; NŠAL, NŠAL 25, Pfalz, šk. 6, 18a/u, subreparticijski urbar ca. 1780–1799, s. p.).

ti Vodnikovega mrzlega bratranca Jožefa (1782–1823), nato pa je za njimi ostalo le še hišno ime.¹⁷³

Pesnikova ožja družina

Po današnjih merilih bi imeli Valentina Vodnika za Ljubljana. Tako njegova rodna in očetova domača Zgornja Šiška kakor materina rodna vas Vič sta namreč v prvi polovici 20. stoletja postala del mestne občine in sta danes kljub nekaj skromnim vaškim elementom trdno vključena v Ljubljano. Še več, tudi trije od štirih Valentinovih starih staršev so izvirali z območja današnje Mestne občine Ljubljana, ded po očetovi strani iz Šentjakoba ob Savi, babica po očetovi strani s Trate pri Šentvidu, ded po materini strani z Viča in le materina mati z obrobja sosednje občine Medvode. V Vodnikovem času seveda nikogar od njih skupaj s pesnikom ne bi imeli za Ljubljana, ampak vse za Gorenjce, rojene v gorenjski četrti ali četrti Zgornja Kranjska, ki jo je deset let pred Valentinovim rojstvom, leta 1748, zamenjalo Gorenjsko okrožje s sedežem v Ljubljani.¹⁷⁴

Kot smo videli, je Valentin od svojih štirih starih staršev dobro poznal le deda Jurija Vodnika, umrlega leta 1774, ki mu je v kratki avtobiografiji namenil nesorazmerno veliko besed. Drugega deda Janeza Panceta z Viča, preminulega med letoma 1757 in 1763, se je morda bežno spominjal, medtem ko sta obe babici umrli že prej, materina mati Maruša, rojena Zavošnik, ko je bilo materi Jeri komaj sedem let (1741), očetova mati Uršula, rojena Skalar, pa tri leta pred Valentinovim rojstvom (1755).

Vodnikov rodni dom, domačija Žibertovih na Spodnji Jami v Zgornji Šiški, je, kot je izpričal pesnik sam, dobil hišno ime Žibert šele z njegovim dedom Jurijem Vodnikom, ki naj bi hišo kupil leta 1730 in hišno ime prinesel s seboj s Trate, domačije svoje žene.¹⁷⁵ Kot smo videli, je čas nakupa polovične hube ustrezen, ne vemo pa, kdo je posest prodal Juriju. Tedaj še ni bila podložna grofom Lambergom, temveč ljubljanskemu dvornemu špitalu, od katerega jo je Leopold Karel grof Lamberg leta 1748 pridobil kot del špitalskega imenja.¹⁷⁶ Malo pred letom 1730 je poznejša Vodnikova polovična huba na Jami po špitalskih štiftnih registrih iz let 1723 in 1724 pripadala »gospe« Ani Kristini Kapus,¹⁷⁷ ki je skoraj gotovo živela v Ljubljani in imela tu le zakupnike ali najemnike. Če ni bilo med Kapusovo in Jurijem Vodnikom kakšnega drugega kratkotrajnega gospodarja, je torej posest prešla na Jurija iz rok gospe Ane Kristine.

Po terezijanskem katastru je imel grof Lamberg okoli leta 1750 na Jami enajst podložnikov, od katerih je eden posedoval celo hubo, Jurij Vodnik in še dva kmeta polovično, vsi preostali pa največ do ene tretjine hube. Posest je glede na nedavno pridobitev označena kot nekdanje imenje ljubljanskega dvornega špitala.¹⁷⁸ V katastru ni izrecno navedeno, da bi bila Vodnikova polovična

¹⁷³ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 331, k. o. Vič, abecedni seznam posestnikov, 28. 2. 1826.

¹⁷⁴ Sedež Gorenjskega okrožja je bil samo prvo leto, do požara 1749, v Kranju. Žontar: *Struktura uprave*, str. 57.

¹⁷⁵ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

¹⁷⁶ Iz kranjske imenjske knjige ni razvidno, kdaj je špitalsko imenje prešlo na Lamberge, ker je bilo v vicedomski pristojnosti (prim. SI AS 173, Imenjska knjiga za kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 48v, 58, 199). Grof Lamberg ga je kupil leta 1748 od kranjske reprezentance in komore, naslednice vicedomskega urada (Smole: *Vicedomski urad*, str. 366).

¹⁷⁷ V štiftnem registru za leto 1723 je kot posestnica polovične hube vpisana gospa Ana Kristina Kapus (*Kappusin*), v registru iz naslednjega leta pa le »gospa Kapus« (*Frau Kappusin*). SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 43, I/23, lit. L LVII–1, štiftni register 1723, pag. 7; lit. L LVII–2, štiftni register 1724, pag. 35.

¹⁷⁸ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 240, RDA, L 257, Ljubljana – c. kr. dvorni špi-

huba kupnopravna, kar pomeni, da se je dedovala in jo je gospodar lahko prodal. Vendar je iz splošnih navedb mogoče povzeti, da so vsi špitalski, zdaj Lambergovi podložniki uživali svojo posest po kupnem pravu, saj so ob posestni menjavi plačevali deseti pfenig (tj. desetino vrednosti).¹⁷⁹ Valentin v avtobiografiji drugače v nasprotnem ne bi izrecno izpričal, da je ded »hišo v Šiški na Jami« kupil.¹⁸⁰ Kupnopravni status Vodnikove posesti je sicer prvič izrecno izpričan šele leta 1792, ko se je ženil Valentinov brat Anton.¹⁸¹

Žibertova hiša na Spodnji Jami, Vodnikov rodni dom, danes Vodnikova domačija (foto B. Golec, september 2018).

Vodnikovi na Jami so torej deset let pred Valentinovim rojstvom postali iz rojenjakov dvornega špitala rojenjaki grofa Lamberga in so kot takšni označeni ob ljudskem štetju 1754.¹⁸² Valentin se je kot prvi član družine že rodil kot Lambergov podanik – rojenjak. Dvorec grofov Lambergov v današnjem Tivoliju naj bi bil zgrajen leta 1720¹⁸³ in je po Leopoldu Karlu grofu Lambergu dobil nemško ime Leopoldruhe. Kako so ga sprva imenovali v slovenščini, ne vemo, nemara

tal, zdaj imenje Leopolda grofa Lamberga, No. 3, urbarski izvleček, s. d. (okoli 1750); šk. 241, RDA, L 260 1/2, Cekinov grad, No. 1, rektificirani štiftni register, s. d., prepis 25. 10. 1788.

¹⁷⁹ Prav tam, šk. 240, RDA, L 257, Ljubljana – c. kr. dvorni špital, zdaj imenje Leopolda grofa Lamberga, No. 4, 14. 3. 1750.

¹⁸⁰ Vodnik: *Izbrano delo*, str. 100.

¹⁸¹ SI AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldruhe – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 217.

¹⁸² Šturm (ur.): *Gorenske družine*, str. 392.

¹⁸³ Stopar: *Grajske stavbe*, str. 27.

kar po Lambergih. Pozneje se ga je prijelo današnje ime Cekinov grad, in sicer po priženjenem lastniku ritmojstru Lovrencu Szögenyju, ki je bil lastnik konec 18. stoletja.¹⁸⁴

V literaturi lahko preberemo, da so **imeli pesnikovi starši deset otrok**, da o njih ni kaj dosti znanega in pa kateri trije so ob Valentinovi smrti leta 1819 še živeli.¹⁸⁵ Zadnje raziskave so potrdile, da je število otrok točno, in razkrile še nekaj zanimivih podrobnosti.

Če bi sledili samo šentviškim krstnim maticam, bi nas njihovi podatki glede števila otrok zlahka zavedli, saj najdemo v njih samo krste devetih, krst tretjega po vrsti pa je iz neznanega razloga izostal. Za osem od devetih sorojencev je znana tudi ura rojstva. Najstarejši Valentin je torej prišel na svet 3. 2. 1758 ob 3. uri zjutraj.¹⁸⁶ Čez dobri dve leti mu je sledil Jurij, prvi s tem imenom, krščen 5. 4. 1760.¹⁸⁷ Živel je le deset dni in je v mrliški matici pomotoma vpisan kot Jožef, sin Jožefa Vodnika,¹⁸⁸ kot je bilo ime očetu. Med Jurijem in naslednjim vpisanim krščencem Matijo je preteklo skoraj štiri leta in medtem je luč sveta zagledal Matevž. Srečamo ga samo ob smrti 4. 5. 1778, ko naj bi mu bilo 17 let. Da gre za domačega sina, potrjuje hišna številka 17,¹⁸⁹ rodil pa se je najverjetneje leta 1761. Istega dne kot Valentin, samo šest let pozneje, 3. 2. 1764, je prišel na svet Matija,¹⁹⁰ zadnji, ki so ga odnesli na šentviško pokopališče, ko je bil Valentin še doma. Umrl je 31. 8. 1767, v mrliški matici je naveden kot Jožefov sin s točno starostjo tri leta in sedem mesecev.¹⁹¹ Preden je desetletni pesnik leta 1768 odšel k stricu patru Marcelu v Novo mesto, se je najbrž poleg naslednjega gospodarja Žibertovine brata Antona, rojenega 14. 6. 1766,¹⁹² rodila tudi Marija, ki je prišla na svet 20. 8. 1768¹⁹³ in je umrla kot mlada žena in mati na Viču, v rodni vasi svoje matere. Ko je Valentin odhajal od doma, je bila Marija ravno rojena ali pa na poti. Poleg nje je doma pustil dva brata, Matevža in Antona, stara okoli sedem let in dve leti. V njegovih gimnazijskih in študijskih letih so prijokali na svet še štirje Vodnikovi otroci, od katerih je eden umrl še nedoleten. Medtem je Žibertova hiša jeseni 1770 dobila hišno številko Šiška 17,¹⁹⁴ ki je nato ostala nespremenjena ves čas, dokler so tu gospodarili in živeli Vodniki. Kot prvemu otroku so pri krstu vpisali hišno številko Jeri, rojeni 5. 3. 1771.¹⁹⁵ Sledil je Jurij, drugi s tem imenom, rojen pred jurjevim, 23. 4. 1774,¹⁹⁶ dobrega pol leta pred smrtjo deda Jurija Vodnika, preminil pa je le nekaj tednov za dedom soimenjacom, 10. 1. 1775, star osem mesecev.¹⁹⁷ Tudi najmlajšemu sinu Petru, rojenemu 27. 6. 1776,¹⁹⁸ je bilo dano živeti samo dobri dve leti in pol, saj je umrl že 23. 2. 1779.¹⁹⁹ Kot zadnjo so v šentviško krstno matico vpisali Uršulo, rojeno 17. 9. 1778, sicer ključno pričevalko o domačih razmerah in pesnikovi mladosti. Čeravno z bratom ni nikoli živela pod isto streho in se ga niti ni mogla spominjati, preden je postal duhovnik, je prav Uršula, poročena Brecljnik, nekaj let

¹⁸⁴ Smole: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 108.

¹⁸⁵ Kos in Toporišič: *Vodnik Valentin*, str. 509; Kos: *Valentin Vodnik*, str. 10.

¹⁸⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, R 1753-1766, pag. 98.

¹⁸⁷ Prav tam, R 1753-1766, pag. 131.

¹⁸⁸ Prav tam, M 1754-1772, fol. 26v.

¹⁸⁹ Prav tam, M 1772-1812, pag. 30.

¹⁹⁰ Prav tam, R 1753-1766, pag. 213.

¹⁹¹ Prav tam, M 1754-1771, fol. 53.

¹⁹² Prav tam, R 1753-1766, pag. 256.

¹⁹³ Prav tam, R 1767-1771, fol. 7v.

¹⁹⁴ Oštevilčenje je razvidno iz župnijskih matic, v katerih so hišne številke začeli vpisovati z novembrom 1770 (NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, R 1767-1771).

¹⁹⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana-Šentvid, Matične knjige, R 1767-1771, fol. 40.

¹⁹⁶ Prav tam, R 1772-1796, pag. 14.

¹⁹⁷ Prav tam, M 1772-1812, pag. 15.

¹⁹⁸ Prav tam, R 1772-1796, pag. 34.

¹⁹⁹ Prav tam, M 1772-1812, pag. 33.

pred smrtjo povedala Janezu Trdini o svojem znamenitem bratu več zanimivih podatkov.²⁰⁰

Valentinovi preživeli sorojenci in njihovo potomstvo presegajo okvir pričujočega prispevka in se jih bomo za konec samo dotaknili. Prva je zapustila rodni dom sestra **Marija** (roj. 1768). Ko je v dvajsetem letu 25. 1. 1788 v domači župnijski cerkvi stopila pred oltar s tri leta starejšim Andrejem Samotorčanom z Viča, jo šentviška poročna matica imenuje Mica.²⁰¹ Preminila je dober mesec po rojstvu mlajšega sina, 13. maja 1793 zaradi oslabelosti, ko ji še ni bilo 25 let.²⁰²

Drugi trije sorojenci so bili ob Valentinovi smrti leta 1819 vsi še živi in so postali njegovi dediči.²⁰³ **Uršula** (roj. 1778) se je poročila zadnja, in sicer z leto dni mlajšim Francem Brecljnikom iz Zgornje Hrušice št. 14. Zanimivo je, da je bila v Šentvidu samooklicana in da se je poroka 4. 2. 1805 odvila pri Sv. Petru v Ljubljani, čeprav je nevesta sodeč po navedbi v oklicni knjigi živela doma.²⁰⁴ Preminila je v Brecljnikovem mlinu kot zadnja pesnikova sestra 30. 6. 1853 v starosti 75 let za starostno oslabelostjo.²⁰⁵ Ta sestra Valentina Vodnika je bila, kot že rečeno, pomembna pričevalka o svojem bratu, čeravno z dvajset let starejšim Valentinom nikoli ni živela pod isto streho. Janez Trdina naj bi jo spoznal prek njenega vnuka, svojega sošolca »Brecljnika s Fužin«.²⁰⁶

Osem let pred Uršulo se je od tega sveta poslovila njena neporočena sestra **Jera** (roj. 1771). Umrla je pri 74 letih 23. 9. 1845 kot preužitkarica v domači hiši pri Žibertovih v Zgornji Šiški 17. Mrliška matica navaja kot vzrok smrti oslabelost.²⁰⁷ Na Žibertovini je tedaj gospodaril nečak Anton Vodnik, saj je pesnikov brat **Anton** (roj. 1766), naslednik na polovični hubi v Zgornji Šiški, umrl 9. 9. 1835 za vodenico.²⁰⁸ Če povzamemo starosti pesnikovih odraslih sorojencev ob smrti, ugotovimo, da so razen 25-letne Mice vsi dočakali za tiste čase zgledno starost. Anton je živel dobrih 69 let, vedno bolehn in za delo nezmožna Jera dobrih 74, mlinarica Uršula, poročena Brecljnik, pa nekaj manj kot 75. Valentin, ki se je poslovil pri malo manj kot 61 letih in je imel najlažjo ter najhitrejšo smrt, je za povprečjem zaostal dobro desetletje.

Valentin Vodnik je bil v svoji širši rodbini vsekakor človek z najuspešnejšo

²⁰⁰ Trdina piše v *Spominih*, kjer opisuje svoje gimnazijske sošolce, takole: »Naj omenim še Fužinca Brecljnika zato, ker je bila njegova stara mati sestra našega očaka Balanta Vodnika. Ta častitljiva žena je imela okoli devetdeset let, pa je prišla vendar še zmerom peš v Ljubljano, tudi slišala in videla je še dobro. Mnogo smo jo izpraševali za brata. Pravila nam je, kako veselo je skakal po travnikih in po hosti, dokler je še v šolo hodil, da je uganil in napravil marsikatero noro burko, da se mu je moral vsak smejati. Najraje da je jedel žgance in čežano. Tepel da se ni rad, ker je bil bolj slaboten. Učit da se je hodil najraje k tistemu studentu, kamor hodijo študentje še zdaj radi (h Hipokreni). Ko je stopil v kloster, je tako žaloval, da je bil kmalu ves suh in bled in so se bali doma, da bo umrl. – Ko ga je poslal škof na kmete, se je zmerom smejal – bil je ves srečen, pozneje kot profesor v Ljubljani pa ne več. Neizrečeno sem pazil na vsako besedo te starke, da izvem kaj novega o Vodniku. Še pomnim, da je rekla 'rogljač', ne pa kakor pri nas doma: 'štrajgobel'; – govorila je vse bolj čisto kakor sedanji rod okoli Ljubljane.« (Trdina: *Zbrano delo I*, str. 207–208). – Trdina je njeno starost občutno precenil, saj ji je bilo ob njenih srečevanjih šele okoli sedemdeset in ne devetdeset let.

²⁰¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1773–1815, pag. 92.

²⁰² Mrliška matica ji pomotoma daje 30 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje, Matične knjige, M 1784–1807, pag. 24).

²⁰³ O tem natančno: Mal: Doneski k Vodnikovemu življenjepisu.

²⁰⁴ Po šentviški oklicni knjigi je bil ženin Franc sin Janeza Brecljnika iz Štepanje vasi v župniji sv. Petra (dejansko je tik ob Štepanji vasi stal njegov mlin, ki je uradno spadal pod Zgornjo Hrušico), nevesta pa domača župljanka, hči Jožefa Vodnika iz Zgornje Šiške v soseski sv. Marjete v Kosezah (oklicna knjiga 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci), fol. 52).

²⁰⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1840–1854, fol. 240.

²⁰⁶ Trdina: *Zbrano delo I*, str. 207.

²⁰⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1829–1848, fol. 120.

²⁰⁸ Prav tam, M 1829–1848, fol. 44.

kariero. Na začetku poti mu je nudil ključno pomoč stric frančiškan, očetov brat pater Marcel Vodnik (1734–1798), poleg pesnika edini izobraženec v Valentinovem sorodstvu. Kolikor je bilo mogoče ugotoviti, se namreč ni šolal nihče od Valentinovih nečakov s priimki Vodnik, Samotorčan in Brecljnik.

RODOVNO DEBLO VALENTINA VODNIKA

Po očetovi strani

praprastarši BLAŽ VODNIK (? – najpozneje 1698) žena N.	praprastarši ANDREJ ALEŠ (? – 1733, Šentjakob) ANA vdova LAVTAR (? – 1675–1701, Šentjakob) por. 1673, Mengeš	praprastarši PRIMOŽ SKALAR (? – ne pred 1673, Trata) MARUŠA N. (? – ne pred 1673, Trata) por. pred 1664	praprastarši neznani
praded JANEZ (MIHA) VODNIK (? – 1733, Šentjakob) por. 1698, Mengeš	prababica HELENA ALEŠ (1675, Šentjakob – 1752, Šentjakob)	praded ANDREJ SKALAR (1664, Trata – 1726–1754, Trata) por. najpozneje 1695	prababica MARIJA N.? (? – 1712–1754, Trata ?)
ded JURIJ VODNIK (1700, Šentjakob – 1774, Zg. Šiška) por. 1725, Šentvid		babica URŠULA SKALAR (ok. 1698, Trata – 1755, Zg. Šiška)	
	oče JOŽEF VODNIK (1728, Trata – 1809, Zg. Šiška)		

Po materini strani

praprastarši JANEZ PANCE (?, Vič – 1705?, Vič) HELENA URBANC (?, Tomačevo – ne pred 1675, Vič) por. 1653, Ljubljana–Sv. Peter	praprastarši MIHAEL NOVAK (? – ne pred 1667) ELIZABETA PETERCA (? – ne pred 1667) por. 1662, Ljubljana–Sv. Peter	praprastarši ADAM ZAVOŠNIK (? – ne pred 1670, Závaše) JERA N. (? – ne pred 1670, Závaše) por. najpozneje 1663	praprastarši neznani
praded JANEZ PANCE (1672, Vič – 1735, Vič) por. 1698, Ljubljana–Sv. peter	prababica MARIJA NOVAK (1667, Orle 1752, Šentjakob)	praded MATEVŽ ZAVOŠNIK (1666, Závaše – 1716–1754, Závaše) por. pred 1706	prababica MARIJA N. (? – 1716–1754, Závaše)
ded JANEZ PANCE (1712, Vič – 1757–63, Vič) por. 1733, Šentvid		babica MARIJA ZAVOŠNIK (1709, Závaše – 1741, Vič)	
	mati JERA PANCE (1734, Vič – 1791, Zg. Šiška)		

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
- SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko
- SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko
- SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
- SI AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica
- SI AS 791, Gospostvo Turn ob Ljubljani,
- SI AS 1073, Zbirka rokopisov
- SI AS 1074, Zbirka urbarjev

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- NŠAL 25, Pfalz
- NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana
- NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn
- Prepisi matičnih knjig
- ŽA – Župnijski arhivi
- ŽA Dob
- ŽA Dol pri Ljubljani
- ŽA Ljubljana–Marijino Oznanjenje
- ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj
- ŽA Ljubljana–Sv. Peter
- ŽA Ljubljana–Šentvid
- ŽA Mengeš
- ŽA Poljane nad Škofjo Loko
- ŽA Selca
- ŽA Smlednik
- ŽA Stara Loka
- ŽA Škofja Loka

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

- Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov

ZRC SAZU – Znanstvenoraziskovalni center SAZU

- ISJ, SZSJ – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika
  - Slovensko besedišče 16. stoletja
  - Vodnikovo besedišče

LITERATURA

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 4. 1711–1765*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 2002.

Bezlaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.

Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Dodič, Milan: *Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971*. V: Sever, Jože (ur.): *225 let Novomeške gimnazije*. Novo mesto: Gimnazija, 1971, str. 397–476.

Dodič, Milan; Kuzem, Olga: *Prefekti in ravnatelji novomeške gimnazije (1746–*

1996). V: Petakovič, Natalija (odg. ur.): *250 let Gimnazije Novo mesto: 1746–1996*. Novo mesto: Gimnazija, 1996, str. 209–229.

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev. IV. Šentpetersko predmestje*. Ljubljana, [1943–1944] (tipkopis).

Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.

Gutsmann, Oswald: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter von Oswald Gutsmann. Auf Sloweniensch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von Ludwig Karničar. Klagenfurt 1789*. Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz, 1999.

Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*. Ljubljana: Družina, 1996.

Keber, Janez: *Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba, 1988.

Kos, Janko: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990 (Znameniti Slovenci).

Kos, Janko; Toporišič, Jože: *Vodnik Valentin, geslo v: Munda, Jože (ur.): Slovenski biografski leksikon. Štirinajsti zvezek. Vode–Zdešar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986, str. 509–528.

Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofijskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Nadškofija, 2008.

Lenarčič, Simon: *Vse o imenih v Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan, 2012.

Mal, Josip: *Doneski k Vodnikovemu življenjepisu. Dom in svet 31 (1918), št. 7*, str. 174–189.

Mlinarič, Jože: *Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.

Rupel, Mirko: *Skalar Adam, geslo v: Slovenski biografski leksikon. Deseti zvezek. Schmidt–Steklasa*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko. 13. stol.–1747. 4. del: Cerkevne zadeve Lit. L*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994 (Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev 4).

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Četrta knjiga. Ljubljana, grad in dvorci*. Ljubljana: Viharnik, 1999.

Špelič, Miran (ur.): *Nekrologij Slovenske frančiškanske province sv. Križa pripravljen v letu gospodovem 1995*. Ljubljana: Slovenska frančiškanska provinca sv. Križa, 1995.

Štuhec, Marko: *O družini v Kranju sredi 18. stoletja. Zgodovinski časopis 37 (1983), št. 4*, str. 285–294.

Šturm, Lovro (ur.): *Gorenjske družine v 18. stoletju*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba Ljubljana: Inštitut Karantanija, Slovenska matica, 2016.

Trdina, Janez: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946.

Vodnik, Valentin: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970 (Kondor 116).

Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. 1. del: 1750–1764*. (Viri 31). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. 2. del: 1765–1825*. (Viri 34). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2012.

Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 1. del: 1711–1756*. (Viri 36). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2013.

Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 2. del: 1761–1824*. (Viri 39). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2016.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

SUMMARY

VALENTIN VODNIK'S LINEAGE

Valentin Vodnik (1758, Zgornja Šiška pri Ljubljani – 1819, Ljubljana) was not only the first author of a short autobiography in Slovenian language, but also a pioneer of Slovenian genealogical terminology. His literary estate, archived at the National and University Library in Ljubljana, contains the manuscript *Rod ali šlahta. Rodovinsko drevo* (Family or Relatives. A Genealogical Tree) from about 1800, which might also be considered the first genealogical manual written in Slovenian.

Part of the blame for the serious deficiency in prior research on Vodnik's lineage and extended family rests with Vodnik himself, who provided two misleading pieces of information in his autobiography – regarding the age of his grandfather and the name of his great-grandfather. Although the ancestors of three of his grandparents – the Pance, Skalar, and Zavošnik families – may be traced far back, Vodnik's lineage, for the time being, merely provides us with three generations leading to his great-grandfather at the end of the seventeenth century. On the other hand, the maternal line of the Pance family from Vič pri Ljubljani has been investigated as far back as the sixteenth century.

Today, Vodnik would be considered a Ljubljana resident because both his native Zgornja Šiška, where his father spent his childhood, and his mother's native village of Vič became part of the city of Ljubljana in the first half of the twentieth century. Moreover, three of Vodnik's four grandparents also originated from the area of what is Ljubljana today: aside from his maternal grandmother who originated from the outskirts of the neighbouring municipality of Medvode, his paternal grandfather came from the village of Šentjakob ob Savi, his paternal grandmother from Trata, and his maternal grandfather from Vič. In Vodnik's days, of course, none of these relatives, including the poet himself, would have been regarded as residents of Ljubljana, but simply of Upper Carniola. Among all his grandparents, Vodnik only knew his grandfather Jurij Vodnik, to whom he dedicated a disproportionately great amount of attention in his short autobiography.

The “first Slovenian poet”, the firstborn of Jožef Vodnik and Jera, née Pance, grew up in a suburban rural environment and maintained close contacts with his home and family while pursuing his education. His close family, which most likely also engaged in innkeeping, was rather wealthy. The Vodniks were subjects of the Counts of Lamberg; that is, their seigniorly Cekin Mansion. Apart from a half-size farm in Zgornja Šiška, where they lived, they also held a half-size farm at Srednja Vas near Dobrova. His father's brother Matija Vodnik (1734–1798) became a Franciscan friar with the religious name Marcel, serving as a professor at and head of the secondary school in Novo mesto, with none of his relatives but Valentin pursuing education.

Prevod povzetka: Manca Gašperšič

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 14. 1. 2019

UDK 94(497.4): 351.74(497.4)"1850/2017"(094)
342.736:351.74(497.4)"1850/2017"

Pritožbe zoper može postave na slovenskem (1850–2017)

PAVEL ČELIK

magister sociologije

Tbilisjska ulica 54, SI-1000 Ljubljana

Izvleček

Prispevek je vpogled v pravne predpise, ki so urejali delovanje vsakokratnih varnostnih sil na Slovenskem od konca 18. stoletja do danes. Skuša odgovoriti na temeljno vprašanje, ali in kako je bilo mogoče izraziti nestrinjanje z ukrepi pripadnikov različnih varnostnih sil do državljanov pri nas ter kdo in kako je obravnaval pritožbe državljanov zoper ravnanje mož postave. Sprva tovrstnih določb ni bilo ali pa so bile zelo skromne. Zaradi tega ni številčnih podatkov o tej plati razmerja med možmi postave in državljani. Postopoma pa so temeljni pravni predpisi o varnostnih silah pri nas zajemali tudi to področje in danes je to urejeno tako v temeljnih predpisih za delovanje policije kot v podzakonskih aktih. Slednje je bilo tesno povezano s stopnjo prizadevanj za varstvo človekovih pravic in svoboščin, torej s stopnjo demokratičnosti režimov.

Ključne besede:

določbe, pritožbe državljanov, ravnanje varnostnih sil, obravnavanje kritik, vsebina pritožb

Abstract

COMPLAINTS AGAINST POLICEMEN ON THE SLOVENIAN TERRITORY
(1850–2017)

This article is an insight into legal regulations governing the functioning of respective security forces in the Slovenian territory from the end of the 18th century to today. It attempts to answer the fundamental question whether and how it was possible to express disagreement with the measures of various security forces members against citizens in our territory, and by whom and how citizens' complaints against the behaviour of policemen were dealt with. Provisions of this kind initially did not exist or they were very modest. As a result, there are no numerical information on this side of the relationship between policemen and citizens. The fundamental legal regulations on security forces had been gradually covering this area too, and today this is regulated by the fundamental regulations for operation of the police and by statutory instruments. This was closely related to the level of efforts to protect human rights and freedoms, therefore to the level of regimes democracy.

Key-words:

Provisions, citizens' complaints, security forces behaviour, processing criticisms, content of complaints

Uvod

Državne varnostne sile pri nas so nastajale nekako vzporedno z admiranjem fevdalnega reda in krepitvijo osrednje državne oblasti. Dotedanje varnostne sile so bile med seboj slabo povezane, navezane so bile bolj na graščinsko gospodarstvo, ki je bilo temelj tedanje države in družbe. Samoupravna mesta so imela pavico do svoje straže.

Nove, od države vodene in plačane, varnostne sile so bile povezane in razporejene na celotnem ozemlju posamezne države ali dežele. Temeljile so na pravnih predpisih o delovanju in organiziranosti. Vse to je bilo povezano z novim družbenim razredom, meščanstvom, ki je bilo nosilec novih pogledov na državo, družbo in posameznika. Meščanstvo je hkrati bilo nosilec novih pogledov na pomen človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Slednje je moralo upoštevati tudi moštvo varnostnih sil.

Slovenija je v svoji varnostni preteklosti poznala več vrst mož postave, odvisno od osrednje oblasti, ki ji je njeno ozemlje pripadalo. Najprej je bila to cesarska Avstrija s prestolnico na Dunaju, kjer so varnostne naloge opravljali policijski stražniki ter orožniki; nato je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavija z glavnim mestom Beograd, kjer so prav tako poznali policijsko stražo in orožništvo; za njo Ljudska oziroma Socialistična republika Slovenija v okviru Jugoslavije s prestolnico v Beogradu, kjer so oblikovali enotno milico, ki je opravljala podobne naloge kot prej stražniki ter orožniki; danes pa je samostojna Republika Slovenija s prestolnico v Ljubljani, kjer so ponovno vzpostavili policijo kot edino od države plačano in vodeno varnostno silo.

Vsaj posredno bi mogli med varnostne sile prišteti še finančne stražnike, ki so delovali ob državni meji in v notranjosti države. Skrbeli so za to, da se je izvajalo načelo »bogu, kar je božjega in cesarju, kar je cesarjevega«. Ta ljudski rek je pomenil, da so ti stražniki skrbeli za odplačevanje davkov in drugih dajatev državi, izjemoma pa so jih poklicali na pomoč državnim policijskim stražnikom ali orožnikom. Vendar teh mož ne bom uvrstil med varnostne sile, saj je bila njihova glavna naloga finančne narave. Ob meji države so bili obmejni vojaki, ki so prav tako opravljali tudi varnostne naloge, vendar jih v članku ne bom upošteval. Poleg državnih varnostnih sil so bile različne krajevne sile, ki so opravljale določene varnostne naloge pod nadzorom državne oblasti. Tudi te sile ne bodo predmet obravnave v tem sestavku.

Z varnostnimi silami pri nas so povezane štiri vrste izražanja nezadovoljstva, ki jih bom opisal v tem sestavku:

- a) kritike predstaviških organov ali posameznih poslancev glede ravnanja orožnikov ali stražnikov;
- b) pritožbe raznih organizacij zoper delovanje mož postave, ki so jih podale v svojem imenu ali imenu drugih;
- c) pritožbe posameznih državljanov, ki so bili nezadovoljni z ukrepom pripadnika ali več pripadnikov varnostnih sil do tega državljana ali skupine oseb;
- č) razne vrste izražanja nezadovoljstva samih mož postave ali njihovih organizacij z ukrepi državnih ali drugih organov ali vodstva varnostnih sil, ki so prizadevali koristi posameznih delov ali celotno moštvo varnostnih sil.

Našteti vrstni red teh izražanj nezadovoljstva je bil hkrati tudi vrstni red dejanskega zgodovinskega dogajanja te vrste na našem ozemlju.

Danes se pri nas uveljavlja pojem profesionalizacije varnostnih dejavnosti, ne le državnih, marveč tudi občinskih in zasebnih. Temu vprašanju je namenjena celotna 3. številka revije *Varstvoslovje* za leto 2018, kjer so sodelavci Fakultete za varnostne vede orisali profesionalizacijo v vojski, policiji, zaporskem osebju, zaščiti in reševanju ter pomoči in zasebnem varstvu. V članku bom skušal opisati profesionalizacijo varnostnih sil; pri tem bom razlikoval med »pokli-

canostjo« posameznika za opravljanje tega poklica, kakor tudi razumevanje del in nalog, ki jih poklic prinaša.

I. Obdobje avstrijskih stražnikov in orožnikov

Slovensko ozemlje je v tedanjih cesarskih časih spadalo pod štiri dežele: Kranjsko s prestolnico v Ljubljani, ki je bila največji del slovenskega ozemlja; Štajersko s prestolnico v Gradcu; Koroško s prestolnico v Celovcu in Primorje s prestolnico v Trstu. Upošteval bom le ozemlje vojvodine Kranjske, saj je bilo v drugih deželah podobno ali enako.

1.1 Prvo obdobje policijskih stražnikov: ni določb o pritožbi

Prvi možje postave, ki jih je vzdrževala država, so bili policijski uslužbeneci. Ti so bili dveh vrst:

- a) vodilno uradniško osebje, ki je vodilo, usmerjalo in nadzorovalo delovanje na varnostnem področju;
- b) izvršilno osebje, ki je bilo podrejeno vodilnemu osebju in sestavljeno večinoma iz stražnikov.

To se je začelo z vzpostavljanjem močne osrednje državne oblasti pod cesarico Marijo Terezijo in cesarjem Jožefom II. Navadno rečemo temu obdobju absolutizem: To je oblika vladanja, kjer na najvišji stopnji odloča pravno neomejena vladarjeva volja. Vladar je postal tako močan in neodvisen od stanov, da je sam ustvarjal novo pravo.¹ Policijske sile so bile najbolj organizirane s pomočjo policijskih direktij. Slednje so nastajale z odločitvijo osrednje državne oblasti na Dunaju v glavnih mestih dežel, lahko pa tudi v drugih večjih mestih po državi.

Prvi korak k ustanovitvi od države plačane in vodene policije je storila cesarica Marija Terezija, ki je vladala med letoma 1740 in 1780. Pri tem se je deloma zgledovala tudi ali zlasti po Parizu oziroma Franciji. Leta 1751 so začeli na Dunaju postavljati komisarje za posamezne četrti in ulice.² Njen sin cesar Jožef II., ki je bil na oblasti med letoma 1780 in 1790, je nadaljeval njeno delo. Prva policijska direkcija je bila 6. 4. 1784 vzpostavljena na Dunaju, prestolnici cesarstva in hkrati dežele Spodnja Avstrija. To štejejo tudi kot začetek nove organiziranosti policije v monarhiji. Na podlagi njenega vzora so bile oblikovane še v glavnih mestih drugih dežel. Leta 1791 je prišla na vrsto tudi Ljubljana kot prestolnica Kranjske.

Tedaj je pojem »policija« pomenil zelo obsežno področje: varnost oseb in premoženja, javni red in mir, javna morala oziroma npravstvenost, zdravstvo, varnost pred požari, skrb za uboge, nadzorovanje poslovnega časa gostišč in prodajaln, nadzorovanje poslov, delavcev itd. Njen obseg je bil nekoliko podoben današnji besedi javna uprava. Ta širok obseg policijskih opravil je lepo razviden zlasti iz takratnih navodil za delovanje policije. Prvo tako navodilo po ustanovitvi dunajske direkcije je izdal cesar Jožef II. maja 1785, namenjeno pa je bilo policijskim uradnikom v prestolnicah dežel.³ Njegovo drugo navodilo je naslednje leto razposlal direktor dunajske policijske direkcije, in sicer le deželnim šefom.⁴ Isto

¹ Melik: Namesto uvoda, str. 10.

² Oberhummer: *Die Wiener Polizei*, Band II., str. 131–133.

³ Prav tam, str. 133–165.

⁴ Prav tam, str. 165–168.

leto je cesar izdal tajno navodilo za deželne šefe, kako naj policija tajno deluje.⁵ Leta 1801 je izšlo novo navodilo za policijske uradnike.⁶

V teh cesarjevih in drugih gradivih nisem zasledil določb, kako ravnati ob morebitni pritožbi državljana proti uslužbencu policije, če ne bi bil zadovoljen z njegovim ravnanjem ali ukrepom. Bržkone je bilo to povezano s tedanjo stopnjo varovanja pravic človeka. Policija je bila nova sila za nadzorovanje državljanov, uniformirana, oborožena, vojaško urejena in sestavljena praviloma iz vojaških oseb, ki so bile premeščene na nove, varnostne dolžnosti. Ta prehod ni bil enostaven. V vojski se je poveljevalo uniformiranim vojakom in brez prigovorov izvrševalo povelja, stražniki pa so imeli opravka z državljani, ki so postopoma dobivali vse več pravic in svoboščin.

Res pa je, da je že prvo cesarjevo obsežno navodilo za delo policijskih uradnikov leta 1785 navedlo dolžnost uradnika, da spoštuje pravice vsakogar.⁷ Tudi njegovo drugo navodilo iz leta 1786, ki je bilo zaupno in le za deželne šefe, ni moglo mimo dolžnosti, da spoštuje vse ljudi in si prizadeva za naklonjenost vsega prebivalstva dežele.⁸

1.2 Stražniki po letu 1848: pritožba prvič omenjena leta 1850

Revolucionarno dogajanje po Evropi in v Avstriji v letu 1848 je prineslo velike spremembe tudi na varnostnem področju. Po marčni revoluciji leta 1848 sta se v Avstriji končala dva procesa iz predmarčne dobe: Ločitev pravosodja od uprave na vseh stopnjah in centralizacija, ko je sodstvo na vseh ravneh prešlo v roke države.⁹ Najprej se je potrebno posvetiti policijski straži.

Notranji minister Alexander Bach je 10. 12. 1850 izdal predpis o policijskih zadevah. V prvem delu je določil, kako so v državi urejena policijska oblastva, v drugem delu pa je posegel v naloge teh oblastev. Beseda oblastvo je pomenila podobno kot današnji pojem organ. Ta predpis je bil spomladi 1851 objavljen tudi v uradnem listu za Kranjsko. Policijske zadeve so opravljale tri vrste oblastev:

- a) politična oblastva, kamor so spadala okrajna glavarstva, okrožna glavarstva, deželno vodstvo, na čelu vseh treh oblastev so bili glavarji, in notranje ministrstvo na Dunaju z ministrom na čelu;
- b) politična upravna oblastva, to so bila samostojna policijska oblastva v večjih mestih, ki so bila ali mestna glavarstva oziroma policijske direkcije praviloma v deželnih prestolnicah ali policijski komisariati v določenih mestih;
- c) občinam so bile poverjene določene varnostne naloge, pri čemer jih je nadzorovalo okrajno glavarstvo.

Ta predpis notranjega ministra je že vseboval postopek, ko se je državljan pritožil zoper ravnanje policije, če se je čutil prizadetega. Pritožbo je najprej obravnavalo in reševalo mestno glavarstvo oziroma policijska direkcija, na drugi stopnji pa okrožni urad.¹⁰ To je veljalo za vse policijske uslužbence, uniformirano in civilno policijsko osebje.

To je bržkone pomenilo, da je državna oblast predvidevala, da pritožnik ne bo zadovoljen s prvo stopnjo obravnave njegovega ugovora zoper policijsko

⁵ Oberhummer: Die Wiener Polizei, Band II., str. 168–176.

⁶ Prav tam, str. 176–189.

⁷ Prav tam, str. 133–165.

⁸ Prav tam, str. 165–168.

⁹ Ogrizek: Sodstvo v letih 1848–1918, str. 173.

¹⁰ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 31.

osebo, zato mu je odprla pot do druge pritožbene stopnje. To se je uveljavilo tudi v vseh poznejših rešitvah glede reševanja pritožb zoper moše postave.

Leta 1852 se je mestno poglavarstvo preimenovalo v policijsko direkcijo. Deželni glavar za Kranjsko je poleti istega leta izdal razglas o ravnanju policijskih uslužbencev. Moral je spoštovati zakon in se obnašati vljudno, spodobno in resno. Zavedati se je moral, da lahko policijsko oblastvo svoje naloge opravlja le, če uživa zaupanje ljudstva. Zato si je uslužbenec moral prizadevati, da to zaupanje pridobi z odkritim in nepristranskim obnašanjem.¹¹

Dne 20. 4. 1854 je cesar izdal patent, ki se je nanašal na policijo in orožništvo. Določil je, da je treba morebitno pritožbo zoper stražnika ali orožnika poslati na Dunaj na najvišjo policijsko oblastnijo, kot so rekli. To je bil sprva dvorni policijski urad, ki ga je cesar ustanovil 3. 1. 1793. Ta urad je bil ukinjen in iz njega je bilo 23. 3. 1848 oblikovano ministrstvo za notranje zadeve, ki je prevzelo vse varnostne zadeve v državi.¹²

Hkrati s tem ukazom je cesar določil postopek v obratni smeri, to je, kako je treba kaznovati osebo, ki se je neprimerno obnašala do moža postave: Ali z globo od 1 do 100 goldinarjev ali z zaporom od 6 do 14 dni; v skrajnem primeru je bil dovoljen tudi tepež.¹³ Prav zaradi slednje možnosti se je tega ukaza prijelo ljudsko ime palični patent.¹⁴

Za to odločitev cesarja je mogoče podati le nekaj domnevnih vzrokov, saj mi dejanski namen ni poznan. Naštel bom štiri tovrstne domneve:

- ⊕ državni stražniki in orožniki so bili novi varuhi reda in miru, ki so sprva bili še neizkušeni, a ustrezno opremljeni za izvajanje prisile, vendar je prihajalo do napak v postopkih z ljudmi, saj so bili oboji prej vojaške osebe;
- ⊕ Dunaj je hotel imeti pregled tudi nad tem področjem, še posebej zato, ker je bilo po revoluciji treba namenjati več pozornosti zakonitosti delovanja varnostnih sil;
- ⊕ pritožb zoper policijo in orožništvo je bilo bržkone razmeroma malo, nekako skladno s stanjem človekovih pravic, zato jih je bilo mogoče obravnavati v prestolnici države;
- ⊕ zaradi centralne obravnave teh pritožb je bilo lažje navzdol razposlati ustrezne okrožnice z napotili za izboljšanje delovanja varnostnih sil in s tem za zmanjševanje konfliktnih razmerij med možmi postave in državljanji.

1.3 Zakon leta 1876: pritožbe zoper orožništvo

Dne 21. 12. 1867 je bila sprejeta ustava monarhije, ki je veljala za avstrijski del cesarstva, torej tudi za slovenske dežele. Med drugim je določala, da ima vsakdo pravico, da v mejah zakonov, z besedo, pisno, po tisku ali v slikah svobodno izraža svoje mnenje.¹⁵

Alexander Bach, ki je tedaj nadomeščal obolelega notranjega ministra, je s skupino predstavnikov notranjega, vojnega, finančnega in pravosodnega ministrstva izdelal predlog za ustanovitev orožništva. Pri tem so se sklicevali tudi na dobre izkušnje z orožništvom, ki je od francoske zasedbe dalje delovalo tudi v Lombardiji in Južni Tirolski. Predstavili so ga ministrskemu svetu in ta ga je odobril ter poslal cesarju v potrditev. Cesar je gradivo potrdil 8. 6. 1848 in za-

¹¹ Razglas predsedstva c.-kr. krajskega poglavarstva 8. 8. 1852, čl. 16.

¹² Auflösung der k. k. vereinigten Hofkanzlei und Bildung des Ministeriums des Innern. V: *Sammlung*, 1848.

¹³ Cesarski ukaz 20. 4. 1854.

¹⁴ Gebhardt: *Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute*, str. 71.

¹⁵ Državna osnovna postava od 21. 12. 1867, o občnih pravicah državljanov za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1867.

čele so se priprave za uresničitev tega načrta. Uresničil ga je začasni zakon o orožništvu, ki je izšel v državnem uradnem listu, marca 1850 pa tudi v uradnem listu dežele Kranjske v slovenskem prevodu.¹⁶ V tem zakonu ni bilo določb o pritožbi državljana zoper orožnika.

Nova zakona o orožništvu sta izšla leta 1876 in 1894, objavljena v državnem uradnem listu v slovenščini. Zakon o orožništvu je 26. 2. 1876 določil, da se mora prav vsakdo pokoravati orožnikovemu ukazu, izrečenemu »V imenu postave«, pozneje pa ima pravico, da se zoper orožnika pritoži. Ta predpis so slovenskim bralcem v nadaljevanjih obširno predstavile *Novice*.¹⁷ Zelo podobno določbo je vseboval zakon o orožništvu z dne 25. 12. 1894.¹⁸

Napotila za opravljanje orožniške službe, ki so marca 1851 izšla tudi v slovenskem prevodu,¹⁹ so podrobno zarisala delovanje te nove varnostne sile. Razporejena je bila na celotnem ozemlju, tudi na podeželju, saj je bil prej poudarek dan stražnemu osebju v mestnem okolju. V prvem poglavju o lastnostih in obnašanju orožnika je bilo 20 členov, nikjer pa ni bilo določb o pritožbi državljana zoper to novo varnostno silo. Navodila za opravljanje službe so izšla spet v letih 1876 in 1895²⁰ ter niso bila objavljena v slovenskem prevodu. V obeh je bilo poglavje o lastnostih in obnašanju orožnika, nikjer ni bila navedena pritožba zoper orožništvo. Očitno so zadoščali že omenjeni ministrov patent z dne 20. 4. 1854 in določbe v obeh orožniških zakonih. V ohranjenem orožniškem gradivu v Arhivu Republike Slovenije nisem zasledil statističnih podatkov o pritožbah državljanov zoper ravnanje tega moštva. Bržkone je bilo to shranjeno na notranjem ministrstvu na Dunaju.

1.4 Pritožbe poslancev nad orožništvom

Nekaj več ohranjenega gradiva je o tem, če so pritožbe prihajale neposredno na državni zbor na Dunaju ali na deželni zbor Kranjske v Ljubljani in so praviloma obravnavale ravnanje orožništva nasploh in ne posameznika. To je nekako razumljivo, saj so poslanci svobodneje razpravljali o vseh problemih, tudi o ravnanju orožništva in stražništva. Navedel bom le štiri od teh primerov.

Skupina slovenskih poslancev v državnem zboru na Dunaju je 7. 2. 1906 postavila poslansko vprašanje o domnevno nasilnem delovanju orožnikov ob rudarski stavki v Trbovljah. V odgovoru notranjega ministrstva in ministrstva za deželno obrambo so to zanikali in ravnanje mož postave označili za korektno in skladno s predpisi.²¹

Spomladi leta 1906 so poizvedovali o pridigi kaplana Janeza Romška v Starem trgu ob Kolpi, kjer naj bi omenil, da tamkajšnji orožniki ne prihajajo k službi božji.²² Pritožba je torej zadevala ravnanje mož postave v prostem času in ni bila povezana z njihovim delom.

V deželnem zboru Kranjske so spomladi 1909 sprožili obširno dopisovanje med oblastnimi organi v deželi, ki so se nanašala na oblastno izdajanje dovoljenj za plesne prireditve mimo odločitev županstva, kar je bilo v nasprotju

¹⁶ Začasna organska postava žandarmerije v avstrijskem cesarstvu, 1850.

¹⁷ Postava in službeno navodilo za c.-kr. žandarstvo v našem cesarstvu, *Novice, gospodarske, obrtniške in narodne*, 1876.

¹⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, čl. 11. Zakon z dne 25. 12. 1894. I. o žandarstvu v kraljevinah in deželah, zastopanih v državnem zboru, čl. 14.

¹⁹ Poduk za deželno žandarmerijo, kako službo opravljati, Dunaj 1851.

²⁰ Dienst-Instruction für die k. k. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Wien: 1876. Dienstinstruction für die k. k. Gendarmerie, Wien: 1912.

²¹ SI AS, 185, šk. 15, spis št. 8729.

²² SI AS, 185, šk. 27, spis št. 6794.

z delokrogom občine. Občinski red za Kranjsko iz leta 1866 je namreč v členu 28 določal, da so ta dovoljenja v pristojnosti občinskega župana.²³ Deželni odbor je v pismu deželni vladi opisal dva taka primera. Župan občine ni dovolil plesov v nekaj gostilnah. V drugi občini župan prav tako ni dovolil plesnih prireditev, toda posredovalo je okrajno glavarstvo in jih dovolilo.²⁴ Na stran občine se je postavil tudi dnevnik *Slovenec*.²⁵

Živahna razprava o orožništvu je bila 15. 2. 1912 v deželnem zboru Kranjske ob razpravi o proračunskih izdatkih za nastanitev orožnikov. Eden od poslancev je kritiziral orožništvo na Dolenjskem, in da bi osvetlil »terorizem, oholost in predrznost orožništva«, je naštel, da ravna pristransko, v korist liberalne politike, izdaja uradne skrivnosti in se zadržuje v gostilnah še po preteku obratovalnega časa. Ker dežela prispeva k nastanitvi teh mož, so poslanci upravičeni do kritičnega pogleda na to moštvo, je dejal. Odgovoril mu je deželni predsednik in odločno zavrnil »nezaslišane napade na orožništvo«. Dva druga poslanca sta izpostavila ravnanje orožnikov po dnevni liberalni politiki in v škodo ljudske stranke. Ob koncu razprave so poslanci potrdili predvidene izdatke za nastanitev orožništva na Kranjskem.²⁶

V teh primerih je šlo za nezadovoljstvo poslancev z ravnanjem orožništva na Kranjskem ali njegovega dela, ne pa zoper posameznega pripadnika. Del nezadovoljstva deželnih poslancev se je nanašal tudi na obnašanje orožnikov v prostem času.

1.5 Mestni stražniki so nosili razpoznavno številko

Leta 1866 je bila policijska direkcija v Ljubljani ukinjena. Bila je organ državne policije. Del nalog ukinjenega oblastva je prevzelo deželno vodstvo Kranjske in del mestna občina Ljubljana. Ta je spet vzpostavila svojo mestno stražo, v celoti plačano iz mestne blagajne in pod mestnim vodstvom.

Po vzoru navodil za policijsko stražo v nekaterih drugih mestih monarhije in deloma tudi po zgledu pravil za opravljanje orožniške službe je mestni svet Mestne občine Ljubljana 16. 11. 1898 sprejel *Navodilo za službo mestne policijske straže ljubljanske*. Obsegalo je 62 členov in je urejalo organiziranost te straže, njena pooblastila ter delovanje, v členu 4 pa je bilo določeno, kako se obnaša straža in kako posluje z občinstvom.²⁷ Pritožbe v tem predpisu niso bile omenjene.

Okoli vratu je stražnik imel obešeno belo kovinsko ploščico v obliki podkvastega rogljiča (kifeljca). Na njem je bila črna številka, ki je označevala osebo stražnika. Na ta način si je državljani lahko zapisal stražnikovo službeno številko in se je pred starešino lahko pohvalno izrazil o možu postave ali pa je izrekel ali zapisal njegovo grajo. Starešina je lahko takoj ugotovil, za katerega stražnika je šlo. To ploščico je smel nositi zgolj med službo.²⁸ Zaradi te ploščice so ljudje stražnikom rekli kifeljci in to ime se je preneslo na vse vrste pripadnikov varnostnih sil tudi v poznejše čase, vse do danes.

²³ Postava, veljavna za vojvodstvo Kranjsko, po kateri se razglša občinski red in red za volitve po občinah, 1866. Ta postava je bila spremenjena in dopolnjena leta 1869 in 1910.

²⁴ SI AS, 16, 1910, fasc. 1–500, spis št. 121.

²⁵ »Deželni zbor kranjski«, *Slovenec*, 1909, str. 2.

²⁶ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 28. decembra 1911 do 22. februarja 1912, str. 138, 139.

²⁷ To navodilo je izšlo v knjigi z drugimi mestnimi predpisi, ki je brez naslova in letnice izida, hrani jo Centralna pravosodna knjižnica pod sign. št. 04407.

²⁸ Kačičnik: Poročila ljubljanskih policajev, str. 190–198.

1.6 Društvo upokojenih orožnikov se pritožuje (nad vodstvom)

Po zgledu nekaterih držav Zahodne Evrope, ki so na prelomu 19. in 20. stoletja začele dovoljevati ustanavljanje društev upokojenih orožnikov ali policijskih stražnikov, so tudi v Avstro-Ogrski oblikovali tako združenje upokojenih orožnikov z imenom »Enotnost« (*Einheit*). Društvo je izdajalo svoje glasilo z imenom »Orožniške vesti« (*Gendarmerie-Nachrichten*). Časopis so pošiljali tudi na orožniške postaje in ne samo na sedeže upokojenskih orožniških društev po državi. Vsebina tega glasila je postajala vse bolj kritična do oblasti, društvo samo pa je vse bolj propagiralo svoja stališča, ki so bila pogosto v navzkrižju z državno politiko. Zaradi tega je oblast ocenila, da sta društvo in njegovo glasilo nevarna režimu.

Nadzornik orožništva [tedanji poveljnik] generalmajor Michael Tišljar je 10. 2. 1908 izdal »korpusni ukaz« za celotno orožništvo. V njem je zapisal, da so vsebine tega glasila prepovedane in razširjanje le-tega med orožništvom nedopustno. Deželna orožniška poveljstva morajo izpolniti ta ukaz in ga prenesti navzdol do moštva. Uredništvo »Orožniških vesti« je nato izdalo »Razglas ljudstvu, avstrijskemu ljudskemu zastopstvu in javnemu tisku!«. V njem se je sklicevalo na 13. člen temeljnega državnega zakona z dne 31. 12. 1867 [ustava],²⁹ ki je zagotavljal pravico, da lahko vsak, upoštevajoč postavne meje, z besedo, pisanjem, po tisku ali s sliko izrazi svoje mnenje. Omenjeni ukaz orožniškega nadzornika kaže, da stopa Avstrija na pot brutalne vojaške diktature, so še zapisali v uredništvu. To je izdalo velik letak, kjer so na prvi strani natisnili omenjeni nadzornikov ukaz in uredniški razglas, na drugi stani pa daljše besedilo s kritično vsebino do vodstva orožnikov.³⁰

Ministrstvo za notranje zadeve je 30. 3. 1908 sporočilo deželnemu predsedstvu za Kranjsko, da je minister prepovedal delovanje tega društva, skladno s členom 24 društvenega zakona z dne 15. 11. 1867.³¹ Poroča naj, če so na Kranjskem morda podružnice tega društva, in če so, naj jih prepove. Ugotovi naj tudi, če so orožniške postaje prejele omenjeni društveni letak. Ko so v Ljubljani končali poizvedbe in pripravili poročilo za Dunaj, so navedli, da so glasilo »Orožniške vesti« v uradni orožniški ovojnici prejele orožniške postaje Cerklje, Idrija, Godovič, Kranj, Planina, Rakek, Razdrto, Senožeče, Smladnik in Vipava.³²

II. Obdobje slovenskih orožnikov in stražnikov

Po razpadu Avstro-Ogrske je slovensko ozemlje prešlo v okvir druge države, kraljevine s prestolnico v Beogradu. Imela je podobno družbenopolitično ureditev kot bivše cesarstvo, torej ni šlo za spremembo družbene ureditve. Zaradi tega prehod iz ene države v drugo ni bil posebej težaven. V službi nove oblasti v Ljubljani so smeli ostati bivši orožniki in stražniki slovenskega in slovenskega rodu. Vodilno osebje obeh varnostnih sil pa je bilo odstavljeno oziroma razrešeno. Vse do novih jugoslovanskih zakonov je na Slovenskem še veljalo avstrijsko pravo.³³

Položaj Slovenije znotraj jugoslovanske države se je spreminjal, kar se je odražalo tudi na njenem varnostnem uradu. Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov je delovala do leta 1921 in je imela podrejeno Poverjeništvu za notranje zadeve. Tedaj je narodna vlada odstopila svoje mesto Pokrajinski upravi

²⁹ Državna osnovna postava od 21. decembra 1867, o občnih pravicah državljanov za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1867.

³⁰ SI AS, 16, 1908, fasc. 1601–2300.

³¹ Postava od 15. novembra 1867 o pravici združevati se, 1867.

³² SI AS, 16, 1908, fasc. 1601–2300, ovoj 2040, spisi št. 1755, 1852, 1889, 1910, 1969 in 1991.

³³ Melik: Organizacija sodišč v prvi Jugoslaviji, str. 173.

za Slovenijo s svojim Oddelkom za notranje zadeve. Ko se je slovensko ozemlje upravno razdelilo na Ljubljansko in Mariborsko oblast, sta poleti 1924 pri obeh velikih županih začela delovati Odseka za javno varnost. To je bilo do leta 1929, ko je Slovenija dobila naziv Dravske banovine in so varnostne zadeve pripadle Upravnemu oddelku Kraljevske banske uprave Dravske banovine z Odsekom za javno varnost.

Varnostna ureditev v Sloveniji je bila pestra in je obsegala državno varnostno osebje (orožništvo in varnostna straža), obmejno četo, finančno stražo ob meji in v notranjosti, železniške stražnike, občinske straže v pristojnosti in financiranju občin, razne čuvaje (na primer lovski, ribiški in poljski), zasebna čuvajska podjetja, detektive itd. V tem sestavku bom upošteval praviloma le državno varnostno osebje pri orožništvu in varnostni straži.

2.1 Pogled na različne pritožbe zoper varnostno stražo

Prva leta po razpadu avstro-ogrske države je bila na Slovenskem varnostna straža, ki se je po letu 1930 uradno preimenovala v državno policijsko stražo. Konec leta 1919 se je varnostna straža povsem demilitarilizirala in prešla v pristojnost civilnih oblastev. Bila je le v največjih mestih. V Ljubljani je bilo policijsko ravnateljstvo in pozneje uprava policije. Za red in varnost je ta straža skrbel tudi v nekaterih drugih mestih, stalno v Mariboru, Celju in na Ptujju, zadnja leta kraljevine pa tudi v Kranju in na Jesenicah. Ta straža je bila izvršilno osebje s svojim starešinskim osebjem, ki ga je vodilo vodstvo posameznega varnostnega oblastva. Šlo je za razmeroma maloštevilno stražno osebje: Leta 1927 jih je bilo na Slovenskem 267, leta 1940 pa 407. Leta 1931 je bilo v celotni državi 2633 stražnih mož vseh položajev. Tu so šteti zgolj varnostnim oblastvom dodeljeni možje v uniformi in ne tudi lastno osebje, kot so tedaj rekli: To je pomenilo osebje vodstva teh oblastev. Leta 1927 je to lastno osebje štel 126 mož in žena.³⁴

Temeljni varnostni predpisi o varnostni straži niso obsegali določb o postopku reševanja pritožb državljanov ali organizacij zoper delovanje stražnikov. To pa ne velja za prvi tak slovenski predpis z naslovom *Organizacijski statut za c. kr. varnostno stražo v Sloveniji*, ki ga je deželna vlada sprejela 9. 6. 1921. [Ozemlje po oblastjo Deželne vlade so imenovali Slovenija!]. Tam je pisalo, da sme pripadnik varnostne straže od vsakogar zahtevati, da se ravna po njegovih ukazih in odrejenih ukrepih, ki jih je izrekel v okviru službenih pravic. Državljan pa je imel pravico, da se je naknadno pritožil zoper stražnika.³⁵ Podobno določbo kot za stražnike je vseboval tudi statut za detektive v Sloveniji.³⁶ Ta statuta sta veljala tako rekoč do leta 1930, ko so na podlagi zakona o notranji upravi³⁷ sprejeli državne predpise o upravah policije na sedežih banovin,³⁸ predstojništvih mestne policije v določenih mestih³⁹ in državnih policijskih izvršilnih uslužbenecih.⁴⁰

Starešina državne policijske straže je leta 1933 izdal začasna navodila za to stražo, ki je delovala po vseh velikih mestih kraljevine.⁴¹ Čez tri leta jo je izdal v knjižni obliki. V knjigi ni bila omenjena pritožba zoper to stražo. Obširneje pa je opisal osebne lastnosti, ki naj bi jih imel uslužbenec te straže.⁴²

³⁴ Čelik: *Slovenski stražniki*, str. 180 in 257, 258.

³⁵ *Organizacijski statut za c. kr. varnostno stražo v Sloveniji*, 1921, čl. 62.

³⁶ *Organizacijski statut za detektive v Sloveniji*, 1921, čl. 53.

³⁷ Zakon o notranji upravi, 1929.

³⁸ Uredba o ustroju in področju uprav policije, 1930.

³⁹ Uredba o ustroju in področju predstojništva mestne policije, 1929.

⁴⁰ Zakon o državnih policijskih izvršilnih uslužbenecih, 1930.

⁴¹ Tkalčevič: Privremno uputstvo za službu državne policijske staže, 1933.

⁴² Tkalčevič: *Uputstvo za državnu policijsku stražo*, str. 9–53.

Do teh pritožb je vseeno prihajalo. Morda se je tu čutil tudi vpliv stare avstrijske prakse, ki je dopuščala pritožbe celo do notranjega ministrstva na Dunaju. Navedel bom nekaj tovrstnih podatkov iz arhivskega gradiva.

Najprej bom omenil eno pritožbo, povezano s protestom Ljubljancov zoper nasilje italijanskih oblasti nad primorskimi Slovenci. To je bilo zvečer 29. 10. 1923 in oddelek varnostne straže je bil pred glavno pošto, da bi razgnal množico, kar je tudi storil. Do kordona je prišel poštar, ki je stanoval na Gosposvetski ulici 1, da bi ga spustili mimo. Stražniki so ga prijeli in odpeljali na sedež policijskega ravnateljstva, ki je bilo v isti stavbi kot policijska direkcija proti koncu avstrijskih časov, na sedanji Prešernovi ulici 18. Tam so ga zaslišali in nato spustili domov. Dogodek je opisal v dnevniku in navedel, da so ga topli in mu poškodovali obleko.⁴³ Policijsko ravnateljstvo je 13. 12. 1923 Pokrajinski upravi za Slovenijo moralo pisno poročati o dogodku in navedlo je, da ni izključeno, da ga je kdo od stražnikov v kordonu »malo bolj trdo prijel in potisnil nazaj«, zato ni bilo razloga, da bi disciplinsko ukrepali proti straži.⁴⁴

Drugi primer je iz Maribora in se nanaša na pritožbo organizacije. Predsedstvo Štajerskega moto-šport kluba iz Gradca je namreč 7. 11. 1932 pisalo predstojništvu mestne policije v Mariboru. Trije člani tega kluba so 23. 10. 1932 v hotelu Orel naročili steklenico šampanjca; na steklenici je pisalo, da stane 70 dinarjev. Natakar jim je zaračunal 140 dinarjev. Ker niso hoteli plačati, je na kraj prišel stražnik, a ni ukrepal. Na omenjenem predstojništvu so zaslišali stražnika, lastnika hotela in natakarja. Ocenili so, da je šlo za poskus goljufije, zato so natakarja ovadili. Državno pravdnništvo [tožilstvo] je predstojništvu zaprosilo, da sporoči, koliko enaka steklenica pijače stane v drugih mariborskih gostiščih. Iz predstojništva so odpisali, da je ta cena od 120 do 150 dinarjev, nakar je tožilstvo zadevo dalo v arhiv.⁴⁵

Tretji primer je iz Celja. Mesar in gostilničar iz Celja je 9. 10. 1934 prišel v gostilno v Gaberju pri Celju in se sporekel s svojo bivšo ženo, ki je delala in stanovala v tej gostilni. Gostje so poklicali stražnico v Gaberju in na kraj so prišli trije stražniki. Razgrajaču so odvzeli kuhinjski nož, ga vklenili in odpeljali v stražnico. Tam so ga pridržali in ker se ni umiril, so mu zvezali še noge, zjutraj pa so ga odpeljali v sodne zapore, saj je bil zanj izdan nalog za prestajanje sodne kazni. Nato se je 17. 2. 1935 pritožil na bansko upravo v Ljubljani in navedel, da je bil zaradi ravnanja treh stražnikov moralno in denarno kaznovan. Iz Ljubljane so od predstojništva mestne policije v Celju zahtevali poročilo o dogodku in tam so 15. 3. 1935 izdelali obširno poročilo. Poročilu so priložili še kazenski list za pritožnika, iz katerega je bilo razvidno, da je bil že osemnajstkrat kaznovan zaradi raznih nasilnih dejanj. Na banski upravi so ocenili, da so stražniki ravnali neoporečno in za razgrajanje v gostilni napisali kazensko ovadbo, nakar je bil obsojen na dva meseca strogega zapore.⁴⁶

V knjigi o policijskih stražnikih v Slovenji v času kraljevine sem navedel še več tovrstnih dogodkov, ko je šlo za pritožbe ali posameznikov ali organizacij. Pritožbe so bile vložene tudi zoper odločitve oblastnih organov, v Celju pa so se stražniki pritožili celo proti svojemu predstojniku,⁴⁷ kar bom opisal posebej. Pritožbe so šle tudi zoper občinske stražnike, ki so bili občinski uslužbenci in sem jih nekaj opisal v isti knjigi.⁴⁸

⁴³ »Glas iz občinstva«, *Slovenski narod*, 1923, str. 5.

⁴⁴ SI AS, 68, ban 13-4, fasc. 1924–1939, spis št. 1924.

⁴⁵ SI AS, 68, ban 13-1, fasc. 1924–1935, spis št. 24391/32.

⁴⁶ SI AS, 68, ban 13-4, fasc. 1924–1939, spis št. 1935.

⁴⁷ Čelik: *Slovenski stražniki 1918–1941*, str. 116, 117, 216, 217, 263–267.

⁴⁸ Prav tam, str. 293–296.

2.2 Iz pritožbe stražnikov zoper predstojnika

Tudi v času naše kraljevine so policijski stražniki zmogli pogum in svojo kritiko uperili zoper svoje predpostavljene ali celo zoper državno oblast.

Skupina 39 nekdanjih primorskih stražnikov, ki so po razpadu Avstro-Ogrske prestopili med jugoslovanske stražnike in službovali v Celju kot militarizirani redarji, torej vojaške osebe v stražniški službi. Ker niso bili zadovoljni s svojim predstojnikom F. L., so 19. 4. 1919 pisali Deželni vladi v Ljubljani. Predstojniku so očitali, da jih zmerja z boljševiki, obdelovati morajo njegov vrt, prikrajšuje jih pri ogrevanju prostorov v celjskem dijaškem domu, kjer so bili nastanjeni. Predlagali so, da komisija na kraju samem oceni njihovo pritožbo. Iz Ljubljane so zahtevali, da predstojnik odgovori na pritožbo. To je storil 29. 5. 1919. Nato so se začele poizvedbe o pritožbi, kjer so ugotovili več nepravilnosti štirih izmed teh stražnikov pri ravnanju z moko za prehrano teh stražnikov in z denarjem v celjski menzi za te stražnike. Vse štiri so premestili v Ljubljano na oddelek za nadzor potnikov na vlakih, enega od njih pa so suspendirali in predali sodišču.⁴⁹

Disciplinske »nerednosti« stražnikov so sprva obravnavali disciplinski senati pri predsedstvu vlade in pri Poverjeništvu za notranje zadeve. To je urejala še službena pragmatika iz leta 1914, ki je še veljala. Tak senat je sestavljalo pet funkcionarjev: predsednik in štirje člani, ki so imeli namestnike. Pozneje so to vlogo prevzele disciplinske komisije in ena je bila samo za varnostno stražo v Sloveniji.

2.3 Pritožbe posameznikov ali organizacij proti orožnikom

Orožništvo je bilo razporejeno po celotnem ozemlju Slovenije, razen v tistih mestih, ki so imela državno policijsko stražo. To se pravi, da so delovali med večino domačega podeželskega prebivalstva, zato je bilo po tej plati več možnosti za konflikte z državljani. Kritika na njihov račun je bila v obliki člankov v časnikih, pritožb posameznikov ali organizacij na orožniških postajah, upravnih oblastvih, občinskih županstvih ali drugod. Pritožbe in kritike so precej dosledno preverjali, in če je bilo treba, odgovorili pritožniku ali kritiku.

Noben službeni predpis pa ni urejal postopka ob pritožbah na delo in življenje teh mož postave. Prva službena pravila orožništva so bila začasna in so obsegala tri dele, izdali pa so jih leta 1920. Drugo poglavje prvega dela je določalo obnašanje orožnikov in je obsegalo 16 točk.⁵⁰ Nato je leta 1940 izšel prvi del novih pravil za opravljanje orožniške službe, ki ni vseboval določb o pritožbah zoper te može postave, poglavje o obnašanju moštva pa je vsebovalo 16 točk.⁵¹ To sem obdelal v samostojnem poglavju knjige o orožništvu v času naše kraljevine.⁵²

Po razpadu Avstro-Ogrske je velika večina nekdanjih orožnikov ostala v tej službi in celo v istih krajih. Nekateri krajani so se spraševali, zakaj je ta in ta orožnik še v službi, saj je prej služil cesarju. Prihajalo je do pritožb zoper orožnike, zato je poveljnik slovenskega orožništva 12. 2. 1919 pisal Deželni vladi za Slovenijo o zaslužnem delovanju orožnikov ob prevratu, sedaj pa nekateri delujejo zoper te može in jih celo ovajajo. Zavzel se je za njihovo zaščito.⁵³ Take primere sem opisal v zgoraj omenjeni knjigi o orožništvu v kraljevini.⁵⁴

⁴⁹ SI AS, 94, 2. škatla, spis št. 21.

⁵⁰ *Privremena pravila za vršenje žandarmerijske službe*, 1920.

⁵¹ *Pravilo žandarmerijske službe*, 1940, točke 12–27.

⁵² Čelik: *Slovenski orožniki 1918–1941*, str. 313–321.

⁵³ SI AS, 61, 1919, fasc. 831–1800, spis št. 1438.

⁵⁴ Čelik: *Slovenski orožniki 1918–1941*, str. 313–316.

Načelnik kmetijske zveze v Sodražici je 3. 5. 1920 napisal obširno kritiko na račun komandirja tamkajšnje orožniške postaje. Glavni očitek je bil, da je pri delu preveč zagnan, saj neusmiljeno preganja verižnike, tihotapce in navijalce cen. Poslal jo je na Poverjeništvo za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani. Zoper njega se je na notranje ministrstvo pritožil tudi narodni poslanec s tega območja in mu med drugim očital tudi to, da je že pred razpadom države služboval v Sodražici; treba bi ga bilo vsaj premestiti. Iz Beograda so pritožbo tega poslanca poslali omenjenemu poverjeništvu in ga prosili za dodatne podatke o komandirju orožniške postaje, zlasti glede njegovega ugleda med prebivalstvom. Poverjeništvo je dopis poslalo na okrajno glavarstvo v Kočevju, ki je 19. 5. 1920 odgovorilo, da komandir uživa ugled in zaupanje prebivalcev. Nasprotuje mu zlasti bivši župan v Sodražici, trgovec in gostilničar, ki je bil že dvakrat kaznovan zaradi tihotapstva konj čez razmejitveno črto z Italijo. S pritožbo ni bilo nič in prizadeti komandir je ostal na svojem položaju.⁵⁵

Orožniška postaja na Jesenicah je tudi leta 1931 dobila povabilo od tamkajšnjega župnika, naj se moštvo udeleži velikonočne procesije, kot je bila navada. Zaradi izredne službe ob državni meji se je nihče ni udeležil. Župnik je zato 5. 4. 1931 pri jutranji maši omenil to procesijo in pripomnil, da ni bilo nobenega orožnika. To je omenil tudi kaplan pri maši v cerkvi na Savi. Čez tri dni je župnik srečal patroljo dveh mož in ju vprašal, če sta morda Juda, ker nista prišla na procesijo. Orožniška postaja je 21. 4. 1931 o dogodku poročala na okrajno glavarstvo v Radovljici in poveljstvu dravskega orožniškega polka v Ljubljani. Vest je prispela na bansko upravo in sprožili so preiskavo dogodka. Na okraju v Radovljici so zaslišali oba duhovnika ter komandirja orožniške postaje. Pogleдали so celo v mašno knjigo, da bi ugotovili vsebino govora obeh duhovnikov pri mašah. V Ljubljani so nato našli salomonsko rešitev: Župnika nista imela razloga za javno izpostavitvev orožnikov s prižnice, slednji pa bi morali prej opravičiti svojo odsotnost na procesiji.⁵⁶

Delavec iz Nemške vasi je 11. 3. 1936 na občini Bloke podal pritožbo zoper ravnanje tamkajšnjega orožnika. Tam je 24. 2. 1936 kopal pesek v bližnjem kamnolomu, zvečer pa je krenil proti domu. Spotoma je opazil ogenj v bližini cerkve na Volčjem in se ustavil, da bi videl, kaj se dogaja, ko sta mimo prišla dva orožnika s postaje v Novi vasi. Eden od njiju ga je klofnil na obe strani obraza, mu grozil z bajonetom in ga prisilil, da je pogasil ogenj. Drugi orožnik je prvega miril, naj državljana pusti pri miru, ker je pošten in ga pozna. Povedal je, da je klofuti prejel po nedolžnem, saj ognja ni zakuril on, kar mu je očital prvi orožnik. Navedel je tudi 5 prič in drugega orožnika. Zapisnik o pritožbi so z občine poslali na okrajno glavarstvo Logatec, od tam pa na bansko upravo in poveljstvo dravskega orožniškega polka v Ljubljani. Od tam so 11. 5. 1936 odpisali občini, da je pritožba resnična, podnarednik je bil le disciplinsko kaznovan, saj je pritožnik odstopil od kazenskega pregona zoper podnarednika.⁵⁷

Banska uprava v Ljubljani je 6. 6. 1936 prejela anonimno pismo, ki je sporočalo, da komandir orožniške postaje v Teharjah gradi hišo in od dobaviteljev zahteva čim cenejši material za gradnjo, v zahvalo pa jim popušča pri raznih prekrških. Komandir in njegovi možje tudi zastonj jedo v teharski gostilni, ko so tam sejmi. Pismo so poslali okrajnemu glavarju, da preveri vsebino. Pri glavarju so zaslišali šest oseb, ki so potrdile, da komandir išče najcenejši material in storitve, a vse plača. Zastonj kosila za orožnike, ki službujejo na sejmskem prostoru, pa so že stara navada in domačini nimajo nič proti. Okrajno glavarstvo je 3. 9. 1936 odpisalo v Ljubljano in predlagalo, da bi komandirja premestili in

⁵⁵ SI AS, 68, ban 14-1, fasc. 1919–1921, spis št. 20381.

⁵⁶ SI AS, 68, ban 14-2, fasc. 1927–1931, spis št. 14771.

⁵⁷ SI AS, 68, ban 14-2, fasc. 1936–1939, spis št. 9495/36.

ga postavili za namestnika komandirja postaje na Vranskem. To se je sredi septembra 1936 res zgodilo.⁵⁸

Tudi v času naše kraljevine se je ohranila praksa iz avstrijskih cesarskih časov, da so o nepravilnem ravnanju orožnikov ali stražnikov pisali tudi sami novinarji v časnikih, kar so izvedeli od državljanov ali pa ugotovili sami. Ker ni bilo pravega parlamentarnega življenja, so se redko našli poslanci, ki so o teh vprašanjih razpravljali v Beogradu ali Ljubljani.

2.4 Tudi orožniki so se pritoževali

Zanimivo se mi zdi pogledati morebitne pritožbe orožnikov samih. Zakaj so se pritožili, zoper koga in kam so naslovili pritožbo?

Zanimiv se mi zdi primer iz Mojstrane. Izobraževalno društvo na Dovjem, ki mu je načeloval župnik Jakob Aljaž, je 30. 5. 1920 organiziralo prireditve, kjer je bilo treba vstop plačati. Od prodanih vstopnic je bilo treba odtegniti petino zneska kot državno takso. Vsako prodano vstopnico je bilo treba žigosati, nanjo napisati znesek takse in se podpisati. Župnik je prosil komandirja orožniške postaje v Mojstrani, da bi ta uradni posel opravil eden od orožnikov in nato denar odnesel na davčni urad v Radovljici. Komandir je to odklonil in je o tem 5. 6. 1920 pisno poročal komandirju voda v Radovljici, ta komandirju čete v Kranju, ta dalje poveljniku bataljona v Ljubljani in od tam poveljniku V. orožniške brigade v Ljubljani. Prav vsi so se strinjali z ravnanjem komandirja v Mojstrani. Poveljstvo brigade je poročalo Poverjeništvu za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo, ki je poročala notranjemu ministrstvu v Beogradu. Od tam so dopis odstopili finančnemu ministrstvu in od tam so 17. 7. 1920 odpisali Deželni vladi v Ljubljani. Sporočili so ji, da so vsi državni uslužbenci dolžni pomagati pri pobiranju dajatev v korist države, tudi orožniki, če v kraju ni drugih uradov.⁵⁹

Do podobnega dogodka je prišlo tudi v Celju. Davčni urad v Celju je 26. 7. 1920 razposlal vsem tamkajšnjim orožniškim postajam naročilo, da morajo nadzorovati plačilo taks za javne prireditve, kot je določal pravilnik finančnega ministra.⁶⁰ Komandirji postaj so nad tem negodovali in nato je komandir orožniške čete v Celju pisal okrajnemu glavarju v Celju in podprl svoje podrejene starešine. Komandir orožniške čete je o tem poročal Poverjeništvu za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo.⁶¹ Finančni minister je 4. 10. 1920 spremenil omenjeni pravilnik in orožniške postaje so bile povsem odvezane od tovrstnega delovanja.⁶²

Omenil bom tudi pritožbo teh mož postave na svoj gmotni položaj. Konec aprila 1922 so postavili javno vprašanje, ki so ga objavili v tedanjem dnevnem časniku. Izrazili so nezadovoljstvo s svojo draginjsko doklado. To so prejeli kot sestavni del svojih prejemkov. To doklado so šteli za premajhno in je celo nižja od tiste v Srbiji, so zapisali.⁶³ Ista številka časnika je objavila tudi članek neznanega pisca, ki je podprl prizadevanje orožnikov za izboljšanje svojega gmotnega položaja. Zapisal je tudi to: »Orožnikom naj se da vsaj toliko, da bodo mogli dostojno preživeti sebe in družino, potem pa se bo od njih mogla zahtevati neoporečnost.«⁶⁴

⁵⁸ SI AS, 68, ban 14-2, fasc. 1936–1939, spis št. 16903.

⁵⁹ SI AS, 68, ban 14-1, fasc. 1919–1921, spis št. 12184/22.

⁶⁰ Pravilnik za izvrševanje predpisov k tarifni postavki 99/a o plačevanju takse za vstopnice za zabave, gledališča, bioskope itd., 1920.

⁶¹ SI AS, 68, ban 14-1, fasc. 1919–1921, spis št. 14351.

⁶² Izpremembe in dopolnitve pravilnika za izvrševanje predpisov k tarifni postavki 99/a o plačevanju takse na vstopnice za zabave, gledališča, bioskope itd., 1920.

⁶³ »Dnevne vesti«, *Jugoslavija*, 1922, str. 3.

⁶⁴ »Davkoplačevalec in orožnik«, *Jugoslavija*, 1922, str. 3.

DRUGI DEL

V prvem delu tega članka je bilo zajeto obdobje od sredine 19. in do sredine 20. stoletja. Od sredine 19. stoletja sta na Slovenskem delovali dve temeljni državni varnostni sili, orožništvo in policija. Predpisi, ki so sprva urejali njuno delovanje in organiziranost, niso vsebovali določb o ravnanju s takimi pritožbami. Cesar je s svojim patentom leta 1854 ukazal, da je treba te pritožbe poslati na notranje ministrstvo na Dunaj. Za tem sta zgolj možnost pritožbe določila oba zakona o orožništvu iz let 1876 in 1895. O tovrstnih pritožbah je javnost največ izvedela, če so jih obravnavali deželni ali državni poslanci ali pa so o tem pisali časniki.

Tudi v obdobju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavije sta delovali omenjeni varnostni sili. Predpisi prav tako niso vsebovali določb o ravnanju in reševanju pritožb. O ugovorih državljanov zoper tedanje može postave so bralci največ izvedeli iz nekaterih časnikov, ki so kritično pisali o morebitnih napakah orožnikov in stražnikov.

III. Pritožbe proti miličnikom

Po vzpostavitvi nove oblasti v Sloveniji so namesto orožnikov in policijskih stražnikov nastopili miličniki. Postali so edina državna varnostna uniformirana sila. Šlo je za precej povečano ozemlje Slovenije in za drugačno družbeno ureditev. Ta družbena ureditev je bila povsem drugačna od prejšnjih časov.

3.1 Vzgojna vloga strokovnega časopisja

Sprva so organiziranost in delovanje milice urejali zgolj zvezni zakoni, in sicer štirje. Prvi zakon iz leta 1946 ni vseboval nobene določbe o pritožbi državljanov proti ravnanju miličnikov, enako velja za drugi in tretji zakon iz let 1956 in 1964.⁶⁵ Ta praznina se mi zdi v primerjavi z doseženim v času dvojne monarhije in naše kraljevine kar precejšen korak nazaj. O najbolj grobih nepravilnostih pri delovanju miličnikov so državljanji izvedeli iz redkih člankov v dnevnem in lokalnem časopisju, največkrat pa je to ostalo v ožjem krogu oškodovanca in njegove družine.

Resnejše napake pri delovanju miličnikov je obravnavalo strokovno časopisje tedanje milice, ki ga je izdajalo vodstvo slovenskega notranjega resorja in je bilo interne narave.

Sprva je za celotno državo od leta 1948 izhajalo zvezno glasilo »Narodna milicija«, ki se je preimenovalo v list »13. maj« in je izhajalo do razpada zvezne države. Leta 1948 je vodstvo slovenske milice začelo izdajati »Bilten osrednje uprave klubov Narodne milice« in so izšle tri ciklostirane številke. Leta 1949 ga je nadomestil »Bilten Narodne milice«, ki je izhajal le eno leto. Nato je leta 1950, 1951 in 1952 izhajal časopis »Ljudski miličnik«. Leta 1952 je časopis odstopil svoje mesto novi reviji »Strokovni list ljudske milice«, ki se je leta 1957 preimenoval v »Strokovni list«, saj je do leta 1967 objavljal sestavke za vse delavce organov za notranje zadeve. Leta 1968 je postala revija »Varnost« osrednje glasilo delavcev notranjega resorja v Sloveniji. Omeniti je treba še revijo »Varnost-strokovni bilten«, ki je izhajala od leta 1981 do 1992 in je objavljala bolj strokovno usmerjene in načelne članke.

Posebej moram omeniti, da je sredi leta 1950 začela izhajati revija *Kriminalistična služba*, ki se je leta 1958 preimenovala v *Revijo za kriminalistiko in*

⁶⁵ Zakon o narodni milici, 1946; Zakon o organih za notranje zadeve, 1956; Temeljni zakon o službi notranjih zadev, 1964.

kriminologijo ter pod tem imenom izhaja še danes. Dosegla je mednarodni ugled in že kmalu tudi mednarodno izmenjavo. Ko sem bil jeseni leta 1969 na izpopolnjevanju pri francoski policiji v Parizu, so me peljali v knjižnico notranjega ministrstva in njen uslužbenec je pokazal na polici razvrščene Revije za kriminalistiko in kriminologijo ter naštel nekaj avtorjev tam objavljenih prispevkov.

To strokovno časopisje je del svoje vsebine namenjalo tudi ključnim napakam uslužbenecv pri njihovem delu, tudi takim, ki so bile deležne kritike v javnosti. Omenil bom dva taka dogodka.

Ponoči 10. 2. 1959 se je zgodil vlom v blagajno pošte v Loškem Potoku in odneseno 640.000 dinarjev. Dogodek je vznemiril prebivalce Loške doline, saj je tam delovala izpostava postaje ljudske milice iz Ribnice. Storilec je bil odkrit in šlo je za miličnika S. B. omenjene izpostave, ki je stanoval v tem kraju oziroma v poslopju izpostave.⁶⁶ Kljub vznemirjenosti krajanov pa ni prišlo do javnih odzivov na to dejanje miličnika. K temu je pripomoglo bržkone tudi dejstvo, da je strokovno časopisje notranjega resorja svojo pozornost posvetilo tudi predstavitvi tovrstnih miličniških napak.

V ponedeljek, 1. 11. 1965 ob 1. uri ponoči, je miličnik celjske postaje S. K. prišel v civilni obleki na tamkajšnjo bencinsko črpalko na Mariborski cesti 88, ki je bila nočna dežurna. Od dežurnega uslužbenca Maksa Poličnika je zahteval denar iz blagajne, sicer ga bo ustrelil, zato mu je pokazal pištolo. Med preprirom je na črpalko pripeljalo osebno vozilo »fičko« z dvema potnikoma iz okolice Celja, da bi napolnila rezervoar. Neznanec je najprej dvakrat ustrelil uslužbenca in ga ranil v roko, nato pa je šestkrat ustrelil še v avtomobil in v njem smrtno zadel potnika Filipa Vuka, Jožeta Dvojmoča pa ranil.⁶⁷ Nato je pobegnil s kraja dejanja in se vrnil v svoje stanovanje na postaji milice ter legel k počitku. Ko je bila milica obveščena o dogodku, se je pridružil miličnikom, ki so odšli na kraj dogodka, ga zavarovali ter pomagali pri ogledu kraja dejanja. Razkrit je bil med preiskavo dogodka, saj so miličniki in kriminalisti od obeh ranjenih dobili uporaben opis storilca, tulce izstreljenih nabojev so dali v balistično ekspertizo in pokazalo se je, da izvira strelivo iz njihovega skladišča, krog osumljencev se je vse ožil in ko so mu skrivaj izmaknili pištolo, so ugotovili, da so bili naboji izstreljeni prav iz nje.⁶⁸ V torek, 8. 11. 1965 malo po 13.00, so v prostorih postaje milice prijeli Staneta Kapuna, 29 let starega miličnika te enote. Najobširneje je o dejanju poročal mariborski dnevnik *Večer*, ki je zapisal, da je storilec sodeloval pri raziskavi lastnega zločina in da je nameraval ubiti vse priče dogajanja na bencinski črpalki.⁶⁹ Dogodka ni bilo mogoče prikriti pred javnostjo in nastalo je vprašanje, kako je mogel tak fant postati miličnik. Odgovor je bil: Na to je vplival njegov stric na visokem položaju v tedanjem poveljstvu slovenske milice.

Navedeni zločin je odmeval v javnosti in strokovno glasilo notranjega ministrstva je kmalu objavilo nekaj člankov, povezanih z zločinom v Celju in tudi tistim v Mariboru ter se vprašalo, zakaj taki »tendenciozni članki« v časnikih, ki niso v korist milici.⁷⁰ Bržkone je to vplivalo na avtorja, ki sta v obširnem prispev-

⁶⁶ Grden: Izsledili smo vlomilca v pošto v Loškem potoku.

⁶⁷ »Streljal na uslužbenca Petrola in potnika«, *Delo*, 1965, str. 8.

⁶⁸ »Denar ali življenje!«, *Celjski tednik*, 1965, str. 7; Hubert Savodnik: »Ubijalec prijete«, *Celjski tednik*, 1965, str. 1, 5 in 6.

⁶⁹ Lojze Trstenjak: »Roparski napad sredi Celja«, *Večer*, 1965, str. 2; Lojze Trstenjak: »Čutil sem, da sem zadet«, *Večer*, 1965, str. 6; »Odkrit napadalec na bencinski črpalki v Celju«, *Večer*, 1965, str. 6. Trstenjak: »Stane Kapun že priznal«, *Večer*, 1965, str. 6; Volf: »Kapun nameraval ubiti vse očividce«, *Večer* 1965, str. 6.

⁷⁰ Martin Vrančič: »Naše informacije in njih objavlanje v tisku«, *Strokovni list*, str. 112–117; Franc Masnik: »Ali so nam tendenciozni članki v korist?«, *Strokovni list*, str. 117, 118; Franc Petek: »Miličnik pod bremenom bvez in nerazumevanja«, *Strokovni list*, str. 118, 119.

ku predstavila, kako je slovensko časopisje pisalo o kriminaliteti v letih 1964 in 1965. Ugotavljala sta, da med obema letoma ni sprememb na boljše.⁷¹

3.2 Tudi drugi predpisi niso omenjali pritožb

Tudi pravila za opravljanje miličniške službe najprej niso vsebovala določb o pritožbah občanov zoper delovanje miličnikov. Sprva sta veljala dva tovrstna interna zvezna akta, tretji pa je že bil objavljen v zveznem uradnem listu.⁷² Oba poznejša slovenska predpisa sta vsebovala kratke določbe o pritožbi zoper miličnika, o čemer bo govor pozneje.

Milica je poznala tudi predpise o notranjem poslovanju ali notranji službi, kot smo rekli. Tako so leta 1962 izšla zvezna pravila notranje službe v milici,⁷³ ki so v prvem poglavju o splošnih določbah imele točke 1–7, v drugem poglavju o obnašanju miličnikov pa točke 8–18. Leta 1968 je Slovenija izdala svoj Poslovnik postaje milice, ki je v XV. poglavju opredelil dolžnosti in pravice miličnikov.⁷⁴ Leta 1976 so izšla Pravila postaje milice, ki so v XII. poglavju med drugim v dveh členih določila odnose miličnikov do občanov ter v 12 členih obnašanje miličnikov na delu in zunaj dela.⁷⁵ Leta 1982 so izšla nova Pravila postaje milice. Ta so prav tako v XII. poglavju v dveh členih obravnavala odnose miličnikov do državljanov ter v 12 členih obnašanje miličnikov v službi in zunaj nje.⁷⁶ Pravila postaje milice so leta 1976 prvič vsebovala XI. poglavje o notranji varnosti in zaščiti, kar je veljalo tudi za pravila iz leta 1982. V teh internih predpisih ni bilo določb o pritožbah državljanov zoper miličnike.

3.3 Leta 1966 je zvezni zakon utemeljil pritožbe

Prvo določbo o možnosti pritožbe je vseboval četrti zvezni zakon, ki je izšel konec leta 1966. To je bilo povezano s 4. plenumom CK ZKJ na Brionih 1. julija 1966, ki je pomenil pomembno prelomnico tudi za delo organov za notranje zadeve, tudi milice. Četrti zvezni predpis o milici je le v splošnem uredil organiziranost in delovanje organov za notranje zadeve po državi, drugo je prepustil republikam, da to uredijo s svojimi predpisi. Kako je ta zakon opredelil pritožbeni postopek? Predstojnik, ki mu je občan, delovna ali druga organizacija naznanila, da je delavec organov za notranje zadeve pri opravljanju službe proti njim ukrenil kaj, kar nima podlage v zakonu, ali storil kaj, kar je v nasprotju z njegovo dolžnostjo, da spoštuje človeško dostojanstvo, mora naznanitelja, če to zahteva, v 30 dneh obvestiti, kaj je v zvezi s tem ukrenil.⁷⁷ V tem zakonu je zahtevana ne le zakonitost delovanja miličnikov, marveč prvič tudi dolžnost spoštovanja dostojanstva človeka. To je bilo nekoliko podobno današnjemu pojmu varstva človekovih pravic in svoboščin. Razlogi za pritožbo zoper miličnika so se morali nanašati ali na protizakonito oziroma nezakonito delovanje ali pa na nespoštljivo, nečloveško ravnanje z občanom.

Njegovo obnašanje v zasebnem življenju je bilo torej izvzeto iz pritožbenih razlogov. Obnašanje v zasebnem življenju je bilo vseskozi pod pozornostjo

⁷¹ Boris Ferlinc in Hilda Zakelšek: »Poročanje o kriminaliteti in drugih negativnih pojavih v tisku«, *Strokovni list*, str. 262–268.

⁷² Pravila za vršenje službe Narodne milicije, 1949; Pravila za opravljanje službe ljudske milice s komentarjem, 1959; Pravilnik za opravljanje zadev službe javne varnosti, 1970.

⁷³ Pravila unutrašnje službe narodne milicije, Beograd, 1962.

⁷⁴ Poslovnik postaje milice, 1968, XV. poglavje.

⁷⁵ Pravila postaje milice, 1976, XII. poglavje, čl. 244–257.

⁷⁶ Pravila postaje milice, 1982, XII. poglavje, čl. 289–302.

⁷⁷ Temeljni zakon o notranjih zadevah, 1966, drugi odstavek 7. člena.

starešin milice in je bila ena njihovih ključnih nalog na področju notranje varnosti ali notranje zaščite, kakor se je področje imenovalo. Odklone v privatnem življenju miličnikov so spremljale tudi družbenopolitične organizacije, ki so imele svoje osnovne organizacije v miličniških enotah vseh stopenj. Ključno vlogo je igrala Zveza komunistov Slovenije, za njo pa še Zveza sindikatov Slovenije in Zveza (socialistične) mladine Slovenije.

Od vključno leta 1966 dalje so v letnih poročilih slovenske milice navedeni tudi podatki o pritožbah zoper miličnike ali druge delavce organov za notranje zadeve in iz teh poročil sem zbral podatke v preglednici 1. Slednje, torej pritožbe zoper druge delavce organov za notranje zadeve, so bile zelo redke, saj teh uslužbencev ljudje niso poznali, razen v njihovem bivalnem okolju, bilo jih je manj od miličnikov itd.

Slovenija je spomladi 1967 sprejela svoj zakon o notranjih zadevah, prvi zakon te vrste v svoji varnostni zgodovini, ki pa ni vseboval določbe o ravnanju s pritožbami.⁷⁸ Bržkone je vodstvo slovenskega notranjega resorja štelo, da je dovolj omenjena določba v temeljnem zakonu iz leta 1966. V drugem slovenskem zakonu, ki je izšel novembra 1972 in je veljal od 1. 1. 1973, pa je bila skoraj dobesedno prepisana vsebina o pritožbah v prej omenjenem temeljnem zakonu iz leta 1966.⁷⁹ Leta 1976 je bil ta zakon spremenjen in dopolnjen, a to se je nanašalo le na uresničevanje družbene samozaščite.⁸⁰ Novi slovenski zakon je izšel novembra 1980 in je veljal od 25. 11. 1980 dalje; zožil je razloge za pritožbo v protizakonito ukrepanje miličnika ali storitev oziroma opustitev nečesa, kar je v nasprotju z njegovimi dolžnostmi. Pritožniku so odgovorili le, če je sam to zahteval, sicer pa ne.⁸¹ Poznavalec je ocenil, da je ta zakon iz leta 1980 pomenil korak nazaj v pogledu varstva človekovih pravic.⁸² Vsi ti naštetih zvezni in slovenski zakoni so veljali v obdobju od 12. 12. 1946 do 3. 7. 1998.

Opisani postopek s pritožbami sta zajela tudi slovenski pravilnik in nato pravila za opravljanje službe, sprejeta na temelju obeh slovenskih zakonov o notranjih zadevah. Sprva, leta 1983, so bila ta pravila interne narave, leta 1989 pa so bila objavljena.⁸³ Podrobneje so to urejala navodila republiškega sekretarja za notranje zadeve o reševanju pritožb, ki so vsa bila interne, zaupne narave. Prvo tako navodilo je bilo iz leta 1976 in ga je podpisal republiški podsekretar Ivan Vinkler, načelnik slovenske milice. Pritožbo je morala sprejeti vsaka organizacijska enota notranjega resorja. Če se je nanašala na miličnika druge enote, je bilo treba pritožbo takoj posredovati pristojnemu starešini. Slednji je preverjal vsebino pritožbe, zbral potrebna dodatna obvestila, opravil razgovor z miličnikom, pritožnikom in ob koncu ocenil, ali je ugovor upravičen ali ne. Sestavil je pisno poročilo za predstojnika milice v pokrajinskem organu za notranje zadeve in nato o pritožbi osebno ali pisno obvestil pritožnika. Naslov navodila je bil jasen: Zajema le pritožbe proti ravnanju miličnikov pri opravljanju službe.⁸⁴

Postopek je bil po moji oceni zelo enostaven in mu je bila dana ustrezna pozornost glede na pomen dobrih odnosov med milico in prebivalstvom. Milica se je tako bolj odprla javnosti in pojasnjevala očitke o napakah in nepravilnostih miličnikov, je menil drugi poznavalec.⁸⁵

⁷⁸ Zakon o notranjih zadevah, 1967.

⁷⁹ Zakon o notranjih zadevah, 1972, drugi odstavek 3. člena.

⁸⁰ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o notranjih zadevah, 1976, ki se je preimenoval v Zakon o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah.

⁸¹ Zakon o notranjih zadevah, 1980, drugi odstavek 6. člena.

⁸² Smolej: Obravnava pritožb ..., str. 15.

⁸³ Pravilnik za izvajanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SRS, 1983. Pravila za opravljanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SRS, 1988.

⁸⁴ Način reševanja pritožb občanov, organizacij združenega dela in drugih organizacij zoper postopke miličnikov, Ljubljana: RSNZ SRS, 1976. V: SI AS, 1931, 1839, št. 291.

⁸⁵ Marinkovič: Reševanje pritožb, 2005.

Zadnje navodilo te vrste za milico je izšlo leta 1987 in je temeljilo na tedanji praksi. Pritožbo so preverjali starešine, odvisno od tega, na koga se je nanašala: a) če se je nanašala na miličnika, jo je preverjal in zbiral gradivo komandir postaje ali nekdo od starešin enote; b) inšpektorat milice na UJV je preverjal pritožbe proti starešinam na postajah milice ali če je šlo za dogodek, ki je imel večji odmev v javnosti; c) pritožbe zoper starešine na inšpektoratu milice UJV je preverjal načelnik tega inšpektorata; č) pritožbo zoper načelnika inšpektorata je preverjala uprava milice; pritožbe zoper starešine na upravi milice je preverjal načelnik uprave ali oseba, ki jo je pooblastil.

Ko je starešina postaje preveril vsebino pritožbe, zbral potrebno dokumentacijo in pripravil odgovor pritožniku, je na inšpektorat milice UJV poslal dva izvoda tega gradiva ter tri izvode odgovora pritožniku. Inšpektorat milice UJV je nato na upravo milice poslal en izvod poročila s prilogami in en izvod odgovora pritožniku, pritožniku pa je poslal en izvod odgovora na pritožbo.

Če je pritožbo preverjal inšpektorat milice UJV, je isto gradivo poslal na upravo milice in slednja je odgovorila pritožniku.

Če je pritožbo preverjal inšpektor na upravi milice, je gradivo posredoval načelniku uprave in slednji je podpisal odgovor pritožniku. Ta inšpektor je smel zahtevati dopolnila k zbranemu gradivu o pritožbi.

Če je pritožba vsebovala sum storitve kaznivega dejanja miličnika ali kriminalista, so na pristojno javno tožilstvo podali kazensko ovadbo, če pa je šlo za delovno ali disciplinsko kršitev, so ravnali po Pravilniku o delovnih razmerjih delavcev delovne skupnosti organov za notranje zadeve SRS.⁸⁶ To navodilo je preklicalo opisano navodilo iz leta 1976.⁸⁷

3.4 Vzgojna vloga strokovnih glasil tudi na področju pritožb

V tedanjem strokovnem časopisju na začetku ni bilo sestavkov, ki bi opisovali poslovanje s pritožbami zoper miličnike. To je razumljivo, saj je bilo to področje skrito pred javnostjo. Po letu 1966 se je to spremenilo. Opisal bom pet tovrstnih prispevkov.

Lojze Horvat iz UNZ Celje je leta 1967 napisal sestavek o ugledu milice v javnosti. Poudarek je dal na neprimerno poslovanje miličnikov z občani. Zapisal je tudi: »Pri ugovorih zoper postopke miličnikov je mnogo upravičenih pripomb na miličnikov odnos do občana -kršitelja predpisov.«⁸⁸

Najprej sem se tega lotil sam in leta 1972 objavil članek o pritožbah zoper ravnanje miličnikov. To se storil zato, ker sem prej v drugem sestavku obravnaval neprimerno obnašanje občanov do miličnikov. Prikazal sem pritožbe v Sloveniji za obdobje 1966–1971. Zapisal sem, da je vsako leto pri nas okoli 8 do 10 občanov, ki se zgražajo nad neprimernim vedenjem miličnikov v javnosti v prostem času, torej zunaj službenih razmerij. Poudarek sem dal odgovornosti komandirja enote milice pri temeljitem obravnavanju pritožb ter ocenil, da bi bilo treba reševanje teh pritožb odpreti predstavnikom strokovne javnosti, ki bi skupaj s starešinami sodelovali pri obravnavi pritožb. Na ta način bi se ti zastopniki javnosti seznanjali s težavnostjo miličniškega poklica.⁸⁹

Leta 1975 je temu področju namenil svoj krajši sestavek Ivan Usar, inšpektor milice. Delal je na tedanjem Inšpektoratu milice RSNZ, ki se je ukvarjal s

⁸⁶ Navodilo o načinu reševanja pritožb občanov, organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti zoper postopke delavcev milice, 1987. V: SI AS, 1931, šk. 1974, ovoj št. 127.

⁸⁷ Navodilo o reševanju pritožb občanov, organizacij združenega dela in drugih organizacij zoper postopke miličnikov, Ljubljana: RSNZ SRS, 1976.

⁸⁸ Horvat: Ugled si ustvarjamo sami, *Strokovni list*, str. 261, 262.

⁸⁹ Čelik: Pritožbe občanov, *Varnost*, str. 255–261.

temi zadevami. Obdelal je podatke te vrste od leta 1970 do 1974, torej za obdobje petih let. Navedel je podatke o številu utemeljenih in številu neutemeljenih pritožb ter razlog, zakaj se je občan pritožil. Podatke o pritožbah v letu 1974 je prikazal po območjih vseh osmih Uprav javne varnosti.⁹⁰

V študijskem letu 1979/80 sem na Oddelku za notranje zadeve Višje upravne šole poučeval predmet Vodenje operativnih enot. Napisal sem skripto in v njej obdelal tudi odklonske pojave, povezane z enotami milice: a) notranjo odklonskost, kamor sem uvrstil netovarištvo, nedelavnost, neustrezno skrb za zaupano premoženje, karierizem in ovaduštvo; b) v zunanjo odklonskost sem uvrstil alkoholizem, prometne nesreče, neprimerno vedenje v javnosti in nepravilno uradno poslovanje z občani; c) med odklonskost javnosti do enote sem štel odklonskost javnosti do določene enote milice in do posameznega miličnika. Z zunanjo odklonskostjo so bile v dobršni meri povezane tudi pritožbe občanov zoper miličnike. V preglednici sem prikazal pritožbe v letih 1966–1978. Starešine so ocenili, da je 26,8 odstotka teh pritožb utemeljenih. Nato sem opisal vlogo starešine pri obravnavi pritožb: temeljita preučitev pritožbe, nepristranska ocenitev njene upravičenosti ali neupravičenosti ter odgovor pritožniku, če je to zahteval.⁹¹

Tomo Čas je leta 1989 objavil daljši članek o konfliktih med miličniki in občani. Vanj je vključil tudi pritožbe občanov zoper miličnike v letu 1988, ki so pomenili tudi neke vrste sporov med obema stranema. Niso bile redke pritožbe nad obnašanjem miličnika v prostem času, ko je bil v civilni obleki ali uniformi, torej ni bil v službi.⁹²

3.5 Pritožbe zoper miličnike v Sloveniji v letih 1966–1990

Iz letnih poročil slovenskega sekretariata za notranje zadeve sem zbral podatke o številu podanih pritožb in številu utemeljenih pritožb v obdobju od leta 1966 do konca leta 1990. Gibanje števila pritožb zoper miličnike v Sloveniji v obdobju od leta 1966 do 1990 prikazuje preglednica 1.

V obdobju teh 25 let je bilo pri nas zapisanih 8415 pritožb zoper miličnike in miličnice. Od teh so jih kot utemeljene, upravičene šteli 2326, kar je bilo 27,64 odstotka. Ta delež upravičenih pritožb se mi zdi precej velik, česar marsikdo skoraj ne bi pričakoval, saj je bilo precej razširjeno mnenje, da so miličniki pri delovanju zaščiteni kot kočevski medvedi. Navadno je občan v pritožbi navedel le en, glavni razlog za njegovo nezadovoljstvo z ravnanjem miličnika, po tem se je pritožba ocenjevala kot upravičena ali neupravičena: Redkeje so navedli še druge razloge za pritožbo.

3.6 Do miličniških napak kritično časopisje

V socialistični Sloveniji so sprva redki novinarji pisali o napakah miličnikov pri njihovem delovanju. Z razvojem in utrjevanjem pomen človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki ga ni mogla prezreti niti jugoslovanska oblast, katera je pristopila k tovrstnim mednarodnim pogodbam, pa so take vesti v naših časnikih postajale pogostejše. To je zlasti veljalo za novinarje, ki so imeli rahel prizvok opozicijskih prizadevanj. Omenil bom tri take primere.

Miličnika Postaje milice Ljubljana Center sta ponoči 22. 11. 1987 prišla v sobo hotela Turist v Ljubljani in se uradno pogovarjala s tajnikom revije *Celovški*

⁹⁰ Usar: Pritožbe občanov, str. 201, 202.

⁹¹ Čelik: *Vodenje operativnih enot*, str. 35–58.

⁹² Čas: Konflikti med miličniki in občani.

Preglednica 1: Pritožbe proti miličnikom v Sloveniji v letih 1966–1990

Leto	Število pritožb	Upravičene pritožbe	
		Število	Odstotek
1966	199	46	23,1
1967	312	61	19,6
1968	326	107	32,8
1969	313	76	24,3
1970	386	101	26,2
1971	359	83	23,1
1972	426	99	23,2
1973	336	107	31,9
1974	456	119	26,1
1975	454	134	29,5
1976	404	123	30,4
1977	219	76	34,7
1978	249	58	23,3
1979	262	84	32,1
1980	221	80	36,2
1981	246	81	32,9
1982	308	80	25,6
1983	316	96	30,4
1984	331	107	32,3
1985	361	83	22,9
1986	343	92	26,8
1987	361	89	24,6
1988	416	132	31,7
1989	438	121	27,6
1990	373	91	24,1
Skupaj	8415	2326	27,64

zvon, ki je prišel na knjižni sejem v Ljubljano. Zjutraj je dogodek opisal sodelavcu radia *Študent*. Na ljubljanski milici smo sestavili odgovor radiu in se pogovarjali tudi z novinarjem tega radia. Članek o dogodku je 27. 11. 1987 objavil tudi tednik *Mladina* in odgovor je UNZ Ljubljana mesto posredovala tudi njim, objavljen je bil v naslednji številki.⁹³ Miličnika sta bila opozorjena na taktnost pri službenih opravilih.

Na pisno zahtevo sodnika za prekrške sta miličnika Postaje milice Ljubljana Center 17. 12. 1988 zjutraj na zaslišanje prisilno privedla B. O. Ta se ni odzval na tri prejšnja pisna vabila sodnika za prekrške. Nato se je privedeni osebno pritožil komandirju te postaje, ki mu je obrazložil postopek prisilne privedbe, ni mu pa dovolil, da bi prebral službeni pravilnik organov za notranje zadeve, ki je urejal to opravilo, saj je bil interne narave.⁹⁴ To je nato pritožnik 14. januarja opisal v tedniku *Teleks* in se zlasti spraševal, zakaj ta pravilnik ni objavljen. Dogodek je obravnavalo celo predsedstvo Mestne konference SZDL Ljubljana. Posledica tega dogodka je bila, da je prizadeti 10. 5. 1988 na seji zbora združenega dela skupščine občine Ljubljana Center predlagal, da ta pravilnik objavijo. Do tega je prišlo decembra 1988.⁹⁵

⁹³ »Črna linija«, *Mladina*, 1987, str. 9; Postopek z V. O. – pojasnilo, *Mladina*, 1987, str. 3.

⁹⁴ Pravilnik za izvajanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SRS, 1983, čl. 36–59.

⁹⁵ Pravila za opravljanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SR Slovenije, 1988.

Delovanje posebnega vozila, ki je po mestnem odloku od leta 1976⁹⁶ dalje odvažalo napačno parkirane osebne avtomobile na posebej odrejen prostor na odlagališču odpadkov na Barju, je bilo večkrat predmet javne kritike. Nekaterim je šlo na živce, saj je bilo učinkovito sredstvo zoper nedisciplinirane voznike: Bilo je treba plačati denarno kazen pri sodniku za prekrške in strošek za odvoz vozila. Miličnik Postaje prometne milice Ljubljana mesto je 3. 4. 1990 odredil odvoz napačno parkiranega vozila na tedanjem Trgu osvoboditve, danes Kongresnem trgu v Ljubljani. Voznik je prišel še pred odvozom avtomobila in ga hotel enostavno odpeljati, ne da bi plačal polovične stroške odvoza. Miličnik je tedaj segel po pištoli in jo uperil v voznika. Ko je plačal polovične stroške, je smel odpeljati vozilo. Dogodek je voznik opisal novinarjem, ki so to zagrabili z obema rokama in izšlo je več člankov in komentarjev. Zoper miličnika je bila podana kazenska ovadba zaradi kaznivega dejanja grdega ravnanja z zlorabo uradnega položaja ter odrejena začasna odstranitev z dela⁹⁷ višje gimnazije ter strokovno izobrazbo za častniški poklic. Leta 1965 je Strokovna šola za notranje zadeve dobila status srednje šole.

IV. Obravnava pritožb zoper policiste v samostojni Sloveniji

Dne 2. 2. 1992 se je dotedanja milica preimenovala v policijo.⁹⁸ Zakon o policiji je leta 1998 uvedel enoten izraz policija tako za nekdanjo milico kot kriminaliste, zato se je za prve uveljavil izraz uniformirana policija, za druge pa kriminalistična policija ali enostavno kriminalisti.

4.1 Prvo desetletje še po starem

Stari zakon o notranjih zadevah iz leta 1980 je veljal in je doživljal spremembe ter dopolnila. Vodstvo ministrstva je začutilo praznino in se odločilo, da bo pritožbeni postopek moderniziralo z ministrovimi navodili.⁹⁹ Do novega zakona leta 1998 so izšla taka navodila leta 1992 in 1997.

Leta 1992 je izšlo Navodilo o reševanju pritožb zoper pooblaščenice uradne osebe organov za notranje zadeve. Na prvi stopnji so pritožbe reševali v uradih načelnikov pokrajinskih uprav za notranje zadeve in ne več komandirji postaj milice. Sčasoma je urad za pritožbe in notranjo zaščito na notranjem ministrstvu postal pristojen za reševanje pritožb na drugi stopnji.¹⁰⁰ Leta 1997 je bilo to navodilo spremenjeno in dopolnjeno. Pritožbeni postopek je okrepil vlogo miličnika, zoper katerega je tekla pritožba. Slednji je dobil pravico, da je ugovarjal postopku.¹⁰¹

Leta 1992 je Andrej Anžič objavil obsežen članek o nadzoru nad našo policijo. Opisal je tri mogoče oblike kontrole nad policijo. Splošna kontrola, politična kontrola in strokovna ali notranja kontrola. Med splošno kontrolo je uvrstil tudi pravico državljana do peticije in pritožbe. Torej je pritožbe umestil v nadzor nad delovanjem policije, kar je bilo dotlej najširše pojmovanje pravice do pritožbe.¹⁰²

Na tem področju je treba omeniti Fakulteto za varnostne vede. Študen-

⁹⁶ Odlok o ureditvi cestnega prometa v Ljubljani, 1976, čl. 21, 22 in 23.

⁹⁷ »Zaradi napačnega parkiranja je miličnik potegnil pištolo«, *Delo*, 1990, str. 12; Juš Turk: »Pajki so sprejeli vojno«, *Nedeljski dnevnik*, 1990, str. 4.

⁹⁸ Zakon o dopolnitvi zakona o notranjih zadevah, 1992.

⁹⁹ Smolej idr.: *Upravljanje pritožbenih in predkazenskih postopkov*, 2014, str. 27.

¹⁰⁰ Navodilo za reševanje pritožb občanov, 1992.

¹⁰¹ Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za reševanje pritožb, 1997.

¹⁰² Anžič: Razmišljanja o oblikah, *Varnost – Strokovni bilten*, 1992.

tje imajo med ponujenimi temami za diplomska dela možnost, da si izberejo kakšno temo s področja pritožb državljanov zoper delo policistov. Nekateri se odločijo za ponujeno temo ali jo predlagajo sami in tako je v arhivu te fakultete več diplomskih del z omenjenega področja. Tega gradiva pri pisanju sestavka nisem upošteval, saj bi to zahtevalo samostojno študijo.

Leta 2000 je izšlo novo navodilo o reševanju pritožb in je bilo objavljeno.¹⁰³ Zato je smotrno, da pritožbe za desetletje 1991–2000, prvo desetletje samostojne Slovenije, prikažem posebej, čeprav je reševanje pritožb še potekalo podobno kot v prejšnjem obdobju, vendar z določenimi spremembami in dopolnitvami. To vsebuje preglednica 2.

Preglednica 2: *Pritožbe zoper miličnike/policiste v desetletju 1991–2000*

Leto	Število sprejetih pritožb	Upravičene pritožbe	
		Število	Odstotek
1991	338	76	22,5
1992	557	143	25,7
1993	919	235	22,9
1994	1212	266	21,9
1995	1150	233	20,3
1996	1443	254	17,6
1997	1363	213	15,6
1998	1672	245	14,6
1999	1843	214	13,3
2000	1552	201	14,9
Skupaj	12.049	2080	17,26

V tem desetletju je bilo podanih 12.049 pritožb zoper miličnike oziroma policiste, kar je precej več kot v prejšnji četrtini stoletja. Pristojni so ocenili, da je bilo 2080 pritožb upravičenih, kar je pomenilo 17,26 odstotka vseh podanih pritožb. Ta delež upravičenih pritožb je bil za slabih deset odstotkov manjši od deleža upravičenih pritožb v obdobju v obdobju 1966–1990 (27,64–17,26 %).

V tem obdobju so leta 1995 izšla nova Pravila policijske postaje. IX. poglavje teh pravil je v členih 206–211 obravnavalo notranjo varnost in zaščito, v X. poglavju pa so določala medsebojne odnose, odnose do državljanov in strank ter obnašanje policistov. Odnosi policistov do državljanov so bili zajeti v členih 233–234, obnašanje policistov v službi in zunaj nje pa v členih 235–241.¹⁰⁴ O pritožbah zoper policiste ni bilo govora. Podobno je veljalo za Pravila policije iz leta 2000, ki so v VI. poglavju v členih 192 in 193 določala odnose policistov do državljanov. IX. poglavje je v členih 231–244 obravnavalo notranjo varnost in zaščito.¹⁰⁵

4.2 Navodilo in pravilnik

Omenjeni zakon o policiji je leta 1998 določil okvirni postopek s pritožbo, ki jo je posameznik podal policiji. Rok za pritožbo je bil 30 dni od dogodka, ki je bil za državljana kršitev njegovih pravic ali temeljnih svoboščin. Opisani postop-

¹⁰³ Navodilo za reševanje pritožb, 2000.

¹⁰⁴ Pravila policijske postaje, 1995.

¹⁰⁵ Pravila policije, 2000.

pek je obsegal ta poglavja: a) sprejem pritožbe; b) preverjanje pritožbe; c) seje senata in č) odgovor pritožniku. Pri reševanju pritožb sta sodelovala predstavnik policijskega sindikata in javnosti ter člana senata. To je bila velika novost v dotedanji praksi obravnavanja tovrstnih pritožb. Policija je na pritožbo morala odgovoriti v 30 dneh od prejema pritožbe. O upravičenosti pritožbe je odločal predsednik pritožbenega senata. Postopek reševanja je določil minister. Posameznik je smel vložiti pritožbo, če je štel, da so mu bile s policistovim ravnanjem ali opustitvijo kršene pravice ali svoboščine. Pritožbe so preverjali direktorji policijskih uprav, na republiški ravni pa generalni direktor policije oziroma njihovi pooblaščenec.¹⁰⁶ Predstavnik javnosti je bil nekakšen zunanji nadzorovalec delovanja policije.¹⁰⁷

Ta zakon je bil dopolnjen jeseni leta 2001 in dopolnitve niso zadevale področja ravnanja s pritožbami. Spremembe in dopolnitve tega zakona pa so leta 2003 spremenile in dopolnile tudi vsebino člena 28. Ta člen je spremenil tudi zakon o policiji iz julija 2006.¹⁰⁸ Prikazal jih bom v opisu novih navodil. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o policiji je leta 2009 še podrobneje določil potek pritožbenega postopka.

Večina pritožb zoper policijo se je seveda nanašala na uniformirane moške in žene, kar je povsem razumljivo. Sedem let po razglasitvi samostojne države so bili napotki za obravnavanje pritožb objavljeni v zakonu in uradnem listu ter niso bili več interne, zaupne narave. Obravnava teh pritožb se je spremenila po uveljavitvi ministrovega navodila iz leta 2000, izdanega na podlagi pooblastila v omenjenem zakonu iz leta 1998.

Zakon o policiji iz leta 1998 je kmalu postal pretesen zlasti za spremembe na področju varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v samostojni Sloveniji. To praznino so spoznali na ministrstvu in izšla so ministrova navodila o reševanju pritožb.

Prvo navodilo te vrste, ki je bilo objavljeno, je namreč izšlo jeseni 2000 in ga je podpisal minister Peter Jambrek, imelo pa je 24 členov.¹⁰⁹ Državljan je lahko podal pritožbo, če je štel, da je šlo za kršitev njegovih pravic ali svoboščin. Pritožbo je lahko podal na vsako enoto policije, in sicer ustno ali pisno. Enota, ki je pritožbo sprejela, je morala gradivo takoj poslati na policijsko upravo (PU) ali generalno policijsko upravo (GPU). Tam so začeli preverjati pritožbo. Postopek je torej zajel tri stopnje: enoto, ki je sprejela pritožbo, policijsko upravo ter generalno policijsko upravo. Pooblaščenec, ki je vodil pritožbeni postopek, je smel razgovarjati s policisti, pritožnikom, pričami in drugimi, opraviti soočenje, rekonstrukcijo dogodka itd. Pooblaščenec je zbrano gradivo predal predsedniku senata na PU ali GPU. Senat je štel tri člane: predsednik je bil direktor PU ali generalni direktor policije oziroma njun pooblaščenec, člana pa sta bila predstavnik sindikata in javnosti. Senat je preučil zbrano gradivo in dokončno odločil o utemeljenosti ali neutemeljenosti pritožbe. Odgovor pritožniku je podpisal predstojnik PU ali GPU ali njun pooblaščenec. Če je bil pritožnik tujec, je bil odgovor poslan prek našega zunanjega ministrstva. Odgovor je prejel tudi policist in njegova enota. PU in GPU sta vodili evidenco pritožb. Sredstva za reševanje pritožb so bila v proračunu notranjega ministrstva.

Leta 2004 je minister Rado Bohinc izdal pravilnik o reševanju pritožb,¹¹⁰ ki je imel celo 44 členov in je temeljil na novi določbi zakona o policiji od avgusta 2003. Prišlo je do nekaj sprememb. Pritožbe so reševali pri vodji organizacijske enote (policijska postaja, PU in GPU). Postopek pri vodji je moral biti

¹⁰⁶ Zakon o policiji, 1998, čl. 28.

¹⁰⁷ Smolej: Obravnava pritožb, str. 4.

¹⁰⁸ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o policiji, 2006, čl. 3.

¹⁰⁹ Navodilo za reševanje pritožb, 2000.

¹¹⁰ Pravilnik o reševanju pritožb, 2004.

končan v 15 dneh od prejema pritožbe. Poročevalec je nato sestavil poročilo in ga predal predsedniku senata. Senat je imel poleg predsednika še dva člana, in sicer oba predstavnika javnosti (lokalne skupnosti, civilna družba, strokovna javnost, nevladne organizacije itd.). Navzoča sta bila tudi pritožnik in policist ter zapisnikar. Senat je po obravnavi sam odločil o utemeljenosti pritožbe, ki je bila dokončna. Odgovor pritožniku je sestavil vodja senata.

Drago Marinkovič, tedanji vodja sektorja za pritožbe v okviru Direktorata za policijo in druge varnostne naloge, je obširneje orisal pritožbeni postopek po Pravilniku o reševanju pritožb iz leta 2004. V ta prikaz je vključil tudi predloge organizacije Amnesty International Slovenije iz jeseni 2004 o državljskem nadzoru in reševanju pritožb zoper policijo. Ta nevladna organizacija je med drugim zapisala, da bi moral biti pritožbeni postopek neodvisen od policije in notranjega ministrstva ter po možnosti odgovoren parlamentu. Avtor članka je pritožbeni postopek prikazal po teh stopnjah: a) preverjanje pritožbe; b) postopek pri vodji organizacijske enote; c) mediacija v postopku pri vodji organizacijske enote; č) postopek na pritožbenem senatu.¹¹¹

Ta pravilnik je doživel spremembe in dopolnitve leta 2005, podpisal jih je minister Dragutin Mate.¹¹² Če je bila pritožba nepopolna, jo je bilo treba v roku dopolniti, sicer so jo zavrgli; pritožnik je lahko od nje odstopil. Uvedel je t. i. »pomiritveni postopek« pri vodji organizacijske enote policije, kjer je zaposlen policist, na katerega se nanaša pritožba. Po preverjanju pritožbe je povabil na razgovor pritožnika in policista. Naslednje leto je pravilnik spet doživel spremembe in dopolnitve, ki pa so bile manj pomembne za pritožnika ali policista, podpisal pa ga je isti minister.¹¹³ Ta pomiritveni postopek sta dva strokovnjaka opredelila kot mediacijo, zato je bilo treba v tem postopku upoštevati pravila mediacije, sta zapisala. Naštela sta pet faz tega postopka, in sicer: uvod osebe, ki vodi postopek; predstavitev pogledov obeh strank v konfliktu; osvetlitev konflikta; rešitev problema in dogovor oziroma sporazum.¹¹⁴

4.3 Novi zakon še obširneje o pritožbah

Leta 2013 sta zakon o policiji nadomestila dva zakona, in sicer Zakon o organiziranosti in delu v policiji ter Zakon o nalogah in pooblastilih policije.¹¹⁵ Slednji je imel samostojno poglavje »Pritožbe zoper delo policistov«, ki je imelo 19 členov, in sicer od člena 137 do 156. Pritožbo je bilo mogoče vložiti v 45 dneh od spornega dogodka, ko naj bi policist kršil človekove pravice ali temeljne svoboščine. Vložiti jo je bilo treba na ministrstvu, ki je bilo pristojno za celovito spremljanje in nadzor nad reševanjem pritožb. To je odločilo, ali bo pritožba obravnavana a) v pomiritvenem postopku ali b) neposredno na senatu.

Pomiritveni postopek je bil pri vodji enote, kjer je delal policist, ki naj bi nepravilno ravnal z občanom. Praviloma je moral biti končan v 30 dneh od prejema pritožbe. Udeležil se ga je pritožnik, policist ali druge osebe. Če se je pritožnik z ugotovitvami strinjal, je bil postopek s podpisom zapisnika končan.

Senat je imenoval minister, vodil ga je pooblaščenec ministra, člana sta bila tudi predstavnika javnosti. Senat je ocenil utemeljenost pritožbe, in to z glasovanjem ter dokončno. Vsi trije člani senata so postali enakopravni pri odločanju. Prvič se je zgodilo, da je lahko o pritožbi (so)odločala zunanja javnost.¹¹⁶ Senat je svoje delo moral končati v 90 dneh od prejema pritožbe.

¹¹¹ Marinkovič: Reševanje pritožb, str. 1–12.

¹¹² Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o reševanju pritožb, 2005.

¹¹³ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o reševanju pritožb, 2006.

¹¹⁴ Kovač in Murtič: Uporaba pravil mediacije, str. 120, 121.

¹¹⁵ Oba objavljena v Ur. list RS, št. 15/2013, z dne 18. 2. 2013.

¹¹⁶ Smolej: *Upravljanje pritožbenih in predkazenskih postopkov*, str. 66.

Stranki v postopku sta bili le dve, pritožnik in policist, vsi drugi so bili udeleženci v pritožbenem postopku. Policist v postopku pritožbe je dobil več pravic.

Pritožnik je prejel pisni odgovor na svojo pritožbo, policistu pa je odgovoril vodja enote. Stroške postopka je kril proračun. Če je bila pritožba ocenjena kot upravičena, je morala policija v 30 dneh po koncu postopka pisno poročati ministrstvu o sprejetih in izvedenih ukrepih.¹¹⁷ Spremembe tega zakona iz leta 2017 niso bistveno posegle v reševanje pritožb.¹¹⁸

Prvič v naši varnostni zgodovini je temeljni policijski predpis leta 1998 in leta 2013 uredil reševanje pritožb zoper policiste. Že to nekaj pove o pomenu, ki ga je imel notranji resor v odnosu do spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Na temelju tega zakona iz leta 2013 je minister izdal še pravilnik o reševanju pritožb, ki je podrobneje uredil postopek s pritožbami in je imel 15 členov, veljati pa je začel 9. 7. 2013.¹¹⁹ Naslov tega predpisa je bil nekoliko ožji, natančnejši: Pritožba se je lahko nanašala **le na delo policista**, ne pa tudi na njegovo obnašanje v prostem času; to je omejil tako naslov pravilnika kot tudi njegov 2. člen. Ta člen je kot utemeljene razloge za pritožbo navedel štiri: opustitev dejanja oziroma neukrepanje; uporaba prisilnih sredstev; uporaba policijskih pooblastil; nedostojno in nekorektno ravnanje. V prejšnjih, cesarskih in kraljevih časih se je lahko pritožba nanašala tudi na ravnanje zunaj službe, obnašanje v prostem času in javnosti; to se je spreminjalo v obdobju milice in postopoma povsem izginilo. To plat miličnikovega poklica sem omenil leta 1972 v članku o pritožbah državljanov zoper miličnike.¹²⁰ Ko sem leta 1975 pisal učbenik o varstvu javnega reda in miru za študente Oddelka za notranje zadeve Višje upravne šole, sem med nalogami komandirja postaje milice izrecno navedel tudi, da skrbno obravnava predloge in pritožbe občanov zoper delo postaje milice in njenih delavcev.¹²¹

V tem obdobju je veljal Pravilnik o policijskih pooblastilih iz let 2000 in 2006, ki je bil leta 2008 spremenjen in dopolnjen, ter iz leta 2014. Ti pravilniki so obravnavali zgolj tista pooblastila, ki jih je določil vsakokratni temeljni predpis za delo in organiziranost policije. Ni upošteval določb, ki so jih vsebovali še drugi predpisi, kar je veljalo za vsa pravila za opravljanje službe doslej, od avstrijskih in jugoslovanskih do slovenskih časov. Taka pravila so obsegala vse naloge pripadnikov varnostnih sil pri nas in so bila nekakšen katekizem za opravljanje nalog javne varnosti. Sedaj pa so pravila te vrste zajela le ožje področje policijskih nalog, kar se mi ni zdelo posebej modro. Prav zaradi te ožje vsebine je pravilnike podpisal vsakokratni generalni direktor policije. Objavljeni so bili v slovenskem uradnem listu ter v interni brošuri ministrstva.¹²² Leta 2014 je izšel Pravilnik o notranji varnosti v policiji,¹²³ saj je bil predpis tudi za odpravljanje odklonskega vedenja med policisti pomemben tudi v času, ko niso opravljali službe.

Omenjeni zakon je bil konec februarja 2017 spremenjen in dopolnjen, kar je veljalo tudi za dva člena zakona iz leta 2013, in sicer iz poglavja o pritožbah zoper delo policistov. Preklicane so bile določbe, ki so v členu 146 zakona iz leta 2013 naštevale, kdaj se pritožba ni obravnavala, vodja policijske enote pa je do-

¹¹⁷ Zakon o nalogah in pooblastilih policije, 2013, členi 137–156.

¹¹⁸ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o nalogah in pooblastilih policije, 2017.

¹¹⁹ Pravilnik o reševanju pritožb zoper delo policistov, 2013.

¹²⁰ Čelik: Pritožbe občanov zoper ravnanje miličnikov, str. 255–261.

¹²¹ Čelik: *Varstvo javnega reda in miru*, str. 179.

¹²² Pravilnik o policijskih pooblastilih, 2000. Pravilnik o policijskih pooblastilih, 2006. Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o policijskih pooblastilih, 2008. Pravilnik o policijskih pooblastilih, 2014.

¹²³ Ur. list RS, št. 67/2014, z dne 19. 9. 2014.

bil pravico, da je pred izvedbo pomiritvenega postopka uporabljal pooblastila, ki so veljala za poročevalca.¹²⁴

4.4 Pogled na pritožbe v letih 2001–2017

Zlasti po letu 2000, ko je bilo uveljavljeno javnosti dostopno navodilo o reševanju pritožb, se je spremenil postopek reševanja teh pritožb. Zaradi tega je težavno primerjati obdobje nekdanje milice in poznejše policije brez upoštevanja opisanih sprememb. A zdi se mi, da je kljub temu smotrno in mogoče prikazati tovrstne podatke tudi za obdobje zadnjih 17 let, saj jih bo mogoče utemeljeno in smiselno primerjati tudi s poznejšimi leti. Torej naj preglednica služi tudi prihodnosti. Prikazuje jih preglednica 3.

Preglednica 3: Število pritožb zoper policiste v obdobju 2001–2017 v Sloveniji

Leto	Število sprejetih pritožb	Obravnavane pritožbe	Zavrjene pritožbe	Rešene pritožbe	Upravičene pritožbe	
					Število	Odstotek
2001	1240	1144	279	865	117	13,5
2002	1222	1133	282	851	132	15,5
2003	1.309	1.122	287	924	166	18
2004	1.025	963	248	715	93	13
2005	742	688	195	493	75	15,2
2006	660	579	166	413	51	12,3
2007	675	587	210	377	59	15,6
2008	797	701	246	455	59	13
2009	725	629	257	372	39	10,5
2010	636	572	251	321	40	12,5
2011	627	532	214	318	32	10,1
2012	479	414	180	234	28	12
2013	395	349	131	218	27	12,4
2014	403	403	215	188	24	12,8
2015	358	366	178	188	25	13,3
2016	390	284	143	141	17	12,1
2017	355	348	162	180	33	18,3
Skupaj	11.957	10.903	3644	7253	1017	14,02

V zadnjih sedemnajstih letih je policija sprejela 11.957 pritožb. V posameznem letu ni obravnavala vseh in tako je ta zaostanek prešel v naslednje leto. Zato je število sprejetih pritožb različno od števila obravnavanih pritožb (11.957 : 10.903).

V rubriko zavrjene pritožbe so štele: a) redkejše, ki jih je policija odstopila drugim pristojnim organom, saj notranje ministrstvo za njihovo obravnavo ni bilo pristojno; b) tiste, za katere je bil postopek ustavljen, ker je bila pritožba nerazumljiva ali nepopolna; c) večinske, za katere je bil postopek iz zakonskih razlogov predčasno zaključen, saj niso bili upoštevani vsi roki. V tem obdobju jih je bilo 3644 ali 33,42 odstotka vseh obravnavanih pritožb.

V rubriko rešene pritožbe sem štel tiste, pri katerih se je v pomiritvenem postopku ali pred senatom dokončno odločilo o vsebini pritožbe, tudi glede njene upravičenosti ali neupravičenosti; sem seveda nisem štel zavrženih pritožb.

¹²⁴ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o nalogah in pooblastilih policije, 2017.

Takih pritožb sem naštel 7253, kar je bilo 66,52 odstotka obravnavanih pritožb oziroma 60,66 odstotka sprejetih pritožb.

Med utemeljene pritožbe sem štel tiste, za katere so v pomiritvenem postopku ali na senatu odločili, da so upravičene. V obdobju sedemnajstih let jih je bilo 1017 ali 14,02 odstotka od rešenih pritožb oziroma 9,33 odstotka obravnavanih pritožb.

Iz preglednic št. 2 in št. 3 se vidi, da je delež upravičenih pritožb v primerjavi s preglednico 1 precej upadel. V času milice je bil ta delež višji od obdobja samostojne Slovenije. To bi bilo treba temeljiteje preučiti, za sedaj pa naj veljajo tri moje domneve o vzrokih za upad utemeljenih pritožb:

- a) v obdobju milice se je nemajhen del pritožb nanašal na privatno življenje miličnikov in ker so temu delu posvečali več pozornosti kot danes, so ga ocenjevali strožje in ga šteli za upravičenega;
- b) od leta 1966 dalje je milica (in drugi deli organov za notranje zadeve) izgubljala prizvok nedotakljivosti, postajala predmet javne kritike in zato so pristojni starešine pritožbe ocenjevali strožje in previdneje;
- c) v samostojni Sloveniji se je dovoljena vsebina pritožbe ožila in ostala vezana na delo policista, posebej v povezavi z varovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Preglednica št. 3 zasluži določeno pozornost zaradi tega, ker je leto 2013 pomenilo določeno prelomnico v obravnavi pritožb. Zaradi tega so primerjave s poznejšimi štirimi leti le deloma utemeljene, saj je treba upoštevati pravne predpise in prakso na tem področju. Preglednica je lahko le splošno ogledalo dogajanja na tem področju, upoštevati pa je treba vsakokratno ureditev pritožbenega postopka.

4.5 O razlogih za pritožbe

Prostor mi ne dovoljuje, da bi podrobneje opisal številne razloge, zaradi katerih so se državljani odločili za pritožbo zoper policista. Ustavil se bom pri najpogostejših razlogih oziroma skupinah razlogov. Poročilo policije o njenem delu v posameznem letu je bilo od leta 2001 samostojno, saj je postala organ v sestavi notranjega ministrstva. Postal je obširno in je vsebovalo besedilni del in statistični, podatkovni del. V poglavju o reševanju pritožb je praviloma navedlo tudi razloge, ki so jih pritožniki navedli v svojih pritožbah. Šlo je bodisi za navajanje področij delovanja policista, zoper katerega se je glasila pritožba, bodisi za ožje razloge za nezadovoljstvo državljanov. Zaradi tega je bilo pritožbenih razlogov več od števila obravnavanih pritožb.

Leta 2014 so bile zapisane 403 pritožbe, med očitki pritožnikov pa je bilo 353 takih, ki so se nanašali na prekoračitev ali neupravičeno uporabo pooblastil, 165 očitkov je šlo na račun nepravilnega odnosa policista do državljana, 112 očitkov je zadevalo neukrepanje policistov in 50 očitkov je zadevalo nepravilno uporabo prisilnih sredstev.¹²⁵ Starešine so leta 2017 v pomiritvenem postopku obravnavali 142 pritožb, kjer je bilo 239 pritožbenih razlogov, senati pa 72 pritožb s 170 navedenimi pritožbenimi razlogi.

Pritožbe so bile največkrat povezane z delovanjem policistov pri urejanju in nadzoru cestnega prometa, nato pri vzdrževanju javnega reda, pri obravnavi kaznivih dejanj, pri nadzoru državne meje in nazadnje pri drugih uradnih opravilih. Taka razvrstitev področij dela je bila praviloma enaka v vseh šestnajstih letih obdobja 2001–2016. Včasih se je obravnava kriminalitete kot povod za pritožbo precej izenačila z vzdrževanjem javnega reda.

¹²⁵ Hudrič: Dobro delo policistov, str. 8–10.

Znotraj teh delovnih področij policijskega delovanja je bilo lahko več ožjih razlogov za pritožbo. Tako je pri urejanju in nadzorovanju cestnega prometa prišlo do pritožb največkrat zaradi izreka denarne kazni na kraju prekrška, odreditve preizkusa alkoholiziranosti v izdihanem zraku in ugotavljanja istovetnosti voznika ali sopotnika itd.

Pritožbe so bile tudi zaradi uporabe prisilnih sredstev, zlasti fizične sile in sredstev za vezanje ter vklepanje.

Pritožniki so policistom očitali nekorektnost, nestrokovnost, nepravilno ugotovitev dejanskega stanja, in žaljivost pri postopku, neukrepanje itd.

V letu 2010 je bilo v pritožbenih postopkih udeleženi 875 policistov, med katerimi je bilo 9,5 % policistk. Tega leta se je 442 pritožb nanašalo na cestni promet, 251 na javni red in mir, 124 na kriminaliteto, 21 na državno mejo in tujce ter 29 na druga opravila.

Od sredine novembra 2015 do junija 2016 je potekala stavka policistov, kar je vplivalo na zmanjšanje števila ukrepov moč postave, zlasti tistih s preventivno vsebino, saj teh nalog zakon iz leta 2013 ni naštel med tistimi, ki jih mora policija opravljati tudi med stavko.¹²⁶ Drugi razlog, ki je vplival na zmanjševanje števila policijskih ukrepov v letu 2016, je bil migrantski val skozi Slovenijo na Zahod, ki je to področje postavil v ospredje policijskega delovanja. Oboje je po oceni vodstva policije prispevalo tudi k zmanjšanju števila vloženih pritožb zoper delo policije, saj je bilo število teh pritožb v letu 2016 za 13,7 % manjše kot v letu 2015.¹²⁷

4.6 Ukrepi ob upravičenih pritožbah

Zaradi ocenjevanja upravičenosti oziroma neupravičenosti pritožbe je bilo treba pretehtati upravičenost pritožbe z vseh plati pritožbe. Odločitev je padla na temelju vseh plati ali večine njenih plati. Bržkone je bil to poglavitnejši, čeprav ne edini razlog za to, da se je bistveno znižal odstotek upravičenih pritožb. Tudi samo reševanje pritožb je v zadnjega pol stoletja eno od vidnih meril varovanja človekovih pravic in svoboščin.

Prav zaradi celovitosti obravnave pritožbe bi morebiti kazalo v ocenjevanje upravičenosti uvesti dve možnosti:

- a) v celoti upravičena pritožba;
- b) deloma upravičena pritožba.

S tem bi tudi na tem področju dosegali pravičnejše ocenjevanje.

Zoper policiste, proti katerim so se državljeni upravičeno pritožili, so bili izvedeni različni ukrepi.

Največkrat je bil policist od starešine ustno opozorjen na napako pri postopku z državljanom, zlasti če je šlo za manjšo taktično napako.

Na drugem mestu so bili pogovori starešin s policisti, kjer so jim opisali storjeno napačno ravnanje z državljanom in predstavili pravilno ravnanje. Tudi tak pogovor se je praviloma evidentiral in dodal h gradivu o pritožbi.

Zoper nekatere je bilo treba predlagati uvedbo disciplinskega postopka in sodelovati pri tem postopku z ugotovitvami iz obravnave pritožbe.

Če je šlo za resnejšo napako, je bilo na pristojno državno tožilstvo oziroma na oddelek specializiranega državnega tožilstva poslano poročilo.

Redkeje je sledila kazenska ovadba, če je šlo za sum storitve kaznivega dejanja uradne sebe pri opravljanju službe.

¹²⁶ Zakon o organiziranosti in delu v policiji, čl. 76.

¹²⁷ Letno poročilo o delu policije za leto 2016, str. 25 in 59.

Vodstvo policije je polagalo pozornost na dodatno usposabljanje in izpopolnjevanje moštva, zlasti na področju spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. To je potekalo v vseh organizacijskih enotah policije ali v notranjih organizacijskih enotah. Ocenjujejo, da je tudi to prispevalo k zmanjševanju števila utemeljenih pritožb.

4.7 Nezadovoljni tudi policisti

Svoje nezadovoljstvo z razmerami v svojem socialnem in ekonomskem položaju so pripadniki varnostnih sil poskušali izraziti na več načinov, na primer s stavko, javnim protestom, peticijami ali na druge primerne načine. Na kratko bom opisal njihove stavke in javne proteste v prvih letih samostojne Slovenije.

Konec leta 1989 je bil sprejet Zakon o političnem združevanju,¹²⁸ ki je med drugim prepovedal, da bi politične stranke imele svoje celice v državni upravi. To pa ni veljalo za sindikat, ki je nadaljeval s svojim delovanjem v organih za notranje zadeve. V prejšnjem, socialističnem obdobju so sindikati sodelovali pri pripravi vseh aktov Republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS, ki so zadevali socialni ali ekonomski položaj zaposlenih. Doseženo je bilo treba obvarovati in dopolniti z razmeram primernimi ukrepi.

Da bi zaposleni v notranjem resorju imeli organizacijo, ki bi ščitila njihove koristi in bila sogovornik vodstvu tega sekretariata, je bil 23. 7. 1990 v Ljubljani ustanovljen Policijski sindikat Slovenije. Tam so sprejeli tudi prva, začasna navodila o stavki. Svoje zahteve so posredovali ministru, a z odgovori niso bili zadovoljni, zato so 21. 9. 1990 med 14.00 in 15.00 organizirali prvo, opozorilno stavko. Ker je bila prva v slovenski zgodovini, je pritegnila precej pozornosti javnosti. Dogodek se je odvijal pol leta pred sprejetjem zveznega zakona o stavki, ki je bil sprejet aprila 1991,¹²⁹ ki je bil prvi tak predpis v skupni državi po letu 1945. Določal je, da delavci v notranjem resorju to pravico uveljavljajo po resornem zakonu. Slovenski zakon je že maja 1991 določil, da imajo zaposleni v notranjem resorju pravico do sindikalnega organiziranja in delovanja.¹³⁰ To pravico so podrobneje urejale pogodbe o medsebojnih razmerjih med PSS in MNZ.

Stavkovno gibanje v naši policiji se je nadaljevalo. Druga stavka je bila napovedana za pomlad 1991, a je bila preklicana zaradi posega JLA v Sloveniji. Tretjo so napovedali za začetek januarja 1993, a do nje ni prišlo. Četrto so izvedli v prvi polovici oktobra 1993. Sredi oktobra 1993 je bil sprejet dopolnjen zakon o notranjih zadevah, ki je možnosti za stavko precej omejil.¹³¹

Prišlo je tudi do javnih protestov policistov, to je uniformiranih oseb in kriminalistov. Prvi taki shod je bil 24. 4. 1996 ob 11.00. Pred stavbo notranjega ministrstva na Štefanovi ulici 2 se je zbralo približno sto mož, ki so bili službe prosti. Hodili so okoli poslopja in mimoidočim delili letake s svojimi zahtevami. Po eni uri so se mirno razšli.¹³²

Dne 10. 12. 1997 je Zveza svobodnih sindikatov Slovenije v Ljubljani pripravila protestno zborovanje, uperjeno zoper predvidene varčevalne ukrepe vlade. Območni policijski sindikat v Celju je na shod poslal skupino 50 uniformiranih članov, ki so se pridružili zborovalcem pred vladno palačo na Gregorčičevi ulici 20. Tam so se iz oči v oči soočili s policisti, ki so na shodu varovali javni red in mir oziroma samo palačo.¹³³

¹²⁸ Ur. list SRS, št. 42/89, z dne 29. 12. 1989.

¹²⁹ Zakon o stavki, 1991.

¹³⁰ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o notranjih zadevah, 1991.

¹³¹ Zakon o dopolnitvi zakona o notranjih zadevah, 1993.

¹³² Čelik: *Ugasla zvezda*, str. 226, 227.

¹³³ Gačeša: Sindikati prvič skupno protestirali proti vladi, str. 1.

Policijski sindikat Slovenije in za njim tudi Sindikat policistov Slovenije sta samostojno ali oba skupaj za tem pripravila več stavk in javnih protestov.

Ne bo odveč, če ob tem omenim razne spore, do katerih pride med samimi zaposlenimi v policiji in niso neposredno povezani z gmotnim ali gmotnimi razmerami. Za razreševanje sporov znotraj policije je bila leta 2012 znotraj Odbora za etiko in integriteto oblikovana Delovna skupina za upravljanje konfliktov in mediacijo. Razreševala naj bi konflikte med zaposlenimi, torej tudi del notranje odklonskosti med člani delovnih kolektivov, kot bi rekli po starem. Mediacija zahteva prostovoljno sodelovanje v spor vključenih oseb, ki sami poiščejo rešitev, vodi jo nevtralna oseba. Če ta ni uspešna, je sodelovanje v procesu neprostovoljno, upravljalec konflikta pa sam predlaga rešitev. To urejajo Pravila o upravljanju konfliktov v policiji. Največkrat so vzroki za konflikte te vrste neprimerna komunikacija, odsotnost te komunikacije ali neustrezno vodenje.¹³⁴

4.8 Raziskava o pritožnikih

Na 14. Slovenskih dnevih varstvoslovja sta predstavnika notranjega ministrstva leta 2013 objavila svoj članek o pritožbah zoper policiste. Najprej sta opisala novosti pri reševanju pritožb, ki jih je vseboval Zakon o nalogah in pooblastilih policije iz leta 2013 ter novi Pravilnik o reševanju pritožb zoper delo policistov iz istega leta. Za bistveno novost sta štela krepitev vloge ministrstva v odnosu do policije. Na ministrstvu je bil Sektor za pritožbe zoper policijo kot notranja organizacijska enota Direktorata za policijo in druge varnostne naloge.

V drugem delu prispevka sta orisala nekaj rezultatov raziskave, ki so jo anonimno opravili med pritožniki v letu 2012. Anketni vprašalnik je imel 32 vprašanj, ki so jih razdelili na štiri vsebine, ki jih bom na kratko prikazal:

- a) približno polovica anketiranih je menila, da pritožbeni postopek ni dovolj razumljiv, drugi pa so izjavili, da je razumljiv;
- b) nad 60 odstotkov vprašanih je menilo, da se pomiritveni postopek ni obnesel;
- c) skoraj 80 odstotkov vprašanih je menilo, da v postopku pred senatom pooblaščenec ministra ni ustrezno predstavil ugotovitev o pritožbi in ni dovolj opredelil, koliko je bilo ravnanje policista v skladu s pooblastili. Pohvalno so menili, da je policist navzoč tako na pomiritvenem postopku kot pred senatom. Celotno 85 % anketiranih je menilo, da odločitev senata ni bila objektivna in popolna; 80 % oseb je menilo, da navzočnost dveh predstavnikov javnosti na senatu ne pripomore k neodvisni in objektivni odločitvi senata;
- č) četrti sklop vprašanj se je nanašal na nekaj demografskih podatkov anketirancev.

To je bila prva tovrstna raziskava o pritožnikih in napovedali so, da jo bodo spet opravili v letu 2015.¹³⁵

4.9 Tudi primerjave s tujino

Poznavalci pritožbenega postopka pri nas so se odločili, da bodo poklicanim in nepoklicanim prikazali tudi to, kako so postopki s pritožbami zoper policiste urejeni v tujini. Nastalo je nekaj gradiv te vrste, ki so dostopni javnosti.

David Smolej je leta 2012 v svojem prispevku za zbornik Fakultete za var-

¹³⁴ Strmec in Tischler: Konflikti – priložnost za osebno in organizacijsko rast.

¹³⁵ Hudrič in Kuralt: Pritožbe zoper delo policistov, str. 1–9.

nostne vede prikazal tudi, kako je postopek s pritožbami urejen v osmih državah Evropske unije. Naštel jih bom po abecednem redu: Avstrija, Finska, Madžarska, Malta, Nizozemska, Slovaška, Španija, Wales (Velika Britanija). Ustavil se bom le pri Avstriji.

Tam vse pritožbe zoper policiste obravnava oddelek na notranjem ministrstvu. Oddelek je samostojen in ni vezan na navodila drugih. Tam se odločijo, ali bodo zadevo obravnavali sami ali jo odstopili v reševanje drugemu organu; če se odločijo za slednje, oddelek nadzoruje potek preiskave.¹³⁶ Ob tem sem se spomnil, kako je cesar leta 1854 vse pritožbe zoper orožnike in državne policijske stražnike usmeril na notranje ministrstvo na Dunaju, da so jih tam obravnavali in reševali, kar sem omenil v mednaslovu 1.2 tega sestavka.

Pri britanski založbi je leta 2014 izšla monografija štirih slovenskih avtorjev z naslovom *Upravljanje pritožbenih in predkazenskih postopkov zoper policiste v Republiki Sloveniji in nekaterih državah Evropske unije*. V prvem delu so prikazali, kako je pritožbeni postopek urejen pri nas; v drugem delu so orisali, kako se pri nas obravnavajo sumi kaznivih dejanj, ki so jih osumljeni policisti; nazadnje so izdelali še krajša organizacijska priporočila. V prvem in drugem delu so opisali tudi pritožbeni in predkazenski postopek v 14 državah Evropske unije: Avstrija, Češka, Danska, Finska, Italija, Litva, Madžarska, Malta, Nizozemska, Norveška, Romunija, Slovaška, Španija, Wales (Velika Britanija).¹³⁷

4.10 Dogodka iz časov avstrijskega orožništva in naše policije

Vseeno se mi zdi proti koncu tega poglavja umestno primerjati orožništvo in državno policijsko stražo v času avstrijskega cesarstva ter današnjo policijo pri nas.

V točki 1.2 tega članka omenjeni cesarski patent je leta 1854 določil, da je bilo treba vse pritožbe državljanov zoper orožnike ali policijske stražnike poslati »najvišji policijski oblastniji«, to je notranjemu ministrstvu na Dunaju. Nekoliko podobna je določba v omenjenem zakonu o nalogah in pooblastilih policije, ki je postopke s pritožbami posameznih državljanov zoper policiste usmerila na notranje ministrstvo, kot je določal drugi odstavek 146. člena tega zakona. Take stroge centralizacije postopka ni poznala praksa v času socialistične države in do nje je počasi prihajalo po letu 1998. Praksa v socialistični Sloveniji je bila še najbolj podobna obdobju, ko je v samostojni Sloveniji veljal Pravilnik o reševanju pritožb, ki ga je izdal minister Rado Bohinc, opisan v točki 4.2 tega članka.

Druga primerjava se nanaša na v mednaslovu 1.5 tega sestavka opisano usodo društva upokojenih orožnikov in njihovega glasila iz leta 1908 ter dogodek v Škofji Loki 29. 11. 2015. Oba sindikata, Policijski sindikat Slovenije in Sindikat policistov Slovenije, sta 18. 11. 2015 razglasila splošno stavko. Razlogi so bili zlasti denarne narave. Prav tiste mesece je bila Slovenija tako rekoč prehodno ozemlje za tisoče beguncev in migrantov iz Azije in Afrike proti Zahodni Evropi. To je bil prej ko slej glavni razlog, da sta predsednik vlade in minister za javno upravo razmeroma ostro nastopila zoper ta ukrep obeh sindikatov, notranja ministrica pa je ocenila, da gre za upravičen protest policistov. Zgodaj ponoči 29. 11. 2015 sta policista škofjeloške policijske postaje ustavila Borisa Koprivnikarja, ministra za javno upravo, ko je zapuščal gostišče, kjer je njegova glasbena skupina imela prednovoletni koncert. Z njim sta opravila preizkus izdihanega zraka, ki je pokazal, da ni užival alkohola. Slednji je to objavil na družbenem omrežju in zadeva je prišla v javnost,¹³⁸ s tem pa tudi malce nenavaden

¹³⁶ Smolej: Obravnava pritožb, str. 7.

¹³⁷ Smolej: *Upravljanje pritožbenih in predkazenskih postopkov*.

¹³⁸ Zoran Potič: Koprivnikarja ustavila naključno, str. 2.

podatek, da ima minister naše vlade svoj glasbeni ansambel. Sledilo je obširno preverjanje dogodka, zlasti razlogov zanj in nazadnje se je pokazalo, da je šlo bržkone za načrtovan ukrep policistov zoper ministra, ki je bil kritičen do policijske stavke, poleg tega pa je imel tako rekoč še svoj ansambel. Oba policista sta bila disciplinsko kaznovana, predsedniku in štirim članom SPS pa je bila izdana izredna odpoved delovnega razmerja.

Specializirano državno tožilstvo je na začetku marca 2018 umaknilo zahtevo za sodno preiskavo zoper omenjena policista policijske postaje Škofja Loka. Ocenilo je namreč, da nista zlorabila uradnega položaja in uradnih pravic. Ravnala sta se po napotkih policistov iz Sindikata policistov Slovenije in zoper peterico policistov se je nadaljeval kazenski postopek zaradi suma kaznivega dejanja dajanje podkupnine in sprejemanja koristi za nezakonito posredovanje. Ta peterica je bila odpuščena iz policije.¹³⁹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS, 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko
- SI AS, 61, Poverjeništvo/Oddelek za notranje zadeve Deželne vlade za Slovenijo/Pokrajinske uprave za Slovenijo
- SI AS, 68, Upravni oddelek Kraljevske banske uprave Dravske banovine
- SI AS, 94, Poverjeništvo/Oddelek/Odsek za narodno obrambo Deželne vlade za Slovenijo/Pokrajinske uprave za Slovenijo
- SI AS 185, C.-kr. ministrstvo za notranje zadeve
- SI AS, 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS
- SI AS, 2151, Zbirka Pavla Čelika

ČASOPISNI VIRI

Celjski tednik
Delo
Dnevnik
Jugoslavija
Kriminalna biblioteka
Kronika
Mladina
Nedeljski dnevnik
Novice, gospodarske, obrtniške in narodne Slovenec
Slovenski narod
Strokovni list ljudske milice
Strokovni list
Varnost
Varnost – Strokovni bilten
Večer

---

¹³⁹ Peter Lovšin: »Tožilstvo ne bo preganjalo škofjeloških policistov«, 2018, str. 1 in 12.

LITERATURA IN TISKANI VIRI

Anžič, Andrej: Razmišljanja o oblikah nadzora nad policijo v Republiki Sloveniji, *Varnost – Strokovni bilten*, št. 1, 1992, str. 15–41.

Auflösung der k. k. vereinigten Hofkanzlei und Bildung des Ministeriums des Innern, 1848. V: Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement – Gebiet in Königreiche Illyrien, 37. Heft, Laibach: 1855, predpis št. 89, str. 243–245.

Cesarski patent 20. aprila 1854, Deželni vladni list za krajnsko vojvodino, št. 21/54, z dne 30. maja 1854.

Čas, Tomo: Konflikti med miličniki in občani, *Varnost – Strokovni bilten*, izredna številka, maj 1989, str. 90–104.

Čelik, Pavle: Pritožbe občanov zoper ravnanje miličnikov, *Varnost*, 5, 6, 1972, str. 255–261.

Čelik, Pavle: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, Ljubljana: knjižnica »Kronike«, Zveza zgodovinskih društev Slovenje, 2005.

Čelik, Pavle: *Slovenski orožniki 1918–1941*, Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 2001.

Čelik, Pavle: *Slovenski stražniki, 1918–1941*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

Čelik, Pavle: *Ugasla zvezda*, Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1998.

Čelik, Pavle: *Varstvo javnega reda in miru*, Ljubljana: Višja upravna šola, Oddelek za notranje zadeve, 1975.

Čelik, Pavle: *Vodenje operativnih enot*, Ljubljana: Oddelek za notranje zadeve Višje upravne šole, januar 1980.

Črna linija, *Mladina*, št. 41, 27. 11. 1987, str. 9.

Davkoplačevalci in orožnik, *Jugoslavija*, 28. 4. 1922, str. 3.

»Denar ali življenje!«, *Celjski tednik*, 5. 11. 1965, str. 7.

Deželni zbor kranjski, *Slovenec*, 24. 9. 1909, str. 2.

Dienst-Instruction für dir k. k. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. V: Gesetz und Dienst-Instruction für dir k. k. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Wien: 1876, Aus der Hof- und Staatsdruckerei.

Dienstinstruction für die k. k. Gendarmerie. V: Gesetze, betreffend die Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, samt Durchführungsvverordnungen, dann Organische Bestimmungen und Dienstinstruction für dieses Korps, Wien: 1912, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.

Dnevne vesti, *Jugoslavija*, 28. 4. 1922, str. 3.

Državna osnovna postava od 21. decembra 1867, o občnih pravicah državljanov za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru. V: Prestava iz državnega zakonika leta 1867 za kranjsko vojvodino, predpis št. 118.

Ferlinc, Boris in Zakelšek, Hilda: Poročanje o kriminaliteti in drugih negativnih pojavih v tisku, *Strokovni list*, št. 7, 8, 1967, str. 262–268.

F. K.: Streljal na uslužbenca Petrola in potnika, *Delo*, 3. 11. 1965.

Gačič, Jelena: Sindikati prvič skupno protestirali proti vladi, *Delo*, 11. 12. 1997, str. 1.

Gebhardt, Helmut: *Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute*, Graz: Leykam-Verlag, 1997.

Glas iz občinstva, *Slovenski narod*, 8. 11. 1923, str. 5.

Grden, Lojze: Izsledili smo vlomilca v pošto v Loškem potoku, *Strokovni list ljudske milice*, št. 11, 1959, str. 552–558.

Horvat, Lojze: Ugled si ustvarjamo sami, *Strokovni list*, št. 7, 8, 1967.

Hudrič, Gregor: Dobro delo policistov potrjuje tudi majhno število pritožb nad njihovim delom. V: *Varnost (elektronski vir)*, št. 2, leto 2015, str. 8–10.

Hudrič, Gregor in Kuralt, Maja: Pritožbe zoper delo policistov – raziskava o zadovoljstvu pritožnikov s pritožbenim postopkom v letu 2012 ter novosti pritožbenega postopka. V: 14. Slovenski dnevi varstvoslovja, Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, 2013, str. 1–9 (el. vir).

Izpremembe in dopolnitve pravilnika za izvrševanje predpisov k tarifni postavki 99/a o plačevanju takse za vstopnice za zabave, gledališča, bioskope itd., Ur. list Deželne vlade za Slovenijo, št. 122/20, z dne 23. 10. 1920.

Kačičnik, Alenka: Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–14, *Kronika*, 3, 1987, str. 190–198.

Kovač, Jožef in Murtič, Sašo: Uporaba pravil mediacije pri vodenju pomiritvenega postopka kot dela pritožbenega postopka, *Javna uprava*, št. 1, 2006, str. 113–122.

Letno poročilo o delu policije za leto 2016, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Generalna policijska uprava, 2017.

Lovšin, Peter: Tožilstvo ne bo preganjalo škofjeloških policistov, *Dnevnik*, 8. 3. 2018, str. 1 in 12.

Marinkovič, Drago: Reševanje pritožb zoper policiste. V: 6. Slovenski dnevi varstvoslovja, Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, 2005, str. 1–12 (el. vir).

Masnik, Franc: Ali so nam tendenciozni članki v korist?, *Strokovni list*, št. 3, 1966.

Melik, Jelka: Namesto uvoda. V: Pravo-zgodovina-arhivi. I. Prispevki za zgodovino pravosodja, (ur. Jože Žontar) Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000, str. 7–19.

Melik, Jelka: Organizacija sodišč v prvi Jugoslaviji. V: Pravo-zgodovina-arhivi, I. Prispevki za zgodovino pravosodja, (ur. Jože Žontar), Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000, str. 173–183.

Način reševanja pritožb občanov, organizacij združenega dela in drugih organizacij zoper postopke miličnikov, Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, št. 21/5-S-22/40-B 47/76, z dne 22. junija 1976. V: SI AS, 1931, šk. 1839, ovoj št. 291.

Navodilo za službo mestne policijske straže ljubljanske, v knjigi brez naslova in letnice izida, hrani Centralna pravosodna knjižnica v Ljubljani pod sign. št. 04407.

Navodilo o načinu reševanja pritožb občanov, organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti zoper postopke delavcev milice, 1987, Ljubljana: RSNZ SRS, št. 21/5-3/3-S-22/40-B-1/87, z dne 22. aprila 1987. V: SI AS, 1931, šk. 1974, ovoj št. 127.

Navodilo za reševanje pritožb zoper pooblaščenice uradne osebe organov za notranje zadeve, št. 000/5-1-S-16/85-92, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, 1992.

Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za reševanje pritožb zoper pooblaščenice uradne osebe organov za notranje zadeve, št. 0001/5-1-009/111-97, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, 1997.

Navodilo o reševanju pritožb, Ur. list Republike Slovenije, št. 103/2000, z dne 14. 11. 2000.

Oberhummer, Hermann: *Die Wiener Polizei*, Band I. in II., Wien: Gerold & Co, 1937.

Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 28. decembra 1911 do 22. februarja 1912, Ljubljana, 1912.

Odlok o ureditvi cestnega prometa v Ljubljani, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 10/76, z dne 9. 4. 1976.

Ogrizek, Emica: Sodstvo v letih 1848–1918, V: Pravo-zgodovina-arhivi, I. Prispevki za zgodovino pravosodja, (ur. Jože Žontar), Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, str. 139–172.

Organizacijski statut za kr. varnostno stražo v Sloveniji, odobren od gospoda ministra za notranje zadeve z odlokom z dne 9. maja 1921, sl. št. 4099, Ur. list Deželne vlade za Slovenijo, št. 73/21, z dne 2. 7. 1921.

Organizacijski statut za detektive Slovenije, odobren od gospoda ministra za notranje zadeve z odlokom z dne 9. maja 1921, sl. št. 4099, Ur. list Deželne vlade za Slovenijo, št. 73/21, z dne 2. 7. 1921.

Osnove za uredbe policijskih oblastnij. Opravilstvo cesarsko-kraljevih policijskih oblastnij, Deželni zakonik in vladni list krajnske kronovine, št. 13/51, z dne 4. 4. 1851.

Petek, Franc: Miličnik pod bremenom obvez in nerazumevanja, *Strokovni list*, št. 3, 1966.

Poduk za deželno žandarmerijo, kako službo opravljati, Dunaj: C. kr. dvorna in državna tiskarna, 1851.

Poslovnik postaje milice. Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1968.

Postava in službeno navodilo za c. k. žandarstvo v našem cesarstvu, *Novice, gospodarske, obrtniške in narodne*, 1876, št. 32, str. 254–255; št. 33, str. 263; št. 34, str. 270, 271; št. 35, str. 278, 279; št. 36, str. 288, 289 in št. 37, str. 294–296.

Postava od 26. februarja 1876, o c.-kr. žandarstvu za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 7/76, z dne 29. 2. 1876.

Postava od 15. novembra 1867 o pravici združevati se. V: Prestava iz državnega zakonika za leto 1867 za kranjsko vojvodino, predpis št. 109.

Postava, veljavna za vojvodstvo krajnsko, po kateri se razglašča občinski red in red za volitve po občinah, Zakonik in ukazni list za vojvodstvo krajnsko, št. 2/66, z dne 31.3. 1866.

Postopek z Vinkom O. – pojasnilo, *Mladina*, št. 42, 11. 12. 1987, str. 3.

Potič, Zoran: Koprivnikarja ustavila naključno, *Delo*, 4. 12. 2015, str. 2.

Pravila za opravljanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SRS, Ur. list SRS, št. 44/88, z dne 23. 12. 1988.

Pravilnik o notranji varnosti, Ur. list Republike Slovenije, š. 67 /2014, z dne 19. 9. 2014.

Pravilnik o policijskih pooblastilih, Ur. list Republike Slovenije, št. 40/2006, z dne 14. 4. 2006.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o policijskih pooblastilih, Ur. list Republike Slovenije, št. 56/2008, z dne 6. 6. 2008.

Pravilnik o policijskih pooblastilih, Ur. list Republike Slovenije, št. 16/2014, z dne 3. 3. 2014.

Pravilnik o reševanju pritožb, Ur. list Republike Slovenije, št. 1/2004, z dne 9. 1. 2004.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o reševanju pritožb, Ur. list Republike Slovenije, št. 117/2005, z dne 23. 12. 2005.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o reševanju pritožb, Ur. list Republike Slovenije, št. 111/2006, z dne 27. 10. 2006.

Pravilnik o reševanju pritožb zoper delo policistov, Ur. list Republike Slovenije, št. 54/2013, z dne 24. 6. 2013.

Pravilnik za opravljanje zadev službe javne varnosti, Ur. list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 34/70, z dne 10. 9. 1970.

Pravilnik za izvrševanje predpisov k tarifni postavki 99/a O plačevanju takse za vstopnice za zabave, gledališča, bioskope itd., Ur. list Deželne vlade za Slovenijo, št. 57/20, z dne 12. 5. 1920.

Pravila postaje milice, Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1976.

Pravila postaje milice, Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1982.

Pravila policijske postaje, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve republike Slovenije, 1995.

Pravila policijske postaje, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve republike Slovenije, 2000.

Pravila unutrašnje službe narodne milicije, Beograd: Savezni sekretariat unutrašnjih poslova, 1962.

Pravila za opravljanje službe ljudske milice, s komentarjem, Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, 1961.

Pravila za vršenje službe Narodne milicije, I. deo, Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Federativne narodne republike Jugoslavije, 1949.

Pravilnik za izvajanje pooblastil pooblaščenih uradnih oseb organov za notranje zadeve SRS, Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, februar 1983.

Pravilo žandarmerijske službe, I. deo, Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, 1940.

Privremena pravila za vršenje žandarmerijske službe, I, II, III. deo, Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, 1920.

Razglas predsedstva c.-kr. krajnskega poglavarstva 8. avgusta 1852, Deželni zakonik in vladni list za krajnsko vojvodino, št. 43/52, z dne 24. 8. 1852.

Savodnik, Hubert: Ubijalec prijet, *Celjski tednik*, 12. 11. 1965, str. 1, 5 in 6.

Smolej, David: Obravnava pritožb zoper policiste v Republiki Sloveniji in nekaterih državah Evropske unije, V: 13. Slovenski dnevi varstvoslovja, Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, 2012.

Smolej, David-Gorenak, Vinko-Pilko, Andrej in Gorenak, Irena: *Upravljanje pritožbenih in predkazenskih postopkov zoper policiste v Republiki Sloveniji in nekaterih državah Evropske unije*, Harlow (Celje): Pearson Education, 2014.

S., M.: Zaradi napačnega parkiranja miličnik potegnil pištolo, *Delo*, 6. 4. 1990, str. 12.

Strmec, Vesna in Tischler, Žana: Konflikti priložnost za osebno in organizacijsko rast, *Varnost*, št. 2, 2018, str. 26–31 (el. vir).

Temeljni zakon o službi notranjih zadev, Ur. list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 46/64, z dne 25. 11. 1964.

Temeljni zakon o notranjih zadevah, Ur. list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 49/66, z dne 17. 12. 1966.

Tkalčević, Ivan: Privremeno uputstvo za službu državne policijske straže, *Kriminalna biblioteka*, od št. 14. letnika 1933 do št. 11. letnika 1934.

Tkalčević, Ivan: *Uputstvo za državnu policijsku stražu*, Beograd 1936.

Trstenjak L.: Roparski napad sredi Celja, *Večer*, 2. 11. 1965, str. 2. Trstenjak, L.: »Čutil sem, da sem zadet«, *Večer*, 3. 11. 1965, str. 6. Trstenjak, L.: Odkrit napadalec na bencinski črpalki v Celju, *Večer*, 10. 11. 1965, str. 6. Trstenjak, L.: Stane Kapun že priznal, *Večer*, 12. 11. 1965, str. 6.

Turk, Juš: Pajki so sprejeli vojno, *Nedeljski dnevnik*, 8. 4. 1990, str. 4.

Usar, Ivan: Pritožbe občanov zoper ukrepe miličnikov, *Varnost*, 7, 8, 1975, str. 201, 202.

Uredba o ustroju in področju predstojništva mestne policije, Ur. list Dravske banovine, št. 111/29, z dne 5. 11. 1929.

Uredba o ustroju in področju uprav policije, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 43/30, z dne 27. 3. 1930.

Volf, J.: Kapun nameraval ubiti vse očividce, *Večer*, 12. 11. 1965, str. 6.

V pripravi spremembe pritožbenega postopka na delo policistov, *Varnost*, št. 2, 2012.

Vrančič, Martin: Naše informacije in njih objavlanje v tisku, *Strokovni list*, št. 3, 1966.

Začasna organska postava žandarmerije v avstrijskem cesarstvu, Občni državni zakonik in vladni list avstrijskega cesarstva, št. 12/50, z dne 23. 3. 1850.

Zakon o dopolnitvi zakona o notranjih zadevah, Ur. list Republike Slovenije., št. 4/92, z dne 25. 1. 1992.

Zakon o dopolnitvi zakona o notranjih zadevah, Ur. list Republike Slovenije, št. 58/93, z dne 17. 10. 1993.

Zakon o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 23/76, z dne 11. 10. 1976.

Zakon o državnih policijskih izvršilnih uslužbencih, Sl. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 43/30, z dne 12. 12. 1930.

Zakon o nalogah in pooblastilih policije, Ur. list Republike Slovenije, št. 15/2013, z dne 18. 2. 2013.

Zakon o narodni milici, Ur. list Federativne ljudske republike Jugoslavije, št. 101/46, z dne 17. 12. 1946.

Zakon o notranji upravi, Ur. list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 76/29, z dne 23. 7. 1929.

Zakon o notranjih zadevah, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 13/67, z dne 6. 6. 1967.

Zakon o notranjih zadevah, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 47/72, z dne 16. 11. 1972.

Zakon o notranjih zadevah, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 28/80, z dne 17. 11. 1980.

Zakon o organih za notranje zadeve, Ur. list Federativne ljudske republike Jugoslavije, št. 30/56, z dne 18. julija 1956.

Zakon o organiziranosti in delu v policiji, Ur. list Republike Slovenije, št. 15/2013, z dne 18. 2. 2013.

Zakon o policiji, Ur. list Republike Slovenije, št. 49/98, z dne 3. julija 1998, čl. 28.

Zakon o političnem združevanju, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 42/89, z dne 29. 12. 1989.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o nalogah in pooblastilih policije, Ur. list Republike Slovenije, št. 10/2017, z dne 27. 2. 2017.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o notranjih zadevah, Ur. list Republike Slovenije, št. 19/91, z dne 8. 5. 1991.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o policiji, Ur. list Republike Slovenije, št. 79/2003, z dne 12. avgusta 2003, čl. 15.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o policiji, Ur. list Republike Slovenije, št. 78/2006, z dne 25. julija 2006, čl. 3.

Zakon o stavki, Ur. list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 23/91, z dne 5. aprila 1991.

Zakon z dne 25. decembra 1894. l. o žandarstvu v kraljevinah in deželah, zastopanih v državnem zboru, Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, št. 1/95, z dne 1. 1. 1895.

SUMMARY

COMPLAINTS AGAINST POLICEMEN ON THE SLOVENIAN TERRITORY (1850–2017)

In this article, a complaint is considered as written or oral communication that expressed dissatisfaction with the conduct of a member of security forces to the competent elder. In the entire history of the state security forces, complaints against the security forces members were not left entirely to the discretion of the elders of the unit where this constable, gendarme, militiaman or policeman, against whom a complaint was brought, was working. The security forces management wanted to have at least an overview if not the full control of this procedure. The role of the management was frequently changing and was once greater, and another time more limited. Operation of security forces could be described as a mirror of national authority's political tendencies and its attitude towards citizens, primarily with regard to the citizens' fundamental human rights and freedoms which are strengthened by respective authority's legislation or limited by authority's repressive apparatus as was written by the then director of the Archdiocesan Archives in Ljubljana. Already at the time of the establishment of gendarmery, it was written in Minister' Act, and after in

Emperor's Act, that every citizen has the right to raise an objection against a member of gendarmery if they consider they acted incorrectly, as is described in point 1.2 of this article. That right constituted an important novelty for members of the forces as well as the public. To citizens, it represented an open door, an invitation to express their opinion about a gendarme, if they were not satisfied with their functioning, behaviour, or attitude toward a party in a proceeding, as we would say today. To a security forces member, this right represented a form of informal supervision of citizens over their vocational functioning. In the period of the Slovenian police force, this area was regulated by internal instructions of national secretary for internal affairs. Data of this kind stayed comparable for the whole period from 1966 to 1990. In the independent Slovenia, this procedure was included in the public notice in the Official Journal and was modified several times which is the reason for difficult comparison of data and having to consider respective formalities. The holder of complaint procedure is now the interior ministry, whereas the register of complaints is kept by the police that publishes such data. The current changing of the complaint resolution process is influenced by several factors: experience gained in the practical application of the procedure; recommendations of non-governmental organisations; recommendations of European Partners Against Corruption (2010) etc. In 2013, these circumstances primarily affected the content of the Police Tasks And Powers Act in particular, and the instruction for the resolution of complaints. No other occupation in our country is faced with the risk of verification procedure that would include citizens; not medical, judicial, prosecutorial, legal, customs, judicial police, financial, military etc., as was written by the authors of scientific monograph on complaints against police officers and pre-trial proceedings against them.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 9. 5. 2019

UDK 94(497.4Piran)"1816/1830":661.42(497.4Piran)

349.41:661.42(497.4Piran)"1816"

Vzpostavitev katastra lastnikov piranskih solin leta 1816

MARKO BONIN

diplomirani zgodovinar, višji kustos

Pokrajinski muzej Koper, Kidričeva 19, SI-6000 Koper

e-mail: marko.bonin@pokrajinskimuzejkoper.si

Izvleček

Po propadu Ilirskih provinc je avstrijska država vzpodbujala gradnjo novih solnih površin v piranskih solinah. Število solnih kavedinov je od leta 1816 do leta 1825 naraslo s 4.854 na 7.054, po letu 1830 pa se je do obdobja prenove solin na Leri pred prvo svetovno vojno ustalilo na 7.033 kavedinov. Tako obsežna gradbena dela so zahtevala velika finančna sredstva in povečan obseg dela solinarjev, kar je bilo sprva zaradi nestabilnih političnih in gospodarskih razmer težko zagotavljati. Zaradi nasičenosti trga s soljo in izgubo ozemlja je država omejila pridelavo soli in vlagatelji niso uspeli dobiti pričakovanega zaslužka. Država je zaradi teh težav šele leta 1816 uspela vzpostaviti kataster lastnikov solin in solinarjev.

Ključne besede:

Piran, soline, razširitev in obnova solin, kataster lastnikov solin

Abstract

IMPLEMENTATION OF PIRAN SALT PANS OWNERS CADASTRE IN 1816

Following the Illyrian Provinces ruin, the Austrian state encouraged the construction of new salt pan areas in Piran salt pans. 4854 crystallization basins in 1816 increased to 7054 in 1825, while the number of crystallization basins ultimately settled at 7033 after 1830 until the reconstruction of the Lera salt pans before the first world war. Such extensive construction works demanded large financial resources and increased workload for salt pan workers which was initially difficult to ensure due to the fragile political and economic situation. The country limited the production of salt and investors failed to obtain expected earnings in the wake of the saturation of the salt market. Confronted with these difficulties, the country did not manage to establish the cadastre of salt pans owners and salt pans workers before 1816.

Key-words:

Piran, salt pans, rehabilitation and extension of the salt pans, salt pans owners' cadastre

UVOD

Najverjetneje so soline na severovzhodnem jadranskem prostoru delovale že v antiki, prvi ohranjeni pisni dokument o obstoju solin na Brionih pa je šele iz 6. stoletja. V obdobju Beneške republike so bile soline na Rabu, v Vrsarju, Piranu, Izoli, Kopru in Miljah, beneška vlada pa je v to skupino štela tudi soline na Pagu. Ker je Republika zaradi enakega načina pridelave soli, enake kakovosti in približno enake količine pridelane soli na kristalizacijski bazen soline od Paga do Milj obravnavala kot enoten solni kompleks, so na tem področju veljali tudi zelo podobni predpisi o pridelavi soli, davčni politiki, skladiščenju in trgovanju z njo. Sol, ki je bila državni monopol, je Beneški republiki prinašala velike dobičke, prav tako pa so veliko zaslužili tudi lastniki solin, solinarji in komune, ki so posedovale soline. Dodaten zaslužek je komunam prinašala tudi trgovina s slovanskim zaledjem. Čeprav je bilo delo v solinah težko, je zagotavljalo stalen vir (dobrega) zaslužka in s tem tudi boljšo kakovost življenja, kar se je posledično odražalo tudi na socialnem in kulturnem področju.¹

Medtem ko je istrsko solinarstvo ob koncu beneške uprave doživljalo krizo, je s prehodom pod avstrijsko oblast in s tem razširitvijo trga po letu 1797 ponovno oživelo. Nova oblast je ukinila limit, povečala ceno (30 lir na modij soli²) in vzpodbujala k obnavljanju in graditvi novih solnih kavedinov.³ V času prehoda pod francosko oblast (1806) so bile najbolj vzdrževane piranske soline. Miljske soline so bile zaradi poplav v prejšnjih letih poškodovane, zaradi večkrat naraslih vod Rižane pa so bile v slabem stanju tudi koprške soline.⁴ Cena soli je ostala enaka do leta 1808, ko so vpeljali tudi nove mere (milanski kvintal⁵ – *quintale di Milano*, po letu 1812 pa *quintale metrico*; 100 kg).⁶

1808. je izšel Napoleonov dekret o ureditvi istrskih solin, ki je določal ustanovitev deputacij za sol (*Deputazione dei Sali*) v Kopru, Piranu in Miljah. Piransko naj bi sestavljalo 11 članov (podestat, dva svetnika in 8 od 40 največjih lastnikov solin). Sestajali naj bi se vsako leto redno po obdobjih (vendar vsaj pred začetkom del na solnih fondih, v času pobiranja soli in po končani solni sezoni), s posebnim dovoljenjem prefekta pa po potrebi tudi izredno. Vse odloke deputacije je moral prej odobriti prefekt, nato pa jih je objavil minister za finance. Vsak lastnik solin je moral vsako leto do 15. januarja deputaciji (podestatu) prijaviti število svojih solnih fondov in število kavedinov na posamezni fond, ki jih je nameraval v naslednjem letu obdelovati. Za leto 1808 je morala biti najava (*notificazione*) opravljena do marca. Uredba je določala, da bodo kavedini, ki ne bodo tri leta prijavljeni ali obdelani, izbrisani in priključeni posesti državnega demanija, tisti, ki eno leto ne bi bili prijavljeni ali obdelani, pa naj ostanejo na voljo deputaciji, ki jih lahko da v obdelavo najprimernejšemu solinarju. Štiri petine neto pridelka iz teh kavedinov je pripadlo solinarju, petina pa je bila porabljena za pomoč družinam drugih solinarjev. Soline, ki so bile prijavljene za obdelavo, so morale biti pripravljene najkasneje do marca. Lastniki so bili dolžni poskrbeti, da je bila vsa pridelana sol pospravljena v skladišča. Do 15. januarja so se morali deputaciji prijaviti tudi vsi solinarji. Prijaviti so morali število (obdelanih) kavedinov, njihovo lastništvo ter ime in priimek posameznikov, ki so pomagali pri pobiranju soli. Nova avstrijska uprava je prinesla spremembe

¹ Bonin: Belo zlato krilatega leva, str. 291.

² Utežna mera; približno 801 kg soli.

³ Solni fond sestavljajo izparevalni in kristalizacijski bazeni. Fond ima praviloma 5 stopenj izparevanja (bazeni prvih štirih stopenj izparevanja so navadno imenovani *morarji*, bazeni pete stopnje izparevanja pa *servidorji*) in kristalizacijske bazene, imenovane *kavedini*.

⁴ Nicolich: Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano, str. 56–59.

⁵ Kvintal je desetina tone.

⁶ Nicolich: Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano, str. 59.

tudi na področju pridobivanja soli. Ustanovljen je bil piranski solni konzorcij (*Consorzio delle Saline di Pirano*), ki so ga sestavljali vsi lastniki piranskih solnih fondov, vpisani v konzorcijalni kataster.⁷

Leta 1813 so koprške, miljske in piranske soline imele 8748 solnih kavedinov, pri čemer je kar 54,6 odstotka vseh kavedinov odpadlo na piranske (4776), 35 odstotkov na koprške (3065) in le 10 odstotkov na miljske soline (907).⁸ Leta 1814 so v t. i. Ilirskem Primorju na tržaškem ozemlju delovale soline v Škednju in Žavljah, v Istri pa soline v Miljah, Kopru in Piranu.

Od skupne površine tržaških in istrskih solin (najverjetneje v drugem desetletju 19. stoletja), ki je znašala okoli 11,3 milijona klafter,⁹ so skoraj 90 odstotkov površin pokrivalo istrske soline, dobro desetino pa tržaške soline. Največje piranske soline so zavzemale skoraj 46 odstotkov površin (soline v Sečovljah, Luciji in Strunjanu), koprške 37 odstotkov, škedenjske skoraj 8 odstotkov, miljske 5 odstotkov, najmanjše žaveljske pa okoli 3 odstotke celotnih površin. V tem obdobju je bilo od skupnega števila 12.199 kavedinov obdelanih 82 odstotkov, neobdelanih 2,8 odstotka, v pripravi pa je bilo 15,2 odstotka kavedinov. Medtem ko so leta 1829 zaprli soline v Škednju, Žavljah in Miljah, so koprške in piranske soline v naslednjih nekaj desetletjih povečevale solno proizvodnjo. Piranske naj bi se po podatkih Emanuela Nicolicha že leta 1818 ustalile na 7034 kavedinov,¹⁰ koprške pa so po podatkih katastra iz leta 1847 imele 3827 kavedinov.¹¹

Iz arhivskih virov je razvidno, da je leta 1816 v piranskih solinah skupno delovalo 4854 kavedinov,¹² po drugih podatkih pa naj bi bilo na Leri 2160 kavedinov, v predelu Fontanigge 2216, v predelu Fazan 320 in v Strunjanu 158 oz. skupaj 5.834 kavedinov.¹³ Piranski Solni konzorcij je na osnovi načrta solin, ki sta ga po letu 1760 že predvidela beneški urad *Magistrat za sol* in piranska komuna (*Kolegij XX za sol*), nadaljeval načrte povečanja piranskih solin predvsem na področju solnih predelov Lera in Fontanigge. V predelu Lera naj bi na novo zgradili 571 kavedinov, v predelu Fontanigge pa 920 oz. skupaj 1491 kavedinov; celotne piranske soline naj bi tako imele 6345 kavedinov.¹⁴ Leta 1825 je v piranskih solinah delovalo 525 fondov s 7.054 kavedini, in sicer na Leri 216 fondov z 2.883 kavedini, v predelu Fontanigge 261 s 3.588 kavedini, v predelu Fazan 30 s 397 kavedini in v Strunjanu 18 s 186 kavedini. Skupno je v solinah delalo 4.000 ljudi, od tega 1.297 solinarjev s solinarskim patentom, 293 brez le-tega, 1210 žensk in 1200 otrok. Celotno področje piranskih solin je imelo 512 hiš, in sicer 212 na Leri, 254 v predelu Fontanigge, 30 v predelu Fazan in 16 v Strunjanu, 11 kanalov (po trije v predelih Lera, Fontanigge in Fazan ter dva v Strunjanu), 33 kavan¹⁵ (pomožnih kanalov), in sicer 12 na Leri, 17 v predelu Fontanigge, po dve pa v predelu Fazan in Strunjan, 10 pregrad (1 na Leri, 4 v predelu Fontanigge, 3 v predelu Fazan in 1 v Strunjanu), 57 mostov (18 na Leri, 27 v predelu Fontani-

⁷ Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper, str. 265.

⁸ Nicolich: Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano, str. 56–60.

⁹ 1 klafter = 1,896 m, 1 kvadratna klafter = 3,596 m² (Stanisci: Apunti di metrologia, str. 86, 88). Podobne vrednosti navaja Rudi Benucci: 1 klafter = 1,9 m, 1 kvadratna klafter = 3,6 m² (Benucci: Raggualio delle monete, str. 325).

¹⁰ Prim. Nicolich: Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano, str. 60; vendar natančen pregled arhivskega gradiva v piranski enoti Pokrajinskega arhiva Koper za kasnejša leta tega podatka ne potrjuje.

¹¹ Bonin: Kataster koprških solin 1847, str. 80–82, 86.

¹² SI PAK PI 225, t. e. 52.

¹³ SI PAK PI 225, t. e. 32. Do razlike je verjetno prišlo zaradi tega, ker so šteli tudi novozgrajene kavedine, na katerih pa še niso bili vzpostavljeni pogoji za pridelavo soli.

¹⁴ SI PAK PI 225, t. e. 32.

¹⁵ Kavana je manjši kanal za dovod morske vode na solni fond, hkrati pa je služil barkam za odvoz soli iz solinarskih hiš v javna skladišča.

gge, 7 v predelu Fazan in 5 v Strunjanu) in 32 glavnih zapornic (9 na Leri, 14 v predelu Fontanigge, 5 v predelu Fazan in 4 v Strunjanu).¹⁶

Dosedanje raziskave, pregled literature in virov

Kar nekaj zgodovinarjev je raziskovalo delovanje solin zgornjejadranskega in istrskega področja, večinoma za obdobje Beneške republike, sintetično delo za to obdobje pa je z novimi arhivskimi raziskavami osvetlil Flavio Bonin v doktorski disertaciji¹⁷ in kasneje v izdani monografiji.¹⁸ S pregledom arhivskega gradiva je dokazal pomembnost pridelave soli in trgovanja z njo, letne količine pridelane soli (ne glede na sklenjene pogodbe med beneško vlado in lastniki soli – komunami) in trgovanje z njo. Istrske soli (Piran, Koper, Milje) niso prevajali (ladje, konji) samo v Benetke in slovansko zaledje, ampak tudi v Dalmacijo in druge predele Beneške republike. Po propadu slednje se je trg razširil še na druge države. Ker se je količina pridelane soli povečala, so sol prodajali od Turčije do skandinavskih držav.

O solinarstvu na območju srednjega in zgornjega Jadrana so med drugimi pisali: Emanuele Nicolich,¹⁹ Carlo Combi,²⁰ Angelo Danielis,²¹ Sergij Vilfan,²² Ferdo Gestrin,²³ Miroslav Pahor,²⁴ isti skupaj s Tatjano Poberaj,²⁵ Darja Mihelič,²⁶ Zora Žagar,²⁷ Salvator Žitko,²⁸ Flavio Bonin,²⁹ Eva Holz³⁰ in Roberto Starec.³¹ Problematiko solinarstva v svojih delih obravnavajo tudi Darko Darovec,³²

¹⁶ SI PAK PI 225, t. e. 32.

¹⁷ Bonin: Razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike [doktorska disertacija]. Izola - Ljubljana, 2013.

¹⁸ Bonin: *Belo zlato krilatega leva: razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran 2016.

¹⁹ Nicolich: *Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano*; Nicolich: *Episodi del salificio Adriatico*; Nicolich: *Documenti che si riferiscono alle saline dalmatiche*.

²⁰ Combi: *Notizie storiche intorno alle saline d'Istria*. Trst 1858.

²¹ Danielis: *Le vecchie saline di Pirano*, str. 409–418.

²² Vilfan: *K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo*, str. 129–144.

²³ Gestrin: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*.

²⁴ Pahor: *Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih*, str. 123–134; Pahor: *Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616*, str. 14–20.

²⁵ Glej: Pahor, Poberaj: *Stare piranske soline*.

²⁶ Mihelič: *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*; Mihelič: *O začetkih piranskega solarstva*, str. 339–348; Mihelič: *Piransko belo zlato*, str. 15–22.

²⁷ Žagar: *»Sol se dela pozimi«*, str. 56–68; Žagar: *Solarstvo na severozahodni obali Jadranskega morja*, str. 117–127.

²⁸ Žitko: *Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike*, str. 79–95.

²⁹ Bonin: *Proizvodnja soli v Piranskih solinah od 16. do druge polovice 18. stoletja*, str. 93–104; Bonin: *Samostan sv. Frančiška med lastniki solnih polj*, str. 141–157; Bonin: *Piranske soline v zgodovinskih virih s poudarkom na 18. stoletju*, str. 23–30; Bonin: *Solne poti*; Bonin: *Piranske solne pogodbe (1375–1782)*.

³⁰ Holz: *Sol kot državni monopol*, str. 339–348; Holz: *Sol kot državni monopol. Od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848*, str. 105–120.

³¹ Starec: *Življenje in delo v istrskih solinah*, str. 121–134.

³² Darovec: *Solarstvo v severozahodni Istri od 12. do 18. stoletja*, str. 71–92; Darovec: *Davki nam pijejo kri*, str. 319–355.

Zlatko Herkov,³³ Ivan Pederin,³⁴ Zdenka Bonin,³⁵ Alja Brglez,³⁶ Marko Bonin,³⁷ Ivan Erceg,³⁸ Šime Peričić,³⁹ Nikola Čolak,⁴⁰ Tommaso Fanfani,⁴¹ Luigi Morteani,⁴² Mitja Guštin,⁴³ Ante Koludrović in Mladen Franić,⁴⁴ Dušan Mlacović,⁴⁵ Marija Zaninović - Rumora,⁴⁶ Gino Pilandri,⁴⁷ Tomislav Raukar⁴⁸ in Orietta Selva.⁴⁹

Arhivsko gradivo o piranskih solinah je večinoma hranjeno v piranski enoti Pokrajinskega arhiva Koper. Najobsežnejši in vsebinsko najbogatejši je fond Solni konzorcij Piran,⁵⁰ ki obsega 160 arhivskih škatel gradiva za čas od 1274 do 1914, a je bilo v prispevku uporabljeno le gradivo po letu 1810. Ob sicer zelo raznolikem gradivu velja poudariti nekaj posameznih sklopov gradiva iz beneškega obdobja. Izredno poveden vir so solne pogodbe (*Partiti di sale*),⁵¹ ki so jih sklepali beneški centralni urad *Magistrat za sol*,⁵² piranska komuna in *Kolegij XX za sol*,⁵³ in pritožbe Magistrata za sol, naslovljene na piranskega podestata zaradi zanemarjanja solin.⁵⁴ Omeniti velja tudi različne dekrete za preprečevanje tihotapstva soli iz Pirana v Furlanijo, na področje Trevisa, Vicenze itd. ter v zaledje (v cesarske dežele, t. i. *Terre aliene* oz. trgovanje s t. i. *Crainzi, Musolati, Morlachi, Chichi*). Centralna oblast je tihotapstvo zatirala, saj takšno »trgovanje« državi ni prinašalo davčnih prihodkov. Za boljše razumevanje solne politike beneške države so zanimivi tudi dokumenti o proizvodnji, skladiščenju in prevozu soli (tako v javna skladišča kot tudi trgovanje z njo), o vzdrževanju,

³³ Herkov: *Naše stare mjere i utezi, Uvod u teoriju povjesne meterologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti*; Herkov: *Mjere hrvatskog Primorja, s osobitom osvrtom na solne mjere i solnu trgovino*.

³⁴ Pederin: Sporazum paških proizvođača soli s Collegiom del Sal u Mlecima 1662, str. 5–18.

³⁵ Bonin: Koprške soline v poročilih beneških uradnikov, str. 283–300; Bonin: Kataster koprških solin leta 1847, str. 79–94; Bonin: Koprške soline, str. 95–120; Bonin: Koprške soline v zgodovinskih virih, str. 85–102.

³⁶ Brglez: *Zrno soli za imperij: Piran 1579–1609: materialna dediščina in kultura mesta*.

³⁷ Bonin: Pridobivanje soli na solnem fondu Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran. Gibanje znanost mladini – raziskovalna naloga s področja družboslovja – geografija; Bonin: *Sečoveljske soline: predel Lera v začetku 19. stoletja (diplomsko delo)*.

³⁸ Erceg: Pregled »solana« i proizvodnje soli duž istočnogadranske obale (doba feudalizma), str. 119–131; Erceg: Pregled kupoprodaje soli na sjevernom Jadranu (krajem 17. i početkom 18. stoljeća), str. 25–43.

³⁹ Peričić: Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, str. 45–83; Peričić: Paške solane od 1814. do 1914, str. 29–54.

⁴⁰ Čolak: Proizvodnja paške soli i pomorska trgovina do pada Paga pod mletačku vlast godine 1409, str. 477–515.

⁴¹ Fanfani: Il sale: un prodotto per la crescita economica di Trieste, str. 505–540.

⁴² Morteani: *Contrato de Sali stipulato fra Venezia e Pirano*.

⁴³ Guštin, Koprške soline na Bonifiki pri Bertokih, str. 75–84.

⁴⁴ Koludrović, Franić: *Sol i morske solane*.

⁴⁵ Mlacović: *Plemenitost in otok: padec in vzpon rabskega plemstva*.

⁴⁶ Zaninović - Rumora: Mjere otoka Paga u mletačkom razdoblju, str. 19–28.

⁴⁷ Pilandri: Ambiente e tecnica nelle saline: La Salina di Cervia, str. 27–34.

⁴⁸ Raukar: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću.

⁴⁹ Selva: *L'attivit  salinara in Istria: tesi di laurea in geografia*; Selva: *Il patrimonio storico geografico delle salline di Piran; Il catastico delle saline di Mugia e Capodistria come »Case study«*.

⁵⁰ SI PAK PI 225, Solni konzorcij Piran s predhodniki/ Consorzio delle saline di Pirano (1274–1914).

⁵¹ Vsakih pet oziroma deset let so centralni uradi v Benetkah obnavljali pogodbe z mesti, ki so imela soline.

⁵² Beneški urad (*Magistrato sopra i Sali*), ki je nadzoroval proizvodnjo, prevoz in trgovanje s soljo.

⁵³ Piranski komunski urad (*Colleggio dei XX del sal*), ki je skrbel za delovanje komunskih solin. V piranskem arhivu hranijo solne pogodbe ali osnutke pogodb od leta 1375 do 1782. Arhiv hrani tudi prepise pogodb, ki so jih sklepali lastniki koprških solin z Magistratom za sol v Benetkah (npr. iz let 1683, 1697 in 1702; SI PAK PI 225, Solni konzorcij Piran).

⁵⁴ Delavci v solinah (solinarji) so več časa posvečali delu na poljih (trte, oljke, živina ...) in popravilu ladij kot pa delu v solinah. To je negativno vplivalo na vzdrževanje solin in posredno na kakovost soli (SI PAK PI 225, Solni konzorcij Piran s predhodniki 1274–1914, t. e. 1).

obnovi in graditvi novih solnih fondov, cenah in merjenju soli in podobno.⁵⁵ To arhivsko gradivo je pregledal in obdelal Flavio Bonin v že omenjeni disertaciji in na osnovi te izdani knjigi. Gradivo o piranskih solinah pa je ohranjeno tudi za kasnejše obdobje.⁵⁶

DELOVANJE ISTRSKIH SOLIN PO PROPADU BENEŠKE REPUBLIKE

Po Napoleonovem zavzetju Benetk in posledično padcu Beneške republike, sta tudi na področju istrskega polotoka sledili skoraj dve desetletji neustaljenih odnosov na političnem in gospodarskem področju. Po podpisu mirovne pogodbe v Campoformiu 10. 6. 1797 je polotok do leta 1805 prišel v sklop avstrijske države. Emanuele Nicolich je v svojem delu »*Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano*« zapisal, da so politične spremembe prišle skrajni čas, saj so bile soline v slabem stanju in niso imele več zagotovljenega trga.⁵⁷

Leta 1782 so sicer izbrali grofa Gian Nicolaja Nacicha iz Knina, da nadaljuje vzdrževalna dela, ki so jih prej opravljali Bortolo Ferracina in drugi beneški inženirji. Piranska komuna in lastniki solin pa so si prizadevali, da bi si pri novih oblastnikih zagotovili privilegije, ki so jih imeli pod Beneško republiko. Kljub negotovemu političnemu in gospodarskemu položaju pa so soline na področju piranskega ozemlja v prvem obdobju avstrijske oblasti dobro delovale. V slabšem stanju so bile soline v Miljah in Kopru, saj so bile zaradi posledic neurij in poplav poškodovane.⁵⁸ Zaradi zapletenega političnega položaja se je poslabšal tudi gospodarski položaj solin. Prizadela jih je izguba trgov, pridelane soli namreč niso mogli prodati. Ob ponovnem prehodu pod avstrijsko oblast je bilo v Kopru 3065 delujočih kavedinov, v Piranu pa 4850.⁵⁹

Beneška republika in njeni administrativni ter upravni organi so že sredi 18. stoletja postavili temelje za širitev solin na področju Sečoveljskih solin. Sadevi preteklega dela so se pokazali, ko so na začetku 19. stoletja začeli širitev in jo v desetletju tudi končali. Politični pogoji so se povsem spremenili in piranska komuna pravzaprav ni imela nobenega vpliva na gradnjo in delovanje solin, ki so prišle neposredno pod državo. V piranski enoti Pokrajinskega arhiva Koper ohranjeni dopisi kažejo na to, da se je komuna upirala izgubi privilegijev, vendar brez vidnejših uspehov. Omenjena komuna je pod francosko oblastjo poslala dopis na sedež Ilirskih provinc v Ljubljano, kjer je prosila, da mora imeti komuna ob širitvi solin v Sečovljah enake pravice kot privatni investitorji (lastniki). V dopisu so trdili, da je to pravico komuna stalno izvajala, saj je bil teren, na katerem so gradili soline, komunski.⁶⁰ Po treh mesecih je 26. 11. 1812 iz Ljubljane prišel odgovor, v katerem so predstavniki pokrajinske uprave zagotovili, da ima piranska merija (nekdanja komuna oz. kasneje občina) pri gradnji novih solin enake pravice kot vsi drugi, nima pa ekskluzivne pravice. To pomeni, da je merija izgubila privilegiran položaj, ki ga je kot komuna imela v obdobju Beneške republike.⁶¹

⁵⁵ Primerjaj F. Bonin, *Belo zlato krilatega leva*, 2016.

⁵⁶ SI PAK PI 191, *Soline Piran/Regia salina Pirano*. Fond obsega kar 119 tehničnih enot za obdobje 1920–1972. Podatke o solinah (npr. popis lastnikov in solinarjev, bilance, dnevniki, zgodovina solin, zapisniki sej, delovodniki, zaključni računi itd.) je mogoče najti tudi v fondu SI PAK KP 681, Droga Portorož s predhodniki za obdobje 1881–1998; fond obsega 43,8 tm oz. 398 tehničnih enot.

⁵⁷ Nicolich: *Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano*, str. 54.

⁵⁸ Nicolich: *Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano*, str. 57.

⁵⁹ Nicolich: *Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano*, str. 60.

⁶⁰ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 151, datiran 28. 8. 1812, *Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813*.

⁶¹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 157, datiran 26. 11. 1812, *Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813*.

Piranski podestat, mestni svetniki in lastniki solin so se zavedali težkega položaja in izgubljanja nadzora nad solinami. Pripravili so dopis in ga 7. 1. 1813 odposlali Delavillu Le Roulxu, generalnemu direktorju kraljeve uprave za sol in tobak (*Regia Sali e Tabacchi*, kasnejša kraljeva tobačna uprava oz. *Regia Ferma Tabacchi*), v katerem so se mu zahvalili za odgovor; v njem je bilo zapisano, da ima komuna enake pogoje pri gradnji novih solin kot drugi. Predstavniki komune in lastniki z odgovorom niso bili zadovoljni, zato so še enkrat poudarili, da so soline zgradili na komunskem zemljišču, in prosili upravo za pojasnilo, katere pogoje morajo izpolniti privatni investitorji, da dobijo dovoljenje za gradnjo solin. Le tako bodo lahko presodili nadaljnje postopke.⁶² Še preden so dobili odgovor s sedeža Ilirskih provinc v Ljubljani, so predstavniki piranske komune generalnemu direktorju predstavili svoje poglede na širitev solin. Piranski župan je navedel pogoje, pod katerimi je komuna pripravljena graditi nove soline. Na prostoru, kjer naj bi gradili nove soline, je bila tedaj ribogojnica (*peschiera*), ki je bila v lasti komune in zato naj bi komuna kot lastnica zemljišča imela ekskluzivno pravico do gradnje solin. Nato je župan navedel natančnejše lokacije. Na predelu Lera, ki meji na fondu Ghiraldijev (družina Ghiraldi), v velikosti 180.000 m² bi lahko zgradili 200 kavedinov. Na naslednjem zemljišču, ki se je nahajalo pri sv. Jerneju, in je mejilo na fond Bonifacijev v velikosti 180.000 m², bi prav tako lahko postavili še dodatnih 200 kavedinov. Na dodatnih 60.000 m² na Seči pa bi lahko postavili še 70 kavedinov.

Na predelu Fontanigge pri t. i. *Lami* je bilo zemljišče v velikosti 420.000 m², kjer bi po ocenah lahko zgradili okoli 500 kavedinov. Na istem področju je bilo zemljišče, ki je mejilo na fond družine Tomaz, kjer bi lahko zgradili še okoli 110 kavedinov oz. po županovih ocenah bi skupaj lahko zgradili 1080 kavedinov. Poudaril je, da je razmerje med izparevalnimi in kristalizacijskimi bazeni okoli 1 : 7. Normalni fondi naj bi bili v velikosti okoli 15.000 do 16.000 m². Dodal je, da bi po njegovih izkušnjah lahko prvo sol pridelali po treh letih. V prvem letu bi bilo treba zgraditi zunanje obrambne nasipe in opraviti notranja groba dela, v drugem opraviti vsa fina dela na nasipih in bazenih, v tretjem pa pripraviti fonde za pridelavo soli. Po dobro opravljenem delu bi država lahko pričakovala prvi pridelek po tretjem letu. Župan je poudaril, da se bo komuna zavezala, da bo pridelala sol po do tedaj veljavnih cenah, in sicer 2,40 franka za črno sol, 3 franke za mešano belo sol in 4 franke za belo drobno sol. Predstavniki komune so se v dopisu zavezali za dostavo soli z ladjami do javnih skladišč na lastne stroške.⁶³

Mesec dni kasneje, 21. 2. 1813, je na sedež Ilirskih provinc v Kopru predstavniku urada za soline in gozdove (*Il Delegato delle saline, e boschi del Regno d'Italia nelle Provincie Illiriche*) poslal dopis Simon Ghiraldi s predlogom o postavitvi novih solin. Prijavil se je za prevzem zemljišč, ki je bilo predvideno za gradnjo novih solin. Po ogledu zemljišča je izračunal, da je bil teren primeren za postavitev 900 kavedinov in ne 1080, kot je zagotavljal piranski župan. V dopisu je poudaril, da bi soline postavil s sodelavci (družabniki), dodal je, da bi deseti- no kavedinov prepustili komuni kot lastnici zemljišč in hkrati zahteval, da bi iz komunskega gozda, imenovanega *Camedon*, lahko zagotovil zadostne količine lesa za postavitev in utrditev zunanjih nasipov.⁶⁴

Nekaj dni pozneje je piranska komuna poslala v Koper dopis, v katerem je izrazila skrb in vznemirjenje »starih« lastnikov in solinarjev glede postavitve novih fondov. Obstoječe soline so bile zgrajene na visokem nivoju in v času oseke jih je bilo težko oskrbovati s svežo morskovo vodo. Treba pa je bilo vzdrževati

⁶² SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 1025, datiran 7. 1. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁶³ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 46, datiran 22. 1. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁶⁴ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 7, datiran 21. 2. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

kanale tudi za odvoz soli v javna skladišča. Če bi bile pred njimi postavljene še druge soline, so izrazili bojazen, da bo to še dodatno ogrožalo oskrbo s svežo morskovo vodo. Komuna je zahtevala, da tehnične in strokovne službe pregledajo teren in pripravijo smernice gradnje.⁶⁵ Komuna je izrazila tudi skrb, ker državni uradniki niso razumeli sistema delovanja solin. Največjo vlogo za dobro delovanje so imeli domači lastniki in solinarji. Tako so na primer sami lastniki solin in solinarji v letih 1808, 1809, 1810, 1811 in 1812 za sedmino oddali 125.781 frankov soli. Ta vsota je bila namenjena za večja vzdrževalna dela. Za obnovo zunanjih nasipov in poglobitev kanalov so uporabili 108.413 frankov, v blagajni pa so kot rezervo imeli 17.367 frankov.⁶⁶

Postavitev novih solnih fondov je predstavljala za piransko komuno »velik posel«, na katerega ni imela več veliko vpliva. Dogovori so potekali na višjih političnih nivojih in v tajnosti. Pojavljalo se je veliko govoric in špekulacij. Piranski župan je zato poslal dopis na sedež Kraljevine Italije v Kopru (oddelek Ilirskih provinc) za soline in gozdove, v katerem izraža skrb in nezadovoljstvo komune. Cristoforo Venier in Giorgio Pagliaro sta namreč trdila, da sta dobila koncesijo za gradnjo novih solin. Župan je spraševal, na katerih osnovah in pod kakšnimi pogoji je bila koncesija izdana. Kljub pazljivemu sledenju vsem javnim objavam namreč ni bil seznanjen s postopkom oddaje zemljišča in koncesije.⁶⁷

Predstavniki Ilirskih provinc v Kopru, zadolžen za soline in gozdove, je takoj odpisal piranskemu županu, da tudi sam nima nobenih informacij o oddaji zemljišča in koncesije za gradnjo solin. Zatrnil je, da ne pozna pogojev za oddajo zemljišč in gradnjo novih solin. Hkrati je poslal dopis v Ljubljano in zaprosil višje predstavnike, da ga seznanijo s pogoji oddaje zemljišč v zakup in gradnjo novih solnih površin, saj je izrazil skrb, da bi lahko nove soline škodile starim, in poudaril, da brez temeljite analize gradnje predvidenega povečanja pridelave soli na koncu ne bi bilo.⁶⁸

Iz Ljubljane so zelo hitro odgovorili in poslali kopijo odloka, ki je urejal področja solin in gozdov v Istri in Kvarnerju. Odlok je sestavljalo 9 členov. V 3. členu je bilo določeno, pod katerimi pogoji lahko obnavljajo ali popravljajo zapuščene soline, v 4. členu pa, kje bo omogočena gradnja novih solin. V 5. členu je bilo določeno, da bodo izključno državni organi vzpostavili nadzor nad gozdovi in solinami, v 6. členu pa, da bo lokalna oblast (komuna) bedela nad čuvaji v solinah. V 7. členu je bilo določeno, da bodo vse kršitve ali poškodovanja novih solin kaznovane, tako kot jih je določala obstoječa zakonodaja, in da bodo vse kršitve obravnavane na lokalnih sodiščih (8. člen), nadzor nad izvajanjem odloka pa bodo imeli uradniki ministrstva za finance (9. člen).⁶⁹ Tri dni kasneje je Generalni intendant Ilirskih provinc za področje solin in tobaka v Ljubljani poslal v Koper nov dopis glede širitev solin v Kopru in Piranu. V dopisu je zapisal, da se zavedajo zapletenega položaja glede gradnje novih solin (predvsem zaradi lastništva zemljišč), vendar bi gradnja novih solin in povečana pridelava soli ugodno vplivali na rast gospodarstva in novih zaposlitev. Poudaril je, da bi investicija koristila vsem – državi, občini, lastnikom fondom in solinarjem. Pred gradnjo pa se je strinjal s tem, da je treba s strokovnjaki preveriti načrte, teren

⁶⁵ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 8, datiran 25. 2. 1811, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁶⁶ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 62, datiran 16. 3. 1813, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁶⁷ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 19, datiran 6. 4. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁶⁸ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 11, datiran 9. 4. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁶⁹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 12, 9. 4. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

in način gradnje, da ne bi na novo zgrajeni solni fondovi povzročali škode že obstoječim.⁷⁰

Kljub temu da si je piranska občina sama prizadevala za postavitve novih fondov, ni uspela. Filippo Venier, sin pok. Francesca je v pismu 18. 5. 1813 piranskega župana in mestni svet obvestil tudi v imenu partnerjev in soinvestitorjev, da so 13. 4. 1813 z državo sklenili pogodbo o pridobitvi zemljišč za gradnjo solin na predelu Lere in Fontanigge. Pogodbo je vpisal notar Giovanni Battista Vallon v Trstu. Poudaril je, da je vsa potrebna dokumentacija urejena, zato obvešča župana, da bodo začeli pripravljala dela.⁷¹ Tako je župan že naslednji dan pisal v Koper, da so ga investitorji novih solin v Sečovljah obvestili o začetku dela, in zaprosil za dodatne informacije. Predvsem so ga zanimali načrti postavitve novih fondov.⁷²

Župan pa je pisal tudi Cristoforu Filippu Venieriju; v pismu je potrdil, da je dobil njegovo obvestilo, vendar ga je obvestil, da z deli ne more začeti. Zahteval je, da občini dostavi potrjeno pogodbo o zakupu zemljišča in jim pred začetkom del predstavi načrte novih solnih fondov, načrt poteka obsežnih del in priskrbi strokovno zagotovilo, da na novo zgrajene soline ne bodo škodovalle starim, obstoječim solinam. Obvestil ga je tudi, da od višjih instanc v Kopru in Ljubljani ni dobil nobenega obvestila o oddaji koncesije in podpisu pogodbe.⁷³

V pismu, ki so ga s c.-kr. *Direkcije za soline (Imp. Reg. Direzione delle Saline del Litorale)* v Kopru 19. 5. 1813 poslali v Piran, je jasno nakazano, da tudi sami niso imeli informacij iz Ljubljane. V poslanem pismu so od župana zahtevali, da do nadaljnjega zaustavijo že začeta dela na novih solinah. Navedli so naslednje razloge: niso dobili strokovnih zagotovil, da nove soline ne bodo škodovalle starim; niso prejeli načrtov fondov, ne načrta poteka del. Tretja zahteva *Direkcije* je bila, da neodvisni strokovnjak pregleda teren in načrte ter morebitna vprašanja in nejasnosti uskladi s starimi lastniki solin. Vse je motilo dejstvo, da postopki oddaje koncesije niso potekali transparentno in da nihče ni bil obveščen o poteku razpisa – niti komuna, niti koprška *Direkcija*, niti lastniki starih solin.⁷⁴

Po prejemu pisma je piranski župan pisno obvestil Cristofora Filippa Venierja, naj zaustavi dela in naj to sporoči tudi svojim družabnikom. Župan je zahteval, naj na sedež občine dostavijo kopijo pogodbe o zakupu zemljišča in tudi pogoje o postavitvi novih solnih fondov ter načrte, če niso navedeni v pogodbi.⁷⁵

Takoj ko je na sedež Intendance Ilirskih provinc v Kopru prispela kopija pogodbe, ki jo je sklenila država z zakupniki zemljišč za postavitve novih solin v Piranu, so piranskega župana opozorili, naj spoštuje določitve višjih instanc.⁷⁶

Zaradi zapletenosti položaja in nezadovoljstva Pirančanov je predstavnik Ilirskih provinc iz Kopa pisal *Deputaciji za sol (Deputazione dei Sali)* iz Pirana, da bo 24. junija prišel v Piran, kjer se mu bo pridružil ing. Benedetto Petronio, s katerim bosta pregledala načrte novih solin. Povabil je vse zainteresirane predstavnike občine in lastnike solnih fondov, naj se mu pridružijo.

⁷⁰ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 13, datiran 12. 4. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷¹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 15, datiran 18. 5. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷² SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 16, datiran 19. 5. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷³ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 17, datiran 20. 5. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷⁴ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 21, datiran 26. 5. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷⁵ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 23, datiran 31. 5. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷⁶ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 30, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813. Pismo je datirano 28. 6. 1813, žal pa v dopisu pogodba ni ohranjena.

Hkrati je obvestil, da bodo začeli skladiščenje novo pridelane soli in naročil, da naj se skladiščnik in drugi delavci zberejo, ker bodo dobili dodatna navodila.⁷⁷ Obvestilo so poslali tudi Cristoforu Venieriju in njegovim družabnikom. Pozvali so ga, naj se 24. junija ob 8. uri zgleda v Sečovljah, da bodo opravili pregled. Ob pregledu so takoj sestavili tudi zapisnik. Med prisotnimi so bili župan Pirana Giovanni Pietro Fonda, ing. Benedetto Petronio, Cristoforo Venier in predstavniki *Deputacije za sol* Bortolo Colombani, Simon Vatta, Almerico Corsi in Cristoforo Pierobon. Ob pregledu je investitor Cristoforo Venier povedal, da z družabniki niso naredili podrobnih načrtov o solnih fondih ali poteku del, temveč so vse prilagodili glede na situacijo, ki so jo videli na terenu. Pri pregledu zemljišč so opazili, da so ta označena z lesenimi koli, kjer naj bi potekali glavni obrambni nasipi in kanali. Pri štirih označevalnih kolih je bilo treba narediti popravke, pri štirih pa je bilo treba preveriti, kakšne širine in globine naj bodo kanali, da bodo tudi višje soline dobile dovolj sveže morske vode.⁷⁸ Piranski župan in predstavniki *Deputacije za sol* so investitorju Cristoforu Venierju in njegovim družabnikom zagotovili, da ga ne bodo ovirali pri delu, pod pogojem, da upošteva pripombe, ki so jih skupaj pripravili pri pregledu. Zahtevali pa so pisno zagotovilo o upoštevanju sprememb, ki so bile ob pregledu terena dogovorjene, vendar tega niso dobili. Cristoforo Venier je v imenu investitorjev obiskal piranskega župana in mu povedal, da na osnovi pisma iz Ljubljane, datiranega 19. 7. 1813, lahko nadaljuje dela na vseh zemljiščih, ki jih je dobil v koncesijo. Župan je takoj prosil predstavnike Ilirskih provinc v Kopru za informacije. Poudaril je, da sam po pregledu, ki je bil opravljen na terenu, ni dobil nobenega pisnega obvestila glede dogovorjenih sprememb. Zanimalo ga je, če so na sedežu v Kopru vedeli kaj več.⁷⁹ S koprškega sedeža so pisali tudi v Trst in zaprosili za dodatna pojasnila. Z Generalnega sekretariata Ilirskih provinc v Trstu so poslali odgovor in zatrdili, da so 24. 7. 1813 poslali piranskemu županu pismo, v katerem so ga opozorili, naj se ne vpleta v delo investitorjev. Tega pisma pa piranski župan ni dobil. Opozorili so ga tudi, da bo osebno kriv za zaostanek vseh del na novih solinah v Sečovljah in bo tudi odškodninsko odgovoren investitorjem.⁸⁰ Piranski župan se je takoj odzval in v Trst poslal pismo, v katerem se čudi, da ni dobil njihovega pisma. Dobil ga je z enomesečno zamudo. Skrbelo ga je tudi netransparentno delovanje države, saj so pri dodatnih pregledih na terenu odkrili številne pomanjkljivosti, ki naj bi škodile starim solinam. Predvsem ga je skrbel odnos države do občine, saj je država podpirala privatne interese in ne javnih.⁸¹ Na očitke očitke župana iz Trsta niso odgovorili, predlagali pa so, da komuna sama izbere primerne strokovnjake, ki naj bi pregledal zemljišče in potek gradnje novih solin. Glede na dostavljeno poročilo pa bodo odločili ukrepe. Piranski župan je odgovoril, da v Piranu ni primerne strokovnjake, zato naj ga določi in plača Generalni sekretariat iz Trsta. Predlagali so, da naj izberejo povsem neodvisnega strokovnjaka, ki bi bil primeren za vse stranke v postopku.⁸² Piranski župan odgovora glede neodvisnega strokovnjaka ni dobil. Dobil je le pisno opozorilo Generalnega sekretariata Ilirskih

⁷⁷ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 28, datiran 23. 6. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷⁸ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 35, datiran 3. 7. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁷⁹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 37, datiran 24. 7. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁸⁰ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 39, datiran 24. 7. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813. Piranski župan je 26. 7. 1813 dobil kopijo pisma. Podpisal ga je Angelo Calafati.

⁸¹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 40, datiran 27. 7. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁸² SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 44, datiran 31. 7. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

provinc v Ljubljani, v katerem so ga ponovno opomnili, naj neha ovirati investitorje novih solin v Sečovljah. Spomnili so ga na večkratna opozorila, da bo osebno odgovarjal za vse stroške, nastale zaradi zaostanka del, ter da bo moral sam poravnati tudi vse finančne stroške.⁸³

Po opozorilih višjih državnih uradov iz Ljubljane in Trsta se zdi, da so predstavniki občine (župan in mestni svetniki) dokončno spoznali, da so izgubili vpliv, ki so ga imeli v obdobju Beneške republike. Komuna ni mogla več zaščititi svojih meščanov, soline je lahko prosto kupil tudi tisti, ki ni imel stalnega bivališča v piranski komuni. Kljub temu se Pirančani niso vdali in so zato postali veliko dejavnejši lastniki solnih fondov – *Kolegij XX za sol*. Tako je *Kolegij XX za sol* dalje opozorjal na nepravilnosti pri gradnji solin. Slednje so opazili tudi lastniki solin in solinarji. Že priprave na tako obsežno širitev solnih fondov so potekale počasi, stalno nasprotovanje piranske občine, lastnikov solin in solinarjev pa so le-te še oteževale. Ker jesen in zima nista dopuščali večjih posegov, so priprave in delo na terenu prenesli na naslednjo pomlad.

Zdi se, da so umik občine in spremembo delovanja *Kolegija XX za sol* opazili tudi višji uradi v Trstu in Ljubljani, zato so ukrepali. Koprskemu političnemu direktorju Faventu (*Direttore politico*) so naročili, naj poskrbi, da Cristoforo Venier dobi mesto člana v *Kolegiju XX za sol*. Favento je 31. 12. 1813 poslal zahtevo, da Cristofora Venierja kot enega večjih lastnikov solnih kavedinov sprejmejo v *Kolegij XX za sol*. Ukazal je odpoklic člana (lastnika) z najmanjšim številom kavedinov. Podlaga za spremembo je bila zadnja posodobljena *Terminacija o delovanju Kolegija XX za sol* datirana 22. 3. 1712, kjer je bilo določeno, da *Kolegij XX za sol* sestavlja 13 članov Velikega sveta in 7 popularov, in sicer tistih z največjim številom kavedinov. To pravilo je bilo sprejeto leta 1470, ko so *Kolegij* ustanovili kot stalno delujoče telo, ki je zastopalo lastnike solin. Potrjeno je bilo s strani Beneške republike in piranske komune.⁸⁴

Spomladi 1814 so dela za širitev solin potekala naprej. Ko se je v maju začela solna sezona, so se solinarji pritoževali, da ni več enakega pretoka sveže morske vode. *Kolegij XX za sol* je na pobudo 27 lastnikov solin na predelu Lera poslal pritožbo in hkrati prošnjo, da rešijo njihove težave. Trdili so, da zaradi gradnje novih solin solinarji kljub plimi na svojih fondih niso mogli zagotoviti zadostne količine morske vode in da so bile njihove soline zato ogrožene, še zlasti pa pridelek soli.⁸⁵

Zaradi težav s preskrbo morske vode se je *Kolegij XX za sol* odločil, da bodo postavili dve merilni mesti za merjenje višine morske vode. Meritve naj bi se uporabljale za določitev širine in globine kanalov. Meritve so začeli 2. 6. 1814 in jih končali 28. 6. 1814. Merili so celoten lunin cikel v juniju, ko je bilo treba zagotoviti, da solni fondi dobijo optimalno količino sveže morske vode. Prva lokacija je bila na predelu Lera pri *Caliju grande*. Prvo merilno mesto je bilo pri nasipu (*seraglia*) lastnikov Venier, Rosso in Fini. Predel je mejil na *Cavano al Ponte sotto Lera* in *Cavano della Crozzola*. Drugo merilno mesto je bilo pri skladišču na Seči oz. pri današnjem Ribiču (*Canton del Magazzino di Cao*). Prvo merilno mesto je nadzoroval Domenico Dongetti, drugo pa Angelo Bubba. Merili so gibanje morske vode v celem dnevu, in zapisovali časovne intervale, ko je voda spremenila višino 3 palcev⁸⁶ (v plus ali minus). Vsak dan so zabeležili, v katerem ciklusu je bila luna, in napisali natančno stanje vremena in dnevno spremembo gibanja vetrov. Zapisali so tudi interval mirovanja morja in kako

⁸³ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 46, datiran 5. 8. 1813, Atteggio carte nella proposta erezione delle nuove saline nell'anno 1813.

⁸⁴ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 2, datiran 6. 1. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁸⁵ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 5, datiran 18. 5. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁸⁶ 1 dunajski palec = 0,02634 m; torej nihanje v plus ali minus je lahko doseglo 0,07902 m.

dolgo je trajal.⁸⁷ Poleg Domenica Dongettija in Angela Bubbe so pri meritvah sodelovali še Anzolo Busetto, Domenico Busetto in Antonio Dongetti. Poleg njihovega dela je bilo treba plačati še strošek čolna v višini 40 lir, 3 lire 16 soldov za olje za svetilke, 1 liro in 10 soldov za možnar, 1 liro in 10 soldov za žeblje, 10 soldov za vžigalno vrvico za možnar, 1 liro in 19 soldov za zvezek in izdelavo kopij zapiskov. Skupno so stroški meritev znašali 518 lir in 5 soldov.⁸⁸ Kopijo meritev so poslali tudi na Urad za sol v Koper, saj so že med potekom meritev poslali dopis, naj jim posredujejo meritve o gibanju morja, ki jih opravljajo v Sečoveljskih solinah. Tudi sami so se zavedali težav, ki nastajajo v Sečoveljskih solinah, zato so bili prepričani, da bodo meritve služile za nadaljnje načrtovanje pri širitvi solin. Za kopijo meritev je zaprosil tudi inženir Benedetto Petronio, in jo (kopijo) tudi prejel.

Predstavniki *Kolegija XX za sol* so reševali spor med novima lastnikoma solnega fonda in sosedi. Brata Alessandro in Giuseppe Bianchi sta še v obdobju francoske države dobila dovoljenje za obnovo že skoraj 40 let zapuščenega solnega fonda. Med obnovo sta za dovod morske vode naredila nov kalijo⁸⁹ na glavnem nasipu, in to ne na notranjem kanalu, kot je bila praksa v preteklosti. Temu so se preostali lastniki uprli, saj bi bili ogroženi njihovi fondi. Glavni obrambni nasip z morske strani ni nikoli smel imeti zapornic, saj bi ta ogrožala njegovo trdnost in varnost. Predstavniki *Kolegija XX za sol* so takoj sklenili, da morata brata Bianchi narediti kalijo na notranjem nasipu na zahodni strani fonda. Plačati sta morala tudi vse stroške, ki so nastali pri gradnji novega *fosada*.⁹⁰ Poskrbeti sta morala, da je bil kalijo dobro grajen in stalno vzdrževan. Na *fosadu* pa sta brata Bianchi morala zgraditi še dodaten kalijo za izpust deževnice in nasičene slanice.⁹¹

Delovanje solin na področju severozahodnega dela Istre in pristojnost *Kolegija XX za sol* je zanimala tudi barona de Buseta, ki je bil generalni državni svetnik za soline v Istri. Zahteval je, da pristojni organi v Miljah, Kopru in Piranu pripravijo poročilo, v katerem bo opis zgodovine solin v preteklosti, lastništva posameznega solnega fonda, zakonodaje od Beneške republike do italijanskega kraljestva in delovanja organov, ki so delovali na področju solin. *Kolegij XX za sol* je poročilo poslal 22. 6. 1814. Predsedniki *Kolegija XX za sol* so napisali, da sega postavitev solin v piranski komuni v daljno preteklost in da to dokazujejo tudi členi v prvih komunskih statutih s konca 13. stoletja. Lastništvo zemljišč, na katerih stojijo fondi, je bilo vedno komunsko, ki pa ga je odstopilo v upravljanje lastnikom solnih fondov. V zameno je komuna dobivala 1/7 prihodkov od prodaje soli. *Kolegij XX za sol*, ki je bil ustanovljen leta 1470, je sestavljalo 13 članov mestnega sveta in 7 popularov. Izvoljeni so bili pred sklenitvijo nove solne pogodbe, njihov mandat pa je trajal do pogajanja za sklenitev nove pogodbe. Izvoljeni so bili novi člani z največjim številom kavedinov, izpadli pa tisti z manjšim. V času Beneške republike so lastniki in solinarji dobili predujem marca, nato pa z oddajo soli v juniju in dokončno plačilo v oktobru. Na ta način so omogočili normalen obstoj revnejših solinarjev. Predsedniki *Kolegija* niso bili plačani, plačan pa je bil tajnik, ki je skrbel za vso dokumentacijo. *Kolegij* je od-

⁸⁷ SI PAK PI 225, t. e. 32, Misurazione delle saline, str. I–LCIII.

⁸⁸ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 6, datiran 3. 7. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁸⁹ Kalijo (*calio*), glavna dovodna in odvodna zapornica. Zgrajena je bila na glavnem nasipu; ločevala je svežo morskovo vodo v kanalu in solni fond. Skozi to zapornico so prejemali svežo vodo, ob osekah pa so staro vodo in deževnico spuščali nazaj v morje. Praviloma je vsak solni fond imel dva kalija (Bonin: Sečoveljske soline – predel Lera v začetku 20. stoletja, str. 112).

⁹⁰ Fosado, tudi fošado (*fossado*) je bazen za črpanje in rezervo morske vode. Morska voda, ki so jo spustili skozi kalijo na solni fond, je najprej ostala v fosadu, ki je služil kot zbiralnik sveže morske vode (Bonin: Sečoveljske soline – predel Lera v začetku 20. stoletja, str. 112).

⁹¹ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 7, datiran 13. 6. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

ločal z dvotretjinsko večino. Lastniki in solinarji so začeli prevažati sol v javna skladišča, najkasneje ko so v solinah pridelali 500 modijev soli. Cena prevoza je bila določena s pravilnikom. Lastniki in solinarji so bili vedno upravičeni do določene količine soli za domačo uporabo.⁹²

Začetek solne sezone 1814 ni bil najboljši, saj so v poročilu *Kolegija XX za sol* 11. julija zapisali, da so do tega datuma pridelali le 100 modijev bele soli, 700 modijev srednje in 700 modijev črne soli. Za merjenje soli so še vedno uporabljali beneški modij, ki je meril 801 kg. V piranskih solinah so torej pridelali okoli 1202 toni soli. Predstavniki *Kolegija XX za sol* so v Koper vsak teden poslali novo poročilo, hkrati pa opozarjali, da je treba plačati lastnike in solinarje, da ne bodo stradali.⁹³ V nadaljevanju je bila sezona boljša in v poročilu, ki ga je *Kolegij XX za sol* poslal 26. avgusta v Koper, so zapisali, da so skupno pridelali 8000 modijev oz. okoli 6408 ton soli.⁹⁴ Žal pa so lastniki solin in solinarji zaradi negotovega političnega in gospodarskega položaja neredno dobivali plačilo za oddano sol. *Kolegij XX za sol* je 9. septembra višje urade obvestil o slabem gmo-tnem stanju solinarjev in prosil za čim prejšnjo ureditev plačila, saj jim je bila država dolžna še za leto 1813.

Dva meseca kasneje so se oglasili s koprškega urada in od skladiščnika ponovno zahtevali podatke o pridelani soli in količini že izplačane soli. Glavni skladiščnik Bortolo Giuseppe Bruni je pripravil poročilo in ga 16. novembra poslal v Koper. V poročilu je napisal, da je bila količina v skladišča sprejete soli leta 1813 v višini 11.556,2 modija (9256,5 tone), in sicer 5579,2 modija (4468,9 tone) črne, 5111 modijev (4093,8 tone) polbele in 866 modijev (694,2 tone) bele soli. Sol, sprejeta v skladišče, je bila vlažna, zato so odbili 10-% kalo, po odbitku je bilo priznanih 4022,1 tone črne, 3684,6 tone polbele in 624,8 tone bele soli, skupaj 8331,4 tone.

Črna sol je bila ovrednotena na 37.330 goldinarjev, polbela na 42.747 in bela na 9665 goldinarjev, skupaj 89.743 goldinarjev. Na osnovi blagajniških izpiskov je skladiščnik izračunal, da je bilo plačano 40.085 goldinarjev, država pa je bila dolžna še 49.658 goldinarjev.⁹⁵

Iz Ljubljane je z urada kraljeve uprave za davke in sol (*Reggia Amministrazione bancaria delle Dogane e Sali*) prišel odgovor, v katerem so zagotovili, da iščejo sredstva za izplačilo soli, prevzete v letu 1813, in se zavedajo hudega ekonomskega stanja, ki vlada med solinarji.⁹⁶ Po desetih dneh so nato iz Ljubljane sporočili, da bodo iz Trsta poslali denar za delno plačilo prevzete soli v letu 1813.⁹⁷ *Kolegij XX za sol* se je zahvalil za obvestilo, ki ga je dobil iz Ljubljane z urada kraljeve uprave za davke in sol, v katerem so ga obvestili, da bodo poslali 17.027 goldinarjev in 17 krajcarjev za plačilo soli, prevzete leta 1813.⁹⁸ Ker pa obljubljenega denarja še ni bilo, je predsedstvo *Kolegija XX za sol* ponovno opozorilo c.-kr. *Direkcijo za soline* v Kopru, da sta bili pridelovalni sezoni 1813 in 1814 deževni. Lastniki s pridelano soljo niso uspeli pokriti niti tekočih stroškov. Državna blagajna je zamujala z izplačili, zaradi tega pa je lastnikom solin zmanj-

⁹² SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 21, datiran 11. 6. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹³ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 29, datiran 11. 7. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹⁴ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 54, datiran 26. 8. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹⁵ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 74, datiran 16. 11. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹⁶ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 75, datiran 16. 11. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹⁷ SI PAK PI 225, t. e. 31, spis 77, datiran 25. 11. 1814, Atti della Presidenza del Collegio dei XX dei Sali di Pirano, anno 1814.

⁹⁸ SI PAK PI 225, t. e. 32, spis 5, datiran 13. 1. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

kalo sredstev za plačilo solinarjev. Predsedstvo *Kolegija XX za sol* je prosilo za hitro plačilo že oddane soli, ker je že večina prebivalcev stradala.⁹⁹

Kljub temu da še niso dobili plačila za sol za leti 1813 in 1814, so se v Piranu sestali Silvestro Venier (*c.-kr. Direkcija za soline* iz Kopra), Nazario Bencich (*c.-kr. blagajnik*), Benedetto Petronio (*c.-kr. inženir*), Donato Fonda in Cristoforo Pierobon (predsednika *Kolegija XX za sol*), Pietro Fonda in Simon Vatta (člani *Kolegija*) in določili, katera dela bodo izvedena v letu 1815 in plačana iz blagajne *Kolegija*. Izračunali so, da naj bi bilo na razpolago 11.169 goldinarjev, ki naj bi jih uporabili predvsem za utrditev nasipov in poglobitev kanalov.¹⁰⁰

Sredi marca so iz *c.-kr. Direkcije za soline* iz Kopra poslali obvestilo, da bodo za plačilo soli, pridelane v letu 1814 v Piranu in Kopru, zagotovili 40.000 goldinarjev. Hkrati so naročili, naj pripravijo za vsakega lastnika blagajniški račun, vendar brez izplačane vsote in 7-% dajatve, ki jo bodo takoj odbili. Na račun bodo vpisali samo vsoto, ki jo bo lastnik dobil ob prejetju denarja, ta pa bo moral prejem denarja podpisati.¹⁰¹

V drugi polovici marca je bil tudi objavljen prvi razpis za vzdrževanje solin. Za nasip sv. Odorika je bilo na osnovi predračuna delo ocenjeno v višini 770 goldinarjev. Potegovali so se trije ponudniki: Domenico Bartoli, Angelo Bubba in Nicolò Fonda, ki je delo dobil za 745 goldinarjev. Za obnovo nasipa v Strunjanu, ki je bila ocenjena na 95 goldinarjev, sta se potegovala dva ponudnika, delo pa je dobil Domenico Bartoli, ki je ponudil 94 goldinarjev.¹⁰²

Na začetku aprila je *Kolegij XX za sol* dobil kopijo zapisnika pogovora med Baronom de Busetom (*Consigliere Governiale, Commissario dell'alta Camera Aulica*), Sivestrom Venierjem (*c.-kr. Direkcija za soline* iz Kopra), Nazarijem Bencichem (*c.-kr. blagajnik*), G. Batistto Vatta, Cristoforom Pierobonom in Donatom Fonda (predsedniki *Kolegija*).

Analizirali so stanje v piranskih solinah in se dogovarjali, kako jih še učinkoviteje izrabiti. Ugotovili so, da so solni fondi v dokaj dobrem stanju, država pa bi morala tekoče plačevati prevzeto sol. Denar je bil potreben za plačilo solinarjev, da bi ti lahko normalno živeli. Baron je vprašal, če so dobili izplačano sol za leto 1813 in dobil pritrdilen odgovor. Plačilo soli je bilo pomembno tudi zaradi plačila davka v višini 7 %, ki ga je dobival *Kolegij XX za sol* in je zagotavljal vzdrževalna dela na nasipih in poglobitve kanalov.¹⁰³ Na začetku aprila je komisija, ki so jo sestavljali *c.-kr. inženir* Benedetto Petronio in trije predsedniki *Kolegija XX za sol*, pregledala delo bratov Petronio, sinov pok. Zuanneja, ki so ga prevzeli leta 1808.¹⁰⁴

9. 3. 1808 je prefekt Angelo Calafati obvestil člane *Deputacije*, naj pripravijo popis del v piranskih solinah. Ta je takoj začela delo in Angelu Traniju naročila, naj pripravi popis del za popravilo nasipov v Sečoveljskih solinah. Po

⁹⁹ SI PAK PI 225, t. e. 32, spis 9, datiran 19. 1. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰⁰ SI PAK PI 225, t. e. 32, spis 14, datiran 3. 2. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰¹ SI PAK PI 225, t. e. 32, spis 22, datiran 17. 3. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰² PAK PI 225, t. e. 32, spis 24, datiran 33. 3. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰³ PAK PI 225, t. e. 32, spis 27, datiran 1. 4. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰⁴ Delo so začeli opravljati v času francoskega obdobja. Koprski prefekt Angelo Calafatti je na osnovi kraljevega dekreta, datiranega 19. februarja 1807, imenoval člane *Deputacije za sol* (*Deputazioni dei Sali*). V Piranu so bili člani Francesco Grisoni, Giuseppe Barbojo, Gio. Maria Senno, Rocco Petronio, sin pok. Mattea, Giorgio Venier, sin pok. Giorgia, Almerigo Corsi, Giovanni Zammarin, sin pok. Odorica in Cristoforo Pierobon. Po pravilniku so se morali člani *deputacije* sestati med 15. in 20. februarjem in pripraviti program dela za tekoče leto. Nato so se morali sestati med 20. in 25. majem, ko se je začela sezona pridelave soli. Tretja seja pa je morala biti med 25. in 30. septembrom, ko je bilo konec solne sezone.

Tranijevem popisu del je bilo treba za popravilo in vzdrževalna dela zagotoviti 86.172,5 beneških lir (ali 44.042,62 italijanskih lir). Vsota je bila zelo visoka, vendar so zaradi nujnosti del v Kopru 7. 4. 1808 objavili razpis za oddajo del. Razpisana vsota je bila 30.700 lir, razpis pa je vseboval 19 členov. Izbran naj bi bil najcenejši ponudnik, vendar pod pogojem, da je že opravljal tako obsežna dela v solinah. Najprej so morali delavci na celotnem terenu počistiti grmičevje in odstraniti nekompaktno zemljo. Ko so prišli do trdne kompaktne podlage nasipa, so jo morali z rovniciami (*vangandola*) zrahljati, da bi se novo dodana zemlja sprijela. Uporabiti so smeli zemljo z bližnjih travnikov (okolica sv. Odorika, kanala sv. Marka in tudi višje v dolini Dragonje). Zemljo so polagali v višino enega čevlja, nato so jo polivali in zbijali (*battuta con battiterra*), dokler niso dosegli predvidene višine nasipa. Po tednu dni je bilo treba postopek ponoviti še na obeh straneh (licih nasipa). Paziti so morali na ravne linije, zato so morali uporabljati zidarsko vrv (*battere a spattola, lisciandola, e tirandola a spago*). Še preden so začeli nanašati zemljo, pa so morali paziti na širino nasipa, saj po končanem delu niso več smeli dodajati materiala. Skupna dolžina nasipov je bila 4947 beneških korakov¹⁰⁵ oziroma 9350 m.

Izvajalec naj bi dela začel takoj po podpisu pogodbe in jih zaključil v šestih mesecih, pred jesenskim deževjem. Sklenjeno je bilo, da bo plačilo dobil v šestih enakih obrokih, prvega ob podpisu pogodbe, drugega ob zaključku del na nasipih v predelu Fontanigge, tretjega ob zaključku del na Jernejevem kanalu, četrtega ob zaključku del na nasipu Lera, petega ob zaključku del na nasipih Dragonje do fondov Barboje in Corsija, zadnji obrok pa ob zaključku vseh predvidenih del. Izvajalec ni smel samovoljno spreminjati poteka ali količine predvidenih del. Prav tako se je moral obvezati, da bo po končanju del še tri leta skrbel za sprotne popravila, za katera je imel na voljo 2557 italijanskih lir. Zaradi obsežnosti del in na splošno zapletenega političnega in gospodarskega položaja so se dela zavlekla za več let. Ni pa bil opravljen niti prevzemni niti tehnični pregled zaključenih del. Komisija je pregled naredila šele 4. 4. 1815 in ugotovila, da so bila dela opravljena, kot je predvidevala pogodba.¹⁰⁶

Bližala se je pridelovalna sezona; vzdrževalna dela na fondih so bila v polnem teku, solinarji pa so bili zaradi izpada plačil nezadovoljni. Ker brez dobrega dela solinarjev ne bi bilo soli, je *Kolegij XX za sol* ponovno zaprosil za delno plačilo soli, pridelane v letu 1814. Prosili so za plačilo vsaj četrte soline od 40.546 goldinarjev, ki jih je bila dolžna državna blagajna.¹⁰⁷

Predsedstvo *Kolegija XX za sol* je obvestilo, da bo objavilo razpis za poglobitev kanalov in postavitev petih novih lesenih mostov. En lesen most naj bi postavili v Strunjanu, štiri pa v Sečovljah.

Dva mostova (na kanalu Lera in na ustju Dragonje) sta merila v dolžino 6,5 klaftre. Postavljena sta bila na 8 kolih, dolgih po 8 klafter, in imela najmanj 18 palcev obsega. Izvajalec del je moral uporabiti plohe, deske in žeblice. Dva manjša sta bila postavljena prav tako na kanalu Lera, dolga 3,5 klaftre. Vseh pet mostov je imelo varovalno ograjo. Izklicna cena je bila 77 goldinarjev in 12 krajcarjev. Ponudbo sta oddala Domenico Dongetti in Francesco Mori. Delo je dobil Dongetti, ki je ponudil 73 goldinarjev in 30 krajcarjev. Obvezal se je, da jih bo vzdrževal tri leta. Delo na poglobitvi kanalov, ki je bilo ocenjeno na 456 goldinarjev, je dobil Bortolomio Zamarin, ki je ponudil 429 goldinarjev.¹⁰⁸ Hkrati je Domenico Dongetti opozoril *Kolegij XX za sol*, da je 10. 5. 1811 prevzel vzdr-

¹⁰⁵ 1 beneški korak je meril 1,89 m.

¹⁰⁶ PAK PI 225, t. e. 32, spis 29, datiran 4. 4. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰⁷ PAK PI 225, t. e. 32, spis 35, datiran 25. 4. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹⁰⁸ PAK PI 225, t. e. 32, spis 44, datiran 9. 5. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

ževalna dela na v mostovih za triletno obdobje, do leta 1814. Ker ni bilo novega razpisa, jih je vzdrževal še naprej, zahteval pa je, da se mu delo po poteku pogodbe prizna in plača.¹⁰⁹ Opozorilu se je odzval c.-kr. inženir Benedetto Petronio z opravičilom, ker ni poslal poročila o vzdrževalnih delih od 1. 5. 1814 do 30. 4. 1815. V poročilu, ki ga je napisal po pregledu s predsedniki *Kolegija XX za sol*, je napisal, da so bili v odličnem stanju.¹¹⁰

Ob začetku pridelovalne sezone je moral *Kolegij XX za sol* vsako leto poslati vzorce soli v oceno c.-kr. *Direkciji za soline* v Koper. Skladiščnik je moral pripraviti po tri vzorce bele, polbele (*semibianco*) in črne. Vsak vzorec je moral tehtati po star.¹¹¹ Prav tako je moralo predsedstvo *Kolegija XX za sol* vsak petek poročati o količini soli, ki je bila pridelana v obdobju enega tedna.¹¹²

Poletje 1815 je bilo deževno in pridelava slaba. C.-kr. skladiščnik je v pisnu opozoril lastnike solnih fondov, da soli še niso začeli voziti iz solinarskih hiš v državna skladišča, zato naj jo čim prej pripeljejo v javna skladišča. Predsedstvo *Kolegija XX za sol* pa je odgovorilo, da zaradi slabe sezone lastniki solin čakajo, da pridelajo zadostno količino za napolnitev ladij. Sicer bi bili tudi stroški prevoza višji. Lastniki niso hoteli mešati soli z drugimi, ker so se bali, da bi s tem izgubili kakovost in bili slabše plačani.¹¹³ 12. avgusta je C.-kr. *kameralna blagajna (I. R. Camera aulica)* določila ceno soli na stot; črno so plačali 31 krajcarjev, polbelo 39 krajcarjev, belo pa po 52 krajcarjev.¹¹⁴ Prav zaradi slabe letine so predstavniki C.-kr. *Direkcije za soline* v Kopru vprašali *Kolegij XX za sol*, če so kanali dovolj poglobljeni, da »stare« soline dobijo dovolj sveže morske vode. Še enkrat so poslali pripombe, ki jih je leto poprej pripravil c.-kr. inženir Benedetto Petronio po pregledu meritev gibanja višine morske vode na Leri in Fontanigge. Inženir Petronio je zahteval, da se naredi nov načrt obstoječih solnih fondov in označi tiste na višjem nivoju, ki so že pred gradnjo novih solin imeli težave z oskrbo sveže morske vode. Zahteval je, da se izriše profile kanalov in ugotovi, ali je zaradi gradnje novih solin njihov pretok še zadosten. Zahteval je, da se na osnovi novih analiz uskladi načrt gradnje novih solnih fondov, in da analizo ter načrt podpišejo predsedniki *Kolegija XX za sol* in glavni investitor Venier.¹¹⁵

Morebitne vplive tako obsežnih gradbenih del na pretočnost kanalov je bilo težko oceniti, saj je vsak večji naliv celotnim solinam povzročil veliko škodo. Tako je tudi naliv v noči s 23. na 24. 9. 1815 poškodoval obrambne nasipe v zaledju solin. V poročilu predsedstva *Kolegija XX za sol*, ki so ga 24. 9. poslali c.-kr. *Direkciji za soline* v Koper, so zapisali, da je voda poškodovala nasipe v zaledju predela Lere in Fontanigge v skupni dolžini 487 korakov in da sta blato in voda poškodovala tudi številne solne fonde.¹¹⁶ Predsedstvo *Kolegija XX za sol* je zaradi nastale škode objavilo razglas, v katerem je lastnikom solnih fondov sporočilo, da morajo čim prej sporočiti, kakšno škodo so utrpeli ob zadnji po-

¹⁰⁹ PAK PI 225, t. e. 32, spis 46, datiran 23. 5. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁰ PAK PI 225, t. e. 32, spis 52, datiran 1. 6. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹¹ Solni star je do leta 1724 meril 156 beneških liber (1 libra = 0,478 kg), nato pa 140 liber (66,9 kg).

¹¹² PAK PI 225, t. e. 32, spis 54, datiran 2. 6. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹³ PAK PI 225, t. e. 32, spis 60, datiran 11. 8. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁴ PAK PI 225, t. e. 32, spis 66, datiran 19. 8. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁵ PAK PI 225, t. e. 32, spis 71, datiran 6. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁶ PAK PI 225, t. e. 32, spis 74, datiran 24. 9. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

plavi (*acque montane*). C.-kr. Direkcija za soline iz Kopra je zapisala, da bo zbrane podatke uporabila za načrtovanje potrebnih obnovitvenih del. Tako je 2. 10. 1815 pripravilo razpis za oddajo del.¹¹⁷ O škodi, ki so jo utrpeli leseni mostovi, je poročal tudi mojster Domenico Dongetti. V poročilu je napisal, da je več mostov hudo poškodovanih, škodo pa je ocenil na 150 goldinarjev.¹¹⁸

Predsedstvo Kolegija XX za sol je moralo rešiti tudi spor z grofom Francescom Grisonijem. Ta je na začetku oktobra zadolžil zastopnika Giorgia Appollonija, sina pok. Francesca, da poskrbi za pridobitev dela kavane (*seraglia*) 131. Zaprti del kavane bi mu služil kot *scaldador*.¹¹⁹ Predsedstvo Kolegija XX za sol se je temu uprlo, saj si nihče, niti grof Grisoni, ne more prisvajati dela in zemljišča drugih lastnikov solin. Kavano so plačali, naredili in uporabljali lastniki fondov v njeni bližini.¹²⁰

C.-kr. Direkcija za soline iz Kopra je v Piran poslala zapisnik o oddaji del na nasipih. Izbira ponudnika je potekala 2. oktobra. Komisijo so sestavljali Silvestro Venier, Benedetto Petronio in Nazario Benčič. Dela so bila ocenjena na 1398 goldinarjev. Delo je dobil Angelo Bubba, ki je ponudil najnižjo ceno, in sicer 1000 goldinarjev. C.-kr. Direkcija za soline iz Kopra je tudi sporočila, da je sezona končana in naj lastniki solnih fondov te pripravijo na zimsko mirovanje. Poskrbeti so morali, da so bile vse glavne zapornice zaprte. Vojaki in čuvaji so tudi v zimskem času nadzorovali področje, da bi preprečili krivolov, nedovoljeno ribištvo, krajo lesenih delov (zapornic, desk ...) in morebitno odpiranje glavnih zapornic.¹²¹

Zaradi gradnje novih solin in počasnega odtekanja zaledne vode je tudi Nicolò Davanzo, sin pok. Antonija, v zadnjih poplavah na svojem fondu utrpel veliko škodo. Na C.-kr. Direkcijo za soline iz Kopra je poslal dopis, v katerem je prosil, naj odstranijo njivo ob mostu na Leri (*sotto il Ponte di Lera*). Njiva oz. zemljišče ob kanalu, ki je bilo v lasti Nicolaja Petronia, sina pok. Andrea, je zavirala odtok vode v morje.¹²² C.-kr. Direkcija iz Kopra se je hitro odzvala in naročila c.-kr. inženirju Benedettu Petroniu, da pregleda njivo in oceni, ali jo je treba odstraniti.

Enako je storilo tudi predsedstvo Kolegija XX za sol in naročilo mojstru Angelu Traniju, da oceni vrednost nepremičnine Nicolaja Petronija. Cenilec je njivo s 4 oljkami in trtami ocenil na 26 goldinarjev in 30 krajcarjev. Les odstranjenih oljk je ocenil na 3 goldinarje in 30 krajcarjev; tega bi pustili lastniku. Za poglobitev kanala in odstranitev okoli 120 kubičnih metrov zemlje bi potrebovali še dodatnih 32 goldinarjev. Skupen strošek nakupa z odstranitvijo zemlje je torej znašal 55 goldinarjev.¹²³ Predsedstvo Kolegija XX za sol je zbralo podatke o lastnikih solnih fondov, ki so utrpeli največjo škodo ob poplavi v noči s 23. na 24. september. Lastniki so medtem večino posledic neurja večinoma popravili, stroški popravila pa so znašali od minimalne vsote 50 goldinarjev do 229 goldinarjev. Lastniki so prosili za posojilo, s katerim bi plačali delavce; posojilo naj bi vrnilo s pridelkom soli leta 1816.¹²⁴ Izstopali pa sta prošnji z izredno visokim

¹¹⁷ PAK PI 225, t. e. 32, spis 76, datiran 27. 9. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁸ PAK PI 225, t. e. 32, spis 78, datiran 6. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹¹⁹ Pomožni izparevalni bazen.

¹²⁰ PAK PI 225, t. e. 32, spis 72, datiran 6. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹²¹ PAK PI 225, t. e. 32, spis 80, datiran 6. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹²² PAK PI 225, t. e. 32, spis 82, datiran 9. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹²³ PAK PI 225, t. e. 32, spis 94, datiran 21. 11. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹²⁴ PAK PI 225, t. e. 32, spis 88, datiran 30. 10. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

zneskom, in sicer bratje Fonda, sinovi pok. Nicolaja, so zaprosili za 1000 goldinarjev posojila za obnovo dveh fondov, bratje del Senno, sinovi pok. G. Pietra, pa za 1226 goldinarjev posojila za obnovo 2 solinarskih hiš.¹²⁵

Po odpravi škode, ki ga je povzročilo neurje ponoči 23. septembra, je novo neurje lastnikom solin konec decembra 1815 povzročilo še večjo škodo. Ponovno je poškodovale varovalne nasipe, poplavne vode pa so poškodovale tudi večino fondov. Angelo Bubba je na pobudo *Kolegija XX za sol* pregledal stanje, napisal poročilo in pripravil predračun za popravilo nasipov na predelu Lera in Fontanigge. Samo za nujna dela na nasipih je bilo treba zagotoviti 2098 goldinarjev in 11 krajcarjev.¹²⁶ Sam *Kolegij XX za sol* pa zaradi nerednega plačila soli in pretekle škode ni imel sredstev v rezervi. Čeprav so lastniki solin v letu 1815 dobili poplačilo za del soli, oddane leta 1813, 1814 in 1815, za kar je *Kolegij XX za sol* dobil 14.192 goldinarjev in 32 krajcarjev, je denar porabil za popravilo škode na solinah in stalna vzdrževalna dela.¹²⁷ Višji uradi v Trstu in Kopru so se zavedali težkega položaja, kljub temu pa so vzpodbujali lastnike solin in solinarje, da že v drugi polovici februarja začnejo dela tudi na solnih fondih. Poudarili so, da je zaradi škode, ki so jo povzročile poplavne vode, treba začeti dela prej, da bi bili fondi pripravljeni na sezono.¹²⁸

Ker tudi lastniki solnih fondov niso imeli več denarja za plačilo delavcev in solinarjev, so prosili za posojilo.

Po dveh hudih poplavih, ki sta povzročili veliko škodo, in slabših letinah so bili lastniki in solinarji v težkem gospodarskem položaju. Primanjkovalo je sredstev za osnovna živila. Zaradi negotovega političnega in gospodarskega položaja je bila zmeda še večja. Višji cesarsko-kraljevi uradniki so skušali lastnikom solin in solinarjem pomagati, vendar so povzročili še večje nezadovoljstvo. Tako naj bi tudi cesarski dvor prepoznal škodo v solinah in naj bi sprejel sklep, da bo lastnikom za vsak kavedin zagotovil 6 goldinarjev subvencije.¹²⁹

Predstavniki *c.-kr. Direkcije za soline* v Kopru so se takoj odzvali, saj je bila obljubljena vsota zelo visoka. V Piran so poslali sporočilo, da je bil dopis št. 50, datiran 11. marca 1816, slabo

100.

Numero Progressivo	Cognome e Nome di Proprietarij	Valore di Sali			Deduzione di Settimo			Pagamento di Starsi		
		Piromani	Hiu	Pluri	Piromani			Piromani	Hiu	Pluri
1	Amoroso Gio Pietro	19	22	1	1	22	3	18	19	2
2	Arcutini Giovanni	179	38	2	12	34	2	167	04	.
3	Barbojo Giuseppe x	1172	58	1	82	06	e	1090	51	3
4	Bruni Domenico e Fratelli x	106	29	1	7	27	1	99	02	.
5	Bianchi Margarita x	82	24	.	5	46	.	76	38	.
6	Bonifacio Aldigarda x	105	28	1	7	25	.	98	05	1
7	Bianchi Alessandro x	350	48	3	24	33	2	326	15	1
8	Bonifacio Giovanni e Dom. x	158	34	.	32	06	.	126	28	.
9	Bartolo Nicolo e Fratello Filippi x	80	21	1	5	37	2	74	43	3
10	Bartolo Loris e Loris x	54	17	1	3	48	.	50	29	1
11	Bonifacio Nicolo e Giovanni	9	45	2	.	40	3	9	02	3
12	Battafolli Antonio e Dom. x	39	48	.	2	47	1	37	.	3
13	Boratti Maria ed Elisabetta x	18	25	2	1	17	1	17	08	1
14	Borri Antonio e Nicolo x	305	11	2	21	13	2	284	58	.
15	Borri Amerigo e Loris	478	02	2	33	27	3	444	34	3
16	Borbato Giovanni e Mattio	192	35	3	13	29	.	179	06	3
17	Borri Nicolo e Tito e Giovanni x	369	12	1	25	25	2	337	46	3
18	Borri Giovanni e Giovanni x	102	41	1	7	11	1	95	30	.
19	Borri Amerigo e Dom. x	24	44	2	1	44	.	23	.	2

Plačilo soli posameznim lastnikom piranskih solin leta 1815 (SI PAK PI 225, t. e. 32, spis št. 100, Stato de Pagamenti da verificarsi alli Proprietarij delle saline di Pirano a saldo de Sali dell'Anno 1815).

¹²⁵ PAK PI 225, t. e. 32, spisa 90 in 92, datirana 2. 11. 1815, Atti della Presidenza del Collegio dei XX di Pirano, segnati entro l'anno 1815.

¹²⁶ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 1, datiran 28. 12. 1815.

¹²⁷ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 10, datiran 31. 12. 1815.

¹²⁸ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 22, datiran 21. 2. 1816.

¹²⁹ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 50, datiran 11. 3. 1816.

Tabela 1: Ime in priimek prosilcev za posojilo (SI PAK PI 225, t. e. 33)

	Priimek	Ime	Zaprošena vsota (v goldinarjih: krajcarjih)	Odobrena vsota (v goldinarjih)	Št. kave- dinov
1	Dongetti	Domenico	57 : 8		12
2	Bruni	Rocco in Faustina	300		
3	Fragiacomo	Alberto, sin pok. Domenica	200		
4	Brazzafolli	Margherita vdova Antonia	200		
5	Petronio	Cristoforo, sin pok. Zuanneja	200		
6	Davanzo	Nicolò, sin pok. Antonia	200		
7	Davanzo	Maria in Giovanna, hčerki pok. Pietra	200		
8	Furegon	Bernardino in Pietro	200	100	
9	Petronio	Gio. Pietro, sin pok. Pietra	50	40	
10	Petronio	Pietro, Antonio, Giovanni Pietro, Zorzi		330	
11	Fonda	Nicolò, sin pok. Tommasa			
12	Schiavuzzi	Bernardino	600	250	
13	Dapretto	Giovanni, sin pok. Giovannija	300	20	
14	Pierobon	Giovanni, sin pok. Cristofora	300	20	
15	Kapitelj sv. Jurija		100	zavrjneno	24
16	Petronio	Matteo, sin pok. Rocca	200		
17	Bianchi	brata	200		
18	Bonifacio	Zuanne, sin pok. Domenica	300		
19	Varin	Margerita	50	zavrjneno	
20	Trani	Pietro	60		
21	Fonda	Brata, sinova pok. Zuanneja	30	zavrjneno	
22	Giraldi	Antonio, sin pok. Francesca	50	30	6
23	Giraldi	Simon, sin pok. Francesca	120		10
24	Venier	Cristoforo	1000	zavrjneno	40
25	Bonifacio	Aldigarda, vdova pok. Benetta	255		16
26	Lugnan	Francesco, sin pok. Bortola	90	50	12
27	Furian	Elene, vdova pok. Almerica	200	70	20
28	Tamaro	Alessandro, sin pok. Zuanneja	100	20	12
29	Fornasaro	Bartolomeo, sin pok. Pasqualina	100	50	8
30	Dolce	Domenico, sin pok. Zuanneja	40		7
31	Dolce	Antonio, sin pok. Zuanneja	60		9
32	Fonda	Zuanne, sin pok. Zuanneja	50		8
33	Veronese	Domenico, sin pok. Zuanneja	80		14
34	Viezzoli	Lorenzo, sin Zuanneja	20		3
35	Amoroso	Gio. Pietro, sin pok. Bortolomia	30		6
36	Borsatti	Maria in Elisabetta	60		11
37	Davanzo	Pietro, sin pok. Pietra	50		9
38	Davanzo	Benedetto, sin pok. Antonia	60		10
39	Fonda	Antonio, sin Gio. Pietra	20		3,5
40	Fragiacomo	Almerico, sin pok. Lorenza	50		9
41	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Lorenza	50		9
42	Giraldi	Domenico, sin pok. Francesca	50		10
43	Maraspin	Antonio, sin pok. Antonia	30		6
44	Petronio	Pietro	20		4
45	Pagliari	Antonio, sin pok. Nicolaja	60		11
46	Potocco	Domenico, sin pok. Francesca	50		10
47	Parenzan	Lucia, vdova pok. Nicolaja	30		6
48	Rosso	Gio. Pietro, sin pok. Zorzija	50		10
49	Rossignol	Grazia, vdova pok. Domenica	70		13
50	Stepan	Tommaso, sin pok. Mattea	20		4
51	Tamaro	Zorzi, sin pok. Pietra	20		4,5

	Priimek	Ime	Zaprošena vsota (v goldinarjih: krajcarjih)	Odobrena vsota (v goldinarjih)	Št. kave- dinov
52	Colombani	Cattarina, vdova pok. Fabrisa	500	zavrjneno	
53	Venier	Margherita poročena Bianchi	100	zavrjneno	
54	Venier	Agostino	100	50	
55	Pierobon	Andrea, sin pok. Cristofora	190	60	
56	Rosso	Zorzi, sin pok. Nicoloja	200	60	
57	Fornasaro	Pasqualin	76	30	
58	Dongetti	Maria in Antonio, zakonca	150	50	
59	Fornasaro	Francesco, sin pok. Bortola	150		
60	Minio	Maria in Nicolò, zakonca	100	50	
61	Vascotto	Domenico	150	50	
62	Tamaro	Lorenzo, sin pok. Alessandra	40		
63	Corsi	Antonio p. Nicolò	200	50	
64	Ruzzier	Nicolò in Domenico, sinova pok. Andreja	100	20	
65	Tamaro	Bortolomio, sin pok. Mattia	100		
66	Davanzo	Pietro, sin pok. Antonia	70	20	
67	Corsi	Nicolò, sin pok. Zuanneja	200	100	49
68	Ruzzier	Gio. Maria in Zuanne	100	100	16
69	Petronio	Bortolo, sin pok. Pietra	200	100	
70	Barbojo	Giuseppe, sin pok. Cristofora	1000	500	
71	Petronio	Giorgio, sin pok. Marca	60	40	
72	Minio	Maria in Nicolò, zakonca	50		
73	Dapretto	Simon in Bortolomeo		380	6 novih kavedinov

razumljen. Do posojil so bili upravičeni le tisti, ki so imeli poškodovane solne fonde.¹³⁰

Obnovitvena dela na nasipih so potekala istočasno kot priprava solnih fondov na pridelovalno sezono, zato je prihajalo tudi do nenamernega povzročanja zalitja solnih fondov. Eden izmed primerov je bil tudi primer Catherine Colombani, sicer vdove Fabrisa, ki se je pritožila zoper sosede Giuseppeja Barboja, Alessandra del Sena, kanonika Luiggija Predanzanija in Cristofora Pierobona. Ti so pri odpravi škode na njihovih fondih spustili deževnico v njen fond in ji pri tem povzročili škodo. Komisija *Kolegija XX za sol* je 22. aprila pregledala stanje in sosedom naročila, naj nasip hitro popravijo in odpravijo škodo, ki so jo povzročili.¹³¹

Sredi aprila je *c.-kr. Direkcija za soline* predstavnike piranske občine in predsedstvo *Kolegija XX za sol* obvestila, da bo cesar obiskal Sečoveljske soline, zato je treba obnoviti in urediti glavne nasipe. Uredili naj bi pohodno površino in odstranili morebitne prepreke.¹³² *C.-kr. Direkcija* je tudi takoj objavila razpis za ureditvena dela in izbralo izvajalca. Teden dni kasneje so njegovi predstavniki prišli na pregled Sečoveljskih solin.¹³³ Mojster Angelo Bubba je po naročilu *Kolegija XX za sol* izdelal splav, s katerim so lahko pluli po vseh kanalih. Komisija je lahko tako pregledala stanje vseh nasipov in kanalov v solinah. Ker pa je *Kolegij XX za sol* brez razpisa in posvetovanj dal izdelati splav, je *c.-kr. Direkcija za soline* nasprotovala izplačilu. Poudarila je, da bi morali razpisati pogoje gradnje

¹³⁰ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 60, datiran 23. 3. 1816.

¹³¹ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 75, datiran 1. 4. 1816.

¹³² SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 81, datiran 19. 4. 1816.

¹³³ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 91, datiran 29. 4. 1816.

Tabela 2: Lastniki novih solin leta 1816 (SI PAK PI 225, t. e. 52, Catastico de Proprietari de Saline e Salineri del vecchio e nuovo Stabilimento delle Saline dell'anno 1816)

	Priimek	Ime	Št. kavedinov	Lera	Fontanigge
1	Venier	Cristoforo, sin pok. Filippa	200	142	58
2	Pajaro	Giorgio, sin Domenica	125	32	93
3	Grisoni	Francesco	79	26	53
4	Damiani	Zuanne	89		89
5	Amoroso	Andrea	30		30
6	Apollonio	Giorgio sin Francesca	43		43
7	Ruzzier	Zuanne, sin pok. Bortola	44	44	
8	Tamaro	Francesco, sin pok. Marca	50		50
9	Trani	Nicolò, sin pok. Lorenza	42		42
10	Lugnan	Andrea, sin pok. Francesca	41	41	
11	Chierego	Pietro, sin pok. Bonifazia	46,5	46,5	
12	Castro	G. Battista, sin pok. G. Pietra	39		39
13	Fragiacomo	Antonio, sin pok. Zuanneja	31		31
14	Arzentin	Zuanne, sin pok. Pietra	30	30	
15	Trani	Angelo, sin pok. Lorenza	30	30	
16	Petronio	Odorico, sin pok. Bortola	28		28
17	Giraldi	Francesco, sin pok. Zuanneja	28	28	
18	Ruzzier	Odorico, sin pok. Zuanneja	26		26
19	Apollonio	Rocco, sin Nicolaja	26		26
20	Rastelli	Vito, sin pok. G. Antonia	26		26
21	Giassi	Francesco, sin pok. Bortola	26		26
22	Zamarin	Odorico, sin pok. Zuanneja	25		25
23	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Giacoma	25		25
24	Giraldi	Simon, sin pok. Francesca	25	25	
25	Rigutti	Simon	23		23
26	Fornasaro	Bortolo, sin Antonija	23		23
27	Fornasaro	Pasqualin, sin Antonija	22		22
28	Corsi	Nicolò, sin pok. Zuanneja	22		22
29	Ruzzier	Nicolò, sin pok. Andrea	22		22
30	Baselli	G. Maria, sin pok. Domenica	22		22
31	Marini	G. Battista	22		22
32	Petronio	Francesco, sin pok. Zuanneja	21	21	
33	Tamaro	Alessandro, sin pok. Zuanneja	19	19	
34	Giraldi	Francesco, sin pok. Francesca	18	18	
35	Petronio	Bonifacio, sin pok. Zorzia	18		18
35	Giraldi	Bortolo, sin pok. Zuanneja	17	17	
36	Trani	Pietro, sin Antonia	15	15	
37	Ruzzier	G. Maria, sin pok. Bortola	14	14	
38	Tamaro	Bortolo, sin pok. Marca	14		14
39	Pagliaro	Lorenzo, sin pok. Domenica	12	12	
40	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Lorenza	11		11
41	Pitacco	Nicolò, sin pok. Zorzia	11		11
42	Petronio	Pietro, sin Domenica	10,5	10,5	
SKUPAJ			1491	571	920

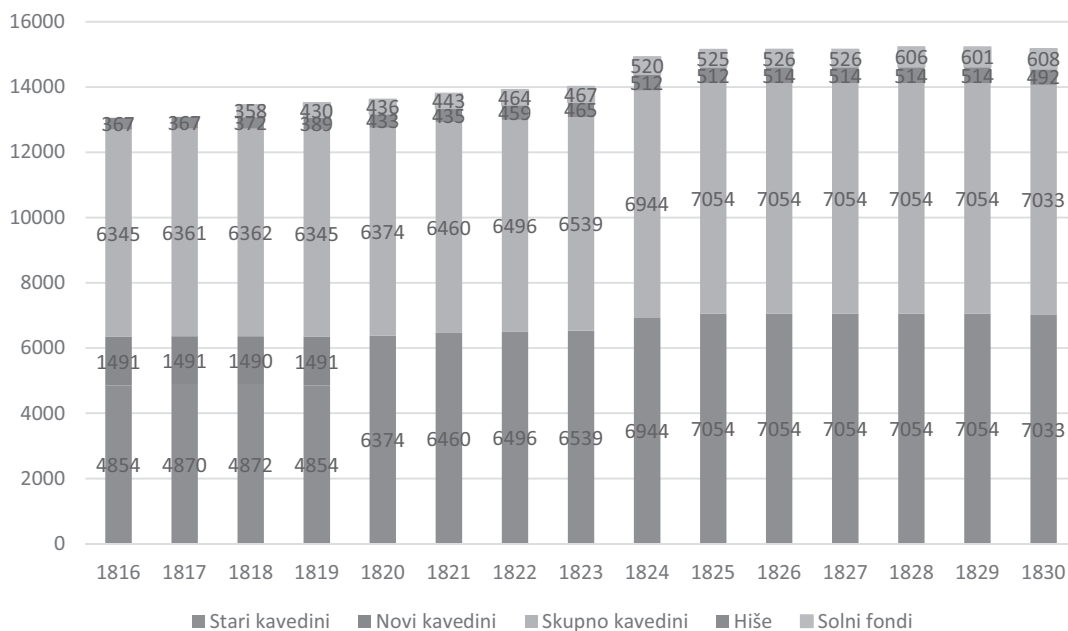
in dobiti potrdilo luške kapitanije. Še prej pa bi se morali posvetovati s kapitanijo, saj so bili tudi njeni čolni primerni za plutje v plitkih vodah. Po njegovem mnenju je bila izgradnja splava nepotrebna.¹³⁴ Po enomesečnem dogovarjanju

¹³⁴ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 97, datiran 10. 5. 1816.

Tabela 3: Število solnih kavedinov, fondov in hiš od leta 1816 do 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 52 in 91)

Leto	Stari kavedini	Novi kavedini	Skupno kavedini	Hiše	Solni fond
1816	4854	1491	6345	367	
1817	4870	1491	6361	367	
1818	4872	1490	6362	372	358
1819	4854	1491	6345	389	430
1820	6374		6374	433	436
1821	6460		6460	435	443
1822	6496		6496	459	464
1823	6539		6539	465	467
1824	6944		6944	512	520
1825	7054		7054	512	525
1826	7054		7054	514	526
1827	7054		7054	514	526
1828	7054		7054	514	606
1829	7054		7054	514	601
1830	7033		7033	492	608

Graf 1: Število solnih kavedinov, fondov in hiš od leta 1816 do 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 52 in 91)

je Angelo Bubba le dobil plačilo za izdelavo splava, priznali so mu stroške v višini 187 goldinarjev in 13 krajcarjev.¹³⁵

Zaradi deževnega vremena tudi pridelovalna sezona 1816 ni bila dobra. V piranskih solinah so pridelali le 6060 modijev soli, v Kopru 566 modijev in Miljah 19 modijev (skupno 6645 modijev). Vrednost soli, pridelane v piranskih solinah, je bila 22.750 goldinarjev, v koprskih 2150 goldinarjev in Miljah 100 goldinarjev.¹³⁶

Glede na poročila čuvajev, vojakov in nadzornikov, ki so urejali pridelavo in prevoz soli, so bili tako samo življenje in odnosi med solinarji in lastniki solin zelo zapleteni. Čeprav bi morali vsi prispevati k varnosti, so mnogi tudi name-

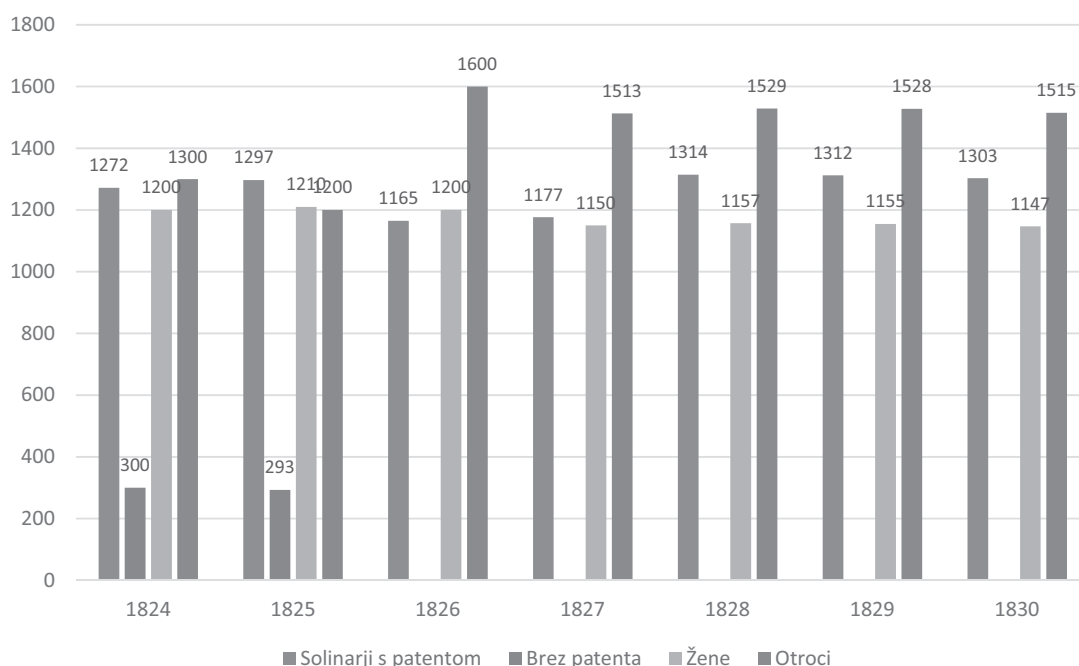
¹³⁵ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 116, datiran 6. 6. 1816.

¹³⁶ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 163, datiran 8. 9. 1816.

Tabela 4: Število oseb, ki so delale v solinah od leta 1824 do 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 52 in 91)

Leto	Solinarji s patentom	Brez patenta	Žene	Otroci	Skupaj
1824	1272	300	1200	1300	4072
1825	1297	293	1210	1200	4000
1826	1165		1200	1600	3965
1827	1177		1150	1513	3840
1828	1314		1157	1529	4203
1829	1312		1155	1528	4196
1830	1303		1147	1515	4174

Graf 2: Število oseb, ki so delale v solinah od leta 1824 do 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 52 in 91)

noma povzročali škodo. Zunanje nasipe so nižali in si na ta način pridobili obdelovalno zemljo. Nižali pa so tudi notranje nasipe. Višji inšpektor oboroženih paznikov Della Riva je opozoril, da so nekateri solinarji zaradi lažjega prenosa soli iz hiš na ladje znižali nasipe. To je bilo kaznivo dejanje, solinarji so bili kaznovani s 4 goldinarji globe. Povsem razumljivo je bilo, da so morali nasip vrniti v prvotno stanje.¹³⁷

Veliko je bilo sporov tudi med različnimi lastniki solnih fondov, predvsem tam, kjer je imelo več lastnikov v lasti isti fond. Tak je primer bratov Fonda, sinov pok. Nikolaja in bratov Corsi, sinov pok. Zuanneja, ki so imeli že dalj časa v skupni lasti fond. Čeprav je med družinama vladala sloga, je vseeno prišlo do nesoglasja zaradi popravila glavnega nasipa. Člani družine Corsi so svoj del popravili, niso pa hoteli popraviti še dela, ki bi ga morala popraviti družina Fonda.

¹³⁷ SI PAK PI 225, t. e. 33, spis 161. Na primer, 7. 9. 1816 je inšpektor prijavil in oglobil solinarico Margherito Benedetti, Bortolomia Petronia pok. Pietra, Lorenza Fragiacomina pok. Zuanneja, Indrigo Petronia pok. Borolomea (lastnik in solinar), Cristofora Indrigo pok. Indrigo, Zampiera Dapretta pok. Zuanneja, Zorzi Petronia pok. Pietra, Almeriga Fondo pok. Almeriga, Pietra Fornasara pok. Zuanneja in Domenica Amantina.

Tabela 5: Infrastrukturni objekti v solinah leta 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 91)

Predel	Fondi	Hiše	Kavedini	Kanali	Kavane	Zapore	Mostovi	Zapornice
Fontanigge	301	237	3612	3	17	5	29	16
Lera	258	203	2840	3	12	1	22	11
Fazan	38	35	396	3	2	3	8	6
Strunjan	18	17	185	2	2	2	7	4
SKUPAJ	608	492	7033	11	33	11	66	37

Graf 3: Infrastrukturni objekti v solinah leta 1830 (SI PAK PI 225, t. e. 91)

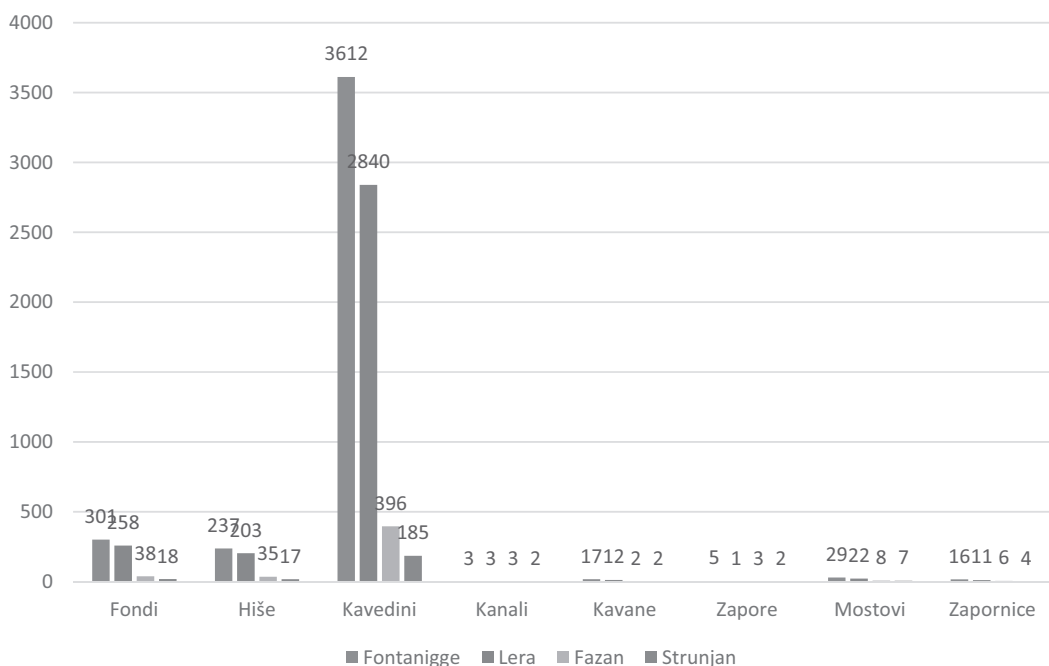

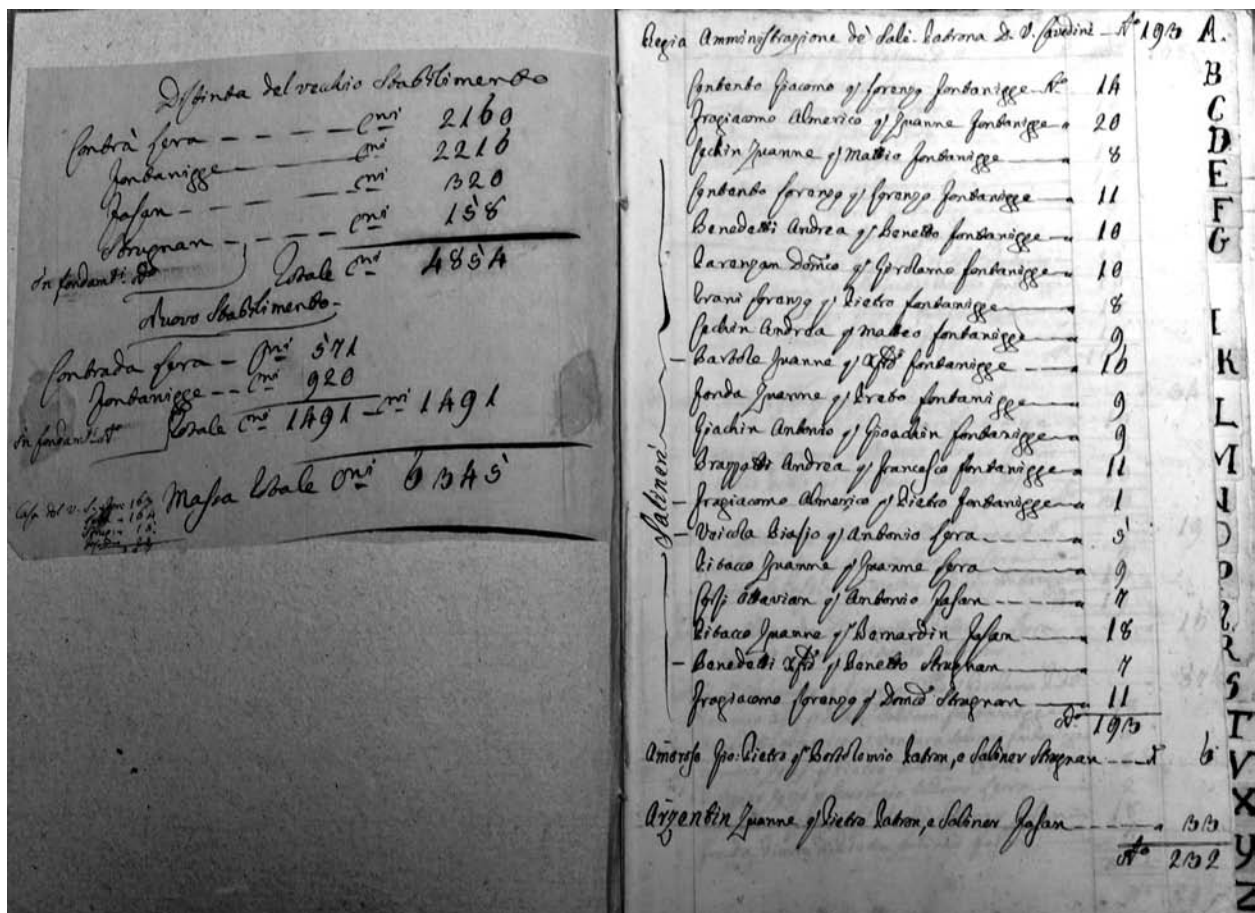
Tabela 6: Število lastnikov solnih fondov in kavedinov v piranskih solinah leta 1816 (SI PAK PI 225, t. e. 52, Catastico de Proprietari de Saline e Salineri del vecchio e nuovo Stabilimento delle Saline dell'anno 1816)

Zp. št.	Priimek	Ime	Št. kavedinov	Št. fonda
1	AM.R.d.Sali		193	19
2	Amoroso	G. Pietro, sin pok. Bortolomia	6	1
3	Arzentin	Zuane, sin pok. Pietra	33	1
4	Barbojo	Giuseppe, sin pok. Cristofora	168	11
5	Bartole	Pietro, sin pok. Filippa	18	1
6	Bianchi	Alessandro, sin pok. Girolama	57,5	6
7	Bianchi	Margarita, vdova pok. G. Battista	19	2
8	Bonifazio	Aldingarda, vdova pok. Benetta	16	1
9	Bonifazio	Zuane, sin pok. Domenica	106	6
10	Bonifazio	Nicolò, sin pok. Zuanneja	2	1
11	Borsatti	Maria in sestra	11	1
12	Brazzafolli	Margarita, vdova pok. Antonia	7	1
13	Bruni	Agostino, sin pok. Domenica	10	1
14	Bruni	Domenico, sin pok. Agostina	34	3
15	Bruni	Rocco in žena Faustina	59,5	6
16	Kapitelj sv. Jurija		24	2
17	Chierego	Pietro, sin pok. Bonifazia	57	5
18	Colombani	Luigi, sin pok. Lorenza	16	1

Zp. št.	Priimek	Ime	Št. kavedinov	Št. fonda
19	Colombani	Bortolo, sin pok. Antonia	30	2
20	Corbato	Zuane, sin pok. Mattea	20,5	3
21	Corsi	Accorsio, sin pok. Filippa	6	1
22	Corsi	Almerico, sin pok. Domenica	4	1
23	Corsi	Almerico, sin pok. Zorzia	54	4
24	Corsi	Antonio, sin pok. Nicoloja	35	3
25	Corsi	Nicolò, sin pok. Zuanneja	49	4
26	Corsi	Zuane, sin pok. Zuanneja	24	2
27	Corva	Nicolò, sin pok. Nicoloja	50	3
28	Dapreto	Bartolomia, sin pok. Francesca	6	1
29	Dapreto	Simon, sin pok. Giacoma	16	2
30	Dapreto	Zuane, sin pok. Zuanneja	44	7
31	Davanzo	Benetto, sin pok. Antonia	10	1
32	Davanzo	Nicolò, sin pok. Antonia	18	2
33	Davanzo	Pietro, sin pok. Antonia	9,5	1
34	Davanzo	Pietro, sin pok. Pietra	9	1
35	Davanzo	Zuanna, sin pok. Pietra	5	1
36	Declencich	Antonio, sin pok. Nicoloja	21	2
37	Dolce	Antonio, sin pok. Zuanneja	9	1
38	Dolce	Domenico, sin pok. Zuanneja	7	1
39	Dongetti	Maria, rojena Pierobon	27	3
40	Fabris	Cattarina, vdova pok. Marc'Antonia	84	6
41	Fabris	Giuseppe, sin pok. Marc'Antonia	42	2
42	Facia	Giorgio	12	1
43	Fonda	Antonio, sin pok. G. Pietra	3,5	1
44	Fonda	G. Pietro, sin pok. Nicoloja	199	14
45	Fonda	Giorgio in Francesca	31	3
46	Fonda	Nicolò, sin pok. Tommasa	12	1
47	Fonda	Zuane, sin pok. Andrea	19,5	2
48	Fonda	Zuane, sin pok. Zuanneja	8	1
49	Fonda	Antonio, sin pok. Zuanneja	9	1
50	Fornasaro	Antonio, sin pok. Pasqualina	13	1
51	Fornasaro	Bortola, vdova pok. Fonda	9	1
52	Fornasaro	Bortolo, sin pok. Pasqualina	8	1
53	Fornasaro	Leonardo, sin pok. Bortola	8	1
54	Fornasaro	Francesco, sin pok. Bortola	14	1
55	Fornasaro	Francesco, sin pok. Leonarda	6	1
56	Fornasaro	Girolamo, sin pok. Bortola	14	1
57	Fragiacomo	Alberto, sin pok. Domenica	7	1
58	Fragiacomo	Almerico, sin pok. Lorenza	9	1
59	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Lorenza	9	1
60	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Zuanneja	18	1
61	Fragiacomo	Domenico, sin pok. Giacoma	53	4
62	Fragiacomo	Giacomo, sin Lorenza	6	1
63	Fragiacomo	Zuane, sin pok. Domenica	20	1
64	Fragiacomo	Zuane, sin pok. Lorenza	48	1
65	Franceschi	Antonia, rojena Bruni	10	1
66	Franceschi	Marc'Antonio, sin pok. Alvisea	12	1
67	Furegon	Pietro, sin pok. Almerica	51	4
68	Furian	Elena, vdova pok. Almerica	20	2
69	Gabrieli	Lodovico, sin Pietra	82	3
70	Giraldi	Antonio, sin pok. Francesca	6	1
71	Giraldi	Domenico, sin pok. Francesca	13	1
72	Giraldi	Francesco, sin pok. Nicoloja	39	4
73	Giraldi	Francesco, sin pok. Zuanneja	13	2

Zp. št.	Priimek	Ime	Št. kavedinov	Št. fonda
74	Giraldi	Simon, sin pok. Francesca	10	1
75	Grisoni	Francesco, sin pok. Santa	480	27
76	Indrigo	Aldegarda, vdova pok. Zorzija	18	2
77	Lenzi	Felice, sin pok. Girolama	73	7
78	Mansioneria Testa - Predanzan		62,5	6
79	Maraspin	Antonio, sin pok. Antonia	6	1
80	Marchesini	Pietro, sin pok. Giuseppea	21	2
81	Minio	Nicolò, sin Giovannia	21	2
82	Padovan	Zuane di Lorenzo, najemnik Corsija	35	2
83	Pagliari	Antonio, sin pok. Nicoloja	11	1
84	Pagliari	Domenico, sin pok. Simona	11	2
85	Pagliari	Grazia, vdova pok. Domenica	13	2
86	Pagliari	Nicolò, sin pok. Cristofora	14	1
87	Parenzan	Antonio, sin Nicoloja	12	1
88	Parenzan	Zoia, vdova pok. Nicoloja	6	1
89	Petronio	Antonio, sin Bortola	10	1
90	Petronio	Antonio, sin pok. Marca	15	1
91	Petronio	Bortolomio, sin pok. Pietra	51	3
92	Petronio	Brunetta, vdova pok. Pietra	35	3
93	Petronio	Cristoforo, sin pok. Zuanneja	4	1
94	Petronio	Domenico, sin pok. Zorzia	34	4
95	Petronio	Francesco, sin pok. Zorzia	14	1
96	Petronio	G. Pietro, sin pok. Marca	26,5	2
97	Petronio	Matteo, sin pok. Rocca	26	2
98	Petronio	Nicolò, sin pok. Domenica	7	1
99	Petronio	Pietro, sin pok. Cristofora	4	1
100	Petronio	Pietro, sin pok. G. Pietra	12	1
101	Petronio	Pietro, sin pok. Marca	28	2
102	Petronio	Pietro, sin pok. Marca	59	5
103	Petronio	Zorzi, sin pok. Marca	17	1
104	Pierobon	Andrea, sin pok. Cristofora	28	2
105	Pierobon	Cristoforo, sin pok. Pietra	100	10
106	Pierobon	Zuanna, vdova pok. Pietra	74	6
107	Pierobon	Zuane, sin pok. Cristofora	26	3
108	Potocco	Domenico, sin pok. Francesca	10	1
109	Predonzan	Luigi, sin Nicoloja	44,5	6
110	Predonzan	Nicolò, sin pok. Alvisea	35	4
111	Predonzan	Nicolò, sin pok. Nicoloja	12	1
112	Rastelli	Vito, sin pok. G. Antonia	40	4
113	Ravalico	Marco, sin pok. Nicoloja	3	1
114	Ravasini	Gianmarco, sin pok. G. Maria	10	1
115	Rosso	Domenico, sin pok. Zuanneja	11	1
116	Rosso	Zorzi, sin pok. Nicoloja	28	2
117	Rota	Agnese, vdova pok. Stefana	5	1
118	Ruzzier	G. Maria, sin pok. Bortola	8	1
119	Ruzzier	Girolamo, sin pok. Cristofora	15	2
120	Ruzzier	Nicolò, sin pok. Andrea	8	1
121	Ruzzier	Odorico, sin pok. Cristofora	7	1
122	Ruzzier	Simon, sin pok. Domenica	9	1
123	Ruzzier	Zuane, sin pok. Bortola	8	1
124	Schiavuzzi	Bernardino, sin pok. Giacoma	102	7
125	Senno	Alessandro, sin pok. G. Pietra	98	9
126	Senno	G. Maria, sin pok. G. Pietra	157	11
127	Stepan	Tommaso, sin pok. Mattia	4	1
128	Tamborlin	Marco, sin pok. Nicoloja	20	2

Zp. št.	Priimek	Ime	Št. kavedinov	Št. fonda
129	Tammaro	Alessandro, sin pok. Zuanneja	32	3
130	Tammaro	Bortolo, sin pok. Marca	7	1
131	Tammaro	Lorenzo, sin pok. Alessandra	8	1
132	Tammaro	Zorzi, sin pok. Pietra	4,5	1
133	Tammaro	Zuanna, hčerka pok. Nicolaja, vdova pok. Bonaventure Ruzzier	10	1
134	Tammaro	Zuanne, sin pok. Marca	14	1
135	Tomaz	Giacomo, sin pok. Francesca	112	8
136	Trani	Pietro, sin Antonia	31	3
137	Valmarana	Leonardo	1	1
138	Varin	Margarita, vdova pok. Bortola	20	2
139	Vatta	Simon, sin pok. Bonifazia	79	6
140	Venier	Agostino, sin pok. Bortola	16	1
141	Venier	Antonio, sin pok. Bortola	8	1
142	Venier	Cristoforo, sin pok. Francesca	82	5
143	Venier	Zorzi, sin pok. Zorzia	117	10
144	Veronese	Antonio, sin pok. Zuanneja	6,5	1
145	Veronese	Domenico, sin pok. Zuanneja	14	1
146	Veronese	Maria in Cattarina	10	1
147	Viezzoli	Lorenzo di Zuanne	3	1
148	Zamarin	Odorico, sin pok. Zuanneja	81,5	6
SKUPAJ			4854	406

Uvodni del katastra s podatki o starih in novih lastnikih piranskih solin leta 1816 (SI PAK PI 225, t. e. 52, Catastico de Proprietari de Saline e Salineri del vecchio e nuovo Stabilimento delle Saline dell'anno 1816).

Ker je med tem neurje porušilo nasip, je poplavelo tudi sosednje fonde, zato je predsedstvo *Kolegija XX za sol* ukazalo družini Corsi, naj popravi poškodovani nasip, članom družine Fonda pa naložilo plačilo polovice stroškov.¹³⁸

Predsedstvo *Kolegija XX za sol* je celo jesen 1816 opozarjalo lastnike solin in solinarje, naj obnavljajo stare in na novo postavljene nasipe. Predvsem na novo postavljeni nasipi niso bili dobro utrjeni in jih je vsako manjše neurje poškodovalo. Potrebno je bilo večletno utrjevanje in postavitev kamnitega zidu, da je lahko nasip kljuboval sili valov. Obdobje gradnje novih solnih fondov je bilo zelo težavno, saj so pogosta neurja porušila večmesečno delo delavcev in solinarjev. Šele po letu 1825, ko so bili zunanji nasipi dobro utrjeni in obzidani, se je stanje normaliziralo.

Leta 1816 je v vseh piranskih solinah delovalo 4854 solnih kavedinov, ki so bili v lasti 148 pravnih in fizičnih oseb. Lastniki so imeli kavedine na različnih fondih zaradi kupoprodaj, dedovanja in dotalnih pogodb. Fond z 28 kavedini je imel lahko tudi po tri ali štiri lastnike. Ker do leta 1824 uradniki niso zabeležili podatkov o številu solinarjev in članov njihovih družin, ki so delali na solnem fondu, je težko določiti število delavcev na posameznem fondu. Takšni podatki so zabeleženi od leta 1824 dalje. Praviloma so navedeni podatki o solinarjih s patentom, solinarjih brez le-tega, otrocih do osmega leta starosti in število žensk in deklet, ki so delale na solnih fondih. Če je imel solni fond več lastnikov, je solinarja postavil lastnik, ki je imel največje število kavedinov.

SKLEP

Po ukinitvi Ilirskih provinc in ponovni vzpostavitvi avstrijske oblasti je država intenzivno nadaljevala s širjenjem novih solnih površin in gradnjo novih solnih fondov. Že leta 1825 je število kavedinov naraslo na 7054, leta 1830 pa se je število ustalilo pri 7033; takšno število je nato ostalo do odkupa solnih fondov in prenove predela Lera pred začetkom prve svetovne vojne.¹³⁹ Občina Piran je po prihodu pod avstrijsko oblast izgubila izključno pravico podeljevanja pravice do gradnje solin, ki jo je imela skozi celotno obdobje beneške nadoblasti; zaradi tega piranski meščani niso imeli več privilegirane položaja, ki so ga imeli do tedaj. Pojavljati so se začeli novi lastniki, ki niso bili več doma iz Pirana (npr. Francesco Grisoni), ki je v 30. letih 19. stoletja postal največji lastnik piranskih solin s 576 solnimi kavedini (večino jih je imel v Fontaniggah, na Leri in v Strunjanu).

Ker so nove solne površine naredili v plitvem morju, je bilo treba te površine zaščititi z močnimi morskimi nasipi. Ob neugodnih vremenskih razmerah so bili nasipi zaradi visokega plimovanja in valovanja zelo nestabilni, dokler jih niso z obeh strani (morske in notranje) obzidali in zaščitili s kamnitim zidom. Ob vsakem večjem neurju so poplavne vode poškodovale nasipe, solinarji pa so imeli veliko škode in dodatnega dela pri utrjevanju nasipov in čiščenju izparevalnih in kristalizacijskih bazenov. Razmere so se izboljšale šele po letu 1830, ko so uspeli dodatno utrditi zunanje morske nasipe. Žal gradnja novih solnih kavedinov lastnikom ni prinesla pričakovanih gospodarskih učinkov in zasluga, saj je država zaradi prevelike pridelave soli to omejila in uvedla ponovno monopolne količine pridelane soli.

¹³⁸ SI PAK PI 225, t. e. 33, št. 178, datirano 15. 12. 1816.

¹³⁹ Več o razlogih za modernizacijo piranskih solin, državnem odkupu solin in spremembi tehnološkega postopka pridobivanja soli na Leri glej v Bonin: Sečoveljske soline – predel Lera v začetku 20. stoletja [diplomsko delo], Koper 2009.

ARHIVSKI VIRI

SI PAK PI – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran

- ◊ SI PAK PI 225, Solni konzorcij Piran s predhodniki, t. e. 1, 31, 32, 33, 52, 91.

LITERATURA

Bennussi, Bernardo: Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre provincie. V: *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, anno XL*, fascicolo 1. Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana & figli, 1928, str. 227–336.

Bonin, Flavio: Proizvodnja soli v Piranskih solinah od 16. do druge polovice 18. stoletja. V: *Annales, Series Historia et Sociologia*, letnik 11, št. 1. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2001, str. 93–104.

Bonin, Flavio: Samostan sv. Frančiška med lastniki solnih polj. V: *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001*. Piran: Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu, 2001, str. 141–157.

Bonin, Flavio: Piranske soline v zgodovinskih virih; s poudarkom na 18. stoletju. V: *Annales Mediterranea*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, Piran 2009, str. 23–30.

Bonin, Flavio: Solne poti. Katalog št. 15. Piran: Pomorski muzej – Museo del Mare »Sergej Mašera« Piran/Pirano 2009.

Bonin, Flavio: Piranske solne pogodbe (1375–1782). *Viri 33*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011.

Bonin, Marko: Pridobivanje soli na solnem fondu Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran. Gibanje znanost mladini – raziskovalna naloga s področja družboslovja – geografija, Piran: [M. Bonin], 2002.

Bonin, Marko: Sečoveljske soline: predel Lera v začetku 19. stoletja [diplomsko delo], Koper 2009.

Bonin, Marko: Sečoveljske soline – predel Lera v začetku 20. stoletja. V: *Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra, Pazin, Pula, studeni 2013 = Proceedings of the International scientific conference Istrian economy yesterday and tomorrow, Pazin, Pula, november 2013*, (Posebna izdanja, 38). Pazin: Državni arhiv, 2015 (ur. Križman Pavlović, Danijela), str. 359–379.

Bonin, Zdenka: Koprške soline v poročilih beneških uradnikov. V: *Kronika Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 53, zv. 3, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 283–300.

Bonin, Zdenka: Kataster koprških solin leta 1847. V: *Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 54, zv. 1, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 79–94.

Bonin, Zdenka: Koprške soline v zgodovinskih virih. V: *Annales Mediterranea*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2009, str. 85–103.

Bonin, Zdenka: Koprške soline. V: *Studia Iustinopolitana, Revija Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper*, letnik II, 1. del. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, 2009, str. 95–120.

Bonin, Zdenka: Delovanje koprških solin v obdobju beneške in avstrijske uprave. V: *Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra, Pazin, Pula, studeni 2013 = Proceedings of the International scientific conference Istrian economy yesterday and tomorrow, Pazin, Pula, november 2013*, (Posebna izdanja, 38). Pazin: Državni arhiv, 2015 (Križman Pavlović, Danijela; ur.), str. 277–296.

Bonin, Zdenka, Bonin, Flavio: Tihotapljenje koprške in piranske soli v obdobju Beneške republike. V: *Upor, nasilje in preživetje [Elektronski vir]: slovenski in evropski*

primeri iz srednjega in novega veka znanstvena monografija, Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 181–210.

Brglez, Alja: Zrno soli za imperij: Piran 1579–1609. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2005.

Combi, Carlo: Notizie storiche intorno alle saline d'Istria. Trieste: Colombo Coen, 1858.

Čolak, Nikola: Proizvodnja paške soli i pomorska trgovina do pada Paga pod mlečačku vlast godine 1409. V: *Pomorski zbornik 1*, Zadar 1963, str. 477–515.

Danielis, Angelo: Le vecchie saline di Pirano. *Archeografo Triestino*. Trieste: Officine grafiche della Editoriale libreria s. a., 1930–1931, vol. 44, str. 409–418.

Darovec, Darko: Solarstvo v severozahodni Istri od 12. do 18. stoletja. V: *Annales, Series Historia et Sociologia*, letnik 11, št. 1. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2001, str. 71–92.

Darovec, Darko: Davki nam pijejo kri. *Knjižnica Annales Majora*. Koper: Univerza na Primorskem: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.

Erceg, Ivan: Pregled »solana« i proizvodnje soli duž istočnojadranske obale (doba feudalizma). V: *Jadranski zbornik*, št. 13. Pula: Povijesno društvo Istre, Rijeka: Povijesno društvo Rijeke, 1986–1989, str. 119–131.

Erceg, Ivan: Pregled kupoprodaje soli na sjevernom Jadranu (krajem 17. i početkom 18. stoljeća). V: *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka*, št. 32. Rijeka: Historijski arhiv Rijeka, 1990, str. 25–43.

Fanfani, Tommaso: Il sale: un prodotto per la crescita economica di Trieste. V: *Storia economica e sociale di Trieste*, volume II, Lint, Trieste, 2003, str. 505–540.

Gestrin, Ferdo: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od XIII. stoletja do konca XVI. stoletja. V: *Kronika XI/2*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, str. 73–85, 1963.

Gestrin, Ferdo: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana: SAZU, 1965.

Guštin, Mitja: Koprskе soline na Bonifiki pri Bertokih. V: *Soline: ogrožena kulturna krajina*, Piran: Pomorski muzej Sergej Mašera Piran, 2009, str. 75–84.

Herkov, Zlatko: Mjere hrvatskog Primorja, s osobitom osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Rijeka: Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, 1971.

Herkov, Zlatko: Naše stare mjere i utezi, Uvod u teoriju povjesne meterologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti, Zagreb: Školska knjiga, 1973.

Herkov, Zlatko: Prinos za poznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu. V: *Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu 7*, Zagreb: JAZU, 1974.

Holz, Eva: Sol kot državni monopol. Od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848. V: *Annales, Series Historia et Sociologia 3*, letnik 8. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996, str. 339–348.

Koludrović, Ante in Franić, Mladen: *Sol i morske solane*. Zagreb: Udruženje rudnika i industrije nemetala, 1954.

Mihelič, Darja: Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana: SAZU, 1985.

Mihelič, Darja: O začetkih piranskega solarstva. V: *Annales, Series Historia et Sociologia 8/96*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996, str. 339–348.

Mihelič, Darja: O začetkih piranskega solarstva. V: *Annales, Series Historia et Sociologia*, letnik 11, št. 1. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004, str. 71–92.

Mihelič, Darja: Piransko belo zlato. V: *Annales Mediterranea*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2009, str. 15–22.

Mlacović, Dušan: Plemenitost in otok: padec in vzpon rabskega plemstva. Zagreb: Leykam international d. o. o., 2008.

- Morteani, Luigi: *Contrato de Sali stipulato fra Venezia e Pirano*. Trieste: L. Morteani, 1889.
- Nicolich, Emanuele: *Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano*. Pirano: Consorzio delle Saline, 1882.
- Nicolich, Emanuele: *Documenti che si riferiscono alle saline dalmatiche*. Dubrovnik: Tiskarnica J. Flori, 1883.
- Nicolich, Emanuele: *Episodi del salificio Adriatico*. Zadar, 1907.
- Pahor, Miroslav: *Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih*. V: *Kronika V/3*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1957, str. 123–134.
- Pahor, Miroslav: *Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616*. V: *Kronika*, letnik 5, št. 1, Ljubljana 1957, str. 14–20.
- Pahor, Miroslav in Poberaj, Tatjana: *Stare piranske soline*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963.
- Pederin, Ivan: *Sporazum paških proizvođača soli s Collegiom del Sal u Mlecima 1662. g.*. V: *Prinosi za gospodarsko povijest otoka Paga*. Pazin – Rijeka: Historijski arhivi Pazin i Rijeka, 1988, str. 5–18.
- Peričić, Šime: *Paške solane od 1814. do 1914 g.*. V: *Prinosi za gospodarsko povijest otoka Paga*. Pazin - Rijeka: Historijski arhivi Pazin i Rijeka, 1988, str. 29–54.
- Peričić, Šime: *Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti*. Zadar: Zavod za povjesne znanosti HAZU, 2001, sv. 43, str. 45–83.
- Pilandri, Gino: *Ambiente e tecnica nelle saline. La Salina di Cervia* (a cura del Gruppo Culturale Civiltà Salinara – Cervia), Cervia, 1997, str. 27–34.
- Raukar, Tomislav: *Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću*. V: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu 8*. Zagreb: [Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta], 1970.
- Selva, Orietta: *L'attività salinara in Istria: tesi di laurea in geografia*. Trieste: Università degli studi Trieste, 1994.
- Selva, Orietta: *Il patrimonio storico geografico delle saline di Pirano*. Trieste: Centro studi economico-politici Ezio Vanoni, 1999.
- Stanisci, Mario: *Appunti di metrologia. Cenni sulla misurazione del tempo, dello spazio, del peso e del rapporto economico con brevi cenni di numismatica*. Udine: Università degli studi di Udine, 1984.
- Starec, Roberto: *Življenje in delo v istrskih solinah*. V: *Annales, Series Historia et Sociologia*, letnik 11, št. 1. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2001, str. 121–134.
- Vilfan, Sergij: *K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. Gospodarsko pravne podlage povesti o Martinu Krpanu*. V: *Kronika X/3*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1962, str. 129–144.
- Zaninović-Rumora, Marija: *Mjere otoka Paga u mletačkom razdoblju*. V: *Prinosi za gospodarsko povijest otoka Paga*. Pazin - Rijeka: Historijski arhivi Pazin i Rijeka, 1988, str. 19–28.
- Žagar, Zora: *Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja*. V: *Muzej solinarstva. Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, Katalog št. 7*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 1991, str. 24–41.
- Žagar, Zora: *Solinarstvo na severozahodni obali Jadranskega morja*. V: *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1993, str. 117–127.
- Žitko, Salvator: *Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike*. V: *Slovensko morje in zaledje*, št. 2/3, Koper: Lipa, 1979.

SUMMARY

IMPLEMENTATION OF PIRAN SALT PANS OWNERS CADASTRE IN 1816

Whilst the production of salt is exclusive to the summer months, the work in salt pans demanded that the salt worker and his family are present the whole year to maintain a salt field. Work at the salt field and its annual preparation for the season of salt-making usually started after the salt production season is completed. All dams that were damaged or leaking seawater or fresh water (from Dragonja riverbed) to the salt field area had to be repaired. In autumn and winter, salt basins had to contain a sufficient amount of water at all times, otherwise they would dry up or freeze. Basins had to be filled with fresh seawater as rain water could cause damage to them. During the necessary change of water, basins had to be dried, if at all possible. The most extensive preparatory work was done in Spring. That was the time for reparations of all damaged dams, especially the most important dam protecting fields from the passage of seawater (flood protection). In order of importance, the dam immediately next to the sea was followed by the dams of salt pans channels. The main preparatory work in the salt field started after 1 March. Then, it was necessary to clean and prepare crystallization basins, and to prepare and repair all minor dams on the whole salt field. Damages to salt fields caused by flooding imposed an additional burden on salt pan workers since it was generally necessary to manually remove large quantities of mud and sludge, while also reconstructing dams. The article also examines additional difficulties encountered when constructing new salt fields at the beginning of the 19th century. At that time, the Piran salt pans saw the construction of a higher number of new salt fields which were located in a shallow sea. Given the need to build more salt fields and protect them against seawater, it was necessary to build protective dams which were very unstable as they were made of soft mud. Workers needed several years before they could strengthen them on the sides thus reinforcing the dams. Such extensive new construction lasted two decades. A fresh seawater inflow and additional channel arrangement (extension or rather deepening) presented additional issues for the old salt fields in order to ensure sufficient water flow and good channel depth and width to allow seamless transport of salt from salt pan houses to public storages. Another problem relates to the fact that such major construction work required large financial resources that salt fields owners as well as the country found difficult to provide as the political and economic situation could not stabilize immediately due to military confrontations. Salt pan workers thus lived in poverty and new salt fields, unfortunately, failed to meet the expected results. As the market was saturated with salt, the country limited its production quantity and regulated its price over time. Insufficiently preserved register of salt fields owners and salt pan workers for the last Venetian period in the Piran unit of the Regional Archives Koper obliged the new Austrian authority to establish cadastre of salt fields owners and salt pan workers anew. The first preserved example of the cadastre establishment dates in 1816, while in later years the cadastre data was updated every year between October and December with new data on owners (i. e. due to death, succession, weddings, purchase) and salt pan workers who worked in individual production units. These factors resulted in changes of ownership on nearly a tenth of salt pans areas every year. The additional cause of changes in ownership was the allocation of a certain number of crystallisation basins to male descendants who were granted beneficiary status due to ownership thus not having to serve in the army. The country later abolished this benefit.

1.01 Izvirni znanstveni članek

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Prejeto: 20. 3. 2019

UDK 94(497.4Kranj):771.521(497.4Kranj)«1860»

Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – predstavitev arhivalije, proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka

BLAŽ OTRIN

mag. zgodovine, arhivski svetovalec,
Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana,
e-pošta: blaz.otrin@rkcs.si

Izvleček

Leta 2014 se je v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani našla voščilnica župljanov Župnije Kranj novoimenovanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju iz leta 1860, kjer je na prvi strani vdelana fotografija iz stekla, ki prikazuje Glavni trg v Kranju. Fotografija, ki je najstarejša v Nadškofijskem arhivu Ljubljana in najstarejša znana fotografska upodobitev Kranja, je vzbudila veliko pozornost pri raziskovalcih, posebno še zato, ker bi avtor fotografije lahko bil Janez Puhar. Skupina raziskovalcev iz različnih strok je arhivalijo v naslednjih letih interdisciplinarno raziskovala. Iz vsebine voščila, konteksta nastanka, arhivskega gradiva in literature se ne da natančno ugotoviti, kdo je avtor fotografije.

Ključne besede:

Jernej Vidmar,
zgodovina
fotografije,
fotografija na
steklu, Kranj,
Janez Puhar,
1860

Abstract

PHOTOGRAPH OF KRANJ ON GLASS FROM 1860 –
THE PRESENTATION OF ARCHIVALIA, RESEARCH PROCESS,
AND THE HISTORICAL CONTEXT OF ORIGIN

In 2014, a card which the parishioners of Kranj parish gifted to the newly ordained Bishop Jernej Vidmar in 1860 was found in Archdiocesan Archives in Ljubljana. The front of the card is inlaid with a glass photograph showing the main square of Kranj. As the oldest photograph in the Archdiocesan Archive Ljubljana and the oldest known photographic depiction of Kranj, it attracted a great deal of researchers' attention, particularly since the author could be Janez Puhar (Johann Pucher). A group of researchers from various fields have been conducting an interdisciplinary research in the following years. The author of the photograph cannot be determined from the card content, origin context, archives or literature.

Key-words:

Jernej Vidmar,
history of
photography,
photograph on
glass, Kranj, Janez
Puhar, 1860

Novembra 2014 sem popisoval urbarje župnijskih arhivov Nadškofijskega arhiva Ljubljana (NŠAL) in pri raznih knjigah Župnije Kranj pregledal tudi arhivsko škatlo številka tri, kjer so se nahajali štirje urbarji. A še bolj kot urbarji je mojo pozornost pritegnila v rdeče usnje ovita voščilnica velikega formata, ki je imela na sprednji strani vdelano stekleno fotografijo. Ob pregledu voščilnice sem ugotovil, da gre za voščilnico župljanov mestne Župnije Kranj novoimenovanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju z 31. 5. 1860 (praznik sv. Kancijana in tovarišev).¹ To je pomenilo, da gre za najstarejšo datirano fotografijo v NŠAL,² najstarejšo fotografijo Kranja, ob dejstvih steklene fotografije, mesta Kranj, leta 1860 in Jerneja Vidmarja, se je sama po sebi ponujala tudi povezava z izumiteljem fotografije Janezom Puharjem.

Tako se je začela dolga in zanimiva pot raziskave dragocene arhivalije, rezultati raziskovanj pa so sedaj zbrani v pričujočih člankih. Interdisciplinarna raziskava je bila za mnoge izmed nas izjemna strokovna izkušnja, ki nam je odprla povsem nove horizonte raziskovanja in možnosti plodnega sodelovanja raznovrstnih strok s področja humanistike in naravoslovja.

*Sprednja stran voščilnice župljanov mestne župnije Kranj z vdelano stekleno fotografijo novoimenovanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju z dne 31. 5. 1860.
(Foto: Tomaž Lauko)*

¹ NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).

² Do takrat je za najstarejšo datirano fotografijo v NŠAL veljal portret Janez Flisa s 6. 6. 1860. Prim. Otrin: Fotografija maturanta Janeza Flisa, str. 468–469.

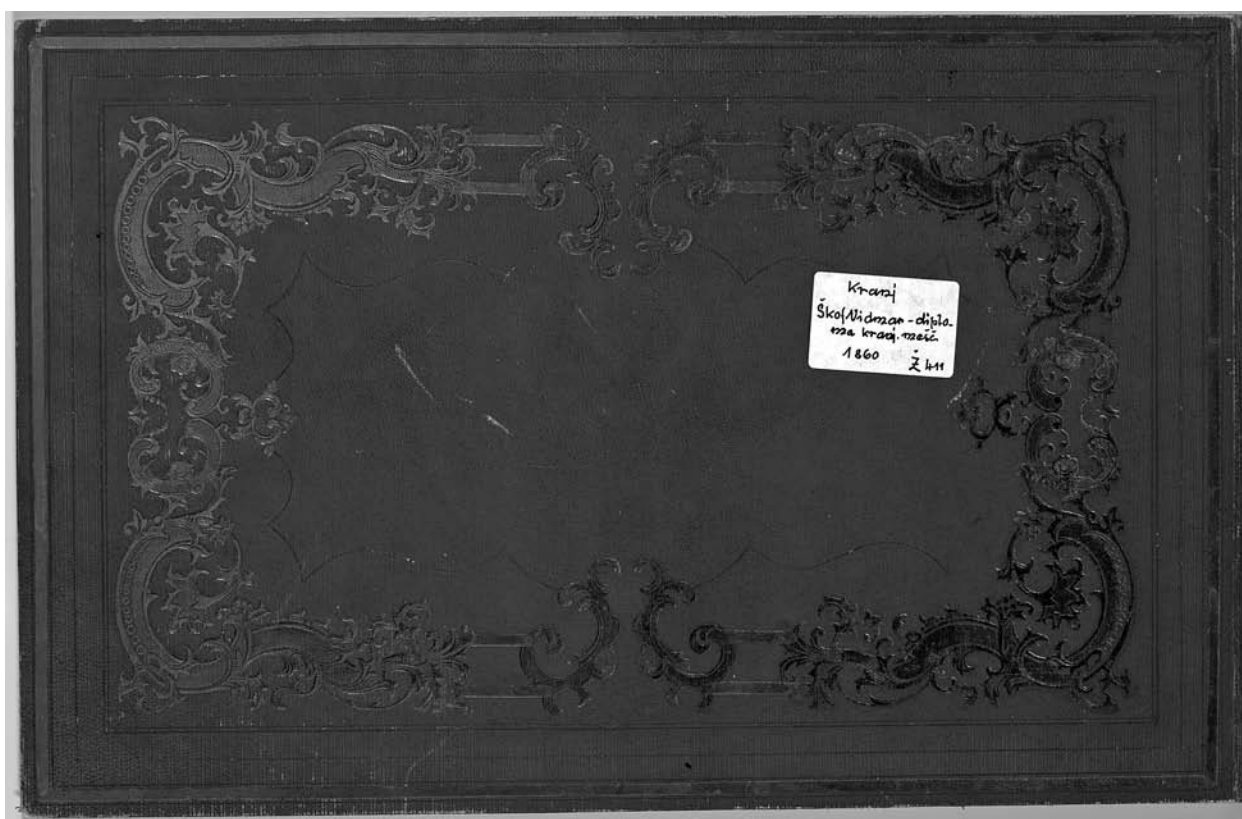
Proces raziskave

Po najdbi in kratki raziskavi konteksta nastanka fotografije sem o tem poročal štirim strokovnjakom s področja zgodovine fotografije: Mirku Kambiču – nestorju zgodovine fotografije na Slovenskem, Luciji Planinc – restavratorki in konservatorki Centra za restavriranje in konserviranje Arhiva Republike Slovenije, ki se ukvarja tudi z najstarejšim obdobjem nastanka fotografije, Blaženki First, ki je tisto leto v Narodnem muzeju Slovenije pripravila razstavo in izdala knjigo o Janezu Puharju,³ in Damirju Globočniku,⁴ ki je ravno tako tisto leto izdal knjigo o Janezu Puharju.

Vsi navedeni so izkazali velik interes za najdbo, v arhivu pa sta se kmalu zatem oglasila Mirko Kambič in Damir Globočnik. Prvi je o fotografiji napravil tudi kratek zapis v *Umetnostni kroniki*.⁵

24. 3. 2015 smo imeli v restavratorski delavnici Centra za restavriranje in konserviranje Arhiva Republike Slovenije prvi sestanek, na katerem smo sodelovali Lucija Planinc, Blaženka First, Jedert Vodopivec – vodja Centra za restavriranje in konserviranje Arhiva Republike Slovenije, Mirko Kambič in Blaž Otrin. Na njem smo si ogledali voščilnico in ugotovili, da gre za izjemno dragocenost, se pogovarjali o številnih vprašanjih, ki so se ob tem odprla, in načrtali nadaljnje raziskovalno delo.

Dogovorili smo se, da bomo objekt raziskave obravnavali kar se da široko, interdisciplinarno, pri čemer mora biti v ospredju varovanje objekta, ki se ne sme podvreči nobeni agresivni raziskavi, ki bi ga lahko poškodovala. Smer raziskave naj bi šla v naslednjih smereh: Ugotoviti zgodovinski kontekst nastanka

Zadnja stran voščilnice. (Foto: Tomaž Lauko)

³ First: *Puharjeva šifra. Skrivnostni izum prvega slovenskega fotografa*.

⁴ Globočnik: *Janez Puhar (1814–1864)*.

⁵ Globočnik: *Notica o Puharjevi fotografiji iz leta 1860*, str. 23–26.

in pregledati vso razpoložljivo arhivsko gradivo in literaturo, ki bi lahko pri tem pomagala; poizkusiti določiti tehnični postopek nastanka fotografije in njeno kemično sestavo ter vse te izsledke postaviti v primerjalni kontekst z Janezom Puharjem in drugimi sočasnimi fotografskimi deli in tehnikami.

Blaženka First je o prvih izsledkih raziskave leta 2015 napisala članek za *Kranjski zbornik*,⁶ a je treba upoštevati, da je bila takrat opravljena šele prva meritve z metodo PIXE, in sicer le na temnem delu fotografije.

Mirko Kambič kasneje ni več utegnil sodelovati, delu pa sta se pridružila še Primož Lampič iz Muzeja za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani in Žiga Šmit s Fakultete za matematiko in fiziko.

Skupina se je kasneje sestala ob dveh meritvah po metodi PIXE v Reaktorskem centru Instituta Jožef Stefan v Podgorici (22. 4. 2015, 16. 5. 2016) in še na dveh sestankih 26. 5. 2015 v Centru za restavriranje in konserviranje Arhiva Republike Slovenije in 1. 7. 2015 v Narodnem muzeju Slovenije, kjer smo fotografijo Kranja iz leta 1860 primerjali s tremi originalnimi fotografijami Janeza Puharja, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije, in eno, ki jo hrani Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani.

Zgodovinski kontekst nastanka voščilnice in njena hramba v NŠAL

Jernej Vidmar se je rodil 11. 8. 1802 v Kranju na naslovu Mesto 108⁷ očetu Petru Vidmarju in materi Mariji Soršek (Sorscheg). Bogoslovne študije je opravil v Ljubljani, kjer je bil leta 1827 posvečen v mašnika. V letih 1828/29 je bil kaplan v Šentrupertu na Dolenjskem, potem pa ga je škof Anton Alojzij Wolf poslal na študij teologije na dunajski Avguštiniej, kjer je ostal do leta 1832. Med letoma 1832 in 1837 je na ljubljanskem liceju predaval biblične vede in orientalske jezike (njegov slušatelj je bil tudi Janez Puhar), nato pa bil imenovan za dvornega kaplana in ravnatelja Avguštinieja na Dunaju, kjer je ostal do prevzema škofijske službe v Ljubljani, vmes je tudi doktoriral iz teologije.

Po smrti škofa Wolfa 7. 2. 1859 se je začel postopek izbire novega ljubljanskega knezoškofa. Na podlagi predlogov in posvetovanj je cesar Franc Jožef 6. 11. 1859 na to mesto imenoval Jerneja Vidmarja, papež Pij IX. je imenovanje potrdil 23. 3. 1860, škofovsko posvečenje pa je Vidmar prejel 17. 6. 1860 na Dunaju.⁸

Novi škof je v Ljubljano prispel z vlakom 26. 6. 1860. Duhovniki in mestni zastopnik so ga pozdravili že v Zidanem Mostu, na drugih postajah na Štajerskem ter Kranjskem so ga pozdravljali duhovniki, verno ljudstvo in šolska mladina. V Ljubljani ga je na kolodvoru sprejel deželni glavar grof Chorinsyski, stolni kapitelj, mestna duhovščina, visoki uradniki, duhovniki in gosposka iz Ljubljane in drugod, šolska mladina ter številno ljudstvo, ki mu je napravilo špallir od kolodvora do škofije. Slovesnost umestitve za škofa se je izvršila 1. julija v ljubljanski stolnici.⁹

Še pred Vidmarjevo posvetitvijo na Dunaju so kranjski župljani novoi-menovanemu škofu napravili lično izdelano voščilnico, ki je datirana na dan sv. Kancijana in tovarišev, torej 31. 5. 1860.

Voščilnica je sestavljena iz usnjenih platnic, v katero je vložena voščilnica sestavljena iz sedmih folijih, ki je prišita in prilepljena na mehko notranjo pla-

⁶ First: *Stekleni biser iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani*, str. 15–20.

⁷ Hiši se je po domače reklo Štangelj. Lastniki hiše so se pogosto menjavali, ob preštevilčenju pa je dobila številko 82. V isti hiši (tedaj že št. 82) se je 26. 8. 1814 rodil Janez Puhar. Prim. NŠAL, *ŽA Kranj, SA 1761–1878*, NŠAL, *krstna knjiga Župnije Kranj, 1805–1814*.

⁸ Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 303, 304.

⁹ *Zgodnja Danica*, 5. 6. 1860, št. 14, str. 112, *Laibacher Zeitung*, 27. 6. 1860, št. 146.

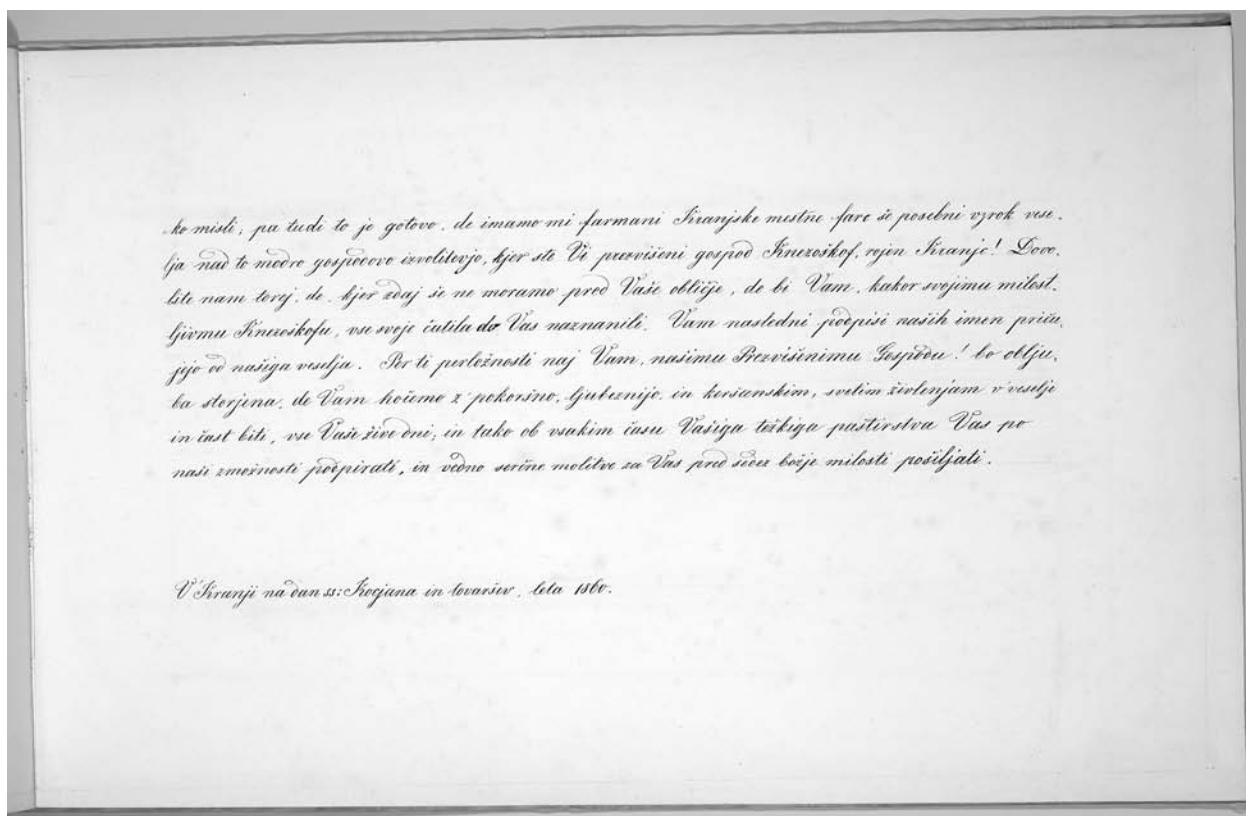

Sprednja stran voščilnice župljanov mestne župnije Kranj z vdolano stekleno fotografijo novoimenovanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju z dne 31. 5. 1860.
(Foto: Tomaž Lauko)

Prvi folij voščila. (Foto: Tomaž Lauko)

tnico.¹⁰ V sprednjo usnjeno platnico je vdelana steklena fotografija, ki prikazuje Glavni trg v Kranju z župnijsko cerkvijo sv. Kancijana in tovarišev ter v ozadju cerkvijo Rožnovenske Matere božje. Na prvem foliju sta umetelno zapisana naslovnik in pošiljatelj voščila: »Njih milosti prevzvišenimu, prečastitljivemu gospodu gospodu Jerneju Widmar-ju svojemu zaželjenimu novemu knezo škofu farmani ss: Kociana in tovaršev mestne kranjske fare.« Na naslednjih dveh folijih je zapisano voščilo, v katerem je izražena zahvala Bogu za novega pastirja in srčno veselje župljanov Župnije Kranj nad novim knezoškofom, ki prihaja prav iz njihovega mesta. V izraz tega veselja so zapisali: »Dovolite nam torej, de, kjer zdaj še ne moremo pred Vaše obličje, de bi Vam, kakor svojimu milostljivmu Knezoškofu, vse svoje čutila do Vas naznanili. Vam nasledni podpisi imen pričujejo od našiga veselja.«

Drugi folij voščila. (Foto: Tomaž Lauko)

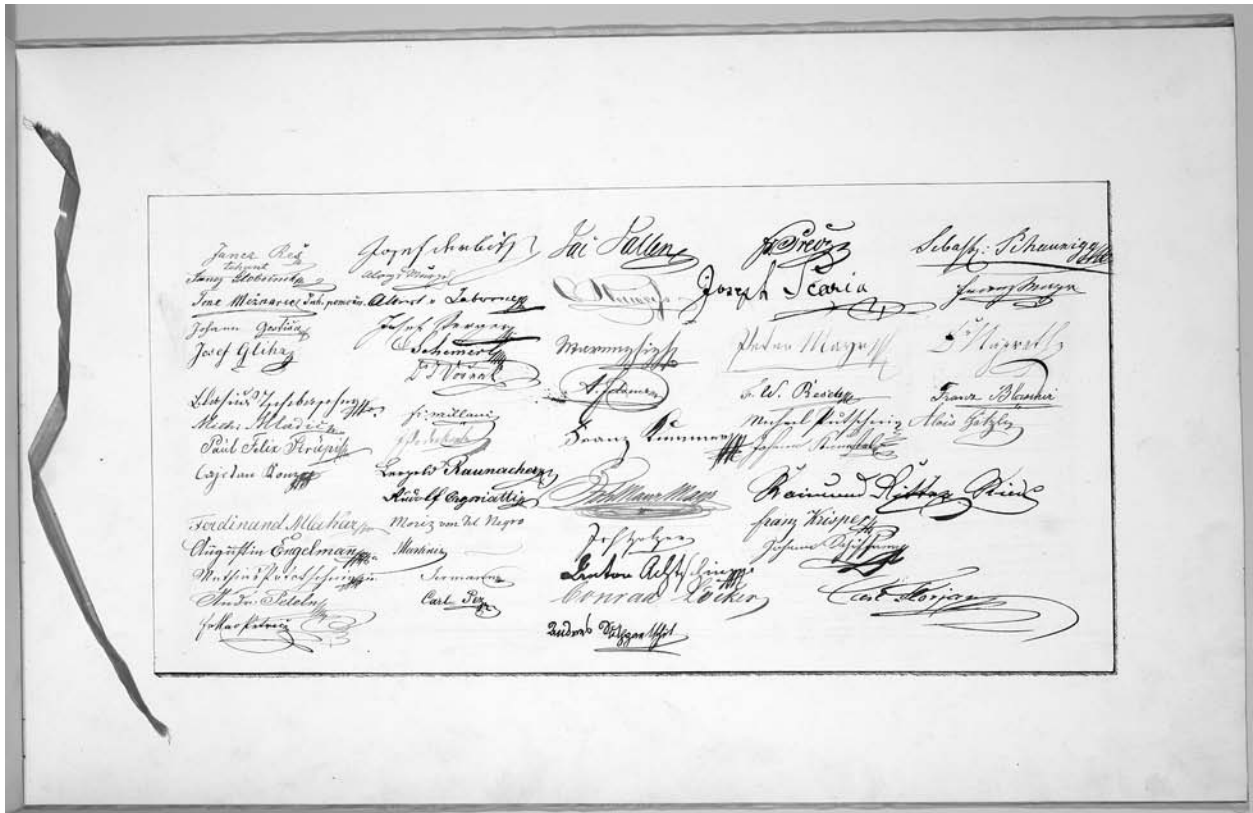
Voščilu sledijo trije foliji podpisov uglednih krajskih meščanov, ki so razvrščeni po natančnem hierarhičnem vrstnem redu, na zadnjem, sedmem foliju pa je estetsko izrisano voščilo s seznamom učiteljev in učencev Glavne šole v Kranju na čelu z vodjo Janezom Globočnikom. Vseh lastnoročnih podpisov na treh folijih je okroglo 150, podpisniki pa predstavljajo elito mesta Kranj oz. okoli pet odstotkov vseh »farmanov« župnije, ki je v letu 1860 štela 3184 duš.¹¹

Na prvi strani podpisov oz. četrtem foliju je v petih vrsticah 52 podpisov mestnih veljakov, najprej so duhovniki mestne župnije, nato učitelji Glavne šole v Kranju, uradniki Okrajnega glavarstva in državnih uradov, nato zastopniki občine Kranj in še dve vrstici uglednih meščanov. Na drugi strani podpisov so

¹⁰ First: Stekljeni biser iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, str. 15–20; Planinc: Vizualna preiskava fotografije Kranja na steklu (prispevek v pričujoči številki *Arhivov*).

¹¹ Prim. šematizem ljubljanske škofije, 1860.

štirje stolpci podpisov 31 uglednih meščanov, na tretji strani podpisov je 67 podpisov mestnih dam, žena in hčera pomembnih meščanov in rodbin.

Tretji folij voščila. (Foto: Tomaž Lauko)

Podpisniki voščila so naslednji:¹²

Prva stran podpisov (folij 4)

V prvem stolpcu so: kranjski dekan *Janez Reš*,¹³ vikar in vodja Glavne šole v Kranju *Janez Globočnik*,¹⁴ kaplan *Tone Mežnarc*,¹⁵ kaplan *Johann Gostiša*,¹⁶

¹² V kurzivi so prepisana imena in priimki, kot so zapisani v voščilnici, v [oglatem] oklepaju so zapisi nečitljivo napisanih priimkov, v navadnem oklepaju pa posodobljene različice imen in priimkov.

¹³ Janez Reš, rojen 6. 3. 1804 v Kranju, mašnik postal leta 1828, najprej kot kaplan deloval v Boštanju in Predosljah, od leta 1834 v Ljubljani pri sv. Jakobu, od leta 1839 pri sv. Nikolaju, med letoma 1840 in 1851 je bil župnik v Polhovem Gradcu, nato v Idriji do leta 1858, ko je postal dekan v Kranju, kjer ostal do smrti leta 1874. NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

¹⁴ Janez Globočnik, rojen 10. 4. 1824 v Cerkljah na Gorenjskem, v mašnika je bil posvečen leta 1848, najprej je eno leto deloval v Hrenovicah, nato pa bil dolgoletni vikar in ravnatelj glavne šole v Kranju. Leta 1864 je odšel v Brdo, nato pa isto leto za dvornega kaplana v Gorico, kjer je ostal do smrti.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

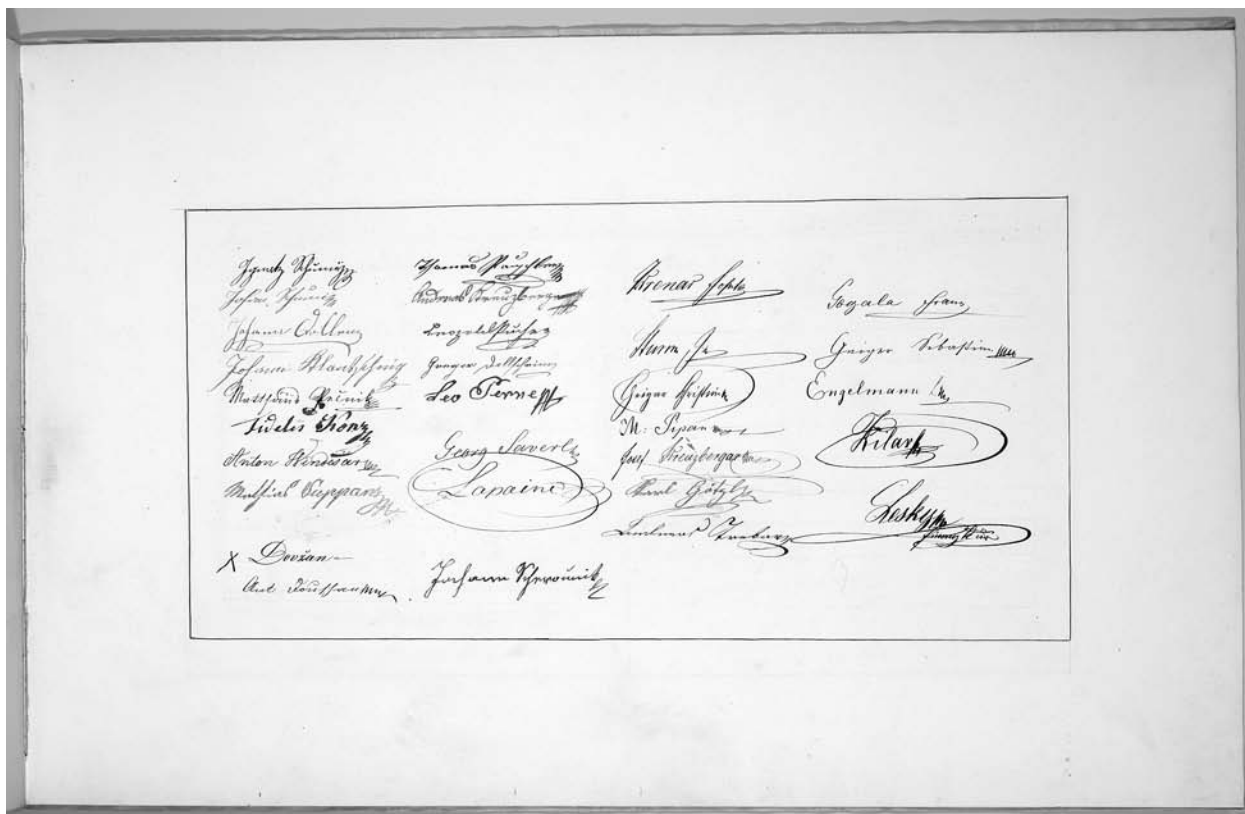
¹⁵ Tone Mežnarc, rojen 13. 6. 1833 v župniji Breznica, posvečen leta 1856, eno leto je deloval na Šenturški Gori, nato pa prišel v Kranj, kjer deloval do smrti leta 1900.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

¹⁶ Janez Gostiša, rojen 4. 5. 1888 v Idriji, posvečen leta 1856, najprej je bil kaplan v župniji Kranj Šmartin, nato pa v Kranju, kasneje je postal vojaški kurat, umrl je leta 1884.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

upokojeni kaplan *Josef Gliha*,¹⁷ upokojeni kaplan *Blasius Tschibascheg*,¹⁸ upokojeni župnik *Mich. Mladič*,¹⁹ *Paul Felix Strupi*.²⁰ Na zadnjem mestu med duhovniki je *Cajetan Konz*,²¹ ki edini od duhovnikov ni deloval v Kranju, takrat je bil lokalni kaplan v Babnem Polju, bil pa je rojen Kranjčan. Za duhovniki v prvi vrstici sledijo šolniki: šolski oskrbnik *Ferdinand Mlakar*; učitelj *Augustin Engelmann* (Augustin Engelman), učitelj *Mathias Pototschnig* (Matija Potočnik), učitelj *Andr. Peteln* (Andrej Petelin),²² učitelj *Fr. Xau. Petrič* (Franc Ksaver Petrič).²³

Četrta folij oz. prva stran podpisnikov. (Foto: Tomaž Lauko)

¹⁷ Jože Gliha, rojen 11. 3. 1796 v Šentvidu pri Stični, posvečen leta 1823, od leta 1828 do 1842 kaplan na Raki, nato kurat v Zalogu Župnije Cerklje na Gorenjskem, leta 1857 prišel na Primskovo in od leta 1860 bival v Kranju, kjer je umrl leta 1877.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

¹⁸ Blaž Čibašek, rojen 29. 6. 1777 v Smedniku, posvečen leta 1809, deloval v lavantinski škofiji, od leta 1859 bival v Kranju, kjer je leta 1862 umrl.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

¹⁹ Miha Mladič, rojen 28. 9. 1788 v Naklem, v mašnika posvečen leta 1817, v letih 1827–28 deloval v Novi Oselici, nato v Godoviču, med letoma 1837 in 1841 v Zagorju, nato prišel v Kranj, kjer je kot upokojeni župnik bival do smrti leta 1871.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

²⁰ Pavel Feliks Strupi, rojen 1813 v Kranju, posvečen leta 1839, deloval v tržaško-koprski škofiji, od leta 1853 kot upokojeni duhovnik bival v Kranju, kjer je umrl leta 1862.

NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407, duhovniki ljubljanske škofije, umrli od leta 1842 do leta 1941; šematizmi ljubljanske škofije.

²¹ Kajetan Konz, rojen 7. 8. 1802 v Kranju, v mašnika je bil posvečen leta 1830, najprej je bil kaplan v Logatcu, nato v Podragi na Vipavskem do leta 1833, potem ponovno leto v Horjulu, nato v Trati - Gorenji vasi in nato na Ljubnem, kjer je ostal do leta 1842, ko je postal lokalist v Babnem Polju, kjer je leta 1870 tudi umrl.

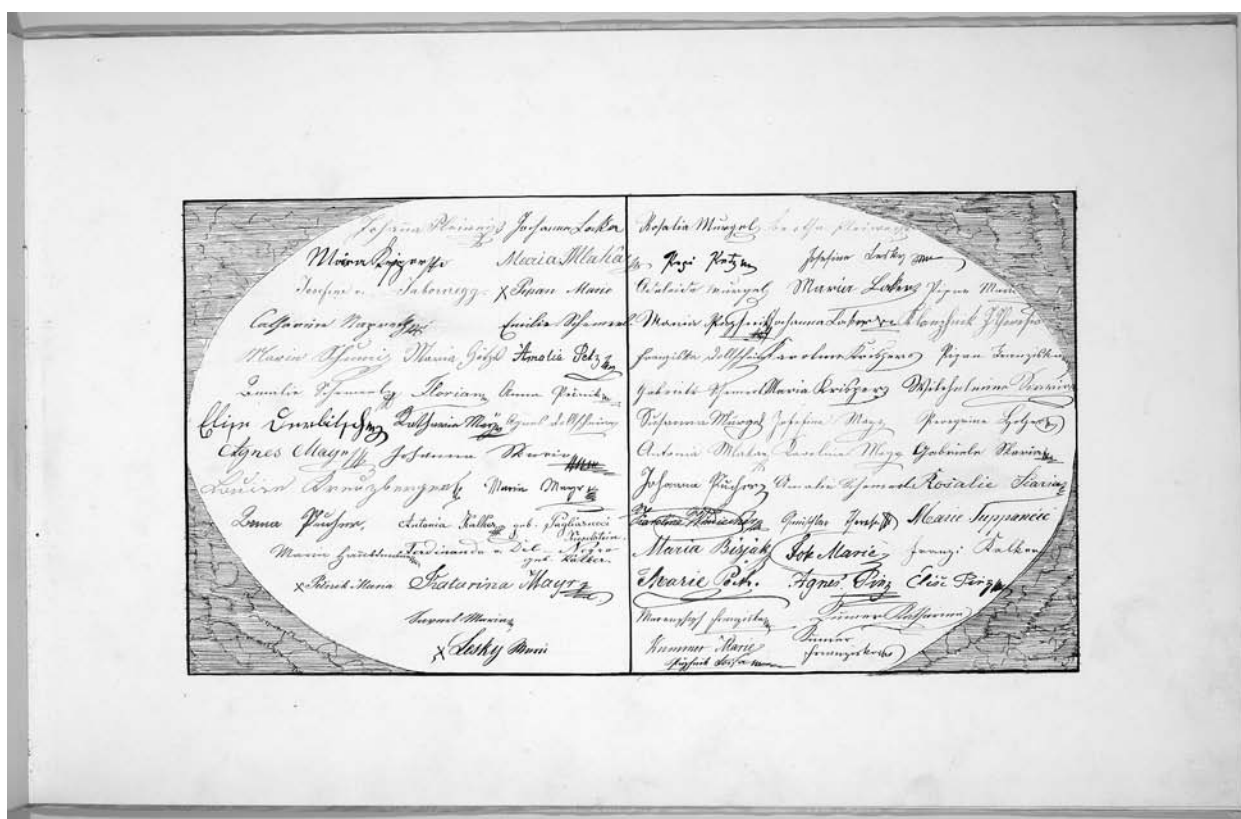
²² Letno sporočilo očitne glavne šole Kranjske 1866.

²³ Glej voščilnico, kjer so navedeni učitelji in dijaki Glavne šole v Kranju 4.

V drugem stolpcu so državni uradniki in svobodni poklici: okrajni glavar *Josef Derbitsch* (Josef Derbič), *Aloys Murgel*, uradnik *Alois Jabornegg*,²⁴ notar *Josef Sterger*,²⁵ *Schemerl*, zdravnik *dr. J. Vošnak* (Josip Vošnjak), *Fr. Millauiz*, [J. Podrakar], *Leopold Raunacher*, *Rudolf* [Cagniatti], vojaški sodnik *Mooriz von del Negro*,²⁶ [Martini], *Jermann*,²⁷ zemljiškoknjižni uradnik *Carl Pez* (Karl Pec).²⁸

V tretjem stolpcu sledijo zastopniki občine Kranj: župan *Jacob Jallen* (Jakob Jalen), občinski svetovalec *C. Pleiweiss* (Konrad Pleiweiss),²⁹ *Marenzhizh* (Ivan Marenčič),³⁰ [A. Fetoner], ključar župne cerkve *Franz Kummer*,³¹ občinski svetovalec *Joh. Maur. Mayr* (Ivan Mavricij Mayr),³² *Joh. Holzer* (Ivan Holzer), *Anton Achtschin* (Ahčin), občinski svetovalec *Conrad Locker* (Konrad Lokar), *Andres* [Suthzartschit].

V četrtem in petem stolpcu so ugledni meščani: *Fr. [Creviz]*, c.-kr. poštár *Joseph Scaria* (Skarja),³³ *Peter Mayr*, *F. W. Resch*, krojač *Michael Putschnig* (Miha Pučnik),³⁴ *Johann Kunstel*, uradnik *Raimund Ritter Riedl*,³⁵ trgovec *Franz*

Peti folij oz. druga stran podpisnikov. (Foto: Tomaž Lauko)

²⁴ Hof und Staats – Handbuch der Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, drugi del, str. 305, 241.
²⁵ Internetni vir: Steger, Jožef (Josef). URL: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Sterger_Jozef_1817_1889.xml. Pridobljeno, 20. 3. 2019.
²⁶ Schiviz von Schivizhoffen: *Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, str. 418.
²⁷ Verjetno Jernej Jerman, davčni uradnik. Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 409.
²⁸ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 321.
²⁹ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 313.
³⁰ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 318.
³¹ NŠAL 16, Župnijski inventarji, šk. 27, Kranj, 1857.
³² Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 313.
³³ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 294.
³⁴ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 386.
³⁵ Ludwig Schiviz von Schivizhoffen: *Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Ljubljana 1905, str. 230.

Krisper,³⁶ *Johann Schiffrer*, industrijalec *Carl Florjan*,³⁷ lekarnar *Sebast Schaunig* (Boštjan Šavnik),³⁸ trgovec *Franz Mayr*, zdravnik *dr. Napreth*,³⁹ *Franz Blaschir*, slikar *Alois Götzl*.⁴⁰

Tretja stran podpisov (folij 5)

V prvem stolpcu so: mesarja *Ignatz Schumy* (Šumi), *Johann Schumi*,⁴¹ *Johann Dollenz*, *Johann Klantschnig*, *Matthäus Pečnik*, *Fidelis Konz*, trgovec *Anton Windischar*,⁴² čevljar *Mathias Suppanz* (Matija Zupanc),⁴³ *Dovžan*,⁴⁴ Ant. Doushan.

V drugem stolpcu so: trgovec *Thomas Pauschlar* (Tomaž Pavšlar),⁴⁵ trgovec *Andreas Kreuzberger*, vrvar *Leopold Pucher*,⁴⁶ *Gregor Dollschein*, ključavničar *Lev Perne*,⁴⁷ izdelovalec odej *Georg Saverl* (Jurij Zavrl),⁴⁸ *Lapaine*, pek *Johann Scherounik* (Janez Žerovnik).⁴⁹

V tretjem stolpcu so: usnjar *Krener Josef*,⁵⁰ *Sturm J.*, kavarnar *Geiger Christian*,⁵¹ *M. Pipan*, *Josef Kreuzberger*, slikar *Karl Götzl*,⁵² vrvar *Andreas Trebar*.⁵³

Stolpec 4: *Gogala Franz*, krojač *Geiger Sebastian*,⁵⁴ *Engelmann*, *Kilar*, [*Lesky*], [*Pusauz*].

Peta stran podpisov (folij 6)

Vrstica 1: *Johanna Pleiweiss*,⁵⁵ *Johanna Lockar*,⁵⁶ *Rosalia Murgel*,⁵⁷ *Bertha Pleiweiss*.⁵⁸

Vrstica 2: *Maria Krisper*,⁵⁹ *Maria Mlakar*,⁶⁰ *Pepi Petz*, *Josipina* [*Lesky*].

Vrstica 3: *Josefine Jabernegg*,⁶¹ *Pipan Marie*, *Adeleide Murgel*,⁶² *Maria Loker*, *Pipan Maria*.

Vrstica 4: *Catharina Napreth*, *Emilia Schemerl*, *Maria Puzhnik*,⁶³ *Johanna Laker*, *Klanzhnik J. Theresia*.

³⁶ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 317.

³⁷ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 322.

³⁸ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 413.

³⁹ Johann Napreth. Prim: Lippich: *Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach in Bezug auf Natur und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik*.

⁴⁰ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 263, 397.

⁴¹ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 316

⁴² Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 408.

⁴³ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 408.

⁴⁴ Verjetno mizar Ivan Dovžan. Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 419.

⁴⁵ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 317.

⁴⁶ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 414.

⁴⁷ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 389.

⁴⁸ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 391.

⁴⁹ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 420.

⁵⁰ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 400.

⁵¹ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 317.

⁵² Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 263.

⁵³ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 421.

⁵⁴ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 420.

⁵⁵ Žena občinskega svetovalca Konrada Pleiweissa. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 183, 184 b.

⁵⁶ Žena občinskega svetovalca Konrada Lokarja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 138, 139.

⁵⁷ Žena uradnika v okrajnem glavarstvu Aloya Murgla.

⁵⁸ Hči občinskega svetovalca Konrada Pleiweissa. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 183, 184 b.

⁵⁹ Žena trgovca Franca Krisperja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 133.

⁶⁰ Žena šolskega oskrbnika Ferdinanda Mlakarja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 117.

⁶¹ Žena uradnika na okrajnem glavarstvu.

⁶² Žena uradnika na okrajnem glavarstvu.

⁶³ Žena krojača Mihaela Pučnika. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 178.

Vrstica 5: *Maria Schumi, Maria Götzl,⁶⁴ Amalia Petz, Franziska Dollschina, Karoline Krisper, Pipan Franziska.*

Vrstica 6: *Amalie Schemerl, Floriana Anna Pečnik, Gabriele Schemerl, Maria [Kriszerz], Wilhelmine [Siarion].*

Vrstica 7: *Elise Derbitsch, Katharina Mayr, Agnes Dollscheina, Susanna Murgel, Josefina Mayr, Pergrine Holzer.*

Vrstica 8: *Agnes Mayr, učiteljica na glavni šoli Johanna Skaria,⁶⁵ Antonia Mlakar,⁶⁶ Karolina Mayr, Gabriele Skaria.*

Vrstica 9: *Louise Kreuzberger, Maria Mayr, Johanna Pucher,⁶⁷ Amalie Schemerl, Rosalie Scaria.*

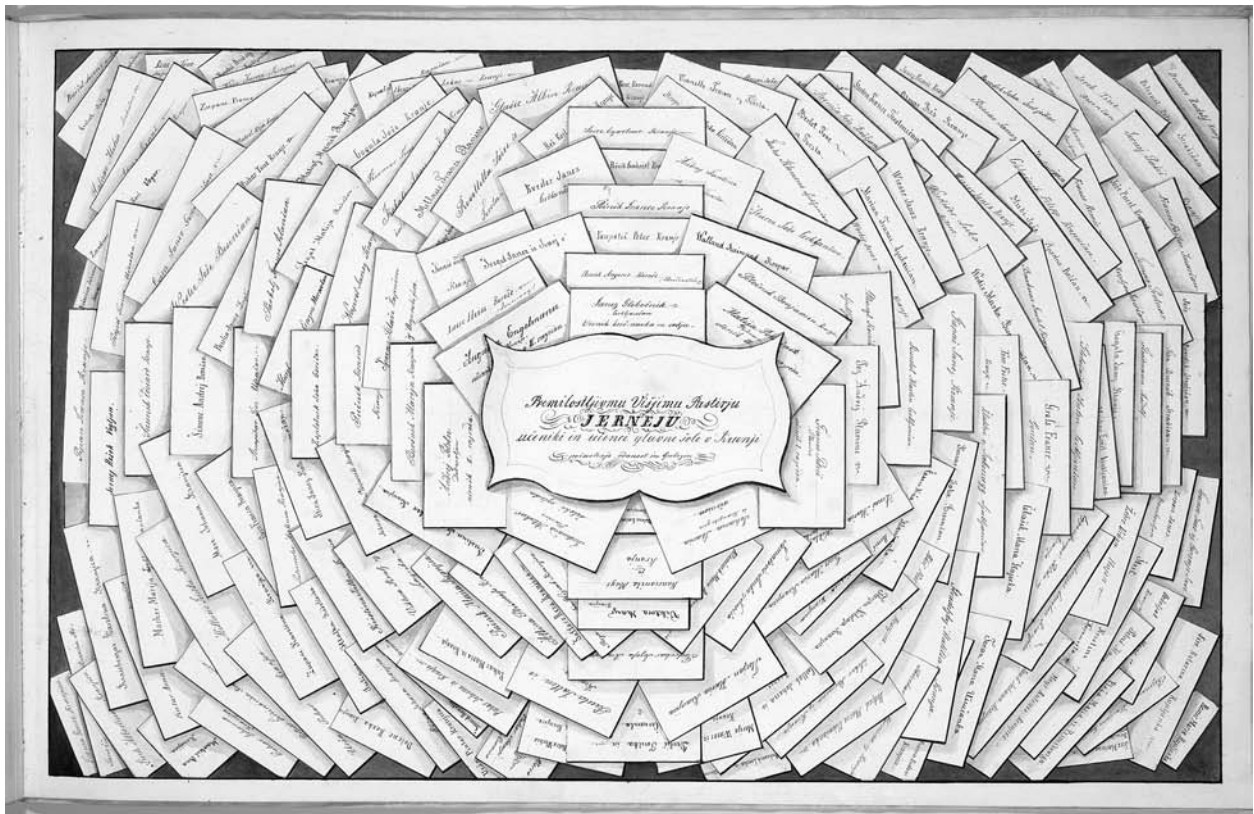
Vrstica 10: *Anna Pucher,⁶⁸ Antonia Kalker geb. Pagliarnoci Kneschstein,⁶⁹ Karoline Windischer, [Penischer] Theresia, Marie Suppančič.*

Vrstica 11: *Maria Haubtmann, Ferdinanda v. Del Negro geb. Kalker,⁷⁰ Maria Bizjak, Fok Marie, Franzi Kalker.⁷¹*

Vrstica 12: *Pečnik Maria, Katarina Mayr, Marie Pock, Agnes Pirz, Elis Pirz.*

Vrstica 13: *Saverl Maria, Marenzhizh Franziska, Kumer Katharina.*

Vrstici 14/15: *Lesky Marie, Kummer Marie, Kumer Franziska, Puzhnik Loisa.*

Šesti folij oz. tretja stran podpisnikov. (Foto: Tomaž Lauko)

⁶⁴ Žena slikarja Alojza. NŠAL, ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 65 a.

⁶⁵ Glej voščilnico str. 4.

⁶⁶ Hči šolskega oskrbnika Ferdinanda Mlakarja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 117.

⁶⁷ Sestra Janez Puharja. Prim. NŠAL, ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 82 a.

⁶⁸ Žena Leopolda Puharja – bratranca Janeza Puharja. Prim. NŠAL, ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 78 a.

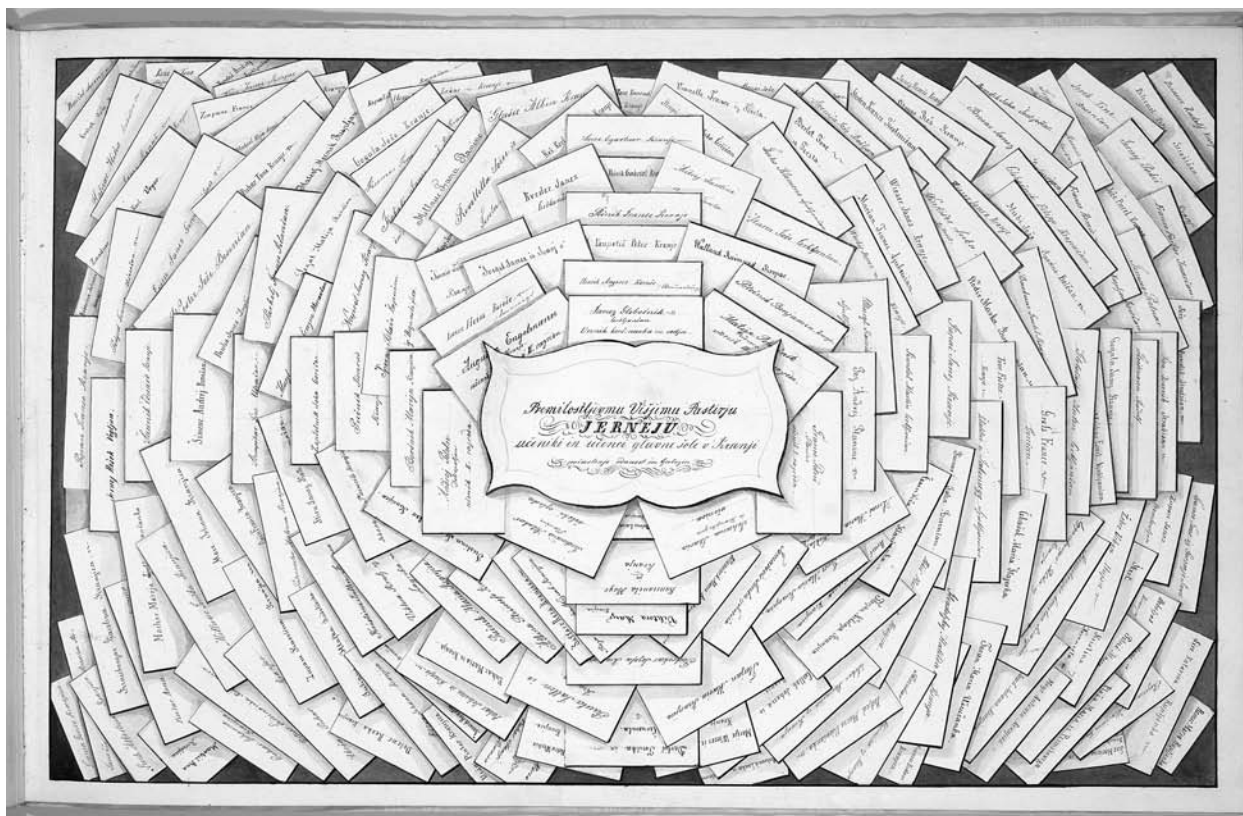
⁶⁹ Žena vojaškega častnika Ferdinanda Kalkerja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 44.

⁷⁰ Žena vojaškega sodnika *Mooriz von del Negra*. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 44.

⁷¹ Hči vojaškega častnika Ferdinanda Kalkerja. NŠAL ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 44.

Vsi podpisniki, razen izjem, so bili župljani mestne Župnije Kranj. Med izjemami je duhovnik Kajetan Konc, ki je takrat deloval v Babnem Polju, bil pa je rojen Kranjčan in domnevamo lahko, da se je med podpisniki znašel, ker je domačo župnijo obiskal ob prazniku patrocinijske župnije. Med podpisanimi duhovniki sicer ni najti povsem direktne povezave z Janezom Puharjem, saj nihče izmed njih ni bil njegov sošolec v bogoslovju ali z njim deloval na kateri koli od dušnopastirskih postojank.⁷² Kljub temu pa je bil Puhar domačin, ki je bil tesno povezan z domačim Kranjem in je služboval v bližnjih Cerkljah na Gorenjskem ter je dobro poznal večino izmed njih.⁷³ Generacijsko ga lahko najtesneje povežemo s Pavlom Feliksom Strupijem, ki je bil leto starejši in ravno tako rojen v Kranju, obiskovala sta isto gimnazijo v Ljubljani,⁷⁴ vendar bila v različnih letnikih, Strupi pa je nato obiskoval bogoslovje v Trstu in bil ordiniran v tržaško-koprsko škofijo. V ljubljansko škofijo se je vrnil šele leta 1853 in od takrat kot upokojeni duhovnik bival v Kranju.

Arhivsko gradivo,⁷⁵ sočasno časopisje⁷⁶ in strokovna literatura nam ne da sta odgovora na to, kdo natančno je bil pobudnik za izdelavo te voščilnice, kdo jo je naredil in predvsem tudi ne, kdo je avtor fotografije na sprednji strani. Sklepamo, da bi bil pobudnik izdelave voščilnice lahko vikar in vodja Glavne šole v Kranju Janez Globočnik, saj je bil izredno aktiven v družbenem, prosvetnem,

Sedmi folij, voščilo učiteljev in učencev Glavne šole v Kranju. (Foto: Tomaž Lauko)

⁷² Prim. Šematizmi ljubljanske škofije 1835–1860.

⁷³ Več o povezavah med naštetimi duhovniki glej: First: Posnetek Kranja na steklu – uvod v vedno fotografijo na Slovenskem (prispevek v tej številki *Arhivov*).

⁷⁴ *Juventus caesareo -- regii gymnasii academici Labacensis; 1830.*

⁷⁵ Pregledali smo tako župnijski arhiv Župnije Kranj, ki se nahaja v Kranju, kot tistega, ki se nahaja v NŠAL. Pregledali smo tudi druge fonde v NŠAL, ki bi lahko vsebovali kakšno notico: zapuščino škofa Jerneja Vidmarja, Škofijski inventar 1875 in Škofijski arhiv Ljubljana 4 in NŠAL 10, ŠAL Ž, Kranj. Nikjer nismo našli nobenega podatka, ki bi se kakor koli dotikal te voščilnice.

⁷⁶ *Zgodnja Danica* in *Laibacher Zeitung* za leto 1860.

verskem in kulturnem življenju Kranja, poleg tega je naveden dvakrat, prvič na drugem mestu med podpisniki in na koncu voščilnice kot vodja šole skupaj s celotnim profesorskim zborom in dijaki. Med podpisniki naj posebej opozorimo še na tri Puharje, in sicer: Leopolda Puharja (1811–1887),⁷⁷ vrvarja in bratranca Janeza Puharja, njegovo ženo Ano Puhar, rojeno Vrenk (r. 1814), in sestro Janeza Puharja *Johanno* (Ivano) Puhar (1821–1903).⁷⁸

Iz teksta voščilnice je razvidno, da so voščilnico župljani poslali Vidmarju na Dunaj še pred njegovo posvetitvijo, kaj pa se je z njo dogajalo kasneje, je bolj negotovo. Po vsej verjetnosti je po Vidmarjevi smrti leta 1883 tako kot njegova celotna zapuščina prešla pod Župnijo Kranj in se je hranila v tamkajšnjem župnijskem arhivu. V času druge svetovne vojne jo je Josip Žontar iz kranjskega župnišča prenesel v t. i. osrednji arhiv za Gorenjsko⁷⁹ in jo v svojem rokopisu vpisal pod zaporedno št. 411 ter jo popisal kot: »*Poklon škofu Vidmarju 1860.*«⁸⁰ Voščilnica je bila po vojni skupaj z vsem gradivom cerkvene provenience predana Škofiji Ljubljana in nato v hrambo škofijskemu arhivu, kjer je bila nato popisana kot »[...] 411 *Diploma kranjskih meščanov škofu Vidmarju 1860.*«⁸¹ Kasneje, ko so se župnijski arhivi v NŠAL v sedemdesetih letih delili med razne knjige, spise, matične knjige in statuse animarume, je bila voščilnica uvrščena med razne knjige v škatlo številka tri in popisana kot »Škof Bart. Vidmar, Diploma kranjskega meščana 1860 /Ž411/«. Iz popisnega besedila ni mogoče razbrati, da gre za kakšno posebnost, in še manj, da jo na sprednji strani krasi steklena fotografija, zato ni čudno, da je bila leta in leta neopažena, ni bila navedena niti med fotografskim gradivom NŠAL in da je do najdbe leta 2014 »ušla« vsem raziskovalcem fotografije. V arhivu Župnije Kranj tudi ni nobenega gradiva, ki bi bil po formi podoben voščilnici in bi lahko služil za primerjavo.

Iz arhivskega gradiva in literature ni mogoče razbrati avtorstva in točnega časa nastanka fotografije. Vsekakor je bila fotografija narejena pred 31. majem 1860, kdaj točno, pa ni znano. Tudi ni bilo mogoče ugotoviti, ali je bila fotografija narejena namensko za to priložnost ali so uporabili že narejeno fotografijo. Posrednih povezav z Janezom Puharjem je sicer precej, a niso tako močne, da bi dokazovale njegovo avtorstvo. V prid govorijo dejstva, da sta bila tako Jernej Vidmar kot Janez Puhar Kranjčana, da je bil Vidmar nekaj časa Puharjev profesor, da sta se rodila v isti hiši, da so med podpisniki mnogi Puharjevi znanci in celo sorodniki, da je bil kranjski dekan Janez Reš v hierarhičnem pogledu nadrejen Puharju, ki je bil takrat leta 1860 kaplan v bližnji župniji Cerklje na Gorenjskem, ki je spadala pod kranjsko dekanijo. A če bi fotografijo namensko za to priložnost napravil Janez Puhar, bi bil zagotovo tudi med sopedpisniki, kot je bil njegov rojak duhovnik Kajetan Konc, ki je takrat služboval v Babnem Polju. Avtor fotografije bi lahko bil tudi kdo drug od popotnih fotografov, ki so bili takrat sicer še zelo redki, a so bili, vendar nimamo nikakršnih podatkov, da bi katerega koli izmed njih lahko z gotovostjo vpletli v svoj kontekst.⁸²

⁷⁷ Prim. NŠAL, ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 78 a.

⁷⁸ Prim. NŠAL, ŽA Kranj, SA 1761–1878, Kranj št. 82 a.

⁷⁹ Žontar: Prelomna leta v očetovem življenju, str. 11.

⁸⁰ NŠAL 99, šk. 29, Popis gradiva (spisi in knjige), ki ga je naredil J. Žontar.

⁸¹ NŠAL 99, šk. 29, Popis gradiva v obliki knjig po tekočih številkah.

⁸² Prim. First: Stekleni biser iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, str. 15–20.

Več o vprašanju avtorstva fotografije glej: First: Posnetek Kranja na steklu – uvod v vedutno fotografijo na Slovenskem (prispevek v pričujoči številki *Arhivov*).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ŽAK – Župnijski arhiv Kranj

- ŽAK, Spisi 1850–1870

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- NŠAL 4, Škofijski arhiv Ljubljana 4
- NŠAL 10, ŠAL Ž, Kranj
- NŠAL 16, Župnijski inventarji, šk. 27
- NŠAL 99, ŠAL razno, šk. 29
- NŠAL 580, Viktor Kragl, šk. 407
- ŽA Kranj

ČASOPISJE

Zgodnja Danica, 1860

Laibacher Zeitung, 1860

LETOPISI

Šematizmi ljubljanske škofije, 19. stoletje

Letno sporočilo očitne glavne šole Kranjske 1866

Hof und Staats – Handbuch der Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856

Juventus caesareo – regii gymnasii academici Labacensis; 1830

LITERATURA

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Družina: Ljubljana 2007.

First, Blaženka: *Puharjeva šifra. Skrivnostni izum prvega slovenskega fotografa*. Katalog razstave. Od 26. avgusta do 30. septembra 2014. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014, 218 str.

First, Blaženka: *Stekleni biser iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani*. V: *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina Kranj, 2015, str. 15–20.

First, Blaženka: *Posnetek Kranja na steklu – uvod v vedutno fotografijo na Slovenskem*. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 131–170.

Globočnik, Damir: *Janez Puhar (1814–1864). Prvi slovenski fotograf in fotografski izumitelj*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014.

Globočnik, Damir: *Notica o Puharjevi fotografiji iz leta 1860*. V: *Umetnostna kronika* 45, 2014 (december 2014, januar 2015), str. 23–26.

Lippich, Franz Wilhelm: *Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach in Bezug auf Natur und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik*, Laibach: 1834.

Otrin, Blaž: *Fotografija maturanta Janeza Flisa*. V: *Arhivi – zakladnice spomina* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhiv republike Slovenije ... 2014, str. 468–469.

Planinc, Lucija: *Vizualna preiskava fotografije Kranja na steklu*. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 187–204.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Ljubljana 1905.

Žontar, Josip: *Zgodovina Mesta Kranja*. Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Žontar, Jože: *Prelomna leta v očetovem življenju*. V: *Življenje in delo Josipa Žontarja. Ob stoletnici rojstva*. Kranj, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Mestna občina Kranj, 1996, str. 7–14.

INTERNETNI VIRI

Österreichisches Biographisches Lexikon; geslo: Sterger, Jožef.

URL: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Sterger_Jozef_1817_1889.xml.

Pridobljeno, 20. 3. 2019.

SUMMARY

PHOTOGRAPH OF KRANJ ON GLASS FROM 1860 – THE PRESENTATION OF ARCHIVALIA, RESEARCH PROCESS, AND THE HISTORICAL CONTEXT OF ORIGIN

In 2014, a card gifted from the parishioners of Kranj parish to the newly ordained Bishop Jernej Vidmar was found in the Archdiocesan Archives Ljubljana, dating from the day of St. Cantianus and Companions (31. 5. 1860), which has a glass photograph, showing the main square of Kranj, embedded in the front page. As the oldest photograph in the Archdiocesan Archives Ljubljana and the oldest known photograph showing Kranj, it attracted a great deal of researchers' attention, particularly since the author could be Janez Puhar (Johann Pucher). The archivalia consists of covers inlaid with the photograph on glass and a card consisting of seven folios sewed in the soft inside cover pages on which a lovely wish is written, followed by the signatures of 150 parishioners of the city parish of Kranj, and the list of teachers and pupils of the school in Kranj who joined the congratulations. The signatures are in hierarchical order; the first are priests, then teachers, state officials, community leaders, prominent citizens, and ladies and girls at the end. Three relatives of Janez Puhar can be found among the signers. It follows that the instigator for the making of this card was the then vicar and leader of the main school in Kranj named Janez Globočnik, while the card was sent to Vidmar in Vienna prior to his ordination. After the death of bishop Vidmar in 1883, the card was entrusted to the Parish Archives Kranj, however, after the world war II ended, Josip Žontar gave it to Ljubljana Diocese. The latter entrusted the card's safekeeping to the Diocesan Archives where it was placed among various books of the Parish Archives in Kranj without any mention of the photograph on glass gracing the front, which is why it took a while before anyone noticed its significance. The historical context of the card's origin strongly supports the assumption that the author of the photograph could be Janez Puhar, nevertheless the arguments are too weak. The research of the card's content, examined archives, the simultaneous newspapers, and specialised literature unfortunately did not produce enough information about the author of the photograph, Janez Puhar or anyone else.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 10. 5. 2019

UDK 7.047(497.4):771.521(497.4Kranj)«1860»
930.85(497.4): 771.521(497.4Kranj)«1860»

Posnetek Kranja na steklu – uvod v vedutno fotografijo na Slovenskem

Poskus atribucije svetlobne slike iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani

BLAŽENKA FIRST

prof. umet. zgod. in filoz., muzejska svetnica

Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: blazenka.first@nms.si

Izveček

Prispevek je analitična in sintetična študija o nedavno odkriti arhivaliji – dekorativno izdelani voščilnici za ljubljanskega škofa Jerneja Vidmarja (1860), o kontekstu njenega nastanka in fotografiji Kranja, vstavljeni v njeno čelno platnico. Svetlobna slika na steklu je kvalitetni primerek iz zgodnjega, eksperimentalnega obdobja zgodovine fotografije na Slovenskem, hkrati pa naša najstarejša fotografska veduta. Z njo se odpira uvodno poglavje tega fotografskega žanra, pa tudi problematika njenega avtorstva, tehnike in provenience. Ker je po svojih vizualnih in tehničnih karakteristikah sorodna *svetlopisom* našega prvega fotografa in fotografskega izumitelja Janeza Puharja, je bila predmet temeljitih raziskav in primerjav z njegovimi deli. Anonimna veduta in Puharjeve fotografije so v članku osvetljene z različnih zornih kotov: z zgodovinskega in kulturnozgodovinskega, restavratorsko-konservatorskega in naravoslovnega (računalniško vodene laboratorijske preiskave). Izsledki raziskav jo slikajo v luči specifičnih okoliščin na območju in v obdobju njenega nastanka ter medsebojnih razmerij udeleženih akterjev, pobudnikov tega dragocenega izdelka. Razpravo spremljajo citati iz Puharjevih izvirnih besedil in sočasnega domačega in tujega tiska.

Ključne besede:

19. stoletje, zgodovina fotografije, vedutna fotografija, fotografija na steklu, svetlopis, laboratorijske preiskave fotografskega gradiva, Janez Puhar

Abstract

IMAGE OF KRANJ ON GLASS – AN INTRODUCTION TO VISTA
PHOTOGRAPH IN SLOVENIA
ATTEMPT OF ATTRIBUTION OF IMAGE ON GLASS FROM THE
ARCHDIOCESAN ARCHIVES IN LJUBLJANA

The article is an analytical and synthetic study on a recently discovered archivalia – decoratively made card for the Ljubljana bishop Jernej Vidmar (1860), on the context of card's origin, and photograph of Kranj embedded in card's frontal cover. Image on glass is a quality example from the early experimental period of the history of photography on Slovenian territory as well

Key-words:

19th century, history of photography, vista photograph, photograph on glass, hyalotype, laboratory examination of photographic material

as the oldest photographic vista. It opens up an introductory chapter of this photography genre and the issue of its authorship, technique, and provenance. Since its visual and technical characteristics are reminiscent of the hyalotypes of our first photographer and photography inventor Janez Puhar, it was a subject of thorough researches and comparisons to his works. Anonymous vista and Puhar's photographs are detailed on several aspects in this article: from historical and cultural historical, restoration and conservation, and scientific aspects (computerised laboratory examinations). Research findings are painting it in the light of specific circumstances in the area and in the period of its creation, and interrelationships between participating actors, initiators of this valuable product. The discussion is accompanied by quotes from Puhar's original texts and simultaneous domestic and foreign press.

Svetlobna slika Kranja – dekoracija voščilnice za škofa Jerneja Vidmarja

Vedutni posnetek Kranja – stekleni negativ oziroma psevdopozitiv iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani – sodi med *inkunabule* fotografske dejavnosti na Slovenskem. Nastal je namreč v uvodnem obdobju tega novega medija, le dve desetletji za velikim spektaklom in z njim povezano fascinacijo ob izumu prve splošno uporabne svetlobne slike, dagerotipije. Vihar vznemirjenja, ki je avgusta 1839 ob javni razglasitvi Daguerrovega postopka završal po Parizu, je v hipu zajel ves svet. Tudi pri nas se je nemudoma vzdramil raziskovalni duh in kmalu k tej svetovni predstavi prispeval svoje poglavje. Za družčino pionirskih svetlobnih tehnik namreč prav nič ne zaostaja *svetlopis* (hyalotipija, puharotipija) našega prvega fotografa in fotografskega izumitelja Janeza Puharja. Kranjski duhovnik, eksperimentator s svetlobnimi žarki in svojskimi kemičnimi substancami, je slikotvorne postopke izvajal v istem obdobju in na istem ozemlju, iz katerega izhaja tudi avtorsko neopredeljeni posnetek Kranja. Torej je tudi veduta otrok zgodnje, eksperimentalne faze, ko so si po Evropi in v Ameriki druga za drugo v vrtoglavem ritmu sledile fotografske invencije in sprožile bliskovit razvoj in kvalitativni vzpon te nove likovne zvrsti, kmalu izbrušene do popolnosti. Ali je tudi ta sijajna podoba izšla iz Puharjeve kamere, pa je vprašanje, ki strokovne kroge vznemirja danes, v skoraj dvestoletni oddaljenosti od prvih poskusov v svetu te mlade likovne panoge.

Anonimni fotograf: Veduta Kranja, ambrotipija (?), druga polovica petdesetih let 19. stoletja; vir: NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).

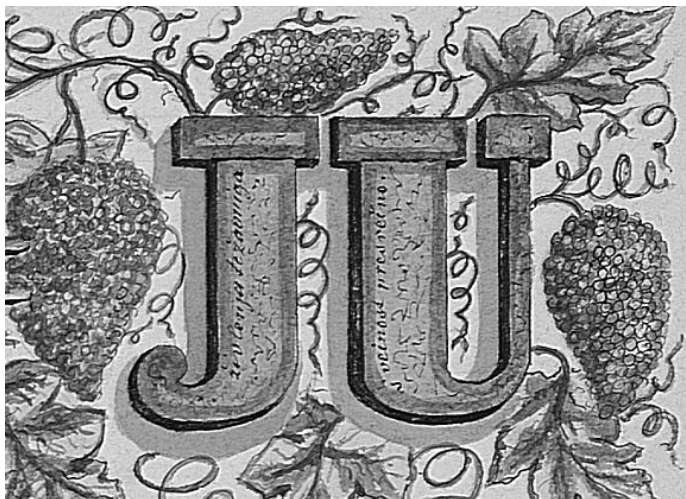
Anonimno delo je prva znana fotografija starega mesteca nad sotočjem Save in Kokre in za Puharjevimi (znanimi ali zgolj pisno dokumentiranimi) prizori Bleda, Cerkelj in gorenjskih vršacev prva naslednja v kronološkem nizu slovenskih fotografskih vedut. Sijajna svetlobna slika na steklu je bila leta 1860 vdelana v slavno-stno voščilnico za novoizvoljenega škofa Jerneja Vidmarja (1802–1883),¹ na dunajskem Avguštineju visoko izšolanega in zatem vsestransko dejavnega dušnega pastirja, erudita, bibličista in poliglota, izvrstnega poznavalca klasične kulture in propagatorja slovenske besede. Prizor podaja njegov rodni kraj in tamkajšnjo župnijsko cerkev sv. Kancijana in tovarišev, z voščilom in podpisi pa župljani te župnije toplo nagovarjajo svojega nekdanjega someščana, zdaj že potrjenega knezoškofa. Uglednemu cerkvenemu dostojanstveniku in novemu ljubljanskemu ordinariju se spoštljivo poklanjajo z izrazi prisrčne dobrodošlice in globoke pripadnosti.²

Voščilnica za škofa Jerneja Vidmarja ob nastopu njegove škofovske službe, 1860; vir: NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).

¹ Cesar Franc Jožef je takratnega ljubljanskega častnega kanonika in dvornega ceremoniarja Jerneja Vidmarja 6. 11. 1859 imenoval za 25. ljubljanskega škofa; papež Pij IX. je njegovo imenovanje potrdil 23. marca naslednje leto. Škofovsko posvečenje je prejel 17. 6. 1860 na Dunaju, svečana umestitev v ljubljanski stolnici pa je potekala 1. 7. 1860. Prim. Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 64.

² Naslovni nagovor: »Njihmilosti / prevzvišenimu prečastitljivimu gospodu gospodu / Jerneju Vidmer=ju / svojimu zaželjenimu novimu / knezo - škofu / farmani ss: Kociana in tovaršev mestne kranjske fare / serčno vošilo sreče in blagoslova k nastopu pastirstva / ljubljanske škofije.« Znotraj modro obarvanih črk škofovega imena je kot filigranska dekoracija zajeto komaj vidno posvetilo: »Možje in žene / mladenči in device / tudi otročiči vsi / Obljubimo VAM / pokoršno sveto / vdanost z duham in sercam / čistost zvnajno in skrivno / VI pa nam bote / vedno delili in radi / svoj sv: blagoslov / nas veselo birmovali / in kakor PASTIR / vedno skerbni / nas oučice / Vam izročene / VODILI na potu / življenja težavniga / v večnost presrečno.« Glavno voščilo na naslednji strani: »Vaša milost! / Prezvišeni prečastitljivi gospod! / Knezo=škof! / Čeda – brez pastirja – si je v serčnih molitvah per svojim dobrim očetu v nebesih noviga pastirja prosila. V svoji neizmerni dobroti se je On nje vsmilil in nam je v svoji večni modrosti v Vas pastirja dal. Vsa čeda se tega zlo veseli, gospoda za to hvali, in njega ponižno prosi, de bi On iz studenca svojih gnad obilni blagoslov izlil čez Vas, in Vam težko pastirstvo nam in Vam samim v časni in večni prid nositi pomagal. Gotovo je, de vsa čeda ovčic Ljubljanske Vam izročene škofije tako misli, pa tudi to je gotovo, de imamo mi farmani Kranjske mestne fare še posebni vzrok veselja nad to modro gospodovo izvolitevjo, kjer ste Vi prevzvišeni gospod Knezoškof, rojen Kranjc! Dovolite nam torej, de, kjer zdaj še ne moramo pred Vaše obličje, de bi Vam, kakor svojimu milostljivimu Knezoškofu, vse svoje čutila do Vas naznanili, Vam nasledni podpisi naših imen pričujejo od našiga veselja. Per ti perložnosti naj Vam, našimu prevzvišenimu Gospodu! bo obljava storjena, de

Voščilnica za škofa Jerneja Vidmarja ob nastopu njegove škofovske službe, 1860, detajl: Dedikacijski napis, skrit v črkah škofovega imena; vir: NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).

Dekoratívna voščilnica je oblikovana kot rokopisna knjiga (mapa) ležečega formata;³ trde platnice so oblečene v fino tanko usnje karminsko rdeče barve in okrašene z vtisnjeno zlato kartušo. Darilo za visokega klerika je s tem dobilo svečan, eleganten videz. A ne bogata dekoracija – njena največja dragocenost je fotografija na majhnem pokončnem stekelcu, vstavljenem v osrednji izrez naslovne platnice. Urbani ansambel na posnetku je »portret« nekdanjega kranjskega Mestnega (danes Glavnega) trga s središčno dominantno, župnijsko cerkvijo sv. Kancijana in tovarišev. To je bilo Vidmarjevo primarno življenjsko okolje z domačo cerkvijo kot srčiko tega sveta; mestna cerkev je bila os, okrog katere se je – kot nekoč okrog vsake božje hiše – vrtel vsakdanjik in praznik tamkajšnjih prebivalcev. V njej je kot otrok prejel prvo duhovno hrano in kot bodoči dušni pastir postavljal temelje svoji teološki izobrazbi in pastoralni dejavnosti. Darovalci, aktualni meščani njegovega rojstnega Kranja oziroma farani tamkajšnje župnije, so s premišljenim izborom motiva nedvomno zaigrali na prelatova nostalgična čustva in njegovo domoljubno usmeritev.

Voščilo z dolgim nizom podpisov je nastalo spomladi leta 1860; Vidmarjevi rojaki, župljani mestne župnije, so ga datirali z dnem njenega zavetnika, tj. z 31. 5. 1860 (*na dan ss: Kocjana in tovaršev, leta 1860*).⁴ Ker je bil naslovnik in slavljenec takrat na Dunaju, kjer je 17. junija prejel škofovsko posvečenje, so mu to izvirno darilo poslali tja; v dedikacijskem besedilu so jasno navedli, da do njega še ne morejo osebno, zato mu svoja občutja in veselje izražajo pisno oziroma s podpisi.⁵ Ko je Vidmar pripotoval v Ljubljano –

Vam hočemo z pokoršno, ljubeznijo, in keršanskim, svetim življenjam v veselje in čast biti, vse Vaše žive dni, in tako ob vsakim času Vašiga težkiga pastirstva Vas po naši zmožnosti podpirati, in vedno serčne molitve za Vas pred sedez božje milosti pošiljati. // V Kranji na dan ss. Kocjana in tovaršev, leta 1860. NŠAL, ŽA Kranj, IX/5, št. 411.

³ Voščilnica meri 270 x 420 mm in je inventarizirana z oznako NŠAL, ŽA Kranj, IX/5, št. 411.

⁴ NŠAL, ŽA Kranj, IX/5, št. 411, naslovni list.

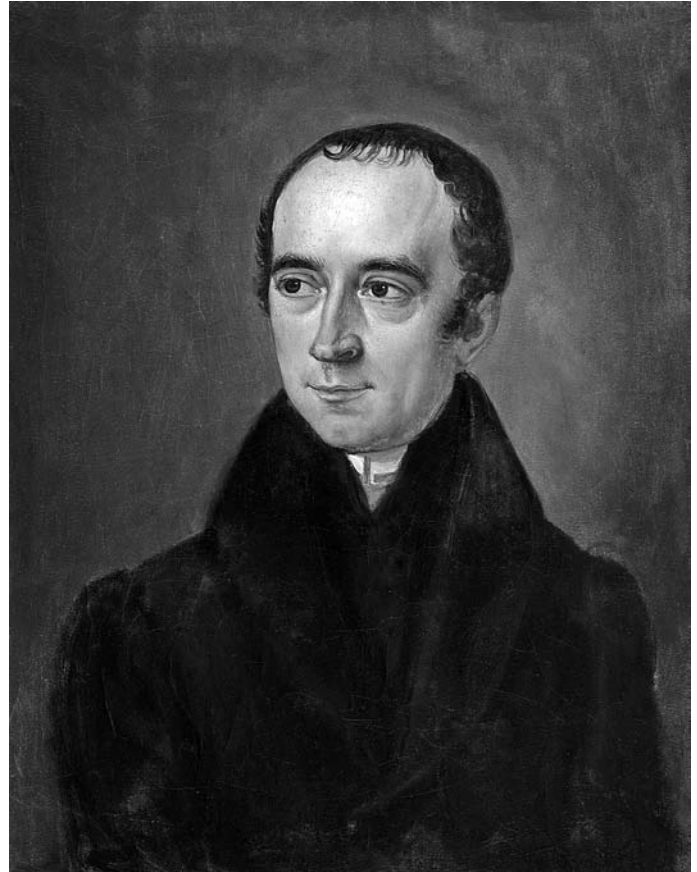
⁵ »[...] Dovolite nam torej, de, kjer zdaj še ne moramo pred Vaše obličje, de bi Vam, kakor svojimu milostljivimu Knezoškofu, vse svoje čutila do Vas naznanili, Vam nasledni podpisi naših imen pričujejo od našiga veselja. [...]« Glej: NŠAL, ŽA Kranj, IX/5, št. 411.

V nadaljevanju so se podpisali duhovniki, začeni s tamkajšnjim prvakom, dekanom in župnikom Janezom Rešem, nato učitelji tamkajšnje Glavne šole z njenim ravnateljem, vikarjem Janezom Globočnikom na prvem mestu (povsem na koncu so tudi imena vseh dijakov), pa državni, okrajni in občinski uradniki ter preostali ugle-dni meščani in meščanke.

v ljubljanski stolnici je bil slovesno posvečen čez petnajst dni (1. julija) – je bila voščilnica najverjetneje del njegove osebne prtljage. Kaj se je z njo dogajalo v nadaljevanju, ni znano. Verjetno se je z vso njegovo obsežno zapuščino znašla v kranjskem župnijskem arhivu in od tam prešla v Osrednji matični urad v Kranju (Osrednji arhiv za Gorenjsko). Tja je namreč pravnik in zgodovinar Josip Žontar med drugo svetovno vojno prenesel župnijsko arhivsko gradivo in ga tako zaščitil pred plenjenjem in uničenjem.⁶ Po vojni je bila skupaj z drugimi arhivalijami cerkvene provenience predana Škofiji Ljubljana in dodeljena v hrambo Škofijskemu arhivu (danes Nadškofijski arhiv Ljubljana).⁷

Nenavadna arhivalija z vstavljenimi fotografijami na koscu šipe je bila med urejanjem arhivskega gradiva »odkrita«⁸ konec jubilejnega Puharjevega leta (2014), stoletje in pol po svojem nastanku.⁸ Ker se je tako dolgo izmikala strokovni pozornosti, fotografija v čelni platnici ni bila niti datirana niti avtorsko opredeljena. A ker sta visoka kvaliteta in starost svetlobnega zapisa nesporni, se je z vprašanji fotografskega postopka in z njim povezane atribucije kmalu po »odkritju«⁹ začela ukvarjati interdisciplinarna ekspertna skupina.⁹ V obdobju od začetka leta 2015 do konca 2018 je opravila nekaj temeljnih raziskav: Družboslovno preučevanje je nanizalo vrsto podatkov in spoznanj, povezanih z zgodovinskimi in kulturnozgodovinskimi okoliščinami njenega nastanka, konservatorsko-restavratorski pregledi in računalniško vodene instrumentalne meritve vsebovanih snovi pa nekaj odgovorov na vprašanja fotografske tehnike. A kljub vsemu se zdi avtorstvo tega sijajnega posnetka oziroma dilema, ali ga smemo uvrstiti v Puharjev opus ali ne, še vedno – vsaj na temelju dosedanjih strokovnih dognanj – nerešljiva uganka. Tudi časov-

Matevž Langus: Portret Jerneja Vidmarja, okoli 1830, olje na platnu; vir: Narodna galerija, inv. št. NG S 1896.

⁶ Žontar: *Prelomna leta v očetovem življenju*, str. 11. Prim. tudi Otrin: *Fotografija Kranja v pričujoči številki Arhivov*.

⁷ Prim. Otrin: *Fotografija Kranja v pričujoči številki Arhivov*.

⁸ Arhivalija je bila objavljena takoj po »odkritju«⁸ (Globočnik: *Notica o fotografiji Kranja*, str. 23–26) in čez nekaj mesecev, po prvih analizah (First: *Stekleni biser*, str. 15–20).

⁹ V delovno skupino je povezanih nekaj strokovnjakov iz različnih strok in institucij: Blaž Otrin (Nadškofijski arhiv Ljubljana), Jedert Vodopivec in Lucija Planinc (Arhiv republike Slovenije), Žiga Šmit (Fakulteta za matematiko in fiziko; Institut Jožef Stefan) in Blaženka First (Narodni muzej Slovenije). Sprva je bil član skupine tudi Mirko Kambič, naš največji raziskovalec domače zgodovine fotografije, a jo je zapustil zaradi povsem opešane ga vida.

no posnetek za zdaj ni natančno določljiv; leto 1860, ko je nastala voščilnica, je za nastanek fotografije zgolj *terminus post quem non*.

Arhivalija iz Nadškofijskega arhiva pa ni le dragocena rariteta – podoba z njene naslovnice je hkrati prva znana fotografija Kranja in prva fotografska veduta katerega koli od slovenskih krajev sploh. Doslej je za najzgodnejšo topografsko fotografijo pri nas veljal Puharjev posnetek Cerkelj na steklu iz pozne jeseni leta 1860 ali zgodnje pomladi 1861,¹⁰ za prvo fotografijo Kranja pa panorama na papirju Kristijana Pajerja, posneta septembra leta 1868.¹¹ Nedavno odkrita fotografija na šipi, skoraj desetletje starejša od Pajerjeve na papirju, zdaj prevzema prvenstvo v historičnem nizu fotografskih slik gorenjske metropole; njeno časovno prvenstvo pa je nesporno tudi v širšem geografskem okviru: Je najstarejša v svojem likovnem žanru, torej v celotni skupini fotografskih vedut vseh slovenskih urbanih naselij.

Vizualne sorodnosti in razlike med kranjsko veduto in fotografijami Janeza Puharja

Posnetek Kranja na stekleni podlagi je s svojo vizualno specifikom in nekaterimi tehničnimi značilnostmi ves čas vabil k primerjavam s *hyalotipijami oziroma svetlopisi na steklu* v Kranju rojenega izumitelja Janeza Puharja.¹² Podobnosti se zrcalijo v sami izbiri stekla za materialno podstat svetlobne slike, formatu, zatemnjenosti hrbtni strani šipe (princip preobličenja negativa v pozitiv), pravilni orientaciji prizora, razmeroma temačnem videzu, minuciozni detajliranosti, ostrih kontrastih in bogati ter nasičeni tonski lestvici.

Steklo kot podlago fotografskega zapisa smo pri nas vse od Puharjeve iznajdbe (1842) pa do zgodnjih šestdesetih let 19. stoletja, tj. v letih Puharjeve intenzivne dejavnosti, povezovali skoraj izključno z njegovim imenom. Poleg nekaterih, za njegove fotografske eksperimente značilnih substanc, zlasti žvepla kot izvirnega izhodišča njegovega najbolj odmevnega postopka (v predstavitvi za Cesarsko akademijo znanosti na Dunaju je žveplo za ključni element svoje

¹⁰ Muzej za arhitekturo in oblikovanje, inv. št. 543:LJU;0012788. Posnetek je podan na stekleno podlago. Za datacijo prim. Močnik: *O lokalizaciji in dataciji cerkljanskih puharotipij*, str. 52–57.

¹¹ Opora za datacijo sta članka v časnikih *Novice*, 1868, str. 310 (*Iz Ljubljane*) in *Triglav*, 1868, s. p. (*Photographisches Panorama*). Fotografijo hrani Gorenjski muzej Kranj.

¹² Puhar je svoje fotografije sprva imenoval *heliotipije* (svetlobne slike), pozneje *hyalotipije* (slike na steklu), nemško *Transparentlichtbilder* (prosojne/prozorne svetlobne slike), slovensko *svetlopis*. Že v njegovem času se je pojavil tudi termin *puharotipija*; anonimni poročevalec, verjetno Janez Bleiweis, je zapisal: »Umetni gosp. Kaplan Janez Puher v Bledu je po naznanilu »Ljublj. čas.« v steklomalarii imenitno reč z najdel: vsak natis in vsako podobo z bakra, kamna ali lesa – po zgolj sami dotiki stekla z prvotno podobo – na šipo vtisniti, brez da bi prvotna podoba potem se kaj poškodovala. Imenuje pa tako napravljene podobe po slovensko »tičnopise« po besedi tik in pisano, po nemško »Glasberührungsbilder«. Gosp. Puher bo več tacih podobšin, ktere naj bi se najdniku v čast »Puherotypi« imenovali, v veliko razstavo v Novi Jork poslal.« (*Novice*, 1852, str. 364). Istega leta je izraz *puharotipija* v internih krogih uporabil Karel Dežman, botanik, arheolog in kustos Deželnega muzeja. Posrednik terminološke dediščine je bil kranjski župnik in dekan Anton Mežnarec. Dežman, njegov profesor, suplent na ljubljanski gimnaziji, je leta 1852 pri pouku fizike osmošolcem – med njimi je bil tudi Mežnarec – predaval o dagerotipiji in opozoril še na neki novejši fotografski postopek, *puharotipijo*. Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpec 4. A vendar termin ni niti natančen niti enoznačen. Puhar namreč ni razvil enega samega, pač pa cel niz postopkov, pri katerih je svetlobne slike zajemal ne le na steklo, ampak tudi na papir in (glede na zapise v tujem strokovnem tisku) tudi na druge podlage. Prim. op. 15. Termin se tako že izhodiščno ne uporablja dosledno: Enkrat za Puharjeve kontaktne slike (Bleiweis, glej zgoraj), drugič za *svetlopis na steklu* – tehniko, ki jo je opisal sam: *Neu erfundenes Verfahren, transparente Heliotypen auf Glasplatten darzustellen* (*Carniolia*, 1843, str. 416) in *Neue Methode, photographische Bilder auf Glas zu verfertigen* (*Sitzungsberichte*, str. 43–46). Terminološka redukcija vseh njegovih postopkov na en sam skupni pojem bi osiromašila in prikrila njihovo številčnost in raznovrstnost.

tehnike označil tudi sam),¹³ je bilo prav steklo zaščitni znak njegove svojske tehnike. Celo francoski vikont in diplomat Louis de Dax, ki je Puharja spoznal na Bledu, je za pariški strokovni tednik *La Lumière* zapisal, da so ga njegove fotografije osupile, saj so bili postopki na steklu takrat skoraj še neznani.¹⁴ Sicer pa šipa ni bila edina podlaga Puharjevih svetlobnih zapisov; fotografije je podajal tudi na papir, v nemških strokovnih publikacijah *Polytechnisches Journal* in *Polytechnisches Notizblatt* pa je omenil, da je mogoče uporabiti tudi zglajene plošče skrila, slonovine, (morda) kamnite litografske plošče in z gumiarabikom ali mastikovim firnežem grundirane kovinske plošče.¹⁵ Po žveplu se je torej razlikoval od vseh drugih svetovnih izumiteljev, s steklom kot nosilcem slike pa večino celo prehitel.¹⁶

V drugi polovici petdesetih pa do začetka šestdesetih let, ko je nastala veduta Kranja, Puhar pri nas ni bil več edini fotograf, vendar šipa kot fotograf-ska podstat takrat še vedno ni bila pogost material. Še več – na Slovenskem se (glede na aktualne raziskave) razen njegovih iz tega časa ni ohranila nobena svetlobna slika na steklu; o tem priča stanje naših zbirk. Tovrstne zapuščine iz uvodnega obdobja fotografije torej ni, tu in tam kakšna arhivska notica in časopisni oglas pa vendarle tudi na Kranjskem razkrivata nekaj fotografov.¹⁷ A med njimi je le eden, Anton Ločnikar, eksplicitno oglašal (tudi) fotografijo na steklu. Drugi so, pač v skladu z dobo, ki jo je zaznamovala dagerotipija, fotografirali na kovinske plošče. Ali so v času nastanka kranjske vedute (to so hkrati leta dejavnosti Janeza Puharja) vzporedno fotografirali tudi na steklene plošče, ni znano. Pozneje so se sicer tehnike na steklu razmahnile, a za atribuiranje vedute obdobje po letu 1860 ni več relevantno. Čas njenega nastanka namreč strogo omejuje dva mejnika: Razmah ambrotipije, tehnike, v kateri je domnevno izdelana (splošna uporaba je očitnejša po letu 1854), in datum Vidmarjeve voščilnice (1860), v katero je vkomponirana. Fotografske veščine so takrat pri nas obvladali le redki; za njimi je ostala skromna bera dagerotipij na kovinskih ploščah,¹⁸ nekaj več fotografij na papirju, na steklu pa le Puharjeve.¹⁹ Zato je bila steklena podlaga v primeru kranjske vedute prvo in najbolj logično napotilo k njegovim svetlopisom.

¹³ »[...] To velja za moj, že pred osmimi leti odkriti in od takrat pomembno izboljšani postopek, po katerem uporabljam žveplo za izdelavo transparentnih slik na steklu. [...]« Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 43.

¹⁴ De Dax: *A. M. Le Rédacteur*, str. 160.

¹⁵ Prim. Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 23; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35.

¹⁶ Nekaj poskusov najelitnejših francoskih in angleških pionirjev, ki so svetlobne zapise z različnimi tehnikami fiksirali na šipe, datira že v čas pred Puharjevim svetlopisom. Manj uspešno sta s steklom eksperimentirala Francoza Joseph Nicéphore Niépce in Louis-Jacques-Mandé Daguerre (1822), z več sreče Angleža John Frederick William Herschel (1839) in William Henry Fox Talbot (1840). Steklo kot fotografsko podlago je preizkušal tudi angleški znanstvenik Robert Hunt, na čigar teorijo nastanka svetlobnih slik se je skliceval Puhar. Za Puharjem sta steklo »odkrila« Angleža Alexander S. Wolcott (1843) in John Whipple (1844), pa Francoz Claude Felix Abel Niépce de Saint-Victor (1847), ki je zaradi patentiranja svojega izuma (1848) obveljal za očeta fotografije na steklu. Njegov postopek je bil prvi praktično uporaben in komercialno uspešen fotografski postopek na steklu.

¹⁷ Za stanje fotografije v uvodnem obdobju tega medija na Slovenskem prim. Kambič: Čas dagerotipije, str. 12–14; Kambič: *Seznam fotografov*, str. 12–14; 152–155.

¹⁸ V slovenskih institucijah (muzejih, galerijah in knjižnicah) je evidentiranih 25 dagerotipij (prim. Jankovič: *Preventivna konservacija dagerotipij*, 2013). Nekaj primerkov hranijo zasebni zbiralci; provenienca teh večinoma ni raziskana.

¹⁹ Ohranjene fotografije se tako v količini kakor po tehnikah skladajo s periodizacijo zgodnjih obdobj te dejavnosti, kot jo je za naš prostor izdelal raziskovalec zgodovine fotografije Mirko Kambič: »Prva [faza] obsega čas od leta 1839 do približno 1860. Vsebuje nekoliko skromne sledi dagerotipije, istočasno pa izjemen nastop izumitelja Janeza Puharja. Druga faza traja le dobrih deset let, morda nekaj več, in jo omejimo z letnicami 1860 do 1870; ujema se z nastopom prvih ljubljanskih poklicnih fotografov.« Prim. Kambič: *Prvi ljubljanski fotografi*, str. 103. NUK sicer hrani fotografijo (ležečega formata) na zelo razbitem steklu, a je ni mogoče natančneje datirati.

Hipotetična rekonstrukcija fotografske kamere Janeza Puharja (idejni načrt: Valentin Benedik, Blaženka First; izvedba: Valentin Benedik), 2014; vir: fototeka Grafičnega kabineta NMS).

Tudi *format stekelca*, na katerem je izrisana veduta, spominja na Puharjeve.²⁰ Velikost fotografskih plošč pri takratnih postopkih, ki so ne le s svojo optično, ampak tudi z večjim delom kemične faze potekali znotraj kamere, je bila odvisna od velikosti kamere oziroma od velikosti izreza na njeni hrbtni strani, nasproti čelnice s svetlobno lečo. V ta izrez je Puhar vstavil najprej medlico in jo potem, ko je izostril sliko, zamenjal s svetlobotesno kaseto, v katero je namestil predhodno fotosenzibilizirano šipo. Nanjo je z osvetlitvijo izbranega objekta in hkratnimi kemičnimi procesi, ki so jih sprožile medsebojne reakcije uporabljenih substanc, ujel sliko. Večje variiranje formatov slik, ki so nastajale v isti kameri, ni bilo mogoče; slika na vstavljeni plošči, ki se je prilegala kameri, je imela pri njegovem *svetlopisu* (pa tudi pri drugih enostopenjskih tehnikah) status končne fotografije. Bila je unikat, »končna postaja« in ne le vmesna stopnja na poti do svetlobnega zapisa. Slika na stekleni plošči ni bila zgolj matrica za razmnoževanje. Resda je bila negativ, a je z zatemnitvijo hrbtni strani postala hkrati pozitiv. Zaradi temnega ozadja in ustreznega kota vpadne svetlobe v trenutku razbiranja slike je spremenila predznak in se iz negativa prelevila v pozitiv. A tudi pri dvostopenjskih tehnikah (izdelavi prosojnih negativov je sledilo kopiranje v pozitivne slike na neprosojnih materialih) so bili formati plošč in iz njih kopiranih slik enaki, saj je bilo kopiranje takrat kontaktno.

Velikost fotografske plošče je bila torej skladna z velikostjo kamere oziroma izreza za ploščo; kakršen je bil izrez, takšna je bila plošča in na njej nastala slika. Zato je podobnost formatov kranjske vedute in Puharjevih fotografij večjega pomena, kakor bi bila v poznejših obdobjih, ko je razvijanje slik iz negativov po novih postopkih omogočalo tudi že poljubne povečave. Velikost fotografij takrat ni bila več sorazmerna s kamero. A ne glede na vse to je lahko podobnost formatov kranjskega posnetka s Puharjevimi zgolj naključje in ne nujno kažipot do njenega avtorja in provenience. V letih Puharjeve poznejše dejavnosti, ki časovno sovпада z nastankom kranjske vedute, je namreč več pri nas delujočih fotografov lahko uporabljalo kamere podobnih ali enakih dimenzij. Več različnih kamer bi lahko imel celo on sam.

Puharjeva *kamera* je bila, sodeč po ohranjenih fotografijah, ki so izšle iz nje, majhna, zato

²⁰ Format nepravilne šipe je bilo mogoče natančno izmeriti šele po odstranitvi tehnične opreme; na točki največje dolžine in širine meri 101 x 80 mm.

so tudi slike majhne. A vendar smo tudi tu na majavih tleh. Povsem utemeljena se namreč zdi domneva, da je imel Puhar zaporedoma dve kamere ali več kamer (morda) različnih dimenzij; poleg kamere je imel denimo tudi t. i. živosrebrno skrinjo.²¹ Bi lahko tako spreten, inventiven in neumoren raziskovalec vse življenje delal z eno samo? Zrel mož z več ko dvema desetletjema fotografskih izkušenj morda ni do konca vztrajal pri prvi, tisti, ki jo je naredil kot začetnik pri petindvajsetih. Še zlasti ne, ker je vedel za Voigtlanderjeve fotoaparate vrhunske kakovosti (v zgodovini fotografije veljajo kar za revolucionarne) s takrat najboljšo optiko na svetu – s preciznimi, matematično izračunanimi objektivmi, ki jih je leta 1840 skonstruiral matematik in fizik Josef Maximilian Petzval. Puhar se je zavedal zmožljivosti teh naprav in omejitev svoje preproste, doma narejene kamere.²² Pri dolgoletnem delu in strokovnem razvoju je seveda spoznal njene tehnične pomanjkljivosti in se morda pod vtisom novosti, ki so se razvijale v svetu, lotil izboljšav. Osupljivo dobro je namreč že kot mlad duhovnik poznal nova dognanja in razvoj naravoslovnih ved, zlasti kemije in z njo povezane fotografije.²³

Hipotetična rekonstrukcija fotografske kamere Janeza Puharja (izrez na hrbtni strani z vstavljenjo svetlobotesno kaseto; odprta svetlobna zapora); vir: fototeka Grafičnega kabineta NMS).

- ²¹ Živosrebrno skrinjo Puhar leta 1850 omenja v opisu postopka za dunajskega kemika Antona Schrötterja, objavljenem v akademski publikaciji *Sitzungsberichte*. Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 44. To so bile lesene skrinjice brez objektivov ali leč, v katerih so uparjevali živo srebro pri izdelavi kontaktnih odtisov. Prim. tudi op. 71.
- ²² »[...] predvsem pa bi bil, da bi bile slike tudi v senčnih partijah bolj izrazite, nujno potreben svetlobno močnejši Voigtlanderjev aparat, katerega nakup pa je v mojih razmerah skrajno problematičen.« Puhar: *Neue Methode*, str. 45–46.
- ²³ Puharjev biograf Jurij Jarc poroča, da je bistrumni in učeni mož rad bral strokovna besedila in o njih kritično razmišljal: »[...] Učene časopise je rad prebiral in misli učenih na svoje rešeto deval, ker njegova bistrumnost mu je veliko prida donáševala. Bral je od Daguerretove najdbne narise vsake baže popolnoma enake, kakoršine so v resnici, napravljati [...]«. Jarc: *Janes Puhar*, str. 137. Spremljal je razvoj fotografije v evropskih središčih, poznal aktualne teorije o fizikalnih (optičnih) in kemičnih procesih pri nastajanju svetlobnih slik, seznanjen je bil s postopki tujih fotografov izumiteljev in iz njih izhajal pri lastnih raziskavah. Naravoslovne vede so ga privlačile že kot gimnazijca; učitelji so zaznali mladeničeve sposobnosti, profesor fizike Janez Kersnik mu je v zadnjem letniku omogočil samostojno eksperimentiranje v kemičnem laboratoriju: »[...] K'pride v osmo šolo, se je fizike poprijel, dobro mu je šlo spod rok, kmalo se je toliko izuril, da mu je gosp. Janez Kersnik, profesor fizike, dovolil, da je sam eksperimentiral, to je bilo njegovo največi veselje, zmeraj je v kemikalnimu kabinetu stikoval in poskušal, kako bi ti ali uni natorni postavi vkljubovati in jo v svoj prid obračevati zmogel.« Jarc: *Janes Puhar*, str. 137. Tudi kot mlad duhovnik je v prostem času študiral

Že na prvih službenih postajah v zatišnih krajih kranjskega podeželja (Leskovec pri Krškem, Svibno nad Radečami, Metlika, Ljubno na Gorenjskem) je spremljal izume in dosežke v visoki znanosti, tudi v novi znanstveno-tehnično-umetniški panogi, fotografiji. Dagerotipijo je okoli leta 1840, kmalu po njenem vzniku, kot naš prvi dagerotipist izvajal tudi sam. Poznal in morda izvajal je talbotipijo,²⁴ poznal je znanstveno teorijo latentne svetlobe teles pruskega fizika Ludwiga Moserja (1805–1880) in teorijo o nastanku svetlobne slike kot posledice termoelektričnih molekularnih sprememb angleškega znanstvenika in fotografa Roberta Hunta (1807–1887).²⁵ S strokovnimi in akademskimi krogi po svetu je navezal tudi osebni stik, torej mu poti razvoja znanstvenih disciplin, skupaj s teoretskimi principi fotografije, niso bile neznane.²⁶ Poučen pa je bil tudi o fotografskem instrumentariju, ki je omogočal vrhunske rezultate.

V prid ugibanju o Puharjevih dveh ali celo več kamerah govori tudi narava njegovega dela. Puhar je veliko fotografiral, zaradi potrebe po zadostni osvetlitvi izključno na prostem, od moči svetlobe je bil namreč odvisen ekspozicijski čas. Njegova kamera tako ni bila statična ateljejska naprava, ampak terenski pripomoček, pri skoraj četrstoletni uporabi na terenu izpostavljen vsakršnim nevarnostim in prenekateri poškodbi. Zato ni neutemeljena domneva, da ob dolgoletnem delu in pri spretnostih, s katerimi je izdelal celo mnogo zahtevnejše potrebščine – poleg kamere in leče tudi klavir²⁷ – ni opustil zanimanja za tehnološko plat svoje dejavnosti; ob razvoju fotografskih tehnik gotovo ni zanemaril skrbi za izpopolnjevanje temeljnega delovnega orodja. S konstantnim spremljanjem dogajanja v fotografsko razvitem svetu je morda prvo kamero nadomestil z boljšo ali pa je imel celo več zaporednih kamer različnih dimenzij. Tako bi lahko bile tudi njegove fotografije v primerjavi z veduto Kranja bodisi enakih bodisi drugačnih formatov.

Neznani avtor je hrbtno stran vedute zatemnil in s tem negativ obrnil v pozitiv, prav tako, kakor je v istem obdobju in na istem geografskem območju prakticiral Janez Puhar, ki je dobro poznal princip razbiranja negativne slike

---

kemijo in eksperimentalno: »[...] Leta 1838 je mašnikovi bogoslov prejel, in potem se na deželu v Svibno (Scharfenberg), njegovo prvo službo, podal. Tukaj se mu je zopet njegova ljubezen do Kemije oživila [...] ker prostiga časa je vender nekoliko si pridobil, in ga deloma z branjem kemije, deloma pa z eksperimentiranjem kratil.« Jarc, Janes Puhar: str. 137.

²⁴ Poznavanje tehnik se zrcali iz besedila za dunajsko akademijo znanosti: »[...] Tako izdelane slike so v primerjavi z dagerotipijami in fotografijami v Talbotovi maniri videti seveda zelo skromne [...].« Puhar: *Neue Methode*, str. 43.

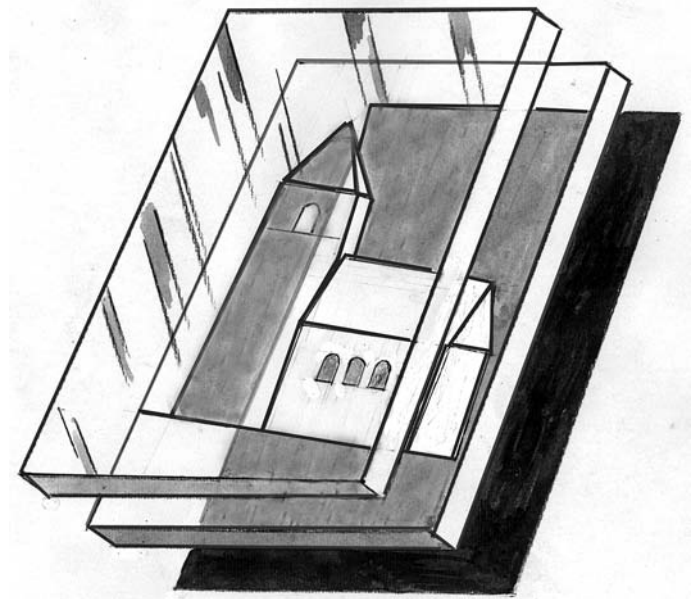
²⁵ »Poskusi, ki jih že nekaj let izvajajo dr. Moser in drugi, pa tudi Robert Hunt, in ki so dokazali, da lahko telo, ki se približa drugemu, zrcalno gladko poliranemu telesu, v nadaljevanju na njem zaradi uporabe par odtisne svojo razločno izraženo podobo (kar je dr. Moser pojasnjeval s teorijo latentne svetlobe teles, g. Robert Hunt pa kot posledico toplotno povzročenih, torej termoelektričnih molekularnih sprememb na zrcalni površini, aficirani z dotikajočim se telesom, kar na gladki površini ustvarja dotikajočemu se telesu ustrezno stanje molekul, tako da zaradi spremenjene polaritete svojih skrajnih atomov pare različno kondenzirajo), so me spodbudili, da sem svojo še nepopolno iznajdbo, s katero je mogoče transparentne heliotipe fiksirati na steklene plošče, predstavil javnosti.« Prim. Puhar, *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416. Tudi »Dr. K.« piše: »Že dolgo je gojil domnevo, da bi bilo z njegovo metodo mogoče tako imenovane Moserjeve kontaktne slike prikazati tudi na steklu, kar se je zdaj sijajno potrdilo.« Dr. K.: *Nichtamtlicher Teil*, 11. November, str. 1109.

²⁶ Puhar je komuniciral s kranjskimi naravoslovci, združenimi v *Društvo prijateljev znanosti, s Cesarsko akademijo znanosti* na Dunaju, francosko *Nacionalno akademijo za kmetijstvo, rokodelstvo in trgovino* v Parizu, pa s strokovnjaki, ki so pripravljali in ocenjevali razstavljenе izdelke (tudi njegove) na svetovnih razstavah v Londonu, New Yorku in Parizu. Članki, ki so skicirali njegov fotografski izum, so izhajali tudi v znanstvenem in strokovnem periodičnem tisku v številnih evropskih državah (Avstriji, Franciji, Angliji, Nemčiji, na Irskem) in Ameriki, v publikaciji Inštituta Benjamina Franklina v Pensilvaniji.

²⁷ »[...] ker on izverstno igra na gosli, kitaro in glasovir, kteriga si sam s pomočjo kakiga kmeckiga mizarja (stolara) napravi, on ima glavo, da malo takih.« Jarc: *Janes Puhar*, str. 138.

pred **temnim ozadjem**.²⁸ Hrbtna stran s fotografsko emulzijo je pri kranjski veduti zatemnjena s plastjo (otrdelega) temnega premaza in nato prekrita še s sivim papirjem, ki je na notranji strani prevlečen s sijajno temno modro barvo; papir je ukrojen natančno po formi stekla in se povsem prilaga njegovi nepravilni obliki. Manira zatemnjevanja je bila v petdesetih letih pogosto v rabi; s tem so se fotografi, ki so za podlago svetlobnih slik uporabljali prozorne materiale, približali estetiki dagerotipije in videzu pozitiv. S temnim firnežem (za doseg temnega tona so mu dodajali saje) in tankim kartončkom na hrbtni strani fotografij se srečujemo tudi pri vseh Puharjevih svetlopisih na steklu; tudi njegovi posnetki so se tako iz negativnih slik prelevili v pozitive. Zakaj je anonimni fotograf hrbtno stran zatemnil kar dvakrat (najprej s temnim premazom čez fotografsko emulzijo in nato še s potemnjenim papirjem), ni jasno; morda je bil premaz neenakomeren in zato kot zatemnitev na posameznih segmentih manj učinkovit.

Anonimna fotografija Kranja je enaka Puharjevimi tudi po **pravilni orientaciji**. Vse so obrnjene s slikotvorno plastjo navzdol, s čimer so se prizori izognili zrcalnemu zasuku – optični napaki večine takratnih fotografskih tehnik. Ta popravek je v nasprotju s fotografijami na kovinskih oziroma vseh neprozornih in neprosojnih nosilcih omogočalo le steklo. Seveda se je Puhar te prednosti svojega postopka jasno zavedal in jo kot eno od odlik svetloписа na steklu poudaril že v prvem opisu svojega fotografskega izuma, leta 1843 objavljenem v listu *Carniola*,²⁹ in v predstavitvi za Cesarsko akademijo znanosti na Dunaju (1850/1851).³⁰ Naravno lego prizorov kot

Svetlobni princip negativ/pozitiv (odvisnost od svetlega ali temnega ozadja) v primeru Puharjevega svetloписа na steklu; vir: fototeka Grafičnega kabineta NMS.

²⁸ »[...] tako je mogoče videti motiv, fiksiran na plošči, če jo poddržimo v določeni oddaljenosti proti kakšni črni površini pred svetlim oknom [...] čeprav je mogoče slike razbirati tudi pri vpadni svetlobi kot dagerotipije [...]«. Prim. Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416. Ta zapis je nastal leta 1843. Leta 1850 pa piše: »[...] Tako nastalo kontaktno sliko je najlažje razbirati pri svečavi; pri dnevni svetlobi je treba skoznjo pogledati z določene razdalje proti sredini okna ali proti tam pritrjenem listu.« Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 44–45.

²⁹ »[...] Ta igra par fiksira svetlobne slike v sami kameri obskuri in tako je mogoče videti motiv, fiksiran na plošči, če jo poddržimo v določeni oddaljenosti proti črni površini pred svetlim oknom, v prozorni jasnosti in v modrem barvnem tonu, in ne obrnjen, temveč v naravni legi [...]«. Prim. Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416.

³⁰ Puharjevo rokopisno besedilo iz leta 1850 je izšlo leta 1851. »[...] Značilna transparentna modrina je videti neprimerno lepša od hladnega svinčenega neba na prizorih srebrnih plošč [dagerotipij], ki so poleg tega še zrcalo obrnjeni.« Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 43.

Svetlobni princip negativ/pozitiv (odvisnost od svetlega ali temnega ozadja) v primeru anonimne vedute Kranja; vir: zasebna fototeka B. First.

Anonimni avtor: Veduta Kranja; nepravilna oblika stekla in njegova umestitev v platnico voščilnice, hrbtna stran; vir: zasebna fototeka B. First.

eno najpomembnejših prednosti Puharjeve tehnike pred postopki njegovih sodobnikov je podčrtal tudi mladi Josef baron Schwegel, podpisan s psevdonimom Radonievic (tedaj še gimnazijec, pozneje pisec, politik in diplomat) v članku *Domače umetnosti*, objavljenem leta 1851 v *Novicah*.³¹

Kljub določenim podobnostim pa se v **končni obdelavi in zaščitni opremi** anonimna fotografija razlikuje od Puharjevih. Puhar je steklo s fotografskim zapisom pokril z dodatno šipo identičnih dimenzij; tako je krhek material zaščitil pred prahom in vlago,³² pa tudi pred mehanskimi poškodbami. Vedute Kranja v Vidmarjevi voščilnici ne prekriva plast zaščitnega stekla, saj to v izrezanem ležišču naslovne platnice ni bilo potrebno niti njena debelina tega ne bi dopuščala. Steklена fotografija je namreč »potopljena« v izrezano okence naslovnice in s tem, ko ne izstopa iz njene površine, manj ogrožena. Pri dvojnem steklu obe ravnini (platnice in vstavljene fotografije) ne bi bili višinsko izenačeni, ampak bi se fotografija dvigala nad nivo platnice. Razlog za eno samo plast stekla pa je lahko tudi v značaju same fotografske tehnike – ambrotipije (domnevna tehnika kranjske vedute) običajno niso pokrivali z dodatnim steklom.

Vsaj na prvi pogled se veduta od Puharjevih *svetlopisov* razlikuje tudi po **ne prav skrbni pripravi steklene podlage**. Fotograf je namreč posegel po »neugledni«, nepravilno oblikovani šipi, morda kosu odpadnega stekla, ki se komajda približuje pravokotni formi. Stekelce ni odrezano z diamantnim rezilom, pač pa je odlomljeno, robovi zato niso ravni, ampak »nažagani«, grobo nazobčani in hrapavi. Korektor teh nepravilnosti sta izrezano okence na čelni platnici in usnjena prevleka; usnje vzdolž robov izreza uspešno prekriva in prikriva napake vegastega formata in nezglajenih robov. Ta vidik vedute je težko primerjati s Puharjevimi *svetlopisi* – njihovi robovi se namreč skrivajo v ličnih okvirjih in obrobah. Sicer je tudi za našega prvega fotografa

³¹ »[...] Čim se naznačuje njegov pokrok u Daguerkim svetlotisku? Glavna prednost je, da Puharjeve podobe stojê v prirodni legi, (in der natürlichen Lage), kar se pri dosadanjih drugih ni doseglo. Kje je tega uzrok? Uzrok je jedini, da je podobilo (podobonosič) prozračno (skozividno), da se radi zavolj tega podoba nasprotno lege s promenenjem stekla na drugo stran v prirodno lego promenî.« Radonievic: *Domača umetnija*, str. 115.

³² »[...] Da bi tako dobljeni sliki podelili trajnost, jo moramo oskrbeti s premazom iz firneža in čeznjo prilepiti stekleno ploščo. S tem jo zavarujemo pred higroskopskimi vplivi in prahom.« Prim. Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416; Puhar: *Neue Methode*, str. 44.

značilen asketski, pa vendarle natančen pristop k delu. A tako kakor on, ki se je v pomanjkanju potrebnega fotografskega instrumentarija soočal tudi s problemi praktične narave, je bil bržčas tudi »vedutist« (vsaj v tehnični predpripravi steklenega nosilca) prepuščen lastni iznajdljivosti. Morda je delal v podobnih okoliščinah, vendar tehničnih težav ni reševal s tolikšno natančnostjo in estetskim čutom – s precej manj srečno roko je posegal po predmetih, ki so mu bili na voljo v njegovem bivalnem okolju. Tudi Puhar je bil primoran v takšno prakso, saj je eksperimentaliziral z improviziranimi pripomočki in v skromnih razmerah vsakokratnega duhovniškega bivališča (kaplanije) v odmaknjenem zatišju kranjskega podeželja. A vendar je bil, kolikor je mogoče soditi po le nekaj ohranjenih izdelkih, esteta in perfekcionista. Kljub temu pa kritičnemu očesu celo pri njegovih steklih ne uidejo podobne nepravilnosti v primerih *Dvojnega portreta* (Vavken in Franke) in *Cerkelj*. Morda pa je bil posnetek kranjskega Mestnega trga zgolj raziskovalni eksperiment brez kakšne višje intencije in zato avtor – kdor koli že – ni težil k njegovi tehnični dovršenosti.

Instrumentalna analiza fotografske tehnike

Vsakršen vizualni pregled anonimne kranjske vedute in z njim povezano sklepanje o fotografski tehniki sta se tako ustavila na pol poti brez verodostojnega odgovora na temeljno vprašanje njenega avtorstva. Pri analizi likovnih in tehnoloških karakteristik je postalo očitno, da noben vidik njene fizične izvedbe in zaščitne opreme ni niti relevanten pokazatelj niti enoznačen smerokaz do njenega avtorja. Podobna Puharjevim (sicer redkim znanim) izdelkom ali drugačna od njih je lahko bodisi zaradi istega ali drugega avtorja bodisi zaradi enakega ali drugačnega kemičnega postopka, pa tudi zaradi takšne ali drugačne namembnosti. Poleg tega od številnih fotografij, ki so iz Puharjeve kamere izhajale dolgo vrsto let, po izvedbeni plati poznamo le tri, preostali dve je zaradi historične, morda celo prvotne umestitve v dekorativne zaščitne okvirje nemogoče odpirati in natančneje tehnično pregledovati. A ne le, da poznamo zgolj nekaj Puharjevih fotografij – tudi od vseh svojih fotografskih postopkov in njihovih variacij je avtor nekoliko natančneje predstavil le enega.

Jesen leta 1850 je Puhar v korespondenci z avstrijskim kemikom Antonom Schrötterjem vitezom pl. Kristelijem, soustanoviteljem in generalnim tajnikom dunajske Cesarske akade-

Anonimni avtor: Veduta Kranja; umestitev fotografije na steklu v platnico voščilnice, čelna stran (korekcija nepravilnega formata in robov z usnjeno prevleko); vir: zasebna fototeka B. First.

mije znanosti, svoj fotografski izum razgrnil pred to ugledno, tedaj še mlado znanstveno ustanovo.³³ Njegov opis postopka so tamkajšnji učenjaki tehtali na prvi seji naslednjega leta (3. 1. 1851) in ga v prvem zvezku istega letnika (VI/1, 1851) objavili v svoji periodični publikaciji *Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Izumitelj je takoj na začetku poudaril, da je z njegovim odkritjem, starim že osem let, v svet fotografskih tehnik vstopil nov agens – žveplo. Zapisal je, da si vsak nov fotografski postopek zaradi razširitve znanja na tem področju, ki je skoraj še povsem brez znanstvenih principov, zasluži pozornost, zato je tamkajšnjim znanstvenikom svoj izum priporočil v pozorno preverbo in blagohotno presojo.³⁴ Torej se je jasno zavedal pomena svoje iznajdbe in z njo dejstva, da je edini eksperimentator v takratnem fotografskem svetu, ki pri slikotvornih svetlobnih postopkih uporablja žveplo.³⁵ Zato se je zdelo, da je prav to ključ do rekonstruiranja njegovega *svetlopisa* in z njim povezanega kemizma. Nihče od takratnih fotografov namreč pri svojih postopkih ni izhajal iz te substance, kemika Schrötterja pa je najbrž pritegnil ravno zato. Na vsebnost tega elementa je tako svojo raziskavo oprla tudi ekspertna skupina, pri čemer pa je kajpak zaobjela tudi računalniške meritve drugih pričakovanih kemikalij v slikotvorni plasti, zlasti živega srebra.

Po vseh vizualnih ogledih, analizah, primerjanju in sklepanju je bilo torej jasno, da reševanje tega rebusa ne bo mogoče brez instrumentalne raziskave. Edino ta je obetala identifikacijo elementov in spojin ter njihovih interakcij in fotokemičnih procesov v slikotvornih plasteh. Za primerno orodje je bila izbrana računalniško vodena analitska preiskava PIXE, najmanj škodljiva spektroskopska metoda protonsko vzbujenih rentgenskih žarkov. Ponujala se je kot nedestruktiven in zato varen poseg za ugotavljanje kemične sestave nanosov na steklih, potreben za primerjavo kranjske vedute, (vsaj) enega od Puharjevih *svetlopisov* in referenčne portretne ambrotipije. Ta je bila vključena zgolj za oporo pri določanju tehnike kranjske fotografije; zbuja se je namreč domneva, da je tudi veduta podana po tem postopku. Tehniko in z njo povezano atribucijo vedute naj bi razrešila vsebnost žvepla; Puharjev postopek je bil namreč edin-

³³ Cesarska akademija znanosti na Dunaju je bila ustanovljena šele leta 1847, torej pet let za Puharjevim izumom. Morda je to tudi eden od razlogov, zakaj kranjski izumitelj svojega izvirnega postopka ni predstavil takoj ob njegovem nastanku. Za prijave odkritij in priznanja patentov so bile namreč pristojne akademije znanosti, a v Puharjevi (niti ožji niti širši) domovini takrat še ni bilo tovrstne institucije, ki bi podeljevala patente. Šest let za Puharjevim odkritjem pa je pri francoski akademiji znanosti v Parizu svoj izum fotografije na steklu prijavil Francoz Claude Felix Abel Niépce de Saint-Victor (njegov patent datira v leto 1848, izum v leto 1847) in s tem vsesplošno zaslovel kot izumitelj fotografije na steklu.

³⁴ »Vsako, na prvi pogled še tako neznamno odkritje na področju dagerotipije [takrat splošno uveljavljeni izraz za fotografijo], mora biti z vso pozornostjo preverjeno kot prispevek k razširitvi znanja na področju, kjer nam še skoraj povsem primanjkuje znanstvenih principov. To je še toliko pomembneje, če je pri takšnem izumu v fotografijo uveden nov agens kot svetločutni substrat, ki se lahko kemično veže z večino elementov [v različici besedila za *Polytechnisches Notizblatt* je dodano: »zlasti s tako imenovanimi solnimi slikami – v nemškem prostoru je to izraz za talbotipijo oziroma kalotipijo] in je zmožen celo organskega plemenitenja [izboljšav? rafinacije? prečiščevanja? orig. *Veredlung*]. Tako izdelane slike so v primerjavi z dagerotipijami in fotografijami v Talbotovi maniri videti seveda zelo skromne, a ker je pot, ki jo ubiram, nova, morda ne bodo nevedne naklonjene pozornosti visoke akademije znanosti, še zlasti, ker je zgolj nepopolnost sredstev, ki so mi na voljo, razlog, da moje slike ne zbujejo tolikšne pozornosti in se zdijo manj popolne.« Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 43. Dodatek k istemu članku v publikaciji *Polytechnisches Notizblatt*, str. 35, nakazuje, da je Puhar takrat morda izdeloval tudi talbotipije (fotografije na solnem papirju). O njegovih fotografijah na solnem papirju poroča tudi Alfonz Müllner (Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpca 4 in 5).

³⁵ Puhar najbrž ni vedel, da sta tudi brata Josef in Johann August Natterer na Dunaju pri svojem fotografskem postopku uporabljala žveplo (spojino žveplov klorid). Nista pa uporabljala steklenih podlag, pač pa, tako kakor Daguerre, posrebrene kovinske. Prim. Josef Natterer: *Ueber Photographie*, str. 39.

Institut Jožef Stefan, Atomski reaktor Podgorica (prizorišče instrumentalnih raziskav Puharjevih svetlopisov in anonimne vedute Kranja); vir: zasebna fototeka B. First.

stven in ekskluziven prav zaradi žveplovih izparin (sprva le na šipi, pozneje tudi na papirju).³⁶ Te so po njegovih besedah delovale kot svetločutni dejavnik. Jod, živo srebro in brom so takrat uporabljali tudi drugi, pa še celo živo srebro, kot je za nemški publikaciji *Polytechnisches Journal* in *Polytechnisches Notizblatt* zapisal sam, ni bilo neobhodno potrebno, saj da so mu fotografije uspele tudi brez te snovi.³⁷ V skiciranju svojega postopka je podčrtal prav žveplo kot temelj svoje izvirne formule, kot novi dejavnik in na svetlobo občutljivi substrat.³⁸ Tako se je tudi nedavni poskus razbiranja kemične slike obeh fotografij, njegove in kranjske vedute, osredotočil na vsebnost žvepla v svetločutni emulziji. Odgovor na vprašanje sorodnosti ali različnosti postopkov je tako obetala instrumentalna analiza z osredotočenostjo na ta element.

Vendar sta bili z metodo PIXE nazadnje pregledani le dve fotografiji: Veduta Kranja in anonimna ambrotipija, na voljo iz zasebne lasti za študijske namene. Med Puharjevimi pa zaradi njihovega stanja (krhkosti, poškodovanosti in nenadomestljivosti) ni bilo mogoče izbrati ustrezne. Treba bi bilo namreč razdreti historično zaščitno opremo, ki je morda še avtorjeva, in ločiti stekelce s fotografsko emulzijo od nanj nalepljenega zatemnitvenega kartona. A pretila je nevarnost, da se bodo ob tem ločevanju odlučili fragmenti emulzije, fiksirane na steklu. V skladu s kodeksom muzejske etike in njegovim kategoričnim

³⁶ Leta 1853 je Puhar izumil tudi postopek z žveplovimi in živosrebrnimi parami na papirju. Prim. poglavje *Interpretacija rezultatov instrumentalnih preiskav* in op. 69.

³⁷ Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35.

³⁸ Puhar: *Neue Methode*, str. 43; prim. tudi op. 13 in 34.

Institut Jožef Stefan, Atomski reaktor Podgorica (analiza PIXE Puharjevega Celopostavnega portreta Gregorja Riharja, 2019); vir: zasebna fototeka B. First.

imperativom, ki zapoveduje brezkompromisno varovanje kulturne dediščine (prvovrstni eksponati, neprecenljivi zaradi izjemnega kulturnega pomena in redkosti, so deležni celo dodatnega varstva), je skupina opustila prvotno namero. Izkupiček spoznanj, pridobljenih z raziskovalnimi posegi, namreč ne odtehta in ne upravičuje morebitnih žrtev. Tako za vzporejanje preostajajo dvajset let stari izidi analize PIXE, izvedene na dveh Puharjevih fotografijah na steklu: *Ženskem portretu* in *Dvojnem portretu* (Andrej Vavken in Ivan Franke).³⁹ Obe sta nastali v obdobju, iz katerega izhaja tudi veduta Kranja. Meritve teh so se začele leta 1999, prve na Institutu Jožef Stefan (Reaktorski center Podgorica, tandemski pospeševalnik), druge na Kemijskem inštitutu; prve je vodil Miloš Budnar (Institut Jožef Stefan, Mikroanalitski center), druge Boris Orel (Kemijski inštitut). Letos (2019) pa je bila na enak način pregledana še fotografija na papirju, *Celopostavni portret Gregorja Riharja*.⁴⁰ Z analizo PIXE so bile tako v časovnem okviru dvajsetih let pregledane slikotvorne emulzije štirih fotografij na steklu (tudi kemična sestava nosilnih stekel) in ene fotografije na papirju:

1. Janez Puhar, *Ženski portret – svetlopis na steklu* (hyalotipija), NMS, 1999;
2. Janez Puhar, *Dvojni portret – svetlopis na steklu* (hyalotipija), NMS, 1999–2001;
3. *Veduta Mestnega trga v Kranju* – anonimna fotografija na steklu, ambrotipija?, NŠAL, 2015 in 2016;
4. *Moški portret* – anonimna ambrotipija (steklo), zasebna last, 2016;
5. Janez Puhar, *Portret Gregorja Riharja – svetlopis na papirju*, NMS, 2019.

V slikotvornem sloju kranjske vedute je analiza PIXE⁴¹ med iskanimi elementi, ki bi mo-

³⁹ *Ženski portret, svetlopis na steklu*, 50. ali zgodnja 60. leta 19. stoletja, 115 x 93 mm, inv. št. F-63, NMS; *Dvojni portret učitelja, organista in skladatelja Andreja Vavkna in bodočega slikarja Ivana Franketa, svetlopis na steklu*, 1860/1861, 115 x 97 mm), zasebna last.

⁴⁰ *Portret Gregorja Riharja na Blejskem jezeru*, 1856, svetlopis na papirju, 90 x 56 mm, inv. št. F-66, NMS.

⁴¹ Analiza PIXE kranjske vedute je bila izvedena dvakrat. Prve meritve na temnem delu prizora niso bile merodajne, saj se kemične snovi, ki ustvarjajo sliko, nalagajo na osvetljene in ne na temne predele. Na temnih je na šipi zgolj svetločutna emulzija, v kateri bi sicer pričakovali žveplo, reakcije preostalih kemičnih elementov pa so stekle na osvetljenih delih šipe, torej na tistih, na katere se je pri eksponiranju odbila svetloba od osvetljenih predmetov. Zato so bile meritve ponovljene na svetlih fragmentih prizora.

rebti potrdili njeno sorodnost s Puharjevimi *svetlopišom na steklu*, sicer prikazala nekaj žvepla, živega srebra pa zgolj v sledovih, premalo za njeno istovetenje s Puharjevo tehniko. A vendar so našemu izumitelju posnetki na steklu uspeli tudi brez živega srebra, kakor leta 1852 navajata njegovi objavi v nemških publikacijah *Polytechnisches Journal* in *Polytechnisches Notizblatt*. Za atribucijo fotografije Janezu Puharju torej živo srebro ni odločilno.⁴² Protonski žarek pa je zaznal srebro, kar je bilo sprva videti kot popoln odklon od njegove tehnike (edine, ki jo poznamo), zato pa je rezultat nakazoval sorodnost vedute z referenčno portretno ambrotipijo, ki prav tako vsebuje to žlahtno prvino. Sicer je bila tudi pri ambrotipiji ugotovljena podobna količina žvepla kakor pri veduti, a strokovnjaki naravoslovnih ved menijo, da gre tako pri žveplu kakor pri živem srebru v obeh primerih le za kontaminacijo.⁴³ Zaradi prisotnosti srebra in minimalne vključenosti živega srebra je fotografija Kranja bolj sorodna anonimni ambrotipiji (*Moški portret*) kakor pred dvajsetimi leti analizirani Puharjevi fotografiji (*Dvojni portret*). Pri zadnji je protonski žarek zaznal veliko količino žvepla in potrdil pričakovano prisotnost živega srebra.⁴⁴

Leta 1999 je bil na Puharjevem *Ženskem portretu* sprva obstreljevan poškodovani bočni rob, kjer se nalomljeno steklo stika s steklenim pokrovom, in sicer na točki, kjer manjka košček papirnate obrobe. Odprti stik je obetal dostop do fotografske plasti, saj zaradi prevelikega tveganja ni bilo mogoče odstraniti celotne obrobe, ki teče vzdolž vseh štirih robov in ščiti eksponat.⁴⁵ A točka obstreljevanja je bila napačna: Emulzija se nahaja pod spodnjim steklom in ne na sredini med obema, zato relevantnih rezultatov ni bilo. Pa tudi pri *Dvojnem portretu* ni šlo brez zapletov. Z lastnikovim soglasjem je bila odstranjena papirnata obroba in zatem še karton na hrbtne strani fotografije. A obstreljevanje zaradi zapore – otrdele plasti firneža na emulziji – tudi tokrat ni bilo uspešno. Protonski žarek namreč ne prebija neprozornih

materialov, celo skozi steklo ne seže globoko. Ker torej dostop do emulzije ni bil mogoč niti s sprednje strani niti s hrbtne – žarek bi se moral slikotvornega sloja dotakniti neposredno – je bil obstreljevan delček emulzije brez zaščitnega premaza. To je bila točka poškodbe: Košček otrdelega firneža (videti kot tanka skorjica posušenega laka), s katerim je Puhar zaščitil emulzijo, se je pri ločevanju stekla od zatemnitvenega kartona odlučil;⁴⁶ ob ločevanju obeh plasti (zaščitnega kartona od emulzije, fiksirane na steklu) je karton za sabo potegnil delček zaščitnega sloja. Prav na mesto poškodbe je bil usmerjen protonski snop.

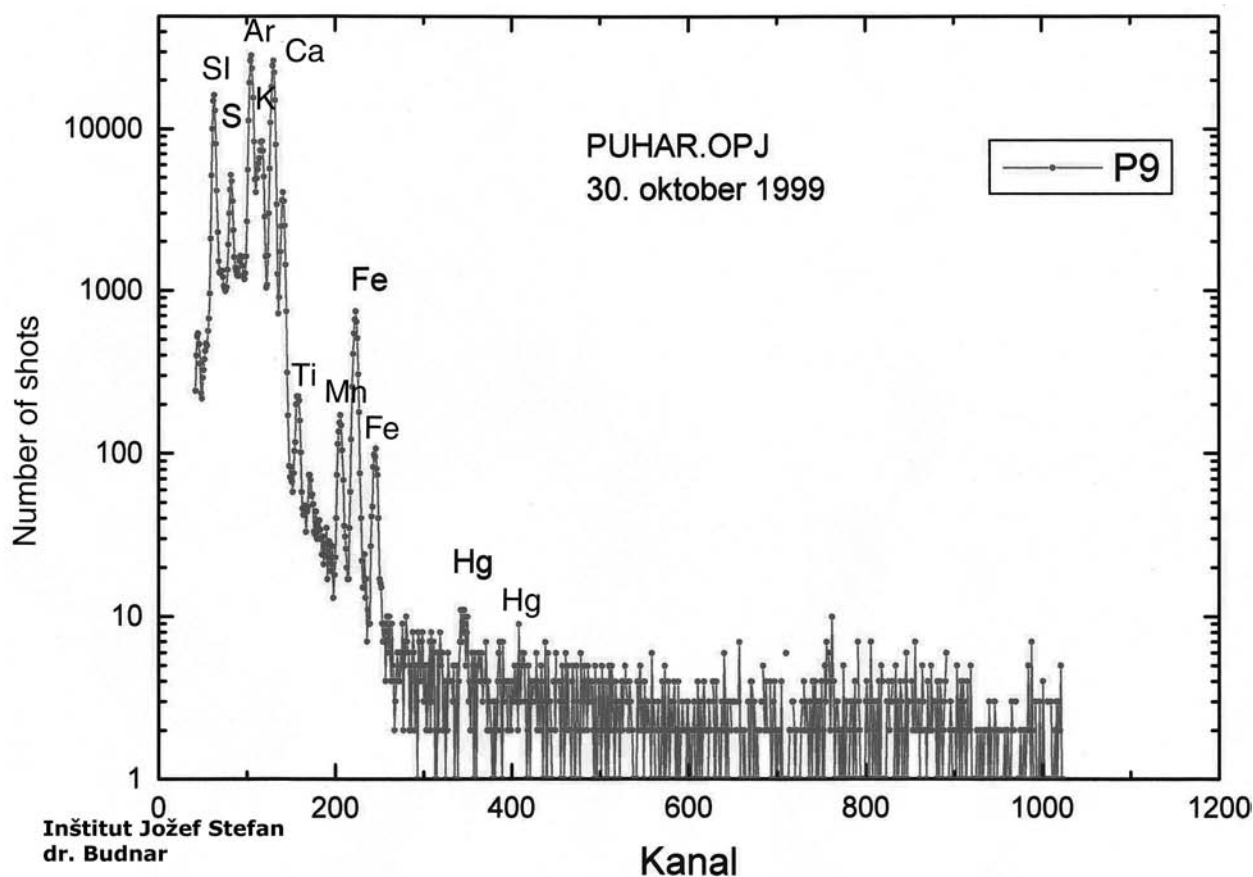
⁴² V publikaciji *Polytechnisches Journal* je leta 1852 izšel oris Puharjevega postopka, leto prej objavljen v dunajskih *Poročilih s sej* (*Sitzungsberichte*), le v rahlo skrajšani izvedbi, zato pa je pripoved na nekaterih mestih celo dopolnjena. Tako beremo Puharjev dodatek, da živo srebro ni zares neobhodno potrebno, saj da so mu uspeli tudi že svetlobne slike po nekem drugem postopku brez uporabe živosrebrnih par. Prim. Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24. Isto Puharjevo predstavitev z istimi dodatki (tudi o njegovi tehniki brez živosrebrnih par) je objavila frankfurtska periodična publikacija *Polytechnisches Notizblatt für Gewerbetreibende, Fabrikanten und Künstler* (Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35). Prim. tudi op. 37.

⁴³ Prim. Vodopivec, Šmit: Preiskava fotografije Kranja v pričujoči številki *Arhivov*. Žveplo je lahko sestavni del organskih molekul (uporaba ločkovega stržena, naravne smole – mastiksa, onesnaževalci v zraku ...).

⁴⁴ Budnar, *Poročilo o Puharjevem fotografskem postopku*. 1999, neobjavljeni tipkopis.

⁴⁵ Glede metode instrumentalne analize je prišlo do nesoglasij med nazori muzealcev, zaveznih varovanju kulturne dediščine, in pogledi raziskovalcev naravoslovnih strok, v tem konkretnem primeru spodbujanih z interesi filmske industrije in njene težnje za atraktivnostjo posnetih in predvajanih vsebin. Raziskave so bile namreč del filmskega projekta *Izgubljena formula Janeza Puharja*. Casablanca d. o. o., 2000 (dokumentarno igrani film s škotskim producentom Robinom Crichtonom kot osrednjim likom pri raziskavah Puharjeve vloge v svetovni zgodovini fotografije). Prim. tudi op. 46.

⁴⁶ Zaradi nevarnosti takšnih poškodb se muzealci izogibamo tovrstnim tveganjem, zlasti pri eksponatih in zbirkah, ki imajo zaradi izjemne vrednosti status nacionalnega zaklada.

Računalniški grafikon analize PIXE v primeru Puharjevega Dvojnega portreta (Andrej Vavken in Ivan Franke); vir: Budnar: Poročilo o Puharjevem fotografskem postopku, 1999, neobjavljeni tipkopis (zasebna fototeka B. First).

Graf izmerjenih elementov je bil tokrat zgovoren: Emulzija vsebuje živo srebro in veliko količino žvepla.⁴⁷

Iz izmerjenih vrednosti je očitno, da sta si Puharjev *Dvojni portret* in veduta Kranja po vsebnosti žvepla in živega srebra podobna. Pri veduti (pa tudi pri referenčni ambrotipiji) je žvepla celo več kakor pri Puharju. Zato pa je pri Puharju v primerjavi z veduto nekaj več živega srebra; veduta ga vsebuje skoraj enako na vseh merjenih točkah, tako na temni kakor na dveh svetlih, kar pomeni, da ta element očitno ni povezan s slikotvornimi kemičnimi procesi v kameri – v tem primeru bi se moralo omejevati le na svetle dele⁴⁸ – pač pa je enakomerno razporejen po steklu. Žveplo je morda »zašlo« na šipo v procesu njenega predhodnega prepariranja (fotosenzibilnega naparjevanja) še pred njenim vstopom v kamero, kjer so se sprožile kemične reakcije. Še bolj verjetno pa je s tem elementom emulzija zgolj kontaminirana, saj fotografi takrat

⁴⁷ Boris Orel je ob tem postavil hipotezo o svetlobni občutljivosti treh elementov, ki jih je uporabljal Puhar: Žveplo in živo srebro sama po sebi nista fotosenzibilni prvini, v povezavi z jodom pa bi to lastnost lahko dobila. Prim. Orel: *Poročilo*, 2000.

⁴⁸ Puhar je dobro poznal zakonitost fotokemičnega dogajanja pri nastajanju slike v kameri; v opisu svojega postopka je zapisal: »Pri mojem izumu [...] se zdaj izkaže, da lahko od osvetljenih predmetov odbita svetloba v kameri obskuri [...] aficira molekule ogrete in očiščene steklene plošče [...] in sicer tako, da se nato pare, ki jih uporabljam, in ki vežejo veliko toplote, med osvetlitvijo samo, ki traja okrog petnajst sekund, nalagajo (ujamejo) samo v zadnjem trenutku, za hip, na mestih, ki jih je zadela svetloba, ko se kondenzirajo ali električno privlačijo, medtem ko na temnejših partijah, pač sorazmerno z močjo (intenziteto) svetlobnih tonov, puščajo steklo delno ali v celoti čisto, torej tu ne kondenzirajo, ampak se odbijajo.« Puhar: *Neu erfundenen Verfahren*, str. 416.

niso uporabljali čistih kemikalij, prav tako njihovo delo ni potekalo v sterilnih laboratorijskih razmerah. Pri ambrotipiji živega srebra ni. Torej sta si fotografiji Kranja in Puharjevega *Dvojnega portreta* tudi v tem pogledu vsaj nekoliko podobni. Zelo pa se razlikujeta po vsebnosti oziroma odsotnosti srebra. Zaradi prisotnosti tega je fotografija Kranja sorodna referenčni ambrotipiji, Puharjev izdelek pa srebra ne vsebuje.

Interpretacija rezultatov instrumentalnih preiskav

Tako smo spet v zagati, kako pravilno interpretirati pridobljene rezultate. Glede na ugotovljeno se zdi verjetno, da je veduta Kranja izdelana v tehniki ambrotipije (izpeljava iz mokre kolodijske plošče)⁴⁹ ali njej sorodnega fotografskega postopka še iz eksperimentalnega obdobja fotografskih tehnik. To hipotezo upravičujeta dva indica: Navzočnost srebra v slikotvorni plasti in oranžna niansiranost emulzije (karakteristična barva starega kolodija), vidna ob presewni svetlobi s hrbtni strani stekla.⁵⁰ Ali sta druga dva elementa – žveplo in živo srebro – v njeni emulziji res zgolj polutanta brez pomenske vrednosti, pa ni povsem jasno. Njuna prisotnost bi vendarle lahko pomenila vsaj to, da izhajata iz podobnega okolja, kontaminiranega z obema elementoma. Bi to lahko bila Puharjeva delovna soba, po kateri se je vedno širil vonj po žveplu⁵¹ in kjer so bili hlapi obeh substanc konstantno v zraku? Poskusi s tema dvema snovema so bili namreč dnevno na Puharjevem delovnem urniku. Tudi steklo je morda izhajalo iz istega okolja: Pri Puharjevem *Dvojnem portretu* in anonimni kranjski veduti je steklo natrijevo, pri referenčni ambrotipiji kalijevo.

Še večja uganka od tehnike je vprašanje avtorstva. Identifikacija anonimnega avtorja zgolj na temelju ugotovljenih kemičnih prvin vendarle ni tako preprosta; avtor bi lahko bil kdor koli od takratnih fotografov, ki so izdelovali svetlobne slike že po novih postopkih in na stekleno podlago, tudi Puharja iz te hipotetične družine ni mogoče izključiti. Vemo namreč, da je naš prvi fotograf **izvajal tudi druge fotografske tehnike** in ne le tiste, ki jo je predstavil dunajski akademiji znanosti in jo zato nekoliko bolj poznamo. Bil je široko izobražen in razgledan erudit, eksperimentator, izumitelj in inovator s širokimi razgledi, poglobljenim znanjem številnih ved, še zlasti kemije, zato se ni zadovoljil z enim samim postopkom, pač pa je izhodiščno tehniko vztrajno izpopolnjeval, nadgrajeval in razvijal nove. O številnih izumih in stalnih izboljšavah pričajo novice,

⁴⁹ Dvostopenjsko tehniko mokrih kolodijskih plošč je leta 1851 iznašel Anglež Frederick Scott Archer (asistent Peter Wickens Fry). Stekleno ploščo je senzibiliziral s kolodijem – ta vsebuje kalijev jodid – in jo nato potopil v raztopino srebrovega nitrata. Z reakcijo je na šipi nastal svetločutni srebrov jodid. Sledilo je eksponiranje, razvijanje s pirogalno kislino ali železovim sulfatom in fiksiranje s kalijevim cianidom ter kopiranje na papir. Tehniko mokrih kolodijskih plošč so v prvi polovici petdesetih let nadgradili Louis Désire Blanquart-Evrard, James Ambrose Cutting idr. Kolodijski negativ na steklu so nekoliko manj osvetljevali, dodatno kemično obdelali in podložili s temno podlago. Tako so ga spremenili v pozitiv in poimenovali amfitipija, od leta 1854 ambrotipija.

⁵⁰ Na oranžno tonirane dele emulzije je opozoril Primož Lampič (Muzej za arhitekturo in oblikovanje).

⁵¹ Frančišek Lampe, teolog, filozof, pisatelj in urednik časopisa *Dom in svet*, pa tudi sam fotograf, je zapisal: »Kolikor se spominjam, pravil mi je pokojni župnik Arhar v Repnjah pred petimi leti kot posebno znamenitost to, da je Pucher poskušal izdelovati fotografije z žveplom, in da je zaradi tega v njegovem stanovanju vedno smrdelo, še dolgo potem, ko je šel drugam in so njegove sobe prebelili. Arhar je Pucherja dobro poznal, bil je pred njim kapelan v Cerkljah.« Prim. Lampe: *Ivan Pucher*, št. 3, str. 144. Kaplan Franc Arhar in Janez Puhar sta bila stanovska kolega, devet let sta skupaj službovala v Cerkljah na Gorenjskem (Arhar 1850–1862; Puhar 1853–1862). Svoje pa je k vonju Puharjevega bivalnega okolja prispeval tudi brom. Prim. Müllner: *Johan Augustin Pucher*, št. 4, stolpec 66, op. 1.

raztresene v tedanjem časopisju, dokazi njegovega nenehnega raziskovanja in izpopolnjevanja so zajeti tudi v njegovih avtorskih besedilih.

Tako je leta 1843 v časopisu *Carniola* zapisal, da predstavlja svoj »še nepopoln izum«, ⁵² leta 1850 pa v korespondenci z dunajskim znanstvenikom Antonom Schrötterjem: »[...] *To velja za moj že osem let star in od tedaj bistveno izboljšan postopek.*« ⁵³ V istem besedilu je skiciral tudi nadaljnjo iznajdbo, svojevrstni hibrid med grafično tehniko globokega tiska in fotografijo na steklu. ⁵⁴ Ta dvostopenjska tehnika, s katero je najprej na steklo fotografiral (reproduciral) grafične odtise in tiskana besedila, nato pa jih z mehanskim postopkom razmnoževal na papir, je na eni strani anticipacija fotografsko-grafične tehnike heliogravure, na drugi pa fotografskega kopiranja na papir. Leta 1849 je trgovec in naravoslovec Ferdinand Schmidt znanstvenikom na *Petnajstem srečanju prijateljev znanosti* v Ljubljani predstavil Puharjev izum; o tem so poročale *Novice*, med drugim tudi to, da si avtor svojo sijajno iznajdbo prizadeva še izboljšati do popolnosti. ⁵⁵ Leta 1852 je enega od njegovih odkritij orisal neidentificirani dr. K. v *Laibacher Zeitung*. Iz njegovega besedila je očitno, da je Puhar do takrat nanizal že vrsto izumov: »Prijaznemu zasebnemu poročilu se lahko zahvalimo za najnovejše podrobnosti pri odkritju našega vrlega rojaka, spoštovanega gospoda Joh. Pucherja. Ponovno mu je uspelo iz globokega studenca njegovega znanja na plano privabiti dragoceni biser in ga vplesti v venec svojih odkritij. Že dolgo je domneval, da bi bilo mogoče z njegovo metodo tako imenovane Moserjeve kontaktne slike prikazati na steklu, kar se je zdaj sijajno potrdilo. Videli smo lepo transparentno sliko – s pravilčno dražjo nerazložljivega – rezultat Puharjevega večtedenskega napornega študija in železne potrpežljivosti. Zahvaljujoč svojim izkušnjam je tako gospod Puhar prenesel na steklo tiskana besedila, jekloreze, litografije in lesoreze samo z dotikom stekla in prototipa [izhodiščne predloge], ne da bi se ob tem prototip kakorkoli poškodoval.« ⁵⁶ Moserjeve kontaktne slike omenja tudi Puhar sam: »Substance, ki jih uporabljam, so – mimogrede – tako občutljive, da se sloj na neposredni sončni svetlobi v hipu spremeni in v petih minutah nastane Moserjeva slika, če ploščo vstavim v knjigo.« ⁵⁷ Izumitelj poroča tudi o svojih drugih iznajdbah, denimo o postopku, »s katerim je mogoče napraviti odtise z elastične plošče brez (grafične) stiskalnice in tiskarske barve in sicer poljubno na steklo, papir etc.«. In še: »Druga kontaktna slika, rozeta na večkrat ožveplani plošči, je izdelana kot negativ. Nadalje pošiljam dokaj uspel primerek gorske panorame iz blejske okolice z vijoličnim, zasneženim vršacem v mehkih tonih. [...] Četrta sličica je nastala na drugačen način in o praktični vrednosti takšnih steklenih fotografij kot sredstva prenosa na papir moram natančneje pojasniti ...« (sledi opis postopka). ⁵⁸ Za nemški publikaciji *Polytechnisches Journal* in *Polytechnisches*

⁵² Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416.

⁵³ Besedilo je bilo v prvi številki naslednjega leta objavljeno v strokovnem glasilu dunajske akademije znanosti. Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 43; prim. tudi op. 13.

⁵⁴ Puharjev opis: »Plošča, obložena z gumiarabikom in okajena z jodiranimi žveplovimi parami, podaja že v kameri izoblikovano, medlo [matt] pozitivno sliko z vsemi podrobnostmi, katerih obrise nato z jedkalno iglo vpraskam v sloj vse do stekla; v tako izrisano ploščo nato vtrem tiskarsko barvo, kar seveda zapolni tudi obrisne linije; ploščo nato sperem z vodo, s čimer se topljiva gumijeva plast s tiskarsko barvo na njej (ta zdaj ostane samo v linijah) izplakne in odstrani, risbo pa nato s stekla z glajenjem s (knjigoveškim) gladilcem preprosto prenesem na papir.« Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 45; prim. tudi Puhar: *On the Production of Photographs on Glass*, str. 292; Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24, 25; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35.

⁵⁵ Prim. *Novice*, Čast, komur čast gré, str. 209.

⁵⁶ Dr. K.: *Nichtamtlicher Teil*, 11. November, str. 1109.

⁵⁷ Puhar: *Neue Methode*, str. 44. V Puharjevem besedilu, ki je nekoliko dopolnjeno izšlo tudi v publikaciji *Polytechnisches Journal*, je stavek dopolnjen: »[...] v petih sekundah nastane zaznavna, v petih minutah pa dokončna Moserjeva slika, če ploščo vstavimo v knjigo ali jo položimo čez lesorez.« Prim. Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24.

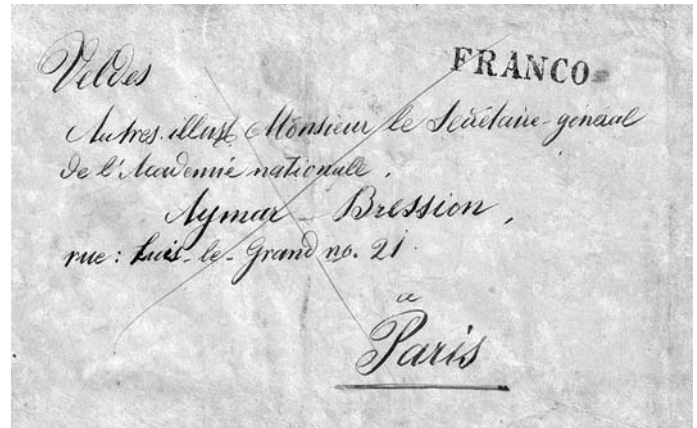
⁵⁸ Sledi opis postopka kontaktnih slik, ki združuje fotografsko in grafično plat. Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 45.

Notizblatt pa je zapisal, da so mu uspele tudi že fotografije na steklu brez uporabe živega srebra.⁵⁹

Še en dokaz o nizu (neidentificiranih) izumov je zajet v pismu, ki ga je Puhar leta 1851 ali 1852 poslal stalnemu generalnemu tajniku francoske Akademije za kmetijstvo, rokodelstvo in trgovino v Parizu, Pierru Aymar-Bressionu. Potem ko se mu je zahvalil za ponujeno članstvo v ugledni družbi tamkajšnjih akademikov in sprejel predlog za kandidaturo in diplomu⁶⁰ te visoke institucije, ga je obvestil, da ima »še nekaj drugih zanimivih iznajdb«.⁶¹ O časteh, ki jih je Puhar prejel od pariške akademije, je bralce časopisa *Laibacher Zeitung* obvestil dr. K. in hkrati navedel, da je »Puharjeva izboljšava njegovega izuma velikanski korak naprej – svetle partije [njegovih fotografij] so zdaj kot najbolj bela svila, sence črne kot črnilo.«⁶² Kakšne korake je ubral na poti do teh izboljšav, kaj v svojem postopku je spremenil, o tem spet ne izvemo ničesar.

O novih postopkih in izvirnih tehnikah govorijo tudi katalogi s svetovnih razstav, kamor je Puhar pošiljal svoje fotografije. Tako v Londonu (1851) omenjajo »novo fotografsko odkritje« (*Photographs on glass, a new discovery*)⁶³ oziroma »fotografije na steklu, izdelane po novi metodi« (*Photographs on glass by a new method*);⁶⁴ tudi francoska različica kataloga govori o »novem odkritju« (*nouvelle découverte*).⁶⁵ Natančneje ta nova tehnika ni pojasnjena, navedene so le fotografije na steklu, Puhar pa je označen kot izumitelj. Po »novem postopku« (*nouveau procédé*) so bile – glede na zapis v specialnem katalogu, ki je predstavil avstrijske eksponate – izdelane tudi fotografije, ki jih je leta 1855 razstavil v Parizu.⁶⁶ Puharjeva prijavnica za sodelovanje na tej

Janez Puhar: Pismo Pierru Aymar-Bressionu, tajniku Akademije za kmetijstvo, rokodelstvo in trgovino v Parizu, 1851 ali 1852; vir: ANMS GK, fond Janez Puhar, inv. št. 10650.

⁵⁹ Prim. Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35. Prim. tudi op. 37 in 42.

⁶⁰ Diplomno je francoska *Académie nationale agricole, manufacturière et commerciale* v Parizu izdala Puharju zaradi njegovega izuma fotografskega postopka na steklu.

⁶¹ ANMS GK, fond Janez Puhar, inv. št. 10650. Pismo ni datirano, poslano je bilo leta 1851 ali 1852.

⁶² Dr. K., *Nictamtlicher Teil*. 26. Mai, str. 511.

⁶³ Prim. *Official Catalogue of the Great Exhibition 1851*, zap. št. 740, str. 200 (»Pucher, J. Veldes, Upper Carniola. Inven. – Photographs on glass, a new discovery«).

⁶⁴ Prim. *Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations 1851*, zap. št. 740, str. 1044 (»Pucher, Johann, Veldes, Upper Carniola – Inventor. Photographs on glass by a new method«).

⁶⁵ Prim. *Catalogue Officiel de la Grande exposition 1851*, zap. št. 740, str. 191 (»Pucher, J. Inv. Veldes, Haute-Carniole. – Photographies sur verre, nouvelle découverte«).

⁶⁶ Prim. *Catalogue Spécial des envois de l'empire d'Autriche*

razstavi navaja tja poslano gradivo: šest fotografij (ena na steklu, dve na papirju in tri kontaktne kopije na steklu) in študijo o fotografski inovaciji s priloženo skico (*Studie über ein neues Bewegungsprincip sammt Zeichnung*).⁶⁷ Novi postopek – *Bewegungsprincip* – je tako še ena neznanka v vrsti Puharjevih zagonetnih invencij, ki niso usahnile vse do njegovih zadnjih let. O njegovih novih odkritjih tako še leta 1858 poroča Jurij Jarc: »Zdaj je častiti gospod v Cerkljah in vedno še eksperimentira, veliko ima spet noviga, samo škoda, da noče naznaniti svojih čudovitih znajdb«. ⁶⁸

Nummer	Gegenstand		Angesprochener Raum (in Wasser Quatrifuss)			Höhe (in Wasser Fuss)
	Gattung	Stücke, Ellenzahl, Gewicht oder Rauminhalt	auf dem Puschboden	auf Tischen	an der Wand	
1.	1. Photographie auf Glas 2. 56 auf Papier 3. Sammelalbum auf Glas			2 1/2 Fuss		
2.	Neuere Methode zur Bewegungsbildung samt Zeichnung.					

Bemerkungen

des Filial-Comité über die Annahme der Anmeldung und den Termin zur Einsendung der Ausstellungsgüter.

Die Anmeldung wird angenommen, mit dem Termin zur Einsendung bis 15. Februar 1855 festgesetzt. Laibach am 30. Noobr 1854 ...

(Fortsetzung des Comité.)

[Signature]

Janez Puhar, prijavnica za sodelovanje na svetovni razstavi v Parizu, 1854 (Puharjev zapis: *Studie über ein neues Bewegungsprincip*); vir: SI AS, TOI, fasc. 104/1, 1855–1865.

Puhar je poleg tehnik za zajemanje svetlobnih slik na steklo ubiral izvirno pot tudi pri fotografiranju na papir; 25. 10. 1853 je denimo rojstni datum njegovega izvirnega postopka, po katerem je žveplo in živo srebro uporabljal tudi pri posnetkih na papirju (živo srebro je pri fotografiji *Portret Gregorja Riharja* potrdila nedavna analiza PIXE).⁶⁹ Njegov eksperimentalni žar – nenehni poskusi, razmišljanje o fotografskih problemih, sklepanje in predvidevanje – se zrcali iz njegovih navedkov: »Od številnih snovi, ki jih nameravam preizkusiti, namreč ogljikovega disulfida in žveplovega klorida, pričakujem pomemben napredek.«⁷⁰ »Poskusi z živosrebrno skrinjo niso dali rezultata.⁷¹ [...] Slike bi bilo verjetno mo-

1855, zap. št. 1696 (»Pucher Jean, vicaire de la paroisse de Zirklach (Carniole), inventeur, Photographie (nouveau procédé); v drugi izdaji kataloga zap. št. 1216.

⁶⁷ Puhar je 8. 11. 1854 Trgovinski in obrtni zbornici v Ljubljani predal šest fotografij in študijo o inovaciji s priloženo skico. Prim. SI AS, TOI, fasc. 104/1, 1855–1865.

⁶⁸ Jarc: *Janes Puhar*, str. 138. Jarc je Puharja obiskal verjetno leta 1858 (»pretekle velikonočne praznike«, kakor je sam zapisal) v Cerkljah, kjer je Puhar takrat služboval. Besedilo je izšlo naslednje leto.

⁶⁹ Puhar je zapisal na listek: »Den 25. October 9 Uhr ist die Photographie auf Papier mit Schwefeldampf und Quecksilber erfunden worden. Pucher Joh.« / 25. oktobra ob deveti uri je bila izumljena fotografija na papirju z žveplovimi parami in živim srebrom. Pucher Joh. Njegov avtografski zapis je izumiteljeva sestra Johanna izročila naravoslovcu in pedagogu Josipu Hubadu (živel in delal je med drugim tudi v Kranju, kjer je Puharjeva sestra prebivala). Prim. Lampe: *Ivan Pucher*, str. 383. Tri takšne fotografije na papirju so se ohranile v NMS. Spomladi leta 2019 je bila ena od njih pregledana z metodo PIXE; analiza je potrdila prisotnost živega srebra.

⁷⁰ Puhar: *Neue Methode*, str. 45.

⁷¹ Puhar: *Neue Methode*, str. 44; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35; XI. *Transparentlichtbilder*, str. 24. Živosrebrne skrinje (škatile) so bile v uvodnem obdobju fotografije priprave za izdelavo kontaktnih (fotografskih) odtisov. Tako kakor fotoaparati so bile lesene, le da niso imele objektivov oziroma leč.

goče posrebiti kot zrcalo in morda tudi jedkati s fluorovodikovo kislino;⁷² [...] »predvsem pa bi bil, če naj bi bile slike tudi v senčnih partijah bolj izrazite, nujno potreben svetlobno močnejši, večji Voigtländerjev aparat, katerega nakup pa v mojih razmerah ostaja skrajno problematičen.«⁷³

Puharjevih postopkov je bilo torej veliko, a jih ne poznamo. Prav tako ne vemo dosti o kameri, iz katere so izšle njegove fotografije. S precejšnjo gotovostjo je mogoče sklepati, da je bila majhna in pokončna, kar nakazujejo formati ohranjenih fotografij. Merilo za njeno velikost je goriščna razdalja uporabljene leče, tj. razdalje med točko gorišča in lečo v čelnici aparata. Puhar je v časopisu *Carniolia* zapisal, da »postopek in poskusni vzorci temeljijo na običajni, iz navadnega stekla izdelani leči z goriščno razdaljo dveh col in intenzivni sončni osvetljenosti.« Kamera torej objektivna v pravem pomenu besede sploh ni imela; na njegovo mesto je Puhar vstavil majhno, ročno brušeno konveksno lečo (pozitivni meniskus) z goriščno razdaljo dve coli.⁷⁴ Prav ta podatek, ki ga v besedilu navaja sam, pa je nelogičen in tako še ena v vrsti zagonetk. Če bi imela leča zares goriščno razdaljo dve coli (avstrijska cola oziroma dunajski palec meri 0,02634 m), bi to pomenilo 53 mm. Leča s tako kratko goriščno razdaljo predpostavlja povsem tanek aparat, kakršnih še dolgo ni bilo; pojavili so se šele z razvojem fotografske tehnike dobrih osemdeset let po tem Puharjevem poročilu. Prvi takšni so bili fotoaparati *leica*, skonstruirani v dvajsetih letih 20. stoletja.

O skromnosti njegove kamere pričajo tudi besede francoskega vikonta in diplomata Louisa de Daxa v pariškem žurnalu *La Lumière*: »Puhar je imel za delo objektiv 1/4, ker si ni mogel kupiti večjega.«⁷⁵ A naš fotograf si je želel boljšega, najkvalitetnejšega v takratnem fotografskem svetu.⁷⁶ Vse od leta 1840 so bili vodilni fotoaparati dunajske znamke Voigtländer, ki so imeli izjemno precizne, matematično skonstruirane objektivne enega največjih znanstvenikov v svetu matematike in fizike (zlasti optike) Josefa Maximiliana Petzvala. Svetlobna moč teh leč je daleč preseгла vse dotedanje standarde. Puhar je vedel za te sijajne aparate, morda jih je poznal celo od blizu – s

Voigtländerjev fotoaparat, 1840, rekonstrukcija; vir: Švedski narodni muzej znanosti in tehnologije, Stockholm.

⁷² Puhar: *Neue Methode*, str. 44.

⁷³ Puhar: *Neue Methode*, str. 45, 46.

⁷⁴ Prim. Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416.

⁷⁵ De Dax: *A. M. Le Rédacteur*, str. 160. Leča ¼ ima zelo šibko svetilnost.

⁷⁶ »[...] predvsem pa bi bil, da bi bile slike tudi v senčnih partijah bolj izrazite, nujno potreben svetlobno močnejši Voigtländerjev aparat [...]«. Prim. Puhar: *Neue Methode*, str. 45, 46; prim. tudi op. 73 in 22.

takšnim je namreč leta 1842 za nekaj dni prišel v Ljubljano popotni dagerotipist, Dunajčan Johann Bosch.⁷⁷ Dobro je poznal njihovo zmogljivost; to je bil namreč fotografski instrument izjemne kvalitete in svetovne slave, ki jo je razširjal strokovni in poljudni tisk. Vedel je, kakšne izboljšave bi mu omogočil pri izvajanju njegovega svetlopisa – večjo izrazitost tudi v senčnih predelih fotografij.⁷⁸

Vzporejanje anonimne kranjske vedute s Puharjevo tehniko je oteženo tudi zato, ker je Puhar skiciral le enega od svojih postopkov, pa še tega lapidarno in brez prenekatere podrobnosti. Številne vrzeli v pripovedi tako zastirajo celovito sliko in zabrisujejo sled za izumiteljevimi koraki. Puhar denimo piše: »*Podal bom svoj postopek, ki ga nikakor ne nameravam obdržati zase [...]*».⁷⁹ »*Pospeševalnih substanc doslej žal nisem mogel uporabiti; njihova pravilna raba ostaja pridržana za nadaljnje poskuse.*«⁸⁰ »*O neki moji drugi iznajdbi, po kateri je mogoče napraviti odtise z elastične plošče brez [grafične] stiskalnice in tiskarske barve in sicer poljubno na steklo, papir etc., bom poročal ob kakšni drugi priložnosti.*«⁸¹ V pripovedi o svojem srečanju z našim fotografom je zapisal tudi Louis de Dax: »*O svojem delovnem postopku je bil zelo zadržan.*«⁸²

Težave pri primerjanju kranjske vedute s fotografijami Janeza Puharja je tako mogoče strniti v nekaj točk:

1. Puhar je izvajal več fotografskih tehnik: V dobrih dveh desetletjih eksperimentiranja je nizal izum za izumom, izboljšavo za izboljšavo. Njegov razvoj je bil nepretrgan in hiter; ob prvih uspehih, o katerih je leta 1841 poročala *Carniolia*, je imel 25 let, ob izumu svetlopisa na steklu 27. Zapisi o njegovih nadaljnjih invencijah in izboljšavah pričajo, da njegov raziskovalni duh ni zastal na mladostni razvojni stopnji, ampak ga je spremljal vse življenje. A o večini njegovih fotografskih tehnik ne vemo skoraj nič.

Puharjevi izvorni postopki:

- fotografija na stekleni plošči, narejena z jodom, žveplom, živim srebrom in bromom (hyalotipija oziroma svetlopis na steklu);
- dvostopenjski fotografsko-grafični postopek (fotografija na stekleni plošči kot sredstvo za prenos na papir s tiskarsko barvo in pretiskom);
- dvostopenjski postopek odtiskovanja z »elastične plošče« na steklo ali papir (brez grafične stiskalnice in tiskarskega črnila);
- fotografija na stekleni plošči brez uporabe živega srebra;
- fotografija na stekleni plošči, premazani z gumiarabikom in neparjeni z žveplovim jodidom (že v kameri nastane dokončna, mat pozitivna slika z vsemi detajli);
- kontaktna, t. i. »Moserjeva« slika na stekleni plošči;
- kontaktna slika, narejena kot negativ na večkrat žveplani plošči;
- fotografija na papirju, izvedena z žveplovimi in živosrebrevimi parami;
- fotografija na solnem papirju, t. i. »solna slika«, kopirana verjetno iz steklenega negativa na svetlobno senzibiliziran papir (senzibilizacija papirja v raztopini kuhinjske soli (NaCl) in nato še srebrovega nitrata (AgNO₃) – z reakcijo med obema se je na papirju naložila plast srebrovega klorida (AgCl).

Postopki drugih izumiteljev, ki jih je izvajal tudi Puhar:

- dagerotipija;
- morda talbotipija (kalotipija) oziroma solna fotografija – dvostopenjski postopek (negativ/pozitiv) na papirju;

⁷⁷ Kambič: *Prvi ljubljanski fotografi*, str. 104, 105.

⁷⁸ Prim. zgoraj (op. 22, 73 in 76).

⁷⁹ Puhar: *Neue Methode*, str. 43.

⁸⁰ Puhar: *Neue Methode*, str. 44.

⁸¹ Prav tam.

⁸² De Dax, A. M. *Le Rédacteur*, str. 160. Zadržanost je bila takrat lastna večini fotografskih izumiteljev.

- ◊ mokri kolodij;
  - ◊ platinotipija (?).⁸³
2. Za razumevanje Puharjevega *svetloписа na steklu*, ki ga je avtor sicer pisno predstavil, nimamo na voljo vseh podrobnosti.
  3. Sam se verjetno ni zavedal prisotnosti snovi, ki so bile (morda) zajete kot nečistoče v uporabljenih substancah in zraku; to so lahko bili pospeševalci ali motilci kemičnih procesov. Njegovo delo ni potekalo v laboratorijskih okoliščinah.
  4. Ohranjenih je premalo Puharjevih fotografij – nimamo zadosti gradiva za primerjavo z veduto Kranja; potrebno bi bilo poznavanje vseh Puharjevih tehnik iz vseh njegovih ustvarjalnih obdobj. Če veduta Kranja ni primerljiva s *svetlopisom na steklu*, pa bi morda lahko bila s katero od njegovih poznejših tehnik (ambrotipijo?).
  5. Njegova že tako skromna zapuščina – zlasti fotografije na steklu – zaradi stanja ohranjenosti ni primerna za raziskave.
  6. Gibkost Puharjevega duha navaja na misel, da je – tako kot dagerotipijo takoj po njenem izumu⁸⁴ – preizkušal tudi druge tehnike, ki so se porajale v nadaljevanju. Sam poleg te omenja talbotipijo (solno sliko)⁸⁵ – očitno je ni le poznal, ampak tudi izvajal. Izvajal je postopek mokrega kolodija,⁸⁶ morda pa se je preizkusil tudi v njegovi sestri – amfitipiji (ambrotipiji). Utegnila bi mu biti blizu, saj je bila vizualno sorodna *svetlopisu na steklu*. Steklo se zdi Puharjev najljubši material; cenil je njegove prednosti: pravilna orientacija slike (izogib zrcalnemu zasuku), lahek obrat iz negativna v pozitiv, cenejši postopek, očitno tudi reproduktibilnost, kar dokazuje njegovo kopiranje (razmnoževanje) na papir.

Kranjska veduta in *svetlopis na steklu* – nerešene dileme njenega kemizma

Skupina znanstvenikov se je z raziskavo, ki jo je med letoma 1999 in 2001 izvajala na Institutu Jožef Stefan in na Kemijskem inštitutu v Ljubljani (v sodelovanju s Fakulteto za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Ljubljani ter gostujočimi angleškimi strokovnjaki),⁸⁷ poskušala približati Puharjevemu postopku tako po arhaični poti, kot ga je izvajal avtor sam, kot tudi s sodobnimi znanstvenimi pristopi, tj. z modernim znanjem in razumevanjem fotokemičnih procesov. Njihovi poskusi so potrdili, da Puharjeva slikotvorna plast na steklu vsebuje žveplo in živo srebro, pa tudi to, da se plast, ki so jo na šipo naparili po Puharjevem opisu, zares odziva na svetlobo. Emulzija je torej bila fotosenzibilna, a vendar so pri rekonstrukciji postopka z osvetljevanjem dosegli zgolj kontrast med svetlim in temnim, ne pa tudi slike; po koncu osvetljevanja so bromove pare – skladno s Puharjevimi navedbami – ta kontrast med črnilo in belino dejansko okrepile. Brez odgovora pa je še vedno temeljno vprašanje: Katera prvina ali kombinacija prvin je zaslužna za svetločutnost naparjene plasti na steklu? Budnar je sklepal, da je pri kemičnem procesu v kameri žveplo, predhodno deponirano na šipo, reagiralo s parami živega srebra, zaradi česar

⁸³ Alfonz Mülner poroča, da mu je Gustav Pirc, tajnik Kranjske kmetijske družbe in sam večš fotograf, posredoval podatek, da je bil Puhar na svetovni razstavi v Londonu leta 1851 nagrajen z medaljo prav za postopek platinotipije. Prim. Mülner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpec 5. To najbrž ni bil postopek, kakršnega kot platinotipijo poznamo danes. Ta se je namreč izoblikovala pozneje; patentirana je bila šele leta 1873.

⁸⁴ Jarc: *Janes Puhar*, str. 137.

⁸⁵ Puhar: *Neue Methode*, str. 43; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35.

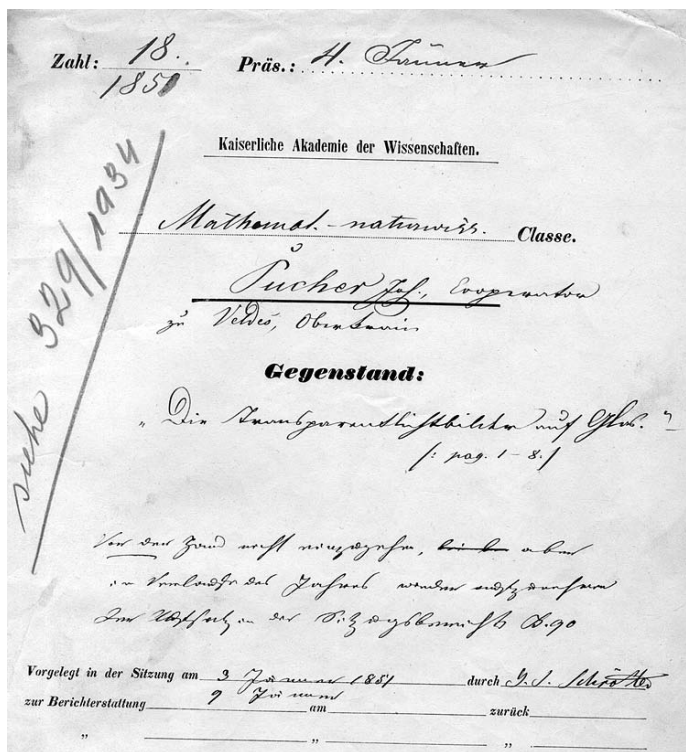
⁸⁶ Prim. Lampe: *Ivan Pucher*, št. 8, str. 383. Prim. tudi op. 107, 115 in 143.

⁸⁷ Miloš Budnar, Boris Orel, Urša Opara Krašovec, Peter Venturini, Boris Šket, Micke Ware idr.

je v fotografski emulziji nastal živosrebrov sulfid (HgS). Orlova hipoteza pa je bila, da je Puhar dosegel svetločutnost slikotvorne emulzije z interakcijo treh uporabljenih elementov: joda, žvepla in živega srebra. Svetločutna učinkovina pri njegovem postopku da je jod in ne žveplo; žveplo je zgolj matrika za vključitev joda.⁸⁸ Po Orlovem sklepanju bi torej živo srebro in žveplo, ki sama po sebi nista fotosenzibilna, dobila to lastnost v povezavi z jodom. Angleški kemik in fotograf Mike Ware s Fakultete za kemijo v Manchestru pa je domneval, da je fotosenzibilni dejavnik prav žveplo ob prisotnosti živosrebrovih par (živosrebrov sulfid); Puhar je po njegovem mnenju izumil dotlej neznani fotografski postopek prav na podlagi svetločutnosti živosrebrovega sulfida in tako svetlobno občutljivost žvepla spoznal trideset let pred drugimi.⁸⁹

Ob le delno uspešnem rekonstruiranju Puharjevega postopka so se zvrstila številna vprašanja, povezana tudi z njegovim praktičnim izvajanjem. Iz katere od številnih vrst ločja (rogoza) je Puhar izdeloval žveplenke, s katerimi je naparjeval šipe? Kako gosto zmes žvepla in mastiksa (polimerne smole oziroma kolofonije) je zmešal in v kakšnem razmerju? Kako intenzivna je bila impregnacija ločkovega stržena oziroma kako močno je bila ta žveplenka prepojena s pripravljeno zmesjo?⁹⁰ Kako debela in kako gosta je bila naparjena svetločutna plast na steklu, kakšna njena morfologija (poroznost), površinska tekstura in sestava? Kako dolg je bil čas gorenja? Koliko živega srebra je bilo treba napariti na steklo? Kako so goreče organske sestavine (nečistoče) v dimu vplivale na kemične reakcije? Kolikšna je bila količina svetlobe pri ekspoziciji? Kakšne so bile temperature uparjenih substanc?⁹¹

Ker Puharjev postopek sestavljamo iz drobcev, je dragocen vsak dodatni podatek, saj je njegov opis v dunajskih *Sitzungsberichte* lapidaren in premalo podroben. V nemških publikacijah je še krajši od izvirnega, a vendar so tu in tam dodani detajli in kratka pojasnila. Tako omenja,

Obrazec z navedbo teme za sejo v Matematično-naravoslovnem razredu Cesarske akademije znanosti na Dunaju; vir: AÖAW, Allgemeine Akten, fasc. 18/1851, 329/1934.

⁸⁸ Orel, *Poročilo o Puharjevem fotografskem postopku*, 2000, neobjavljeni tipkopis. O prvih spoznanjih glede fotosenzibilnosti žvepla (od leta 1870 dalje) prim. H. L. Casal in J. C. Scaiano: Transient intermediates in the photochemistry of elemental sulphur in solution, *Journal of Photochemistry* 30 (1985), str. 253–257.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Navadno ločje (*Juncus effusus*) s številnimi podvrstami je imelo zaradi gobastega stržena nekoč pomembno vlogo pri izdelavi sveč in stenja za svetilke. Prim. *Niederdeutsches Wort*, str. 76.

⁹¹ Pogosto so kemikalije segrevali do 75 °C, Daguerre je priporočal zgolj 50 °C, da se slika ne bi poškodovala.

da je slike mogoče fiksirati ne le na šipo, ampak tudi na druge podlage in da so mu uspeli tudi brez živega srebra.⁹² V angleški publikaciji *The Chemical Gazette* uvodoma zapiše, da je nosilno steklo prekrito s *tankim* filmom žveplovega jodida, prav tako govori o *zelo tanki* plasti žvepla, s katerim je impregnirano steklo,⁹³ o *nežno raztaljenem* žveplu za inkrustriranje žveplenke, o tem, da žvepla s stekla ne odstranijo niti bromove pare niti alkohol, svetločutno spojino na šipi eksplicitno imenuje (žveplov jodid), ta v kameri reagira s parami živega srebra. Med snovmi, ki jih porablja, poleg tistih, objavljenih v *Sitzungsberichte*, navaja še absolutni alkohol (čisti etanol) in tinkturo bromovega jodida.⁹⁴ Trideset let po njegovi smrti pa Müllner in Lampe dodajata, da je delal tudi *solne slike* (fotografije na solnat papir – kalotipijo?, izvorni postopek?) in mokri kolodij.⁹⁵

Vprašanj je tako še vedno več kot odgovorov. Poskus ponovitve Puharjevega postopka izpred dveh desetletij na Kemijskem inštitutu ni dosegel cilja; takratna in nedavna analiza PIXE skupaj pa vendarle podajata nekoliko jasnejšo sliko za primerjavo obeh svetlobnih tehnik – Puharjevega *svetlopisa na steklu* in vedute Kranja. Razlika v kemizmu se je izrazila zlasti v vsebnosti dveh ključnih elementov: srebra pri veduti oziroma živega srebra pri *svetlopisu*. Pa je to zadostna referenca za sklep o njenem različnem avtorstvu? Je srebro res nekaj, česar Puhar pri svojih postopkih ni uporabljal in žveplo oziroma živo srebro tisto, kar je z njim neogibno povezano? Nikakor ne. Iz zgoraj navedenih izvirnih besedil je očitno, da so tudi nekateri Puharjevi postopki vsebovali srebrove spojine: Kopeji z raztopino srebrovega nitrata, sicer potrebne za ambrotipijo, je uporabljal tudi Puhar pri fotografijah na papirju. Po drugi strani pa je izvajal tudi postopke brez živega srebra. In glede na vse ugotovitve ni razloga za prepričanje, da se ni preizkusil tudi v ambrotipiji. Njegov obsežni opus je zreduciran na nekaj preživelih primerkov; vsi drugi, s katerimi bi lahko sestavili in predstavili celoten in raznolik repertoar njegovih tehnik, so se razgubili na vse vetrove in večinoma uničili na prepihu časa.

Fotografija v petdesetih letih 19. stoletja na Kranjskem

Veduta z Vidmarjeve vočilnice je vpeta v pionirska leta fotografije na Slovenskem. Njeno dobo – najverjetneje drugo polovico petdesetih let – je obeležilo nekaj redkih fotografov; Puhar je bil med njimi najbolj večšč in izkušen. Bil je prvi in dolgo edini, ki se je s to panogo od svojih zgodnjih fotografskih raziskav pa skoraj vse do smrti ukvarjal nepretrgoma. Pot ga je vodila od izuma do izuma, od izboljšave do izboljšave; v svetu je odmeval zlasti njegov *svetlopis na steklu* (1842), s katerim se je vključil v mednarodni fotografski dialog praktične in teoretske naravnosti. Svojo dejavnost je izvajal na ožjem območju Gorenjske,⁹⁶ kjer je nastala tudi veduta Kranja. Njegov zaščitni znak je bilo steklo, čeprav je fotografiral tudi na papir in druge materiale,⁹⁷ njegov postopek pa je bil, vsaj pri

⁹² Prim. Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 24; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35 (prim. tudi op. 37 in 42).

⁹³ Puhar: *On the Production of Photographs on Glass*, str. 291, 292 (razdelek *Znanstvena in medicinska kemija*).

⁹⁴ AÖAW, Allgemeine Akten, fasc. 18/1851, *Die Transparentlichtbilder auf Glas (svitlopis)*, 1850.

⁹⁵ Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpca 4 in 5 (prim. tudi op. 110 in 111); Lampe: *Ivan Pucher*, št. 8, str. 383 (prim. tudi op. 107).

⁹⁶ Leta 1849 so *Novice* sicer objavile poročilo s *15. zbornice Prijateljev znanosti* v Ljubljani, na katerem je trgovec in naravoslovec Ferdinand Schmidt pozval udeležence (*Novice* pa vso javnost), da naročijo fotografije in Puharju naznanijo kraj in predmet želenega posnetka. Prim. *Novice*, 1849, str. 209 (Čast, komur čast gré). To povabilo zbuja domnevo, da je njegova dejavnost morda preseгла meje Gorenjske.

⁹⁷ Cf Puhar: *XI. Transparentlichtbilder*, str. 23; Puhar: *Transparentlichtbilder*, str. 35; prim. tudi op. 15 in 92.

fotografijah na šipi, praviloma suh. Glede na ohranjene zapise pri svojem *svetlo-pisu na steklu* ni uporabljal kopeli, temveč izključno pare. O tem pričajo njegovi sodobniki, predvsem pa izumitelj sam.

Leta 1841 je o Puharjevi fotografski iznajdbi (brez navedbe njegovega imena) v časniku *Carniolia* poročal Janez Kapelle,⁹⁸ oskrbnik križevniške gosposke (komenda nemškega viteškega reda) v Metliki, kjer je od oktobra 1839 do februarja 1842 kot duhovnik služboval tudi Puhar.⁹⁹ Mladeniča sta bila vrstnika, v letih Puharjevih fotografskih začetkov someščana. Kapelle je v notici z naslovom »Pomembno odkritje« (*Wichtige Erfindung*) – to je prva objava Puharjeve fotografske iznajdbe – njegov postopek predstavil kot suh.¹⁰⁰ Enako je čez dober mesec v svojem odgovoru na uredniško vprašanje istega lista svoj izum označil Puhar sam.¹⁰¹ Leta 1843 je v orisu svoje tehnike, ki ga je pospremil s teoretsko razlago oziroma lastnim razumevanjem kemične in optične procedure, omenil »igro hlapov«.¹⁰² Na Bledu je leta 1849 Puharja spoznal francoski vikont in diplomat Louis de Dax; v besedilu, ki ga je tri leta zatem poslal uredniku pariškega strokovnega lista *La Lumière*, je predstavil srečanje s tem vsestranskim eruditom. Omenil je tudi suhi postopek, ki ga je izvajal ta »skromni a zelo inteligentni« blejski fotograf, pri čemer se je skliceval na njegove lastne besede, ki pa jih je potrdil tudi oskrbnik Blejskega gradu; ta je domačega duhovnika večkrat opazoval pri fotografiranju. Daxovo besedilo je v časopisu, specializiranem za fotografsko problematiko, izšlo leta 1852.¹⁰³ Nadalje je Puhar svoj suhi postopek opisal v predstavitvi za avstrijsko akademijo znanosti. Matematično naravoslovni razred te ustanove je njegovo poročilo objavil v prvi januarski številki periodične publikacije *Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* leta 1851.¹⁰⁴ Tudi naslednje leto (1852) je izšlo besedilo s podatkom o Puharjevem suhem postopku; v članku za *Laibacher Zeitung* ga je navedel z inicialo podpisani dr. K., ki je skiciral kemizem in fizikalni princip njegovega fotografskega eksperimenta.¹⁰⁵ Leta 1858, ko se je z izumiteljem pogovarjal Jurij Jarc in naslednje leto o njem objavil kratko biografijo v zagrebškem glasilu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, je oznaka njegove tehnike enaka – Puhar je očitno že od svojih začetkov prisegal na suhe postopke oziroma uporabljal izključno »gaze« in nobenih »tekočih reči«.¹⁰⁶ O tem, ali je pri fotografijah na steklu vzporedno s suhimi izvajal še druge načine, ni podatkov, sicer pa poročila po tem letu usahnejo.

Kranjska veduta, verjetno ambrotipija, pa je narejena po mokrem postopku. Je to argument proti Puharju? Ne, saj suhi postopki vendarle niso bili edini,

⁹⁸ Identiteta poročevalca Janeza Kapelleja doslej ni bila znana, v strokovni literaturi je bil imenovan kot »poročevalec iz Metlike«. Pod besedilom v listu *Carniolia* je podpisan le z inicialama (J. K.). Bil je med drugim tudi popisovalec ljudskega blaga, pozneje v kranjskem deželnem zboru poslanec belokranjskih kmetskih občin. S Puharjem sta bila podobne starosti; Kapelle se je rodil leta 1813, Puhar leta 1814.

⁹⁹ NŠAL, ŠA, ŽA Metlika, 1831–1870–89, fasc. 201, 5/1381, 1302; NŠAL, ŽA Ljubno, 1682–1860, fasc. 189, 5/19, 1312.

¹⁰⁰ »Nedavno je bil tu izumljen postopek, po katerem je mogoče z vso natančnostjo preslikati rokopiše, litografije in jekloreze in sicer na suh način brez preše in tiskarske barve [...].« Prim. Kapelle: *Wichtige Erfindung*, str. 11.

¹⁰¹ Prim. Puhar: *Entgegnung*, str. 55.

¹⁰² Prim. Puhar: *Neu erfundenes Verfahren*, str. 416; prim. tudi op. 29.

¹⁰³ »[...] O svojem delovnem postopku je bil zelo zadržan, a mi je večkrat rekel (in to mi je potrdil tudi oskrbnik gradu, ki ga je videl pri delu), da ne uporablja nobenih čvrstih substanc, temveč zgolj plin [...].« De Dax: *A. M. Le Rédacteur*, str. 160.

¹⁰⁴ Puhar: *Neue Methode*, str. 43–46.

¹⁰⁵ »[...] Agens pri tej izjemno zanimivi proceduri so splošno znane snovi, ki sublimirane v plinsko stanje kondenzirajo na steklu [...].« Prim. Dr. K.: *Laibacher Zeitung*, str. 1109.

¹⁰⁶ »[...] Kmaló je Puhar začel gaze v obilnosti rabiti, ker po njegovi metodi se nič s tekočimi rečmi ne napravlja, temuč vse narise, ktere je on kterokrat naredil sle gazi delajo in svitloba, jod, brom in živo srebro so njegove poglavitne reči.« Prim. Jarc: *Janes Puhar*, str. 137.

ki jih je izvajal naš vsestranski izumitelj. Drugače so narejene njegove fotografije na papirju, o čemer pričata historična zapisa iz leta 1893 v mesečniku *Dom in svet* in strokovnem glasilu *Argo*. V prvem Frančišek Lampe, sam fotograf, našteva njegove fotografije na papirju, izdelane v dvostopenjski tehniki mokrega kolodija (fotografiranje; kopiranje in razmnoževanje slik iz steklenih kolodijevih negativov na papir). Temu, da to ni bila morda kalotipija, pač pa res že nova tehnika mokrega kolodija, pritrjuje njegova pripomba, da je fotografija »jako natančna«. ¹⁰⁷ Prav natančnost in ostrina sta značilni za to tehniko, kalotipija, izdelana iz papirnega negativa, pa je precej zabrisana. Lampe je predstavil tri tako posnete Puharjeve fotografije; ¹⁰⁸ ohranil se je eden od izvodov celopostavnega portreta skladatelja Gregorja Riharja na Blejskem jezeru (1856). ¹⁰⁹

Tudi Alfonz Müllner je omenil Puharjev dvostopenjski postopek fotografiranja in kopiranja slik iz negativov na papir. V *Argo* je orisal njegovo tehniko svetlobnega sezibiliziranja papirja, nosilca slike, in za to potrebne kopeli: Pri potapljanju v raztopino kuhinjske soli in zatem še srebrovega nitrata so snovi medsebojno reagirale in na navadnem pisalnem papirju je nastal svetločutni film srebrovega klorida. ¹¹⁰ Iz predhodno pripravljenega negativa je na tak papir kopiral risana in tiskana dela. ¹¹¹ Torej je tudi Puhar – tako kakor avtor kranjske vedute – uporabljal srebrove spojine. Za oboje, mokre postopke in srebrove substance, smo sicer dolgo menili, da se ne skladajo s Puharjem. Z jasnejšim uvidom v nasprotno so se tako povsem zamajali temelji, na katere je bila postavljena primerjalna raziskava njegovega svetlopisa na steklu in kranjske vedute. A absolutiziranje enega pola njegovega dela, tistega, pri katerem ni izkoriščal razmnoževalnega potenciala steklenih negativov, kljub fotografijam na papirju, ki dokazujejo nasprotno (kopiranje in razmnoževanje), terja strokovno korekcijo. Dodatna dokaza, da je Puhar fotografije tudi razmnoževal, sta zajeta v Lampetovi in Brančevi biografiji. Lampe omenja Puharjev *Portret Gregorja Riharja* s podpisom pod črto; čeprav identičen, pa to ni tisti izvod, ki se je ohranil v Narodnem muzeju Slovenije. ¹¹² Branc pa pri naštevanju njegovih del na solnem papirju omenja dva identična izvoda fotografsko preslikanega in razmnoženega bakroreza z motivom Bleda. ¹¹³ Za primerjavo s

¹⁰⁷ Fotografije, ki jih Lampe pripisuje tehniki mokrih kolodijskih plošč, so *Celopostavni portret Janeza Riharja, Vožnja po Blejskem jezeru in Svatba v Kani Galilejski*. Prim. Lampe: Ivan Pucher, št. 8, str. 383.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Podoba Gregorja Riharja je Puharjeva preslikava lastnoročne risbe; 90 x 56 mm, inv. št. F-66, NMS.

¹¹⁰ »Puhar je bakrorez fotografiral in kopiral na solni papir, ki ga je sam prepariral. Takrat še ni bilo albuminskega papirja. Navadni pisalni papir je potopil v vodno raztopino kuhinjske soli (NaCl) in nato še srebrovega nitrata (AgNO₃). Z izmenjavo sestavin je na papirju nastal srebrov klorid (AgCl), ki je občutljiv za svetlobo in primeren za kopiranje.« Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpca 4 in 5. Novonastala spojina (fotosenzibilni srebrov klorid) se v vodi ne topi, zato je ostala na papirju, druge, v vodi topne elemente, pa je Puhar temeljito spral; tako so se odplaknili natrijevi in nitratni ioni. Glede na odlično ohranjenost skoraj pol stoletja stare fotografije se je v poznem 19. stoletju njegovemu temeljitemu delu z občudovanjem priklonil ljubljanski fotograf Julius Müller: »Fascinantno je, kakor je podčrtal ljubljanski fotograf gospod Müller, skrajno skrbno Puharjevo delo, ki temelji na natančnem izpiranju papirja, o čemer priča izvrstna ohranjenost sličice, saj bi bila pri manj skrbnem delu ob robovih razžrta.« Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpec 5.

¹¹¹ Na tako prepariran solni papir je Puhar iz negativa kopiral bakrorez po Leonardovi *Zadnji večerji*. Fotografijo hrani NMS, inv. št. F-58. Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpca 4 in 5.

¹¹² Lampe omenja podpis »spodaj pod črto (Gr. Rihar)«. Tega na muzejskem izvodu ni, sam motiv, Puharjeva signatura in datacija ter oznaka tehnike pa so pri obeh identični; gre torej za isto fotografijo, kopirano iz iste plošče oziroma negativa, a za drug izvod. Sličico je Lampetu poslal radovljški kaplan Ivan oziroma Janez Kačar. Prim. Lampe: *Razne stvari* (Naše slike), str. 143.

¹¹³ En izvod je bil v lasti Narodnega muzeja, drugega, enakega muzejskemu, a lepšega od njega, je posedoval Puharjev mlajši sorodnik Julij Polec. Prim. Branc: *Puhar, Janez Avguštin*, str. 595–197.

kranjsko veduto imamo tako resda (le) pet Puharjevih negativov na steklu, ki so na hrbtni strani zatemnjeni in s tem spremenjeni v pozitivne, a isti princip je vodil tudi avtorja kranjske vedute. Drugačen pa je kemizem, zlasti srebro pri veduti, a vendar je srebrove spojine, kot smo videli, pri nekaterih tehnikah uporabljal tudi Puhar. Pet s hrbtna zatemnjenih psevdopozitivov je premalo za posploševanje; dokaz za drugačne postopke so namreč trije pravi pozitivni na papirju in biografski zapisi, ki jih omenjajo še več; večina njegovih fotografij pač ni dočakala naših dni.

Novi postopki, ki so se v prvi polovici petdesetih porajali in uveljavljali povsod v naši okolici in tudi že pri nas, so uvajali t. i. mokre tehnike – mokri kolodij in amfitipijo (ambrotipijo), s katerimi so prav v času nastanka kranjske vedute nadomeščali prve, dražje postopke – dagerotipijo, talbotipijo (kalotipijo) ipd. Tako kakor že Puharjevi so tudi ti slike zajemali na prozorno podlago, steklo. Kot nosilec fotografskega zapisa je bilo steklo še konec štiridesetih očitno zelo redko; Louis de Dax, svetovljan in poznavalec fotografije, je še leta 1849 zapisal: »[Puhar] mi je pokazal [svoje] fotografije, ki so v meni zbudile osuplost, toliko večjo, ker so bili postopki na steklu skoraj še neznani«. ¹¹⁴ Kmalu pa je steklo postalo pomemben akter pri izvajanju amfitipije (ambrotipije) in mokrega kolodija – matrice za kopiranje na papir, kar je (menda) izvajal tudi Puhar. ¹¹⁵

Kdo bi potlej – poleg Janeza Puharja – še lahko bil avtor kranjske vedute? Iščemo ga lahko le med fotografi, ki so fotografirali:

- v času nastanka vedute: po letu 1852 (uveljavitev amfitipije oziroma ambrotipije kot različice tehnike mokrih kolodijskih plošč) in pred majem 1860 (Vidmarjeva voščilnica);
- na območju Kranjske;
- s tehnikami na steklu.

Takšnih je bilo malo, pa še med temi so bili nekateri na Kranjskem le začasno; praviloma so bili tujci, popotniki, ki so našo deželo zgolj prečili ali obiskali za kratek čas. Že zgodaj, a le za nekaj dni, se je na poti v Italijo v Ljubljani ustavil dunajski dagerotipist *Johann Bosch*, ki pa takrat, julija 1842, še ni fotografiral na steklo. Precejšnja je sicer verjetnost, da je pozneje naše kraje obiskal ponovno; leta 1855 ga je namreč cesar najel za fotografiranje krajev ob južni železnici. To je bil že čas t. i. mokrih tehnik, pri katerih so se kovinske plošče umaknile steklenim. Vemo za Boschev posnetek izvira Ljubljane pri Vrhniki, ki sicer ni datiran niti tehnološko opredeljen, ¹¹⁶ a bržčas ni nastal ob njegovem prvem kratkem obisku Ljubljane. Med nekajdnevnim bivanjem v mestu je improviziral atelje v trgovski hiši v Poštni ulici, tam razstavil svoje dagerotipije in hkrati portretiral; ¹¹⁷ za potovanja (z vsem fotografskim instrumentarijem, ki ga je istočasno potreboval v ateljeju) in fotografiranje okoliških krajev mu gotovo ni ostajalo časa. Večja je verjetnost, da je *Izvir Ljubljane* nastal pozneje, torej že v kateri od novih tehnik – morda na steklu. A na našem ozemlju njegovih mo-

¹¹⁴ De Dax A. M. *Le Rédacteur*, str. 160. To je bilo leto dni za tem, ko je Claude Félix Abel Niépce de Saint-Victor, uradni izumitelj fotografije na stekleni podlagi, patentiral svoj izum; postopki na steklu očitno takrat v svetu še niso bili široko uveljavljeni.

¹¹⁵ Prim. Lampe: *Ivan Pucher*, št. 8, str. 383.

¹¹⁶ V katalogu razstave o zgodnji štajerski fotografiji v Gradcu (1979) je med njegovimi fotografijami omenjen posnetek izvira Ljubljane pri Vrhniki, a brez datacije in navedbe tehnike. Bosch ga je razstavljal na Prvi razstavi Fotografskega združenja na Dunaju (*Erste Photographische Ausstellung in Wien*) leta 1864. Tako ni znano, ali je bil to posnetek iz poznejšega obdobja, morda že na steklu, kar bi dokazovalo njegovo navzočnost v naših krajih tudi v času mokrih fotografskih tehnik (ambrotipije). Ohranjeni so zgolj (redki) arhivski viri, njegove fotografske dediščine ni. Prim. Kambič: *Prvi ljubljanski fotografi*, str. 105.

¹¹⁷ Bosch je svojo dejavnost oglašal 1. julija 1842 v časopisu *Carniola*, str. 72 (*Kunstnachricht*).

rebitnih fotografij s krajinsko in vedutno (arhitekturno) motiviko¹¹⁸ na stekleni podlagi v času nastanka kranjske vedute ni mogoče potrditi.

Tudi hrvaški Tržačan *Ferdinand Ramann* (1825–1888) je bil potujoči fotograf; v Ljubljano je prispel dobrih deset let za Boschem, leta 1853, ko je iz Zagreba potoval v Trst. Nastanil se je v hotelu Pri zlatem levu na Dunajski cesti in se – tako kakor Bosch – v mestu zadržal le kratek čas. V dnevnem tisku je oglašal zgolj tehniko dagerotipije in izključno miniaturne portrete,¹¹⁹ torej bi ga težko uvrstili med hipotetične avtorje kranjske vedute, podane na steklu.

V naši deželi pa se je ustalil potujoči bavarski dagerotipist *Lorenz Krach* (1815–1869) in postal ljubljanski meščan s stalnim fotografskim ateljejem. Svojo dejavnost je oglaševal leta 1850¹²⁰ (takrat je v Ljubljani bival še začasno) in ponovno leta 1855. Bil je edini od takratnih fotografov pri nas, za katerega vemo, da je fotografiral vedutne motive na ozemlju Gorenjske, a ne na steklo; Janez Puhar je namreč v pismu dunajskemu znanstveniku Antonu Schrötterju omenil, da sta se na Bledu srečala z münchenskim fotografom Krachom, ko je ta na kovinske plošče fotografiral prizore Bleda.¹²¹ Fotografiral je torej v tehniki dagerotipije, drugi postopki v njegovih oglasih niso omenjeni.

Pruski galanterist, knjigovez in dagerotipist *Emil Dzimski* (1824–1863) je prišel v Ljubljano leta 1851. Naslednje leto je svojo dejavnost oglašal v listu *Laibacher Zeitung*; ponujal je dagerotipske portrete »po najnovejši in najboljši metodi«. ¹²² Nobene besede pa ni o tem, ali je ta nova metoda že mokri kolodij oziroma ambrotipija, ki je svetlobni zapis zajemala na steklo. Leta 1853 je Dzimski obiskal celo Kranj in tam od 16. do 22. junija izdeloval portrete v tehniki dagerotipije.¹²³ Bi lahko takrat na stekleno ploščo posnel še tamkajšnji Mestni trg?

Zagotovo pa vemo, da je na steklo fotografiral Ljubljančan *Anton Ločnikar* (1830–?). Leta 1857 je v istem časopisu oglašal svoje fotografske portrete na srebrnih ploščah (dagerotipije), papirju (kalotipije), steklu, povoščenem platnu in svili.¹²⁴ To je prva eksplicitna omemba stekla med kranjskimi fotografi, a tudi v tem primeru se omenjajo zgolj portreti. Tudi Ločnikar svoje dejavnosti v Ljubljani ni opravljal dolgo. Leta 1858 se je preselil na Hrvaško.

Morda bi bilo mogoče v teh krajih občasno srečati tudi fotografa *Primoža Škofa* (1810–1872), ki je sicer deloval na Dunaju, v Linzu, Gradcu in Mariboru, a je bil rojen na Kranjskem, v Zaklancu pri Horjulu.¹²⁵ A tudi zanj ne vemo, ali je fotografiral na steklene plošče. Fotograf je bil tudi njegov sin *Teodor*.

Zadnji znani fotograf, ki bi ga še lahko uvrstili med potencialne avtorje kranjske vedute, je (tudi rojen Kranjčan) *Kristijan Pajer* (1839–1895). Bil je avanturist, popotnik na Jutrovo; občasno je bival v eksotičnih deželah in ustvaril opus sijajnih popotnih posnetkov. Vsi so pozitivni, iz steklenih kolodijskih ne-

¹¹⁸ Bosch je v Ljubljani poleg portretov razstavil tudi arhitekturne in krajinske posnetke. Prim. Kambič: *Prvi ljubljanski fotografi*, str. 104. Torej ni bil zgolj portretist, ampak tudi fotograf vedut in krajin.

¹¹⁹ Ramann se je ustalil v Trstu, kjer je imel od leta 1850 do 1880 stalni fotografski atelje. Ohranjena je le ena portretna dagerotipija. Prim. Kambič: *Seznam fotografov*, str. 154; Kambič: *Čas dagerotipije*, str. 13, 14.

¹²⁰ Prijave za svoje usluge je sprejemal v hotelu Pri avstrijskem dvoru/*Zum österreichischen Hoff*, v drugem nadstropju, soba 24. Prim. *Laibacher Zeitung (Anhang zur Laibacher Zeitung)*, 1850, s. p. (*Daguerreotyp=Portrete*).

¹²¹ Puhar je takrat služboval na Bledu in se najintenzivneje ukvarjal s fotografijo. Krach si je ob njunem srečanju ogledal njegove fotografije in jih pohvalil. Prim. AÖAW, fasc. 18/1851 (po: Kambič: *Čas dagerotipije*, str. 13, op. 13).

¹²² Prim. *Laibacher Zeitung (Anhang zur Laibacher Zeitung)*, 1852, s. p. (*Daguerreotyp=Porträts*); Kambič: *Čas dagerotipije*, str. 13, 14.

¹²³ Prim. *Anhang zur Laibacher Zeitung*, 1853, št. 135, s. p.

¹²⁴ Prim. *Laibacher Zeitung (Intelligenzblatt)*, 1857, št. 19, str. 48 (*Photographische Porträts*); *Laibacher Zeitung 1857 (Intelligenzblatt)*, št. 42, str. 120 (*Photographische Porträts*).

¹²⁵ Kambič: *Primož Škof*, str. 97–100.

gativov kopirani na papir velikih formatov.¹²⁶ Praviloma so signirani, svoj podpis je avtor pred kopiranjem vpraskal v steklo. Frančišek Lampe piše, da se je mladenič pred prvim potovanjem na Bližnji vzhod (julija 1860) »za silo izučil fotografije«.¹²⁷ Nobeno od omenjenih dejstev tako ne govori v prid njegovemu avtorstvu kranjske vedute: Od te se njegove fotografije razlikujejo po tehniki, formatih, signaturi, poleg tega pa bi kvalitetni posnetek Kranja komajda pripisali za silo izučnemu dvajsetletniku.¹²⁸

Možnosti za atribucijo naše vedute so torej skrajno majhne. Na območju Kranjske je iz tega obdobja dokumentirano res skromno število fotografov, pa tudi za te ni znano, če in kdaj so začeli izvajati mokre tehnike na stekleni podlagi. Evidentiranih je le nekaj imen, ne pa tudi njihovih del iz obravnavanega časa. Za vzporejanje z veduto Kranja je tako na voljo premalo primerjalnega gradiva – ne le Puharjevih, ampak tudi posnetkov drugih fotografov.

Vidmarjeva voščilnica v luči tedanje (kulturno)zgodovinske situacije

Kot zadnje orodje za osvetlitev morebitnih motivov, ki so župljane kranjske mestne župnije vodili pri izboru darilca za škofa Vidmarja, ostane še oris tamkajšnje (kulturno)zgodovinske situacije. Kje so darovalci dobili svetlobno sliko za ozaljšanje naslovne platnice, poskušamo sklepati iz objektivnih okoliščin in medsebojnih razmerij udeleženih akterjev. Leta 1860, ko so iskali prizor škofovega rojstnega kraja oziroma tamkajšnje božje hiše, bi lahko posegli po prikladnejši izvedbi zelenega motiva v kateri od grafičnih, risarskih ali drugih likovnih tehnik, a so izbrali fotografijo na skrajno krhkem, lomljivem nosilcu – steklu. Fotografija na steklu je bila takrat še velika redkost in zato svojevrstna atrakcija. Podobne mape, diplome in albumi z dekorativnimi aplikacijami iz pločevinaste folije, emajla, slonove kosti, dragih kamnov in kovine pa z risanimi, akvarelnimi ali vezanimi motivi so bili v 19. stoletju pogost izraz plemiškega in meščanskega prestiža. Steklo na nezaščitenem licu Vidmarjeve voščilnice pa je v ohranjeni dediščini edini znani primer tovrstne aplikacije; posnetek na steklu kot dekor platnice je v takšnem kontekstu edinstven, zato zbuja domnevo, da so ga darovalci vanjo vkomponirali z razlogom.

Škofovi rojaki in nekdanji sofarani so se v iskanju primerne okrasa gotovo ozrli najprej po domačem okolju, med domačimi avtorji. A čeprav je bila fotografija kot nova likovna disciplina takrat zelo vabljiva, je bila ponudba na tem področju vendarle še skromna. Tako tudi zelenih posnetkov Kranja gotovo ni bilo na pretek. Še več – v muzejskih (aktualnih in historičnih) popisih ni evidentiran niti en sam primerek iz tega obdobja. Morda pa so darovalci naročili kateremu od fotografov, da prav za to priložnost posname zeleni motiv. Je bil to popotni fotograf, ki se je ustavil v slikovitem gorenjskem mestecu, ali pa se je s kamero na tamkajšnji Mestni trg postavil domačin, morda Janez Puhar, njihov rojak in stanovski kolega podpisanih duhovnikov ter sorodnik treh podpisanih Puharjev? So morda v ta namen povabili fotografa iz Ljubljane ali katerega drugega kraja na Kranjskem?

Puhar je bil v tem okolju domačin; čeprav ni več živel v rojstnem Kranju, je bil z njim še vedno povezan, služboval je namreč po bližnjih gorenjskih župnijah¹²⁹ (kaplan v bližnjem Naklem pri Kranju je bil tudi njegov mlajši brat

¹²⁶ Pajerjevi formati so veliki in enotni: 200 x 250 mm in 300 x 450 mm. Sličica Kranja povsem odstopa od tega standarda.

¹²⁷ Prim. Lampe: *Potovanje križem Jutrove dežele*, str. 734.

¹²⁸ Pajer se je rodil 14. 12. 1839, torej je bil ob nastanku Vidmarjeve voščilnice star največ dvajset let, če je fotografija z njene platnice starejša, pa še manj.

¹²⁹ Puhar je Kranj zapustil leta 1825, ko je kot enajstletnik začel obiskovati ljubljansko gimnazijo.

Matej). Njegove fotografije so bile prisotne v tamkajšnjih cerkvenih, pa tudi profanih kulturnih in intelektualnih krogih. Segle so celo daleč naokrog, saj jih je podarjal, prodajal in pošiljal institucijam ter verjetno tudi posameznikom. Fotografiral je namreč zelo veliko¹³⁰ in v daljšem časovnem obdobju, zato njegovih posnetkov vsaj v kleriškem svetu verjetno ni bilo težko dobiti (Dekan Janez Reš je denimo od Puharja dobil njegovo preslikavo Leonardove *Zadnje večerje*;¹³¹ kaplan Ivan Kačar je v knjigi, ki jo je prejel v dar od duhovnika in nabožnega pisatelja Franca Riharja, našel Puharjevo fotografijo skladatelja Gregorja Riharja in jo poslal duhovniku Lampetu.)¹³² Prav to pa so bili krogi, iz katerih je očitno izšla pobuda za Vidmarjevo voščilnico. Darovalci namreč niso nastopali kot meščani Kranja, marveč kot župljani tamkajšnje župnije. Puhar, duhovnik, je sodil v jedro cerkvenega življenja na tem delu Kranjske. Takrat je služboval v župniji Cerklje, ki je cerkvenoupravno del kranjske dekanije, pa tudi geografsko blizu Kranja. Z Janezom Rešem, v voščilnici na prvem mestu podpisanim kranjskim župnikom in dekanom, je bil povezan kot dušni pastir v njegovi (kranjski) dekaniji; za Andrejem Bohincem, v cerkveni hierarhiji Puharju neposredno nadrejenim cerkljanskim župnikom, je bil prav Reš kot dekan njegov nadrejeni na naslednji stopnici cerkvene hierarhije.¹³³ Anton Mežnarec, na drugem mestu podpisani kooperator, je vedel za Puharja že kot gimnazijec,¹³⁴ Puhar in kaplan Feliks Strupi sta bila v letih šolanja kolega na ljubljanski gimnaziji¹³⁵ in v bogoslovju. Strupi in ravnatelj kranjske Glavne šole Janez Globočnik (rojen v Cerkljah, kjer je v času izdelave voščilnice služboval Puhar) sta asistiral pri pogrebem obredu ob pokopu Puharjevega brata, nakelskega kaplana Mateja.¹³⁶ Tudi drugi duhovniki in župljani so Puharja nedvomno dobro poznali; živel in deloval je v njihovi bližini, s stanovskimi kolegi so bili povezani v cerkvenoupravnih enotah pri delu in pri določenih svečanostih, bil pa je tudi ugleden fotograf in izumitelj z uspehi na mednarodnem prizorišču. V tem obdobju je bil fotografsko še vedno aktiven, spreten in inovativen.¹³⁷ O tem pričajo na eni strani njegovi ohranjeni *svetlopiši na steklu*, nastali prav v teh letih (v njegovi cerkljanski fazi), tj. v času, iz katerega izhaja tudi veduta Kranja, na drugi pa zapis njegovega biografa Jarca, ki je dve leti pred datacijo voščilnice (1858) poročal, da častiti gospod v Cerkljah še vedno eksperimentira in ima spet veliko novih čudovitih iznajdb.¹³⁸

A stike z domačimi in domačim krajem je ohranjal tako med šolanjem kakor pozneje, saj je služboval večinoma v bližnjih gorenjskih župnijah: v Ljubnem na Gorenjskem, Radovljici, na Bledu, v Cerkljah. Cerklje (župnija sodi v dekanijo Kranj), kjer je služboval v času Vidmarjeve umestitve, so le deset kilometrov oddaljene od Kranja.

¹³⁰ To dokazujeta denimo zapisa Jurija Jarca: »*Veliko, veliko narisov fotografskih je med ptujce razdelil [...]*« (Jarc: *Janes Puhar*, str. 137–138) in Louisa de Daxa: »[...] pokazal mi je fotografije, ki so v meni zbudile osuplost [...]». *Takoj sem kupil nekaj teh primerkov in jih z veseljem pokazal več ljudem [...]*« (De Dax: *A. M. Le Rédacteur*, str. 160).

¹³¹ Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpec 4. Prim. tudi op. 111.

¹³² Lampe: *Naše slike*, str. 143–144.

¹³³ Takratno duhovniško zasedbo v dekaniji in župniji Kranj osvetljujejeta šematizma za leti 1859 in 1860 (*Catalogus cleri MDCCCLIX*, str. 25–26; *Catalogus cleri MDCCCLX*, str. 21–22).

¹³⁴ Prim. op. 12.

¹³⁵ Puhar in Strupi sta bila morda kakšno leto celo v istem razredu – Strupi je bil sicer leto dni starejši od Puharja, a je maturiral dve leti za njim. Prim. *Ljubljanski klasiki*, str. 392. Nekaj let sta skupaj preživela tudi kot bogoslovca v semenišču.

¹³⁶ O pogrebu leta 1856 umrlega mladega duhovnika poroča Blaž Blaznik: Pogrebno obredje je vodil kranjski dekan in župnik Anton Kos ob asistiranju devetih duhovnikov; pokojnikov brat Janez Puhar in nakelski župnik Blaž Blaznik sta šla za krsto kot žalujoča v civilnih oblačilih. Prim. Vrhovnik: *Iz dnevnika Blaža Blaznika*, str. 179.

¹³⁷ O Puharjevi dejavnosti v tem obdobju pričajo ohranjene fotografije; vseh pet (vključno s šesto, ki je znana le v preslikavi) izhaja iz druge polovice petdesetih ali začetka šestdesetih let.

¹³⁸ Prim. Jarc: *Janes Puhar*, str. 138 (prim. tudi op. 68).

Nekaj stičnih točk je oba klerika – Vidmarja in Puharja – vezalo tudi osebno; to so bile povezave, ki so izhajale iz njunih specifičnih življenjskih okoliščin. Oba sta bila Kranjčana, rodila sta se celo v isti hiši, Vidmar leta 1802, Puhar 1814.¹³⁹ Oba sta v župniji sv. Kancijana in tovarišev začela svojo življenjsko in pozneje duhovno pot. Oba sta bila duhovnika, oba v ljubljanski škofiji. Puhar je bil celo Vidmarjev študent; Vidmar, profesor pripravnik v ljubljanskem bogoslovju, ga je poleg bibličnih ved poučeval tudi orientalske jezike (arabščino, sirščino in kaldejščino). Nadarjeni semeniščnik je bil eden njegovih najsijajnejših študentov, zaradi česar si ga je profesor gotovo zapomnil in ga cenil tudi pozneje.¹⁴⁰ Glede na vse te okoliščine so se darovalci morda z enako skrbnostjo kakor samemu motivu (Kranj z osrednjim sakralnim objektom) posvetili tudi izboru avtorja. Urbanistično dovršeno okolje kranjskega Mestnega trga¹⁴¹ in Kranjčan, stanovski kolega in izumitelj mednarodnega ugleda – oboje bi novega škofa utegnilo navdati s ponosom na svoj kraj in svoje rojake. V tej luči bi Puharjeva fotografija lahko vsebovala dodatno (osebno) dimenzijo in sporočilnost.

A vendar bi lahko bil avtor kranjske vedute tudi kdor koli drug, morda fotograf nove generacije svetlobnih tehnik, ki so nasledile prve fotografske eksperimente. Puhar, izumitelj, je imel v fotografskem svetu resda visoko veljavo, ni pa bil več edini fotograf na Kranjskem. Tudi v tehničnem pogledu je razvoj medija ponujal nove rešitve – ena od njih (verjetno ambrotipija) je zaznamovala tudi veduto Mestnega trga v Kranju. Nove postopke so k nam zanesli potujoči fotografi, izvajali so jih ateljejski mojstri v kranjskih mestih, nedvomno jih je preizkušal tudi Puhar, raziskovalec, prvak v veščinah slikanja s svetlobo, najodličnejši, najbolj izkušen, prekaljen, prožen in zvedav. Glede na svoje osupljivo poznavanje dogajanja na svetovnem »fotografskem nebu«,¹⁴² na obvladovanje raznovrstnih tehnik in svojo konstantno strokovno rast bi lahko (tako kot dagerotipijo takoj po njenem vzniku) vzporedno s svojimi izvirnimi tehnikami izvajal tudi vse nadaljnje, ki so se porajale v svetu. Od takratne velike uspešnice, reproduktibilne tehnike mokrega kolodija, ki ga je po navedbi Frančiška Lampeta izvajal tudi on,¹⁴³ do ambrotipije pa je samo majhen korak. Pravzaprav bi mu lahko bila ambrotipija celo še bližja, saj je bila v marsičem sorodna njegovemu *svetlopisu na steklu*.

Svetlopis in ambrotipija sta si podobna tako po principu izdelave kakor po končnem videzu: oba sta podana na steklo, oba sta negativa, oba s hrbtni strani zatemnjena in tako spremenjena v pozitiv (sta hkrati pozitiv in negativ), oba obrnjena s slikotvorno emulzijo navzdol in s tem pravilno orientirana, oba sta enostopenjska postopka (slika na steklu je pri obeh končni izdelek, saj zanemarjata latentni razmnoževalni potencial), oba sta obravnavana kot unikat, oba sta tudi znatno cenejša od dagerotipije. Po videzu sta oba precizna, jasna, kontrastna in razmeroma temne tonalitete. Kemikalije pa so različne: Specifična

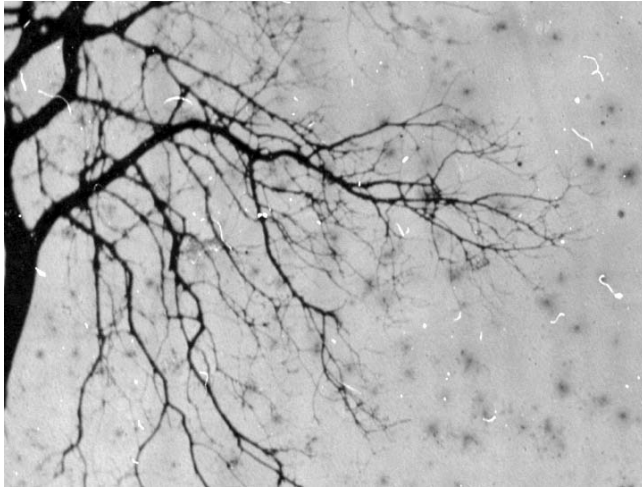
¹³⁹ Puharjev oče Jožef Puhar je od Jernejevega očeta Petra Vidmarja kupil hišo v tedanji Konjski ulici št. 108 (t. i. Štanglova hiša, katastrska št. Mesto 82). Prim. Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 414; First: *Stekleni biser*, str. 17; 20, op. 8.

¹⁴⁰ V nekoliko skrhanih odnosih s Cerkvijo je bil Puhar šele pozneje; prvi zapisi o disciplinskih problemih se pojavijo leta 1861, čeprav je prav Janez Reš zapisal, da je o Puharjevi svojeglavosti slišati že nekaj časa. Prim. NŠAL, ŠAL/Ž, fasc. 300, 5/585, 1359, N°. 177.

¹⁴¹ Za opis historične arhitekturne in urbanistične situacije na posnetku Mestnega trga v Kranju prim. First: *Stekleni biser*, str. 19–20.

¹⁴² Termin je uporabil Jurij Jarc – o našem fotografskem izumitelju je govoril kot o zvezdi na fotografskem nebu: »Na fotografskem nebu je častiti gospod Janes Puhar, zdajni kaplan v Cerkljah blizu Kranja zvezda prve velikosti, ker njegove zasluge za to umetnost, ne poznajo samo učeni moške dunajske akademije, ampak tudi Pariz, London in New York njega časti, in mu darila mnoge baže pošilja. Oponosni smo lahko Krajnci zavoljo tega moža, ker taciga kemikarja in mehnikarja, kakor je on, ne bo kmalo ne Krajnskimi.« Jarc: *Janes Puhar*, str. 136.

¹⁴³ Lampe: *Ivan Pucher*, št. 8, str. 383 (prim. tudi op. 86 in 107); za Puharjevo dvostopenjsko tehniko kopiranja na solni papir prim. tudi Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpca 4 in 5.

Primerjava detajlov, ki ilustrirajo minuciozno natančnost in ostrino fotografij Janeza Puharja in anonimne vedute Kranja: a) Puhar: Cerklje (vejice drevesa); b) Puhar: Cerklje (mreža v zvoniku župnijske cerkve Marije vnebovzete); c) Puhar: Moški portret – Strelec (tekstilni vzorec na oblačilu); d) Puhar: Moški portret – Strelec (tekstilni vzorec na namiznem prt); e) anonimni fotograf: Veduta Kranja (arhitekturni detajli, balustradni balkon na Mestni hiši, stavbna dekoracija pročelij, lamele naoknic, napisna tabla nad Geigerjevo kavarno); vir: a) in b): MAO, inv. št. 543:LJU;0012788; c) in d): NMS GK, inv. št. F-64; e): NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).

za *svetlopis* sta zlasti žveplo in živo srebro, za ambrotipijo kalij in srebrov nitrat. A vendar tudi srebrov nitrat Puharju ni bil tuj – v svojem »laboratoriju« ga je pri drugih tehnikah uporabljal tudi sam.

Sklep

Svetlobna slika Kranja z voščilnice za škofa Vidmarja je tehnično in estetsko dognano delo spretnega in usposobljenega, a še vedno neidentificiranega avtorja; njene kvalitete pričajo o veščini, s katero je fotograf obvladoval svoj metje. Več kot poldrugo stoletje star posnetek, nastal še v eksperimentalnem obdobju fotografije, navdušuje s svojo obstojnostjo, nič manj pa z jasnostjo in ostrino, svetlobnimi kontrasti, bogato kromatično lestvico (pol)tonov in preciznostjo detajlov.¹⁴⁴ Razločnost je kljub majhnemu formatu izjemna, podobno kot pri Puharjevi tehniki *svetlopisa*, za katerega je Alfonz Müllner zapisal, da je prvi korak na poti od dagerotipije k moderni fotografiji.¹⁴⁵ S podobno virtuoznostjo, s kakršno je naš izumitelj mojstril svoje fotografske eksperimente, je prizor Mestnega trga zajel tudi anonimni avtor. Poleg tega sta tako svetlobni zapis kakor njegov stekleni nosilec odlično ohranjena. Posnetek je podan (verjetno) v tehniki ambrotipije, katere videz in slikotvorni principi so delno sorodni Puharjevemu *svetlopisu na steklu*, ne glede na to, da se je ambrotipija razvila neodvisno od *svetlopisa* in se zlasti v kemizmu od njega tudi precej razlikuje. *Svetlopis* je sicer njen predhodnik, vendar postopka nista v razvojni povezavi. Na fotografskem prizorišču je bil Puhar namreč osamelec brez neposrednih naslednikov; njegovi izvirni postopki so kurioziteti brez vpliva na nadaljnji potek te discipline. Izvajal pa je tudi postopke drugih inventorjev: dagerotipijo, morda kalotipijo in (po Lampetu) mokri kolodij, zato ga vendarle ni mogoče izključiti iz kroga hipotetičnih avtorjev obravnavane vedute. Mokri kolodij in ambrotipija sta v jedru variaciji iste tehnike; če je izvajal prvo, mu morda tudi druga ni bila tuja. V času nastanka kranjske vedute je omenjene tehnike izvajalo tudi že nekaj drugih – poklicnih in amaterskih – fotografov; nova, druga generacija svetlobnih postopkov je že preplavila svet, a tudi Puhar je bil še nadalje eden od akterjev te predstave.

Identiteta avtorja vedute se tako skriva v širšem krogu takratnih fotografov na naših tleh. Ti so v petdesetih letih 19. stoletja (izhajajoč iz uvodnih iznajdb s konca tridesetih in štiridesetih) svetlobne slike še vedno zajemali na kovinske plošče in papir (dagerotipija, kalotipija), zaradi hitrega razvoja pa vzporedno s temi kmalu po sredini stoletja uvajali tudi že nove tehnike (mokre kolodijske plošče, ambrotipija). Instrumentalni pregledi na Institutu Jožef Stefan so pri analiziranih fotografijah nekoliko jasneje predstavili njihovo kemično plat in tako kranjsko veduto poistvetili z novim postopkom – ambrotipijo. Njena natančnejša umestitev v zgodovino slovenske fotografije pa je še nadalje problematična. Skrivnost posnetka iz zgodnje faze fotografske dejavnosti pri nas je tako po nekaj analitskih posegih le delno razkrita. Za ugotavljanje morebitnih analogij med veduto in Puharjevimi fotografijami¹⁴⁶ bi bila potrebna preiskava večjega dela njegovega opusa. Ta pa se z izjemo nekaj primerkov ni ohranil niti se (tako okrnjen) ne razteza čez vsa njegova ustvarjalna obdobja. Preiskave, ki

¹⁴⁴ Z minuciozno natančnostjo so odslikane nadrobnosti, kot denimo napisna tabla nad Geigerjevo kavarno, izvesek nad portalom na nasprotni strani trga, balustradni balkon na novi Mestni hiši, lamele naoknic, stavbna dekoracija pročelij idr.

¹⁴⁵ Müllner piše, da so Puharjeve slike v tonu in barvi popolnoma enake sodobnim (to je zapis iz zgodnjih devetdesetih let 19. stoletja). Prim. Müllner: *Johann Augustin Pucher*, št. 1, stolpec 2.

¹⁴⁶ *Kranjski zbornik* je leta 2015 (samovoljno) potenciral verjetnost Puharjevega avtorstva; v članku, posvečenemu tej temi (First: *Stekleni biser iz nadškofjskega arhiva*), so bili pri podnapisih k fotografijam kranjske vedute ob Puharjevem imenu izbisani avtoričini vprašaji.

bi morda vsaj delno potrdile ali ovrgle atribucijo našemu prvaku fotografije, pa (razen na enem) niso bile narejene niti na obstoječih eksponatih. Preprečila jih je krhkost teh maloštevilnih »svetinj« in bojazen pred neželenimi posledicami zaradi nepopolnosti instrumentalnega orodja, ki nam je na obstoječi razvojni stopnji na voljo.

V začetku leta 1839, takoj po senzacionalnem izumu dagerotipije, je o tem svetlobnem čudežu domačo (francosko) javnost obvestil ugledni časopis *Gazette de France*, angleške bralce pa s prevodom istega besedila *The Literary Gazette*. V prvi oziroma drugi januarski številki je pisec zapel slavo fascinantni iznajdbi, hkrati pa zapisal, da je Daguerrov fotografski postopek »zmedel vse znanstvene teorije o svetlobi in optiki«. ¹⁴⁷ A vendar je bil ta rebus čez dobrih sedem mesecev – od njegove natančne razgrnitve 19. avgusta istega leta – in nato še dolgo vrsto let predmet nešteti raziskav, ki so ga z vseh zornih kotov osvetlile do najmanjših podrobnosti. V primeru iznajdbe Janeza Puharja, nastale le tri leta za Daguerrovo, zmeda vlada še danes. Še vedno, skoraj sto osemdeset let od njegove prve fotografske invencije, nismo razkrili receptur in tančin njegovih postopkov – niti najodličnejšega, dragulja v kroni njegovih izumov in edinega avtorsko osvetljenega, *svetlopisa na steklu*. Brez poznavanja njegovih zagonetnih formul pa ostaja tudi problem avtorstva anonimne vedutne fotografije Kranja (njeno morebitno atribuiranje Janezu Puharju) brez strokovnega epiloga.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AÖAW – Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Dunaj

- ⊙ AÖAW, Allgemeine Akten, fasc. 18/1851 (329/1934).

ANMS GK – Arhiv Narodnega muzeja Slovenije (Grafični kabinet)

- ⊙ ANMS GK, Janez Puhar, GK-10650 (*korespondenca z Académie nationale agricole, manufacturière et commerciale v Parizu*).

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- ⊙ SI AS, TOI, fasc. 104/1, 1855–1865.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- ⊙ NŠAL, ŽA Kranj, Voščilo župljanov Kranja škofu Jerneju Vidmarju, 1860, predalnik IX/5 (Ž. 411).
- ⊙ NŠAL, ŠAL/Ž, fasc. 300, 5/585, 1359, N°. 177.
- ⊙ NŠAL, ŠA, ŽA Metlika, 1831–1870–89, fasc. 201, 5/1381, 1302 (4. oktober 1839).
- ⊙ NŠAL, ŠA, ŽA Ljubno, 1682–1860, fasc. 189, 5/19, 1312 (4. februar 1842).

Zasebni arhiv:

- ⊙ Poročilo dr. Miloša Budnarja (Institut »Jožef Stefan«), 1999.
- ⊙ Poročilo dr. Borisa Orla (Kemijski inštitut), 17. 7. 2000.

¹⁴⁷ Gaucheraud: *Nouvelle Découverte*, str. 1; Gaucheraud: *The Daguerreotype*, str. 28. Angleško poročilo je prevod francoske objave.

LITERATURA

Branc, Janko: Puhar, Janez Avguštin. *Slovenski biografski leksikon* (ur. France Kidrič in Franc Ksaver Lukman), 2. knjiga, zv. 8 (Pregelj Ivan–Qualle). Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1952, str. 595–597.

Casal, H. L. in Scaiano, J. C.: Transient intermediates in the fotochemistry of elemental sulphur in solution V: *Journal of Photochemistry* 30 (1985), str. 253–257.

Catalogue Officiel de la Grande exposition des produits de l'industrie de toutes les nations, 1851. London 1851.

Catalogue Spécial des envois de l'empire d'Autriche a l'Exposition Universelle de Paris en 1855. Paris 1855.

Catalogus cleri tum saecularis tum regularis diocesis labacensis ineunte anno MD-CCCLIX, str. 25, 26.

Catalogus cleri tum saecularis tum regularis diocesis labacensis ineunte anno MD-CCCLX, str. 21, 22.

Dax, Louis de: A. M. Le Rédacteur du journal La Lumière. V: *La Lumière. Revue de la photographie. Beaux-Arts – Héliographie. – Sciences. Journal non politique*. [Pariz] 1852, št. 40 (25. september), str. 160.

Dolar, France M.: Ljubljanski škofje. V: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Narodna galerija, 2007, str. 64.

First, Blaženka: *Puharjeva šifra*. Skrivnostni izum prvega slovenskega fotografa. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014.

First, Blaženka: Stekljeni biser iz Nadškofijskega arhiva (Najstarejša vedutna fotografija na Slovenskem). V: *Kranjski zbornik* (ur. Beba Jenčič). Kranj: Mestna občina Kranj, 2015, str. 15–20.

Gaucheraud, Henri: Beaux-Arts. Nouvelle Découverte. *Gazette de France*. [Pariz], 1839 (6. januar), str. 1.

Gaucheraud, Henri: Fine Arts. The Daguerreotypes, *The Literary Gazette; and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences etc.* [London], 1839, št. 1147 (12. januar), str. 28.

Globočnik, Damir: Notica o fotografiji Kranja iz leta 1860 (Doslej neznano Puharjevo delo?). V: *Umetnostna kronika* 45 (2014), str. 23–26.

Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations. Official Descriptive and Illustrated Catalogue in three Volumes, 3 (Foreign States). London, 1851.

Jarc, Jurij: Janes Puhar. V: *Arkiv za povjestnicu jugoslovensku* (ur. Ivan Kukuljević Sakcinski). Zagreb, 1859, 5. knjiga, str. 136–138.

Janković, Ksenija: *Preventivna konservacija dagerotipij na Slovenskem*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje [diplomsko delo], 2013.

Kambič, Mirko: Prvi ljubljanski fotografi (1839–1870). V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 29 (1981), št. 2, str. 103–115.

Kambič, Mirko: Fotografi – kronisti ljubljanske preteklosti. V: Drnovšek Marjan: *Ljubljana na starih fotografijah (Razstava fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1985, str. 8–10.

Kambič, Mirko: Čas dagerotipije. V: Mirko Kambič, Brane Kovič, Peter Krečič, *150 let fotografije na Slovenskem/150 Jahre der Fotografie in Slowenien, 1839–1989*, I. Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana / Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 12–14.

Kambič, Mirko: Seznam fotografov. V: Mirko Kambič, Brane Kovič, Peter Krečič, *150 let fotografije na Slovenskem/150 Jahre der Fotografie in Slowenien, 1839–1989*, I. Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana/Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 152–155.

Kambič, Mirko: Primož Škof (1810–?) (Akademijski slikar, dagerotipist in fotograf. Nova dognanja*). V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* 28 (1992), nova vrsta, str. 97–100.

Lampe, Frančišek: Ivan Pucher, svetlopisec. V: *Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo* 6 (1893), št. 3 (1. marec), str. 144; 240; 382–383.

Lampe, Frančišek, Naše slike. V: *Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo* 6 (1893), št. 3 (1. marec), str. 143–144.

Lampe, Frančišek: Ivan Pucher, svetlopisec. V: *Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo* 6 (1893), št. 8 (1. avgust), str. 382–383.

Lampe, Frančišek: Potovanje križem Jutrove dežele. V: *Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo* 7 (1894), št. 23, str. 734.

Ljubljanski klasiki: 1563–1965 (ur. Živka Črnivec idr.). Ljubljana: samozaložba, 1999.

Močnik, Blaž: O lokalizaciji in dataciji cerkljanskih puharotipij (Janez Puhar, njegovo življenje in delo). V: *Naša dediščina. Ob Dnevih evropske kulturne dediščine 2014 in prazniku občine Cerklje na Gorenjskem* (ur. Daniela Močnik). Cerklje: Unesco klub, 2014, str. 52–57.

Müllner, Alfons: Johann Augustin Pucher. V: *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde* 2 (januar 1893), št. 1, stolpec 1–6.

Müllner, Alfons: Johann Augustin Pucher. V: *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde*, 2 (april 1893), št. 4, stolpec 65–66 (Kleinere Mitteilungen).

Natterer, Joseph: Ueber Photographie (Von Joseph Natterer jun. in Wien). V: *Polytechnisches Notizblatt für Gewerbtreibende, Fabrikanten und Künstler* (izd. in ur. Rudolf Böttger) 7 (1852), št. 1. Mainz: Verlag von C. G. Kunze, 1852, str. 36–42.

Niederdeutsches Wort (Kleine Beiträge zur niederdeutschen Mundart- und Namenkunde), izd. William Foerste, 7. del (1967), zv. 1/2. Münster: Aschendorff, 1967.

Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations. London, 1851.

Otrin, Blaž: Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860. Proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 115–130.

Puhar, Janez: Neue Methode photographische Bilder auf Glas zu verfertigen. V: *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe*, Jahrgang 1851, Sitzung von 3. Jänner 1851. Dunaj: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1851, VI/1, str. 43–46.

Puhar, Janez: XI. Transparentlichtbilder auf Glas; von J. Pucher, Cooperator zu Veldes in Oberkrain. Aus den Sitzungsberichten der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1851, S. 43. V: *Polytechnisches Journal* (izd. Johann Gottfried Dingler in Emil Maximilian Dingler) 3 (1852), zv. 125. Stuttgart/Tübingen, 1852, str. 23–25.

Puhar, Janez: Transparentlichtbilder auf Glas. Von J. Pucher, Cooperator zu Veldes in Oberkrain. V: *Polytechnisches Notizblatt für Gewerbtreibende, Fabrikanten und Künstler* (izd. in ur. Rudolf Böttger) 7 (1852), št. 1. Mainz: Verlag von C. G. Kunze, 1852, str. 33–36.

Puhar, Janez: On the Production of Photographs on Glass. By J. Pucher. V: *The Chemical Gazette, or, Journal of Practical Chemistry, in all it's Applications to Pharmacy, Arts and Manufactures* 10 (1852), št. 235. London, 1852 (2. avgust), str. 291–292.

Vodopivec Tomažič, Jedert in Šmit, Žiga: Preiskava fotografije Kranja na steklu (1860) z metodo PIXE. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 171–186.

Vrhovnik, Ivan: Iz dnevnika Blaža Blaznika. V: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 18 (1909), sešitek 3, str. 170–185.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1982.

Žontar, Josip: *Prelomna leta v očetovem življenju*. V: *Življenje in delo Josipa Žontarja (Ob stoletnici rojstva)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije/Kranj: Mestna občina, 1996, str. 7–14.

ČASOPISI

Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben, 1842, št. 18 (1. julij), str. 72 (Kunstnachricht).

Dr. K.: Nictamtlicher Teil, Laibach, 26. Mai, *Laibacher Zeitung*, 1852, št. 120 (27. maj), str. 511.

Dr. K.: Nichtamtlicher Teil, Laibach, 11. November, *Laibacher Zeitung*, 1852, št. 260 (12. november), str. 1109.

K[apelle], J[ohann]: Möttling in Unterkrain (Wichtige Erfindung), *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben*, 1841, št. 3 (10. maj), str. 11.

Laibacher Zeitung (Anhang zur Laibacher Zeitung), 1850, št. 53, (5. marec), s. p. (Daguerreotyp=Portrete).

Laibacher Zeitung (Anhang zur Laibacher Zeitung), 1852, št. 103 (6. maj), s. p. (Daguerreotyp=Porträts).

Laibacher Zeitung (Anhang zur Laibacher Zeitung), 1853, št. 135 (17. junij), s. p. (Daguerreotyp=Portraits).

Laibacher Zeitung (Intelligenzblatt), 1857, št. 19 (24. januar), str. 48 (Photographische Porträts).

Laibacher Zeitung (Intelligenzblatt), 1857, št. 42 (21. februar), str. 120 (Photographische Porträts).

Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči (ur. Janez Bleiweis) 7 (1849), št. 48 (28. november), str. 209 (Čast, komur čast gré).

Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodskih reči (ur. Janez Bleiweis) 10 (1852), št. 91 (13. november), str. 364 (Novičar iz slovenskih krajev. Iz Ljubljane).

Novice gospodarske, obrtniške in narodne (ur. Janez Bleiweis) 26 (1868), št. 38 (16. september), str. 310 (Naš rojak in izvrstni fotograf).

P[ucher], J[ohann]: Entgegnung. *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben* 4 (1841), št. 14 (18. junij), str. 55.

P[ucher] J[ohann]: Neu erfundenes Verfahren, transparente Heliotypen auf Glassplatten darzustellen. *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben* 5 (1843), št. 104 (28. april), str. 416.

Radonjevič, Vitezl.: Domača umetnija (Domače umetnosti), *Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči* (ur. Janez Bleiweis) 9 (1851), št. 24 (11. junij), str. 115.

Triglav. Zeitschrift für vaterländische Interessen (ur. Peter Graselli) 3 (1868), št. 40 (19. september), s. p. (Tagesneuigkeiten. Photographisches Panorama von Krainburg).

AVDIOVIZUALNI VIRI

Izgubljena formula Janeza Puharja, Dokumentarno igrani film. Scenarist Peter Povh, režiser Pavel Grzinčič, direktor fotografije Ubald Trnkoczy, scenografinja Urša Loboda. Casablanca d. o. o., 2000.

SUMMARY

IMAGE OF KRANJ ON GLASS – AN INTRODUCTION TO VISTA PHOTOGRAPH IN SLOVENIA ATTEMPT OF ATTRIBUTION OF IMAGE ON GLASS FROM THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES IN LJUBLJANA

Archdiocesan Archives in Ljubljana are keeping archivalia that excites experts from various fields of social and natural science. It is a card in the shape of a manuscript book intended for the Prince Bishop of Ljubljana, Jernej Vidmar. The parishioners of Kranj's St. Cantianus and Companions parish sent it to Vienna to their former co-citizen in the spring of 1860, just prior to his episcopal ordination. The photograph of Kranj, the birthplace of Vidmar, was embedded in the cover. Quality photograph on glass was the work of the early experimental period in the history of photography as well as the oldest photographic vista. It opens up an introductory chapter of this photography genre and also the issue of its authorship, technique, and provenance. Having visual and technical characteristics similar to those of the hyalotypes (puharotypes) of the first Slo-

venian photographer and inventor of photograph Janez Puhar (Johann Pucher), it became the subject of numerous researches and comparisons to his works stemming from the same time and geographical area (the Gorenjska region). Moreover, the manufacturing principle and final appearance of Puhar's hyalotype is akin to the technique of Kranj vista (which is probably ambrotype): both photographs are affixed to glass, both are negatives, both are backed in black and can thus be changed into positive image (are simultaneously negative and positive), both with image-forming layer turned downwards and thus properly oriented, both are one-step techniques (photograph on glass is a final product in both cases, and not only intermediate phase or matrix for copying and reproduction), both ignore latent reproduction potential and are considered completely unique, both are significantly cheaper than previous processes (daguerreotype). Puhar's works as well as anonymous vista are distinguished by precise, clear, contrasting appearance, and relatively dark tonality. They differ in chemicals: sulphur and mercury are specific to Puhar's process, while potassium and silver nitrate are specific to ambrotype. Yet, Puhar was familiar with silver nitrate because he used it in his laboratory in certain techniques. Our first photographer was implementing numerous processes – his own and those of others – and can therefore not be excluded from the list of potential authors of vista of Kranj. The anonymous image of Kranj and Puhar's photographs are detailed on several aspects in this article: from historical and cultural historical, restoration and conservation, and natural science aspects (computerised laboratory examinations); research results provide answers to photography technique issues, dating, and attributions. Research findings are painting it in the light of specific circumstances in Kranj at that time and interrelationships between participating actors, initiators of the card for the new bishop. Despite the number of findings, the dilemma of the vista of Kranj remains unresolved.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 17. 4. 2019

UDK 7.025:771.521(497.4Kranj)«1860«

Preiskava fotografije Kranja na steklu (1860) z metodo PIXE

JEDERT VODOPIVEC

red. prof. dr., konservatorska-restavratorska svetnica
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
e-pošta: jedert.vodopivec@gov.si

ŽIGA ŠMIT

red. prof. dr.
Fakulteta za matematiko in fiziko, Univerza v Ljubljani, Jadranska 19, SI-1000
Ljubljana in Institut Jožef Stefan (IJS), Jamova 39, p. p. 3000, SI-1001 Ljubljana
e-pošta: ziga.smit@fmf.uni-lj.si

Izvleček

Čestitko škofu Vidmarju s fotografijo Kranja na steklu iz leta 1860 smo v Center za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije prejeli, da opravimo konservatorsko-restavratorski in naravoslovni pregled. Fotografija, ki je najstarejša v Nadškofijskem arhivu Ljubljana in tudi najstarejša znana fotografija Kranja, je še posebej veliko zanimanja vzbudila pri raziskovalcih, saj bi bil avtor fotografije lahko Janez Puhar. Po vizualnih pregledih, študiju literature, konzultacijah s pristojnim arhivistom in slovenskimi strokovnjaki za področje starih fotografij smo se odločili, da je smiselno fotografijo pregledati z metodo PIXE, ki omogoča razmeroma enostaven in nedestruktiven pregled. V nadaljevanju so podani metoda dela in rezultati analize.

Ključne besede:

fotografije na steklu, Kranj, 19. stoletje, metoda PIXE

Abstract

EXAMINATION OF THE OLDEST PHOTOGRAPH OF KRANJ USING THE PIXE METHOD

Book and Paper Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia received the congratulatory book with the photograph of Kranj from 1860 to carry out an expert examination in the field of conservation and restoration and natural science. The oldest photograph kept by the Archdiocesan Archives in Ljubljana and also the oldest known photograph of Kranj aroused a great deal of curiosity among researchers as the author could be Janez Puhar (Johann Pucher). After visual examinations of the photograph, literature studies, consultations with the competent archivist and Slovenian experts on old photographs, we decided to use the PIXE method as it allows a relatively simple and non-destructive examination. Below is a description of the work method and analysis results.

Key-words:

photographs on glass, Kranj, 19th century, PIXE method

Uvod

19. 3. 2015 je mag. Blaž Otrin, arhivist v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, med urejanjem gradiva naletel na voščilnico župljanov župnije Kranj novoimenoivanemu ljubljanskemu škofu Jerneju Vidmarju.¹ Voščilnica je datirana na dan sv. Kancijana in tovarišev (31. 5. 1860), na prvi strani pa je v platnico vdolana fotografija na steklu, ki prikazuje Glavni trg v Kranju (glej: slika 2a).

Fotografija, ki je najstarejša v Nadškofijskem arhivu Ljubljana in tudi najstarejša znana fotografija Kranja, je vzbudila veliko pozornost zlasti pri raziskovalcih, saj bi bil njen avtor lahko Janez Puhar.² Da bi se odločili za čim ustrežnejši način raziskave najdene arhivalije, se je zbrala skupina raziskovalcev iz različnih ustanov (mag. Blaž Otrin, zgodovinar in arhivist Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, danes žal že pokojni mag. Mirko Kambič,³ umetnostni zgodovinar in odličen poznavalec najstarejših fotografskih tehnik, dr. Blaženka First, umetnostna zgodovinarica in vodja Grafičnega in fotografskega kabineta Narodnega muzeja Slovenije (NMS), dr. Primož Lampič, umetnostni zgodovinar in kustos za fotografijo v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje (MAO), dr. Žiga Šmit, profesor fizike in raziskovalec na področju arheometrije, Fakulteta za matematiko in fiziko Univerze v Ljubljani in Institut Jožef Stefan (IJS), Lucija Planinc, konservatorica-restavratorica za fotografsko gradivo Arhiva Republike Slovenije, in dr. Jedert Vodopivec Tomažič, kemičarka in vodja Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije (ARS). Vabljen je bil tudi ddr. Damir Globočnik, umetnostni zgodovinar in kustos za fotografijo iz Gorenjskega muzeja v Kranju, a se žal vabilu iz neznanih razlogov ni odzval. Navedena skupina je sklenila arhivalijo celostno raziskati tako s konservatorsko-restavratorskega, zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega kot tudi z naravoslovnega vidika.

Arhivalijo sestavljajo platnice, v katere je v zgornji strani vdolana fotografija na steklu, in osem vložnih papirnih listov.⁴ Na listih je napisana čestitka, sledijo pa podpisi župljanov mestne župnije Kranj in seznam učiteljev in učencev Glavne šole v Kranju, ki so se pridružili čestitkam. Podpisi so urejeni po hierarhičnem redu, najprej duhovniki, potem učitelji, državni uradniki, občinski veljaki, ugledni meščani in na koncu mestne dame ter dekleta. Med podpisniki najdemo tudi tri Puharje, vse sorodnike Janeza Puharja. Sklepamo lahko, da je bil pobudnik za izdelavo voščilnice takratni vikar in vodja Glavne šole v Kranju Janez Globočnik, voščilnico pa so Vidmarju poslali na Dunaj še pred njegovo posvetitvijo. Po smrti škofa Vidmarja leta 1883 je voščilnica prišla v hrambo župnijskega arhiva Kranj, po koncu druge svetovne vojne pa jo je Josip Žontar predal Škofiji Ljubljana. Ta jo je dala v hrambo škofijskemu arhivu, kjer je bila uvrščena med razne knjige župnijskega arhiva Kranj brez omembe, da je na prvi strani fotografija na steklu, zato toliko časa ni pritegnila nobene pozornosti. Zgodovinski kontekst nastanka voščilnice sicer v marsičem govori v prid domnevi, da bi avtor fotografije lahko bil Janez Puhar, a so argumenti za dokončno potrditev vseeno prešibki, navaja Blaž Otrin.⁵

Damir Globočnik je v svojem prispevku⁶ bolj naklonjen domnevi, da gre za Puharjev izdelek, saj navaja, da je fotografija nastala v času, ko je bil Puhar

¹ SI NŠAL, ŽA Kranj, Ž 411.

² Za podrobnejšo obravnavo glej prispevek Blaža Otrina z naslovom *Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka* v tej publikaciji.

³ Internetni vir: Mirko Kambič (*1919, †2017). URL: <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/intervju-tv/174263859>. Pridobljeno, 17. 4. 2019.

⁴ Za podrobnejšo obravnavo glej prispevek Lucije Planinc *Vizualna preiskava fotografije župnijske cerkve Sv. Kancijana z delom glavnega trga v Kranju* v pričujoči publikaciji.

⁵ Za podrobnejšo obravnavo glej prispevek Blaža Otrina *Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka* v pričujoči številki *Arhivov*.

⁶ Globočnik: *Notica o Fotografiji Kranja iz leta 1860*, str. 23, 24.

kaplan v Cerkljah na Gorenjskem (od aprila 1853 do aprila 1861). Fotografijo Kranja lahko primerjamo z edino doslej znano Puharjevo veduto, tj. s fotografijo Cerkelj na Gorenjskem, ki jo lahko zanesljivo datiramo v začetek šestdesetih let 19. stoletja. Fotografiji sta podobne velikosti (8,4 x 6,7 cm), sorodna pa sta tudi precej temačen vtis celotne fotografije in ostrina, ki jo je s svojim fotografskim postopkom oziroma z uporabo preproste, ročno izdelane kamere uspel doseči Puhar.⁷

Raziskava vsebine voščilnice, pregledano arhivsko gradivo, sočasno časopisje in strokovna literatura nam žal ne dajejo nobenega zadostnega podatka o avtorju fotografije, ne o Janezu Puharju ne o komer koli drugem.⁸ Pristojni arhivist Blaž Otrin se je zato obrnil na Center za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije s prošnjo za sodelovanje pri preiskovanju s konservatorsko-restavratorskega in naravoslovnega vidika. Konservatorsko-restavratorski pregled je opisan v prispevku Lucije Planinc z naslovom *Vizualna preiskava fotografije župnijske cerkve Sv. Kancijana z delom glavnega trga v Kranju* v tej publikaciji, naravoslovno preiskavo pa predstavljamo v pričujočem prispevku.

Vizualna identifikacija fotografije je pokazala, da sodi fotografija v skupino fotografij na steklu, kjer je postopek potekal izključno v kameri, fotografija pa je unikat.⁹ V to skupino fotografij na steklu sodita le puharotipija¹⁰ in ambrotipija.¹¹ Pri puharotipiji je kot pomemben element v slikotvorni reakciji živo srebro (Hg), pri ambrotipiji pa srebro (Ag) oz. srebrov nitrat (AgNO₃).

Vizualni pregled ni dovolj za identifikacijo, zato smo predlagali instrumentalno preiskavo. Glede na to, da fotografija ni bila poškodovana, smo iskali možnosti analiziranja med obstoječimi neporušnimi analitskimi metodami. Med tovrstnimi analizami, ki jih je mogoče izvesti na fotografiji na steklu, smo pomislili na dve rentgenski spektroskopski metodi, s katerima je mogoče neporušno ugotavljati elementno sestavo v materialih, ki sestavljajo objekt:

- Spektroskopija protonsko vzbujenih rentgenskih žarkov (PIXE), s katero lahko ugotavljamo kvalitativno in kvantitativno prisotnost atomov (na merilnem mestu do globine nekaj 10 mikronov), ki so težji od natrija;¹² pri meritvah s protonskim žarkom v zraku je mejni element silicij.
- Rentgenska fluorescenčna spektroskopija (XRF), s katero lahko določamo predvsem kovinske ione in pod določenimi pogoji tudi lažje elemente, npr. fosfor, žvepel in aluminij.¹³

V Sloveniji uporabljamo obe metodi, vendar smo se zaradi dolgoletnih pozitivnih izkušenj in rezultatov, ki smo jih imeli z metodo PIXE na različnih predmetih kulturne dediščine, odločili, da fotografijo pregledamo z metodo PIXE, saj omogoča razmeroma enostavno in neporušno analizo. V nadaljevanju je podana metodologija preiskave in ugotovitve.

⁷ Globočnik: Notica o Fotografiji Kranja iz leta 1860, str. 24.

⁸ Za podrobnejšo obravnavo glej prispevek Blaža Otrina *Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka* v pričujoči številki *Arhivov*.

⁹ Planinc: Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij ter njihove osnovne značilnosti, str. 2.

¹⁰ First: *Puharjeva šifra. Skrivnostni izum prvega slovenskega fotografa*, str. 30–42.

¹¹ Ambrotipija, moker kolodijev postopek v uporabi od 1852 do 1870. Prim.: Lavedrine: *Photographs of the Past, Process and Preservation*, str. str. 50–57; Planinc: Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij ter njihove osnovne značilnosti, str. 6, 7.

¹² Nemeček: Zahtevnejše instrumentalne analize metode, str. 5.

¹³ Prav tam, str. 6.

Metodologija dela in preiskave

Predstavitve preiskovalne metode PIXE

Pri preiskavi fotografije na steklu smo se odločili za uporabo pospeševalnika. Porazdelitev kemijskih elementov v slikotvorni plasti in steklu smo določali z metodo protonsko vzbujenih rentgenskih žarkov (PIXE). Pri tem smo uporabili eksperimentalno postavitve z zunanjim žarkom, ki rutinsko služi za arheometrične meritve na tandemskem pospeševalniku na Institutu Jožef Stefan v Ljubljani (slika 1).

Slika 1: Eksperimentalna postavitve z zunanjim žarkom, ki rutinsko služi za arheometrične meritve na tandemskem pospeševalniku na Institutu Jožef Stefan v Ljubljani.

Na podoben način so v svetu in Sloveniji preiskali že več vrst gradiva,¹⁴ podrobna eksperimentalna postavitve in način meritve pa sta bila v slovenski literaturi že predstavljena,¹⁵ zato navajamo le nekaj osnovnih informacij, ki so potrebne za razumevanje poteka dela.

Vzorci obsevamo z ozkim žarkom protonov s premerom 0,8 mm in energijo 3 MeV. Da se gradivo ne bi poškodovalo, je tok protonov na vzorcu le nekaj nA. Vzbujene rentgenske žarke zaznamo s polvodniškim števcem, s čimer kvalitativno in kvantitativno merimo sestavo objekta. Metoda je natančna, omogoča vzporedno detekcijo skoraj vseh elementov periodnega sistema, težjih od natrija, je dokaj hitra in občutljiva, z njo pa lahko določamo vsebnosti nekaterih elementov, tudi ko nastopajo v sledovih (zelo nizkih koncentracijah nekaj ppm¹⁶). Pridelke naštetih elementov iz merjenih spektrov izluščimo z računalniškim programom.

¹⁴ del Carmine: Particle-Induced X Ray-Emission with an External Beam, str. 7–27; Calligaro, Dran, Salomon, Walter: Review of accelerator gadgets for art and archaeology, str. 29–37.

¹⁵ Vodopivec, Budnar: Analiza tint z metodo PIXE, str. 263–272.

¹⁶ PPM = parts per million.

Objekt, ki ga želimo analizirati, vpnemo na podajalno mizo, s katero ga potem premikamo v protonskem žarku (slika). Premike nadzorujemo z videokamero na računalniškem zaslonu. Meritve opravljamo tako, da vzorec po korakih premikamo v žarku. Meritev na izbranem mestu traja nekaj sto sekund, njihovo zaporedje po izbranih točkah pa omogoča, da sestavimo koncentracijske porazdelitve kemijskih elementov v analiziranem vzorcu. V analiziranih vzorcih smo tako določali elementne koncentracije Si, P, S, Cl, K, Ca, Ti, Cr, Mn, Fe, Co, Ni, Cu, Zn, Hg, Au, Ag. Pri naši analizi nismo izvedli mapiranja, ker smo imeli na razpolago premajhno površino, poleg tega mapiranje povzroča precejšnje radiacijske poškodbe. Namesto tega smo izvedli točkovne meritve na nekaj reprezentativnih in dostopnih mestih.

Prednosti metode

Prednost metode PIXE je ta, da je z njo mogoče **analizirati** objekt **ne-destruktivno**, torej brez odvzema vzorca. Z metodo lahko ugotavljamo navzočnost kemijskih elementov, težjih od Na (v vakuumu ali helijevi atmosferi) oziroma silicija v zraku. Kemijskih elementov, lažjih od Na, zaradi absorpcije rentgenskih žarkov na poti do detektorja v spektru ni mogoče zaznati.

Na področju dediščine je metoda uporabna:

- **za identifikacijo** črnil, barvil, pigmentov in tudi papirja, stekla ter drugih nosilcev, saj naštetih organski ali anorganski materiali v sledovih vedno vsebujejo tudi kovinske ione;
- z njo je na osnovi tako imenovanih **prstnih odtisov** materiala mogoče ugotavljati tudi izvirnost gradiva;
- mogoče je ugotoviti **izvor ali kronologijo** določenih snovi in prav s to metodo je bila, denimo, ugotovljena kronologija pripisov v znamenitem Galilejevem tekstu.¹⁷

Pomanjkljivosti metode

Metoda ima tudi svoje pomanjkljivosti. Analizo je tako mogoče opraviti **le na površini** do globine 0,01–0,1 mm. Če želimo analizirati globlje pod površino, je potreben destruktiven poseg v objekt (prerez, odvzem vzorca). Kot je bilo zgoraj že omenjeno, z opisano metodo ne moremo zaznati kemijskih elementov, ki so lažji od Na, z običajnimi polprevodniškimi detektorji rentgenskih žarkov pa tudi ni mogoče ugotavljati kemijske vezave posameznih elementov.

Potek preiskave

Na dan prevzema, 19. 3. 2015, smo opravili prvi vizualni pregled prejete-ga gradiva (slika 2a). Odstranili smo prekrivni spojni list, da smo dobili vpogled v način, kako je fotografija umeščena v platnico (slika 2b). Ugotovili smo, da se steklo, ki je precej neenakomerno odrezano, tesno prilega odprtini v zgornji platnici. Fotografije nismo premikali, pustili smo jo umeščeno v platnico. Fotografija je na hrbtni strani podlepljena z debelejšim papirjem sive barve, ki na enem od vogalov ni prilepljen na hrbtno površino fotografije na steklu. Na tem mestu je viden emulzijski sloj (slika 2c).

¹⁷ del Carmine: Further results from PIXE analysis of inks in Galileo's notes on motion, str. 354–358.

Slika 2a: Arhivalija ob prevzemu v CKR Arhiva republike Slovenije. (Foto: Lucija Planinc)

Slika 2b: Lucija Planinc je ob sodelovanju Nataše Petelin odstranila prekrivni spojni list, da smo dobili vpogled v način, kako je fotografija umeščena v platnico. (Foto: Mateja Kotar)

*Slika 2c: Fotografija je na hrbtni strani podlepljena z debelejšim papirjem sive barve, ki na enem od vogalov ni prilepljen na hrbtno površino fotografije na steklu.
(Foto: Lucija Planinc)*

Glede na pomembnost fotografije in na ugotovljena dejstva smo se v CKR ARS skupaj z Blažem Otrinom odločili, da poleg sodelavk CKR ARS na ogled objekta povabimo še mag. Mirka Kambiča, dr. Blaženko First, dr. Žigo Šmita, dr. Lampiča¹⁸ in ddr. Globočnika,¹⁹ da objekt pregledamo skupaj. Glede na navedene okoliščine, smo ugotovili, da bi fotografija lahko bila Puharjevo delo, saj je steklo neenakomerno obrezano; lahko bi služila kot eksperiment ali vzorec za preizkušanje tehnike, zato je morda uporabil kos stekla, ki mu je bil pri roki. . O avtorstvu je najbolj dvomil Mirko Kambič, ki se je odločil (verjetno tudi zaradi starosti), da pri nadaljnjih sestankih in pregledih ne bo sodeloval, saj naj bi to presegalo njegovo področje raziskovanja.²⁰ Na tem sestanku (drugih) konkretnih ugotovitev o avtorstvu in tehniki izdelave ni bilo. Z mag. Otrinom in dr. Šmitom ter drugimi na sestanku pa smo se dogovorili, da fotografijo pregledamo z metodo PIXE, kjer bi lahko na nenalepljenem delu na hrbtni stani fotografije pregledali elementno sestavo slikotvorne plasti.

22. 4. 2015 smo prvič izvedli meritve z metodo PIXE in izmerili elementno sestavo roba na odlepljenem delu fotografije Kranja iz NŠAL. Meritve so bile opravljene na pospeševalniku IJS na Brinju pri Domžalah. Analizo PIXE je opravil dr. Žiga Šmit. Potek dela smo spremljali: mag. Blaž Otrin iz NŠAL, skrbnik, dr. Jedert Vodopivec Tomažič, Lucija Planinc, mag. Blanka Avguštin Florjanovič in Stanka Grkman, vse iz Arhiva Republike Slovenije. (Slike 3a do 3c)

¹⁸ Dr. Lampič je bil iz zdravstvenih razlogov zadržan.

¹⁹ Ddr. Globočnik se iz nam neznanih razlogov ni odzval.

²⁰ Mirko Kambič (*1919–2017) je bil takrat v svojem 96. letu starosti.

Glej: Internetni vir: Miro Kambič (1919–2017). URL: <https://www.delo.si/kultura/vizualna-umetnost/mirko-kambic-1919ndash-2017.html>. Pridobljeno 17. 4. 2019.

Slika 3a in 3b: Priprava in umestitev arhivalije za meritve PIXE. (Foto: Blanka Avguštin Florjanovič)

Slika 3c: Mesto, kjer je bila izvedena prva meritev PIXE. (Foto: Jedert Vodopivec Tomažič)

Rezultati meritev so pokazali prisotnost žvepla, vendar v spektru ni bilo zaznani prisotnosti Hg, iz česar smo domnevali, da fotografija ni bila izdelana v skladu s t. i. Puharjevim postopkom.

13. 5. 2015 si je fotografijo Kranja v voščilnici škofu Vidmarju ogledal dr. Primož Lampič. Po natančnem ogledu je ugotovil, da bi fotografija lahko bila izdelana v tehniki ambrotipije²¹ oz. mokrega kolodijevega²² postopka, ker je skozi presevno svetlobo (na odprtem delu, kjer se odstrani prekrivni papir na emulziji) videti emulzijo oranžne barve, kar je verjetno barva starega kolodija (slika 4). Videti je tudi značilen mlečen videz na svetlih delih, nanesen lak na emulzijo, da učinkuje kot temno ozadje, kar je značilno predvsem za mokri kolodijev postopek. Lampič je opozoril na rob fotografije, kar kaže tudi na nesenzibilizirani

²¹ Moker kolodijev postopek ali ambrotipija.
Glej: Lavedrine: *Photographs of the Past, Process and Preservation*, str. 50–57; Planinc: *Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij ter njihove osnovne značilnosti*, str. 6.

²² Kolodij, celulozni nitrat.
Prim.: Lavedrine: *Photographs of the Past, Process and Preservation*, str. 53.

*Slika 4: Na vogalu, kjer je papir odstopil, je bil omogočen pogled na emulzijsko plast.
(Foto: Lucija Planinc)*

del fotografije: Ko je bila v kameri, je bila v okvirčku (da je lahko stala v kameri).

Meritve PIXE drugič: 16. 5. 2016

Po tej ugotovitvi dr. Lampiča smo se dogovorili za ponoven pregled fotografije Kranja z metodo PIXE, vendar smo ponovne meritve opravili šele čez eno leto. Predlagali smo, da ob tej priložnosti pregledamo tudi preostale znane Puharjeve fotografije, odzval pa se je le Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO) s Puharjevo fotografijo Cerklje na Gorenjskem (iz leta 1860), kjer smo izvedli le meritve stekla (slika 5a). Ob tej priložnosti smo izvedli meritve emulzijske plasti in na steklu referenčne ambrotipije²³ (slika 5b). Ob drugem merjenju smo se skupaj s skrbnikom fotografije mag. Blažem Otrinom odločili, da na fotografiji Kranja meritve posnamemo ne le ob robu (slika 3c) kakor prvič, ampak še na drugih mestih na področju, kjer je bil papir odlepljen. Meritve smo opravili na svetlem in temnem polju fotografije. Rezultati so podani v nadaljevanju (sliki 5c in 5b).

²³ Ambrotipija, slike 10, 11 in 12.
Glej: Planinc: Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij ter njihove osnovne značilnosti, str. 6.

Slika 5a : Umestitev Puharjeve fotografije Cerklje na Gorenjskem 1860 (MAO) za meritev sestave stekla.

Slika 5b: Primerjalna ambrotipija (zasebna zbirka).

Slika 5c: Umestitev fotografije Kranja v voščilnici za meritev PIXE.

Slika 5d: Meritve PIXE smo izvedli na svetlem in temnem polju nezalepljenega dela fotografije Kranja.

Slika 6a: Udeleženci ponovnega pregleda fotografije Kranja na pospeševalniku IJS na Brinju pri Domžalah 16. 5. 2016. Od leve proti desni: dr. Primož Lampič, dr. Žiga Šmit, dr. Jedert Vodopivec Tomažič, dr. Blaženka First, mag. Blaž Otrin in Lucija Planinc. (Foto: IJS)

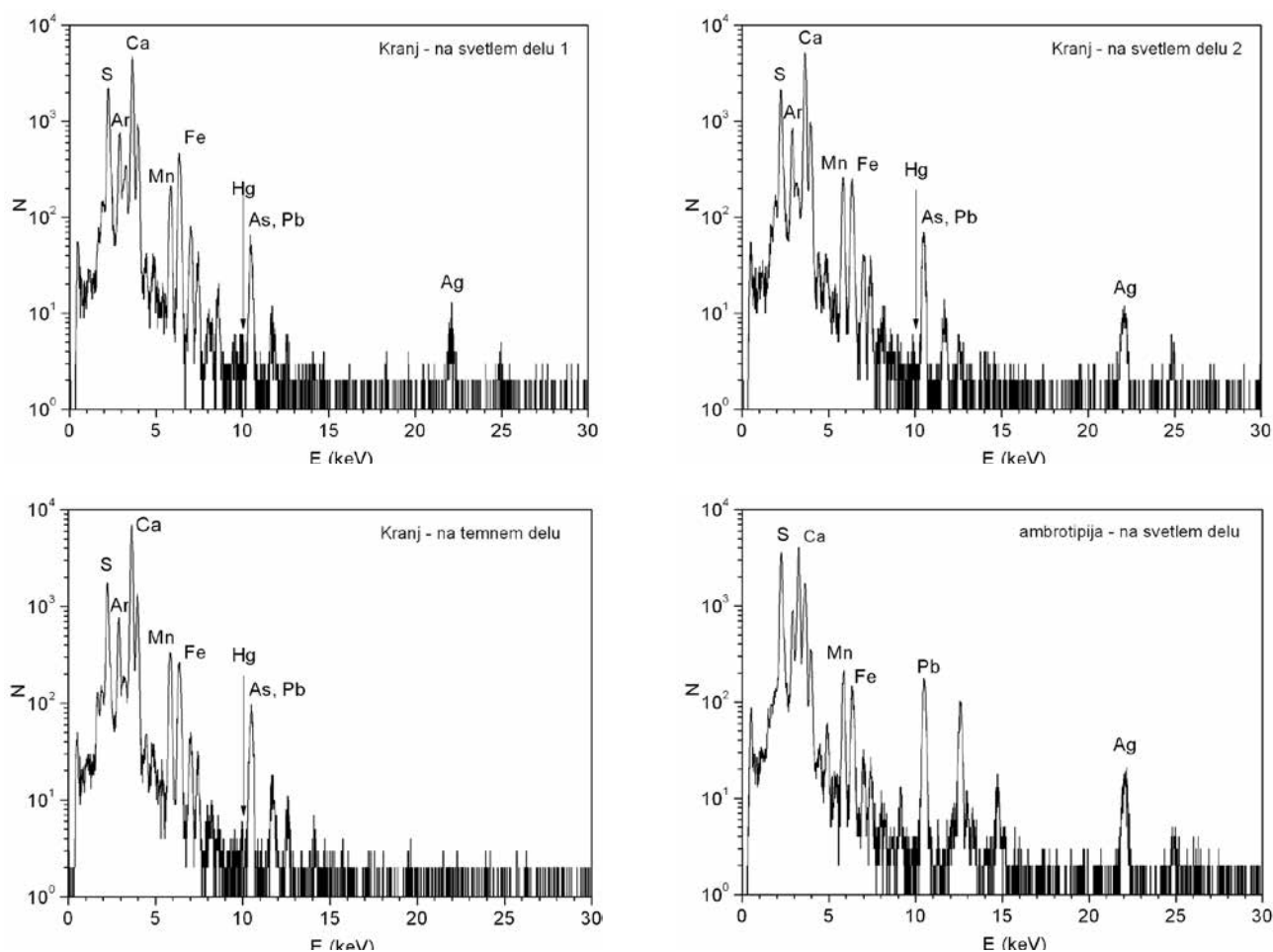
Slika 6b: Med skupnim primerjalnim ogledom 1. 7. 2016 v Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije. Od leve proti desni: dr. Jedert Vodopivec Tomažič, mag. Blaž Otrin, dr. Blaženka First, mag. Barbara Ravnik, dr. Primož Lampič, dr. Žiga Šmit. (Foto: Tomaž Lauko)

Po drugem pregledu z metodo PIXE (16. 5. 2016) smo prisotni (slika 6a) predlagali skupni primerjalni vizualni ogled vseh znanih Puharjevih fotografij in fotografije Kranja iz Vidmarjeve čestitke. Glavni namen sestanka je bil na enem mestu pregledati in primerjati vse znane Puharjeve originale. Skupni vizualni pregled je potekal 1. 7. 2016 v Narodnem muzeju Slovenije (slika 6b). Spregovorili smo o dosedanjih rezultatih meritev PIXE in tudi o možnosti, da bi bila fotografija Kranja izdelana v tehniki ambrotipije.

Rezultati in diskusija

Meritve z metodo PIXE s protonskim žarkom v zraku so bile opravljene pri nominalni energiji protonov 3 MeV, dejanska energija protonov na tarči je bila 2,77 MeV. Rentgenske žarke smo zaznavali z detektorjem Si(Li), ki je bil opremljen s filtrom z luknjico: izdelan je bil iz 0,05 mm debele aluminijeve pločevine z relativno odprtino luknjice približno 10 %. Analizirana so bila naslednja mesta:

1. fotografija Kranja s hrbtne strani, svetli del;
2. fotografija Kranja s hrbtne strani, temni del;
3. steklo fotografije Kranja;
4. referenčna ambrotipija (slika 5b);
5. steklo referenčne ambrotipije;
6. steklo Puharjeve fotografije Cerklje na Gorenjskem (1860) iz MAO (slika 5a).

Slike 7a–7d: Rentgenski spektri emulzijske plasti na fotografiji Kranja (7a–7c) in na svetlem delu referenčne ambrotipije (7d).

Pri analizi rezultatov smo se najprej osredotočili na stekla, na katerih so bile narejene fotografije. Meritve stekel sicer niso bile popolne, ker samo z metodo PIXE v zraku ne moremo meriti lahkih elementov Na, Mg in Al. Vzorednih meritev žarkov gama (PIGE) nismo opravili, ker smo zaradi manjšega ozadja v spektrih izbrali izstopno okence iz aluminija.²² Kljub temu lahko v tabeli 1 razberemo glavne lastnosti stekel. Spektri meritev na emulziji so podani na slikah 7a–7d.

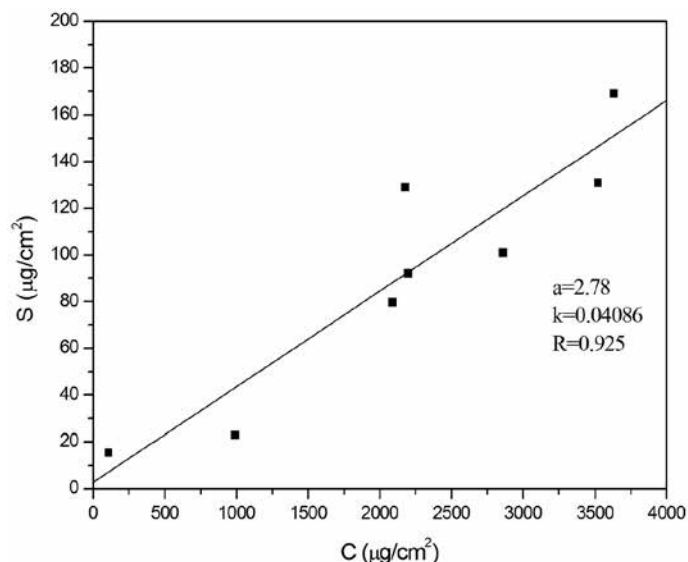
Tabela 1: Sestava preiskanih stekel v masnih %. Po vrsti si sledijo steklo na referenčni ambrotipiji, Puharjeva fotografija Cerklje na Gorenjskem 1860 iz MAO in preiskovana fotografija Kranja iz leta 1860 iz NŠAL.

Sestava preiskanih stekel v masnih %			
	Ambrotipija	Puhar – MAO	Kranj – NŠAL
SiO ₂	65,6	69,7	65,4
SO ₃	0,27	0,31	0,74
Cl	0,39	0,08	-
K ₂ O	14,2	1,63	0,48
CaO	7,87	8,37	14,03
TiO ₂	0,05	0,07	0,07
Cr ₂ O ₃	0,002	-	-
MnO	0,19	0,11	0,235
Fe ₂ O ₃	0,054	0,49	0,135
CuO	0,002	-	-
ZnO	-	0,004	-
As ₂ O ₃	0,007	-	0,029
Rb ₂ O	0,019	-	-
SrO	-	0,015	-
Sb ₂ O ₃	0,26	-	-
BaO	-	0,03	-
PbO	0,06	-	0,032

Na žalost nismo mogli izvesti primerjalnih meritev na emulzijski plasti na Puharjevi fotografiji Cerklje na Gorenjskem, saj bi morali odstraniti zaščitni okvir fotografije, da bi prišli do emulzije. Izmerili smo le sestavo stekla s čelne strani. Med vsemi stekli po rezultatih najbolj odstopa tisto v referenčni ambrotipiji (slika 4b in tabela 1). V osnovi je steklo kalijevo ali iz mešanih alkalnih spojin, ki so bile pridobljene iz pepelike, kar potrjujeta prisotnost rubidija (Rb) in odsotnost stroncija (Sr).²⁴ Za razbarvanje so uporabili antimonov oksid (Sb₂O₃). Drugi dve stekli (Kranj in Cerklje) sta natrijevi – po sestavi si nista podobni in sta narejeni iz različnih surovin, a kažeta podoben način pridobivanja. Kot vir alkalij so verjetno uporabili industrijsko sodo in stekli razbarvali z manganovim oksidom (MnO). Steklo slike Kranja kaže tudi sled arzenovega oksida (As₂O₃), kar razkriva reciklažo s steklom, ki je bilo razbarvano z arzenom (As).

Sestavo stekla na sliki Kranja smo uporabili tudi zato, da smo določili nekatere lastnosti emulzije. Ta namreč na stekleni podlagi deluje kot neke vrste absorber za rentgenske žarke iz steklene podlage. Debelino absorberja smo spreminjali računsko, dokler nismo dobili približno enake sestave stekla kot pri meritvi na strani brez emulzije. V računih smo predpostavili, da v sestavi emulzije prevladuje ogljik. Ta predpostavka sicer ni točna, a pri absorpciji rentgenskih žarkov se lahki elementi obnašajo približno enako. Rezultat

²⁴ Precipitat namreč ne vsebuje netopnih oksidov.

Slika 8: Ploskovni gostoti žvepla (S) in ogljika (C) (kot merila za debelino) v emulziji fotografije Kranja iz leta 1860.

računa so bile ploskovne gostote ogljika, ki jih na sliki 8 primerjamo s ploskovnimi gostotami žvepla iz meritev PIXE. Pri tem smo uporabili tudi rezultate iz prve serije meritev. Kot vidimo, je ploskovna gostota žvepla približno sorazmerna z debelino emulzije, kar kaže, da je žveplo približno enakomerno razporejeno po emulziji, njegova koncentracija pa je okrog 4 %. Za kakšno snov gre, je za sedaj še uganka, zelo verjetno pa gre za snov na osnovi beljakovin.

Ključna elementa za identifikacijo fotografskega postopka na fotografiji Kranja sta prisotnost živega srebra (Hg) ali navadnega srebra (Ag). V tabeli 2 podajamo njuni ploskovni gostoti skupaj s ploskovno gostoto žvepla (S). Na obeh fotografijah prevladuje srebro, ki je značilno za ambrotipijo. Očitno je, da svetli deli na obeh fotografijah vsebujejo več srebra kot temni in da ploskovna gostota srebra ni v zvezi z debelino emulzije. Ploskovne gostote elementov na obeh slikah so približno enake, nekoliko debelejša je le temna plast na referenčni ambrotipiji. Na fotografiji Kranja smo zaznali tudi sledove (komaj merljive količine) živega srebra (slike 7a–7c; v spektrih so označene s puščico). Ker pa so njegove ploskovne gostote približno stokrat manjše kot pri srebru (Ag) in ne kažejo zveze s počrtnitvijo, gre verjetno za nečistoče (kontaminacijo).

Tabela 2: Ploskovne gostote žvepla (S), srebra (Ag) in živega srebra (Hg) (v $\mu\text{g}/\text{cm}^2$) na fotografiji Kranja iz leta 1860 in na referenčni ambrotipiji.

Naslov	S ($\mu\text{g}/\text{cm}^2$)	Ag ($\mu\text{g}/\text{cm}^2$)	Hg ($\mu\text{g}/\text{cm}^2$)
Kranj, na svetlem polju 1	169	7,3	0,24
Kranj, na svetlem polju 2	131	13,1	0,14
Kranj, na temnem polju	129	-	0,31
Ref. ambrotipija, na svetlem polju	169	16,7	-
Ref. ambrotipija, na temnejšem polju	364	4,2	-

Zaključek

Po natančnem vizualnem primerjalnem pregledu smo vsi prisotni ugotovili, da samo na podlagi vizualnega pregleda ne moremo ugotoviti, po kakšnem postopku je bila izdelana fotografija Kranja, prav tako ne, kdo bi bil njen avtor, zato smo se odločili za pregled z metodo PIXE, s pomočjo katere lahko določimo elementno sestavo materiala.

S preiskavo PIXE fotografije Kranja iz leta 1860 in primerjalne ambrotipije smo ugotovili podobne koncentracije srebrovih ionov in v obeh primerih komaj merljive vrednosti živega srebra.

Iz tega sklepamo, da je bila fotografija Kranja iz leta 1860 po vsej verjetnosti narejena v tehniki ambrotipije. Za dokončno potrditev, da je preiskana fotografija res narejena v tehniki ambrotipije, bi potrebovali primerjalne meritve dodatnih referenčnih ambrotipij.

Za potrditev, da je preiskana fotografija Kranja res Puharjevo delo, pa bi bilo potrebna širša raziskava, s katero bi z metodo PIXE in še katero drugo neporušno instrumentalno metodo primerjalno pregledali tudi druge Puharjeve fotografije na steklu in dodatne referenčne fotografije. Do realizacije tega predloga žal še ni prišlo.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Budnar, Miloš, Vodopivec, Jedert, Mandò, Pier Andrea, Lucarelli, Franco, Casu, Giuseppe, Signorini, Ornella: Distribution of chemical elements of iron-gall ink writing studied by the PIXE method. V: *Restaurator: international journal for the preservation of library and archival materials* 22 (2001), št. 4, str. 228–241.

Calligaro, Thomas, Dran, Jean-Claude, Salomon, Joseph, Walter, Philippe: Review of accelerator gadgets for art and archaeology. V: *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms* 226 (2004), št. 1–2, str. 29–37.

del Carmine P., Grange M., Lucarelli F., Mandò P.A.: Particle-Induced X Ray-Emission with an External Beam: a non-destructive technique for materials analysis in the study of ancient manuscripts. V: *Ancient and Medieval Book Materials and Techniques* (1993) št. 1–2, str. 7–27.

del Carmine, P., Giuntini L., Hooper W., Lucarelli F., Mandò P.A.: Further results from PIXE analysis of inks in Galileo's notes on motion. V: *Nuclear instruments & methods in physics research. Section B: Beam interactions with materials and atoms* 113 (1996), št. 1–4, str. 354–358.

First, Blaženka: *Puharjeva šifra. Skrivnostni izum prvega slovenskega fotografa*. Katalog razstave. 26. avgust–30. september 2014. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014.

Globočnik, Damir: Notica o Fotografiji Kranja iz leta 1860, doslej neznano Puharjevo delo?. V: *Umetnostna kronika* 45 (2014), str. 23–26.

Lavédrine, Bertrand: *Photographs of the Past, Process and Preservation*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2009, str. 24–57.

Nemeček, Nataša: Zahtevnejše instrumentalne analize metode. V: *Priročnik: muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2010, zv. 2.

Planinc, Lucija: Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij ter njihove osnovne značilnosti. V: *Priročnik: muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost*. [Tiskana izd.]. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2017, zv. 1.

Šmit, Žiga, Pelicon, Primož, Vidmar, Gregor, Zorko, Benjamin, Budnar, Miloš, Demortier, Guy, Gratuze, Bernard, Šturm, Sašo, Nečemer, Marijan, Kump, Peter, Kos, Mateja: Analysis of medieval glass by X-ray spectrometric methods. V: *Nuclear instruments & methods in physics research. Section B: Beam interactions with materials and atoms* 161 (2000), vol. 161–163, 718–723.

Vodopivec, Jedert in Budnar, Miloš: Analiza tint z metodo PIXE. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 25 (2002), št. 1, str. 263–272.

Vodopivec, Jedert, Budnar, Miloš in Pelicon, Primož: Application of the PIXE method to organic objects. V: *Nuclear instruments & methods in physics research. Section B, Beam interactions with materials and atoms* 239 (2005), str. 85–93.

Vodopivec, Jedert, Šmit, Žiga in Fajfar, Helena: Characterisation of Colouring Agents in Determining the Causes of Damage in the Ptuj Gratae Posteritati. V: Vodopivec, Jedert (ur.): *Konserviranje knjig in papirja 2/Book and Paper Conservation 2*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2017, str. 48–57.

INTERNETNI VIRI

Mirko Kambič (*1919, †2017). URL: <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/intervju-tv/174263859>. Pridobljeno, 17. 4. 2019.

SUMMARY

EXAMINATION OF THE OLDEST PHOTOGRAPH OF KRANJ USING THE PIXE METHOD

A photograph of Kranj, found on the cover of the congratulatory book, which was in 1860 sent by the parishioners of Kranj to Jernej Vidmar, the newly appointed Prince Bishop of Ljubljana, is the oldest among the photos, kept by the Archdiocesan Archives in Ljubljana and the earliest known photograph of Kranj. The purpose of the making of the photo and the content of the card in many ways speak in favour of the hypothesis that Janez Puhar (Johann Pucher) could be the author of the photo. Supposed to have been the work of Janez Puhar, the photo attracted a lot of interest from the experts. Visual examination of the photo, studies of the relevant literature, and consultation with the archivist in charge as well as with a number of Slovenian experts on old photographs showed that the photo in question is part of the group of photos on glass made in the camera. At the time when this photo was taken, puharotype and ambrotype were the only two types of procedures for glass photos. In puharotype process, the image was created by means of mercury (Hg) while in ambrotype by means of silver (Ag). By conducting the PIXE measurements on the photo of Kranj and its comparable ambrotype, we were able to determine that emulsion layers in both photographs include a similar concentration of silver (Ag) ions, and in both cases mercury (Hg) is present only as impurity. Judging from these results, we may assume that the 1860 photo of Kranj is most probably an ambrotype. However, to determine with certainty that the photo in question is indeed an ambrotype and the work of Janez Puhar, we still need to carry out further different analysis, which would include also a comparison with the rest of Puhar's preserved photographs on glass.

1.04 Strokovni članek

Prejeto: 10. 5. 2019

UDK 7.025:771.521(497.4Kranj)«1860«

Vizualna preiskava fotografije župnijske cerkve sv. Kancijana z delom glavnega trga v Kranju

LUCIJA PLANINC

konservatorska-restavratorska svetnica
Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
e-pošta: lucija.planinc@gov.si

Izvleček

Strokovnjaki Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije smo z vizualnim pregledom ugotavljali, katera vrsta fotografije je črno-bela fotografija na steklu iz leta 1860 in ali jo je naredil izumitelj Janez Puhar. Vstavljena je v platnico voščilnice, naslovljena na knezoškofa Jerneja Vidmarja, v lasti Nadškofijskega Arhiva v Ljubljani. Raziskali smo, kateri fotografi so v tem času izdelovali fotografije na Slovenskem, raziskali način izdelave najstarejših fotografij, nato smo fotografijo s prostim očesom in pod povečavo primerjali s podobnimi fotografijami tistega časa in analizirali vse Puharjeve fotografije, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije. Voščilnico smo še konservirali in restavrirali.

Abstract

VISUAL EXAMINATION OF PHOTOGRAPH OF PARISH CHURCH OF ST.
CANTIANUS WITH PART OF THE MAIN SQUARE OF KRANJ

The experts from the Book and Paper Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia used visual analysis to identify the type of a black-and-white photograph on glass from 1860 and to determine if it was made by inventor Janez Puhar (Johann Pucher). The photograph was embedded in the cover of the card, addressed to the Prince Bishop Jernej Vidmar, which is currently owned by the Archdiocesan Archives in Ljubljana. We investigated the photographers who at the time made photographs in the Slovenian territory, researched the methods used to produce the oldest photographs; then we examined the photograph with the naked eye and compared it at magnification to similar photographs from that time, and we examined all Puhar's photographs kept by the National Museum of Slovenia. The card was conserved and restored.

Ključne besede:

fotografija,
svetlopis, Janez
Puhar, Kranj,
konserviranje in
restavriranje,
dagerotipija,
ambrotipija,
moker kolodijski
negativ na steklu,
albumin negativ
na steklu

Key-words:

Photograph,
hyalotype, Janez
Puhar, Kranj,
conservation and
restoration,
daguerreotype,
ambrotype, wet
collodion
negative on glass,
albumen negative
on glass

Uvod

V Centru za konserviranje in restavriranje ARS (dalje: Center) skrbimo za ustrezno materialno hrambo raznovrstnega arhivskega gradiva, še posebej skrbno arhivsko gradivo konserviramo in restavriramo. Za uspešno delo moramo dobro poznati snovi, iz katerih je narejeno raznovrstno arhivsko gradivo. Mednje sodi tudi fotografija na steklu, ki nam predstavlja poseben izziv. Prav zato je Nadškofijski arhiv Ljubljana, ki hrani posebno voščilnico s fotografijo v obliki knjige iz leta 1860, naslovljeno na knezoškofa Jerneja Vidmarja, želel, da strokovnjaki Centra na podlagi lastnih specifičnih strokovnih znanj in veščin identificiramo, katera vrsta fotografije je, in potrdimo ali je fotografijo naredil znameniti slovenski izumitelj Janez Puhar. Z vizualno preiskavo smo jo primerjali s podobnimi fotografijami iz tistega časa.

Janez Puhar (1914–1964) je bil prvi slovenski fotograf, ki je 19. 4. 1842 v Ljubnem na Gorenjskem izumil fotografijo na steklu, ki jo je poimenoval svetlo-pis. Za njeno izdelavo je, v primerjavi z dagerotipijo, kalotipijo, ter solno fotografijo, ki so bile takrat že poznane, uporabil svojevrsten postopek, pri katerem je uporabil žveplo. Kljub svoji inovativnosti pa Janez Puhar še danes ni postavljen ob bok največjim izumiteljem fotografij, kot so J. N. Niépce, J. M. Daguerre, F. Archer, J. Herschel, H. F. Talbot idr.

S pojavom prve fotografije,¹ heliografije na kositrni plošči, se je začela doba fotografije, ki traja še danes. Analogna fotografija je negativ ali pozitiv, ki nastane tako, da z vidno in nevidno svetlobo osvetlimo svetlobno občutljiv material, ki je na nekem nosilcu in reagira na svetlobo. Od začetka obdobja pa do približno leta 2000 je nastalo okoli 150 različnih vrst analognih fotografij. V zadnjem desetletju 20. stoletja, ko se je pojavila digitalna fotografija, so se postopki izdelave fotografij tudi mešali ali kombinirali (skupaj analogna in digitalna fotografija), od začetka novega tisočletja vse do zdaj pa domala prevladuje digitalna fotografija.² Danes z besedo fotografija razumemo vidno, obstojno sliko na nekem nosilcu, uporabljamo pa jo tudi za digitalno fotografijo, čeprav ta ne nastane po enakem postopku.

Fotografi na Slovenskem v letih 1840–1860

V tem najzgodnejšem obdobju izdelovanja fotografij je bilo fotografov razmeroma malo, prav tako tudi fotografij, če primerjamo z današnjim časom, a vendar se je takrat pojavilo največ novih fotografij. Pri preiskavi smo bili pozorni na fotografe, ki so med letoma 1839 in 1860 delovali na slovenskih tleh zato, ker bi lahko obravnavano fotografijo naredil tudi kateri od njih. Švicarski dagerotipist Johann I. Isenring je že leta 1840 v Ljubljani ponujal izdelavo fotografij dagerotipij. Poleg njega pa so v Ljubljani delovali še štirje tuji popotni fotografi dagerotipisti Johan Bosch, Lorenz Krach (1815–1869), Ferdinand Ramann, Emil Dzimsci (1824–1863), ki je leta 1853 obiskal tudi Kranj,³ in Slovenec Anton Ločnikar, ki je že leta 1857 napovedal zaton dagerotipij in nakazal prihod in prevzem izdelovanja drugih vrst fotografij. V Kranju je deloval Kristjan Pa-

¹ Izumil jo je Joseph Nicéphore Niépce (1765–1833) leta 1826. Beseda »fotografija« je izpeljana iz starogrškega jezika. Pomeni pisanje s svetlobo (φωτος, photos svetloba in γραφίς, graphein pisati oz. γράφη, graphê risanje s svetlobo).
Prim. Snój: *Slovenski etimološki slovar*, str. 130.

² Internetni vir: Planinc: *Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij in njihove osnovne značilnosti*. URL: <http://www.sms-muzeji.si/>. Pridobljeno 12. 3. 2019.

³ Kambič, Kovič, Krečič: *150 let fotografije na Slovenskem 1839–1919*, str. 12–22.

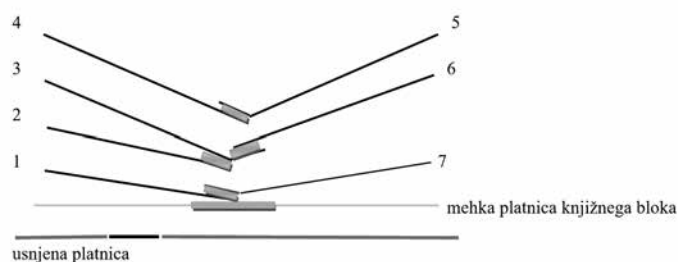
jer, v Celju Anton Burovič in v Mariboru Primož Škof.⁴ Danes v slovenskih institucijah hranimo petindvajset dagerotipij, ki prikazujejo portrete različnih znanih in neznanih ljudi. Znana sta avtorja dveh od teh petindvajsetih fotografij, in sicer TMS hrani dagerotipijo Ferdinanda Ramanna in Pokrajinski muzej Koper hrani dagerotipijo F. Razimbauda.

Vizualna preiskava voščilnice

Voščilnica je bila namenjena knezoškofu Jerneju Vidmarju (1802–1883), ko je v Ljubljani leta 1860 nastopil mesto škofa. Poklonili so mu jo župljani župnije Kranj, kjer se je rodil in živel. Posebnost te knjige je v okno zgornjega dela platnice vstavljena črno-bela fotografija na steklu. Prikazuje župnijsko cerkev sv. Kancijana in tovarišev z delom Glavnega trga v Kranju, ki je biser gotske cerkvene arhitekture in sodi med najstarejša cerkvena središča na slovenskih tleh. Fotografija je bila posneta po gospodarskem razcvetu v tridesetih letih 19. stoletja, ki se je odražal tudi na cerkveni stavbi.⁵ Izbrani materiali, izjemna fotografija, ročno izdelani detajli jo predstavijo kot skrbno izdelano voščilnico, namenjeno ugodnemu človeku kot lep spomin na domače mesto in ljudi, ki so mu jo poklonili ob slavnostnem dogodku.

Voščilnica ima trdo platnico s pravokotnim robom, njena opora je iz lepenke, ki je prevlečena s tankim, rdeče obarvanim kozjim usnjem.⁶ Zgornjo platnico krasi reliefno vtisnjeno pozlačeno okrasje. Prav tako je okrašen tudi hrbtni del. Fotografijo na steklu v sredini platnice obdaja droben okrasen pozlačen trak, ki je na levi strani odlepljen. Platnica meri 27,2 cm v višino, 41,7 cm v dolžino ter 2,2 cm v debelino. Na notranji strani sta nalepljena papirna spojna lista oranžne barve. Spojni list na levi strani prekriva fotografijo in jo tako ščiti pred izpadom in mehanskimi poškodbami. Papirni knjižni blok, ki ni povezan s platnico, ima mehko platnico, prevlečeno s svileno tkanino blede sivo-zelene barve (slika 1). Sestavljen je iz sedmih listov tako, da sta dva lista zlepljena v polo, sedmi list pa je nalepljen na srednjo polo (skica 1) – vse tri pole so na petih vbodih še šivane. Posamezni list meri 26,5

Skica 1

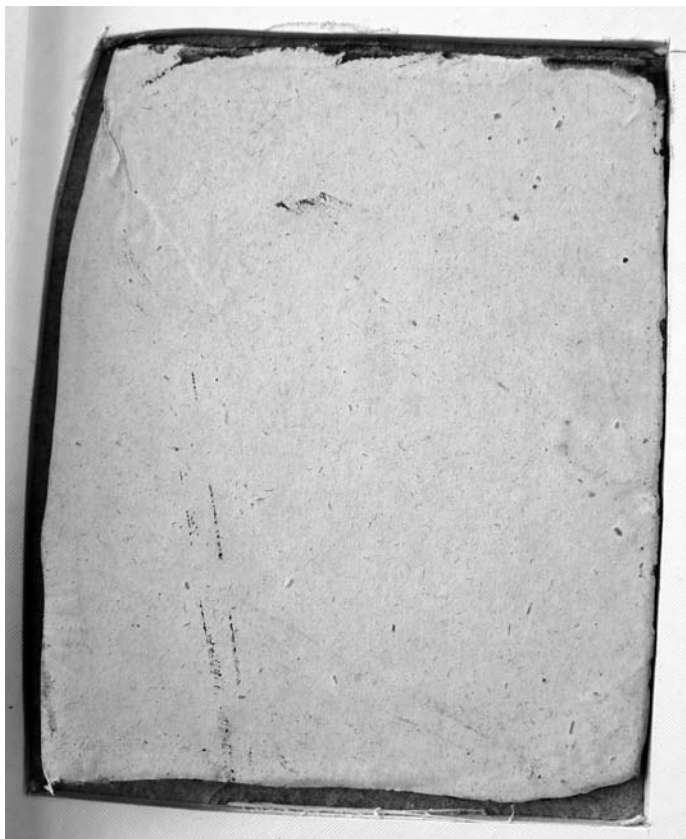

Slika 1: Knjižni blok je prevlečen s svileno tkanino. (Foto: Lucija Planinc)

⁴ Globočnik: *Janez Puhar (1814–1864)*, str. 21–23, 87–88.

⁵ Peskar, Sagadin, Šebalj: *Župnijska cerkev Sv. Kancijana v Kranju*, str. 31 in 219.

⁶ Identificirali smo ga s pomočjo stereo mikroskopa Motic® pod 100× povečavo – dobro vidni so bili folikli, tipični za kozje usnje.

Slika 2: Fotografija s hrbtne strani, ko smo odlepili spojni list. (Foto: Lucija Planinc)

Slika 3: Na hrbtni strani je steklo premazano s črnim lakom. (Foto: Lucija Planinc)

cm v višino in 41,1 cm v dolžino. Prvi list je bil deloma odlepljen. Med listi je vložen svetlo moder svilen kazalni trak, ki pa ni pritrjen na knjigo. Pri pregledovanju voščilnice smo se odločili, da odlepimo levi spojni list, fotografije pa ne vzame-mo iz platnice.

Najprej smo odlepili spojni list, zaradi česar smo lahko pregledali hrbtno stran fotografije in ugotovili, da je vstavljena v natančno izdelan okvir iz debelejšega sivega papirja. Steklo je neravno, ročno odrezano, najvišje 10 cm, najširše 8,1 cm. Nanj je nalepljen še enak debelejši sivi papir, ki je enake velikosti in oblike (slika 2). Na spodnjem levem vogalu je bil papir že odlepljen, zato smo videli, da je steklo debelo in neenakomerno prekrito s črnim lakom (slika 3). Sivi papir pa je na notranji strani, kjer se stika s lakom, debelo premazan s črno-modro barvo. Ob presevani svetlobi je steklo na mestih brez laka oranžno.

Izdelava najstarejših fotografij

Predvsem od izuma dagerotipije leta 1839 pa do leta 1860, ko je verjetno nastala obravnavana fotografija, so bile poznane naslednje fotografije: kalotipija, albuminski negativ, moker kolodijski negativ, ambrotipija, ferotipija. To je bil čas črno-bele ali monokromatske fotografije,⁷ ki jo je fotograf izdelal ročno, za njeno izdelavo pa je potreboval temnico in kamero. Fotografijo je naredil tako, da je v temnici senzibiliziral nosilec (baker, železo, papir, steklo) s svetlobno občutljivimi materiali, nato ga v kameri osvetlil, nastalo latentno sliko je v razvijalcu razvil v vidno sliko, ki jo je nazadnje fiksiral,⁸ nato pa ploščo spral in posušil, da je nastala negativ fotografija. Taka fotografija je unikat, če je fotograf želel imeti več enakih, je moral narediti nove. Leta 1841, ko je bil izumljen prvi negativ, imenovan

⁷ Leta 1848 je Alexandre Edmond Becquerel (1820–1891) izumil barvno fotografijo na bakreni plošči (angl. heliochrome), ki pa še ni bila popolnoma obstojna fotografija, saj je izpostavljena dnevni svetlobi hitro zbledela. V ZDA pa je neodvisen od drugih leta 1850 prav tako izumil podobno barvno dagerotipijo Reverend Levi L. Hill (1816–1865). V tem obdobju se barvna fotografija ni tako razvijala kot črno-bela. Z izumom avtokromne plošče na steklenem nosilcu bratov Lumière v začetku 20. stol. pa se je začelo tudi obdobje izdelovanja barvne fotografije.

Prim. Pénichon: *Twentieth-Century Color Photographs, Identification and Care*, str. 5–9.

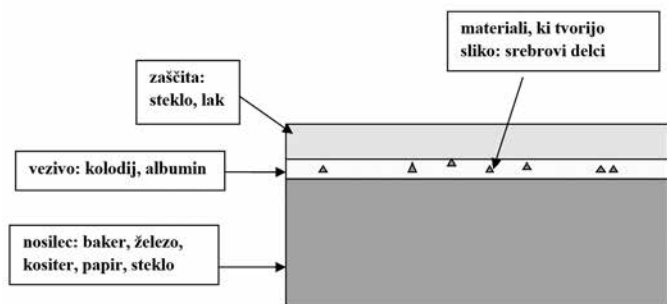
⁸ Natrijev tiosulfat ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$) je fikser, ki se je uporabljal več kot sto šestdeset let, uporablja se še danes. Izumil ga je Sir John William Herschel (1791–1871).

kalotipija⁹ na papirnem nosilcu, so začeli izdelovati več enakih pozitiv fotografij, s postopkom kontaktnega kopiranja. Fotograf je fotografijo naredil tako, da je za svetlobo občutljiv material ročno nanese na nosilec, najpogosteje na papir, nanj je položili negativ in ju skupaj vložil v kopirni okvir; tako prema-
zan papir je skozi negativ za nekaj minut osvetlil na močni dnevni svetlobi. Fotografijo je nato v temnici spral še v vodi, da so se odstranili neosvetljeni deli in pokazala se je slika – pozitiv, ki je enako velika kot negativ. Večina fo-

Tabela 1: Seznam fotografij med letoma 1826–1860

	Fotografija	Izumitelj Leto izuma	Sestava fotografije Nosilec Vezivo/brez veziva Material, ki tvori sliko Zaščita slikovne plasti	Pozitiv/ negativ
1	Heliografija je tudi prva fotografija na svetu	Joseph Nicéphore Niépce (1765–1833) 1826/27	Kositer, Asfalt (iz Judeje), olje sivke	Pozitiv
2	Dagerotipija	Jacques Mandé Dagguere (1787–1851) 19. 8. 1839	Bakrena plošča Amalgama srebra in živega srebra Zaščitno steklo V šatulji ali usnjenem paspartuju	Pozitiv/ negativ
3	Svetlopis	Janez Puhar (1814–1865) 19. 4. 1842	Steklo Živo srebro, mastiks, žveplo zaščitno steklo	Pozitiv/ negativ
4	Solna fotografija	Henry William Fox Talbot (1800–1877) 1840	Papir Srebrovi delci	Pozitiv
5	Kalotipija	Henry William Fox Talbot (1800–1877) 1841	Papir Srebrovi delci	Negativ
6	Cianotipija	John Herschel (1792–1871) 1842	Papir Železove soli (amonijev železov citrat in kalijev fericianid)	Pozitiv
7	Albumin negativ	Claude Félix Abel Niépce de Saint- Victor (1805–1870) 1847	Steklo Vezivo: albumin, srebrovi delci	Negativ
8	Moker kolodijski negativ	Frederick William Scott Archer (1813–1857) 1851	Steklo vezivo: kolodij, srebrovi delci zaščitni lak	Negativ
9	Ambrotipija	Louis Désiré Blanquart-Evrard (1802–1872) 1852	Steklo Vezivo: kolodij, srebrovi delci Zaščitni lak V šatulji	Pozitiv/ negativ
10	Ferotipija	Adolphe Alexandre Martin (1824–1896) 1853	Železna plošča Vezivo: kolodij, srebrovi delci Zaščitni lak V šatulji ali papirni paspartu, v nakitu	Pozitiv/ negativ

⁹ Prvi negativ, ki je bil na povoskanem papirnem nosilcu, je leta 1841 izumil Henry William Fox Talbot (1800–1877).

Skica 2: Prerez analogne fotografije (pozitiv ali negativ).

tografij je fiksiranih. Poleg prej omenjenih negativov pa so bile poznane še naslednje pozitiv fotografije: solna, albumin, kolodijska in cianotipija ter diapozitiv fotografija na steklenem nosilcu¹⁰ (tabela 1). Vse te fotografije so sestavljene iz nosilca, na njej pa je plast veziva, v katerem so materiali, ki tvorijo sliko. Nekatere so tudi brez veziva. Vrhnja plast je zaščitni lak ali pa steklo (skica 2).

Vizualna preiskava obravnavane fotografije in njej podobnih fotografij tistega časa

V Centru za konserviranje in restavriranje ARS imamo večletne izkušnje z identifikacijo raznovrstnih analognih, fotomehaničnih fotografij in digitalnih tiskov, ki smo jih pridobili s strokovnimi izobraževanji,¹¹ še najbolj pa s praktičnim delom. Preiskave obravnavane fotografije smo se lotili tako, da smo jo primerjali z drugimi fotografijami iz tistega časa, da bi ugotovili, katere vrste je. Preiskali smo jih vizualno s prostim očesom in optičnim stereo mikroskopom pod povečavo,¹² in sicer dagerotipijo, svetlopis, albumin negativ, moker kolodijski negativ in ambrotipijo. Primerjali smo jih po videzu, barvi, velikosti, značilnih poškodbah, značilnih vizualnih lastnosti pod povečavo¹³ in po postopku izdelave.

Dagerotipija se imenuje po izumitelju Jacquesu Mandéju Dagguerreu (1787–1851). Najbolj množično so jih izdelovali od leta 1839 do okoli leta 1860, predvsem za slikanje portretov (slika 4). Nosilec je tanka bakrena plošča, na njej pa belkasti svetlobni difuzni mikrodenci amalgama srebra in živega srebra, ki naredijo njeno sliko belkasto. Prepoznamo jo po tem, da z obračanjem

¹⁰ Namenjena je bila za ogled skozi projektor (lanterna magika), večjo so dizajnersko montirali v okno. Najbolj je bila priljubljena stereo fotografija, ki je gledalcu s pogledom skozi posebno napravo prikazala tridimenzionalno sliko. Izdelovali so jih od leta 1850 pa do leta 1950. Vezivo je bilo albumin, kolodij, kasneje pa želatina. V angleškem jeziku jih poimenujejo Monochrome transparencies on glass: lantern slides, stereograph slides.

¹¹ Izobraževanj o identifikaciji fotografij in njihovem konserviranju in restavriranju v organizaciji Getty Conservation Institute iz Los Angelesa se je v letih 2008–2015 udeležila Lucija Planinc, konservatorsko-restavratorska svetnica Arhiva Republike Slovenije.

¹² Naravoslovna nedestruktivna preiskava površine fotografije z metodo PIXE je predstavljena v prispevku dr. Jedert Vodopivec Tomažič in dr. Žige Šmita v pričujoči številki *Arhivov*.

¹³ Stereo mikroskop Motic® in Dino Lite Pro HR® AM7000/AD7000 series.

Slika 4: Dagerotipija v šatulji. Portret moškega. (Foto: Lucija Planinc)¹⁴

plošče sliko pod enim kotom vidimo kot negativ, pod drugim pa kot pozitiv. Od drugih podobnih fotografij jo ločimo po tem, da se v njej vidimo kot v zrcalu. Njena slika je ostra, dobro vidimo detajle in globino, a nikoli ni tako temna, kot je ambrotipija. Zaradi izredne občutljivosti na dotik je vedno zaščitena s steklom in vstavljena v leseno šatuljo ali usnjen paspartu. Prepoznamo jo tudi po standardnih velikostih (v cm): cela plošča $16,2 \times 21,6$, polovična plošča $16,2 \times 10,8$, tretjina plošče $7,2 \times 16,2$, četrtnina plošče $8,1 \times 10,8$, šestina plošče $7,2 \times 8,1$, osmina plošče $5,4 \times 8,1$, devetina plošče $5,4 \times 7,2$, šestnajstina plošče $4 \times 5,4$ in stereo fotografija $8,5 \times 17$. Dve prepoznavni poškodbi na dagerotipiji sta meglica, ki jo vidimo kot koncentrične kroge rumene, škrlatne in modre barve okrog robov, in korozija bakrene plošče. Najpogostejše mehanske poškodbe so praske na fotografiji in počeno steklo. Slikotvorna plast nima veziva, njena površina pa je zelo tanka.

Pod povečavo na svetlih delih slike vidimo neenakomerno razpršene delce amalgama, ki tvorijo sliko, kot manjše zgoščene pike. Zbrane so na svetlih delih slike, manj jih je na temnih ali pa jih sploh ni. Prav tako so pike neenakomerno in redkeje zbrane na prehodih od svetlih delov slike k temnim (slika 5). Velikosti in oblike pik so si podobne, vendar so pike pri ambrotipiji in mokrem kolodijskem negativu manjše.

Narejena je tako, da se na posrebreno bakreno ploščo nanese plast joda (I). Senzibilizirano ploščo se v kameri osvetli različno dolgo, od nekaj sekund do več minut, odvisno od moči sve-

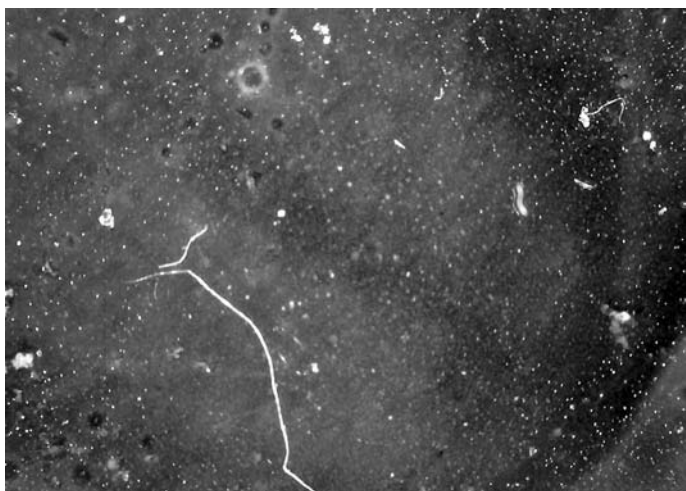

Slika 5: Pod 60x povečavo. (Foto: Lucija Planinc)

¹⁴ Slika se nahaja v zasebni zbirki in je v prispevku uporabljena v študijske namene.

Slika 6: Svetlopis: Portret moškega. (Vir: Narodni muzej Slovenije, foto: Lucija Planinc)¹⁷

Slika 7: Pod 60× povečavo. (Foto: Lucija Planinc)

tlobe in priprave plošče. Nastalo latentno sliko se v parni kopeli živega srebra (Hg) razvije v vidno sliko, nazadnje se ploščo fiksira in spere.¹⁵

Svetlopis je fotografija na steklenem nosilcu, ki jo je leta 1842 izumil Janez Puhar in jo sam tako tudi poimenoval (slika 6).¹⁶ Iz ohranjenih treh svetlopisov v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani (Moški portret, Ženski portret in Avtoportret) povzamemo naslednje značilnosti: Slika ima vse lastnosti pozitivov, saj je portret videti tako, kot jo zares vidimo, je ostra – vidimo detajle in globino, na temnih delih je zelo temna, temnejša pa je tudi na svetlih delih, če jo primerjamo z ambrotipijo, velikost ni standardna, kot je na primer pri dagerotipiji (dve sta visoki 12 cm in široki 10 cm, ena pa je visoka 11,5 cm in široka 9,2 cm), na odpadlih delih slike vidimo črno ozadje, ponekod je steklo zlomljeno in ponekod zlomljeni deli stekla manjkajo. Slikotvorna plast je tanka in nima veziva, pri Ženskem portretu se morda kaže že degradacija slike (lahko tudi stekla), saj ni videti take globine slike kot pri drugih dveh.

Svetlopis je Puhar opremil z zaščitnim steklom, ki ga je položil na lice, slikotvorno plast pa je podložil s temno podlago, črnim lakom, zato fotografijo vidimo kot pozitivno sliko. Oba kosa stekla sta polepljena s papirnim trakom, na strani s črnim ozadjem pa je nalepljen še debelejši sivi papir v isti velikosti, kot je steklo. Tehnično je fotografija negativ, a ga Puhar nikoli ni uporabil kot negativ za izdelovanje več enakih pozitivov.

Pod povečavo vidimo na svetlih delih fotografije neenakomerno razpršene delce, ki tvorijo sliko, kot manjše zgoščene pike. Na svetlih delih so gosto zbrani, na temnih delih jih je manj ali pa jih sploh ni. Prav tako so pike neenakomerno in redkeje razpršene na prehodih od svetlih delov slike k temnim. Velikosti in oblike pik so si podobne, so pa večje kot pri drugih fotografijah, kot na primer pri mokrem kolodijskem negativu. Slikotvorna plast je videti tanka, gladka in nima veziva (slika 7).

Naredi se tako, da se na navadno čisto ogreto stekleno ploščo nanese plast žveplovih (S) par pomešanih z mastiksom, nanjo se nanese še plast jodovih (I) par in nazadnje plast živega srebra (Hg); tako senzibilizirano ploščo se osvetli v ka-

¹⁵ Internetni vir: Planinc: *Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij in njihove osnovne značilnosti*. URL: <http://www.sms-muzeji.si/>. Pridobljeno 12. 3. 2019.

¹⁶ Svoj izum je objavil v publikaciji *Carniolia* (1843), št. 104, str. 416.

¹⁷ Slika se nahaja v zbirki Narodnega muzeja Slovenije in je v prispevku uporabljena v študijske namene.

meri, a najprej nastane latentna slika, ki se nato z bromovimi (Br) parami razvije v vidno sliko, ta se fiksira z alkoholom in utrdi s firnežem. Ob presewni svetlobi vidimo steklo obarvano oranžno.¹⁸

Obravnavana fotografija župnijske cerkve sv. Kancijana in tovarišev z delom Glavnega trga v Kranju je fotografija na steklenem nosilcu. Ima vse lastnosti pozitivna, saj je slika fasade hiš in cerkve z zvonikom svetla, kremasto belih barvnih tonov, okna pa so zelo temna, tako kot vidimo sliko v naravi (slika 8). Slika je ostra – vidimo detajle in globino. Temni deli slike spodaj so zelo temni, da je ponekod ne vidimo dobro. Je velikosti četrte plošče 8,1 cm × 10,8 cm in je neravno, ročno odrezana. Fotografija na vrhu nima zaščitnega stekla, čeprav je Puhar svoje svetlopise tako zaščitil.

Pod povečavo na svetlih delih slike vidimo neenakomerno razpršene delce, ki tvorijo podobne, kot manjše zgoščene pike. Na gosto so zbrane na svetlih delih slike, manj jih je na temnih ali pa jih sploh ni. Prav tako so pike neenakomerno in redkeje razpršene na prehodih od svetlih delov slike k temnim (slika 9). Na opraskanih delih, kjer ni slike, vidimo črno ozadje ali pa že steklo. Slikotvorna plast je videti tanka, gladka in utrjena.

Albumin¹⁹ **negativ** je fotografija na steklenem nosilcu, ki jo je leta 1847 izumil Claude Félix Abel Niépce de Saint-Victor (1805–1870), izdelovali so ga od leta 1847 do leta 1860, a vendar je zelo redek. Fotografija ima razpon barv od oker, olivno zelenkaste do oranžno rdeče (sliki 10 in 11). Slika ima izjemno ostrino, zato so iz njega izdelovali odlične solne in albumen pozitiv fotografije, narejene s kontaktnim kopiranjem, zato je pozitiv slika vedno enake velikosti kot negativ. Slikotvorna plast ima vezivo albumen, zato se sveti in je zelo trden, prav zato negativ ni zaščiten z lakom.

Narejen je tako, da se na očiščeno stekleno ploščo nanese albumen, kateremu se doda kalijev bromid (KBr) in kalijev jodid (KI), ko se plast posuši, pa se pomoči v kopel srebrovega nitrata (AgNO_3) in ocetne kisline (CH_3COOH) ter spere. Po osvetlitvi v kameri se latentna slika razvije tako, da se izmenično spere z galno kislino ($\text{C}_7\text{H}_6\text{O}_5$) in raztopino srebrovega nitrata, dokler se ne pokaže dobra negativ slika. Na koncu se fiksira in spere.²⁰

Slika 8: Obravnavana fotografija: Cerkev sv. Kancijana in tovarišev z delom Glavnega trga v Kranju. (Vir: NŠAL, foto: Lucija Planinc)

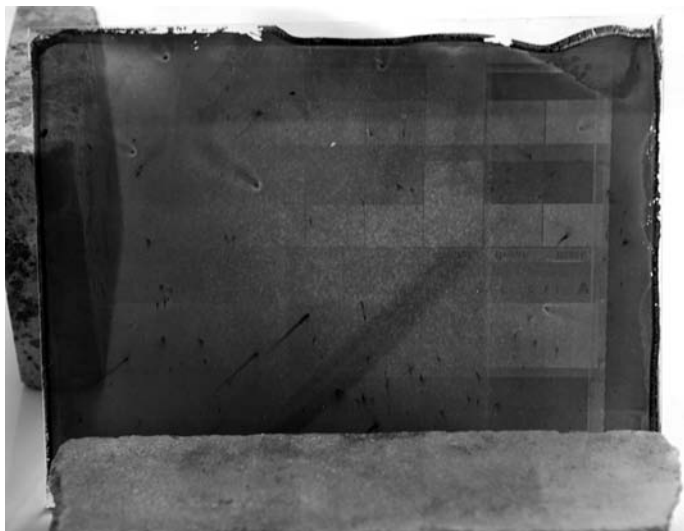

Slika 9: Pod 60 × povečavo. (Foto: Lucija Planinc)

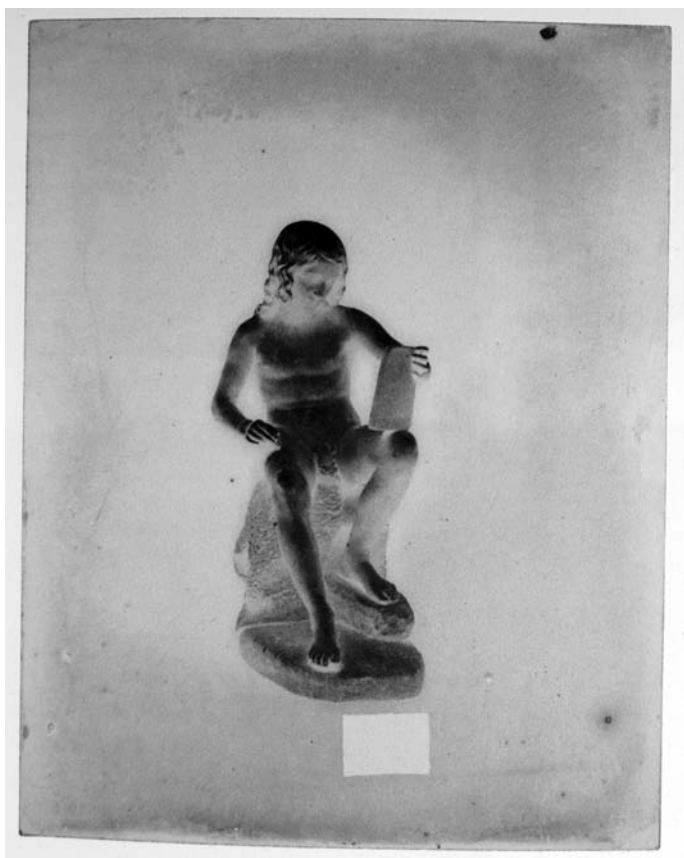
¹⁸ First: Puharjeva šifra, str. 32.

¹⁹ Albumin je narejen iz beljaka kokošjega jajca in je bleščča prozorna snov. Je fleksibilen in dokaj odporen proti vodi.

²⁰ Lavédrin: *Photograph of the Past*, str. 234–237.

Slika 10: Albumin negativ: Brez naslova.
(Foto: Lucija Planinc)²²

Slika 11: Albumin negativ: Negretti & Zambra.
(Vir: Lavédrine Bertrand: *Photographs of the Past, Process and Preservation, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2009, str. 23.*
Foto: Lucija Planinc)²³

Moker kolodijski²¹ negativ na steklu je leta 1851 izumil Frederick William Scott Archer (1813–1857). Najbolj množično so jih izdelovali med letoma 1851 in 1885. Ime je dobil prav zaradi postopka njegove izdelave. Senzibilizacija plošče, osvetljevanje in razvijanje latentne slike je moralo biti narejeno, preden se je kolodij posušil. Fotografija je na steklenem nosilcu, debelem okoli 2,5 cm, ki je ročno in neravno odrezan (slika 12) na vogalih pa običajno ni nanosa kolodija. Fotografija ima razpon od temno rjave barve, sivkasto-rjave do mlečnega tona barve. Njena slika ima izjemno ostrino, dobro so vidni detajli in globina, zato so iz njega izdelovali odlične albumen pozitiv fotografije, narejene s kontaktnim kopiranjem, pozitiv fotografija je vedno enake velikosti kot negativ. Ker ima slikovna plast vezivo kolodij in je premazan z lakom, se sveti.²⁴

Pod povečavo na svetlih delih slike vidimo neenakomerno razpršene srebrove delce kot najdrobnejše zgoščene pikice. Gosto so zbrane na svetlih delih slike, na temnih jih je manj ali pa jih sploh ni. Prav tako so pike neenakomerno in redkeje razpršene na prehodih od svetlih delov slike k temnim (slika 13). Slikotvorna plast je videti tanka, gladka in utrjena.

Narejen je tako, da se na čisto steklo ročno nanese kolodij, ki sta mu dodana kadmijev ali kalijev jodid (KI) in kalijev bromid (KBr), takoj nato pa se namoči v kopel srebrovega nitrata (AgNO_3). Še mokro ploščo se osvetli v kameri, nastala latentna slika se razvije ali v pirogalni kislini ($\text{C}_6\text{H}_6\text{O}_3$) ali železovem cianidu. Sledi fiksiranje, nato se spere v vodi in suha vedno premaže z zaščitnim lakom iz sandaraka ali šelakom.

Ambrotipijo je leta 1852 izumil Louis Désiré Blanquart-Evrard (1802–1872). Najbolj množično so jo izdelovali v letih od 1854 do 1865 (slika 14). Izumil je vizualni učinek, ko se mokro kolodijsko negativ sliko na steklenem nosilcu podloži s črnim ozadjem (lak, papir, filc), takrat

²¹ Kolodij je narejen iz modificirane celuloze, ki se pridobi s postopkom nitracije bombažnih vlaken z dušikovo kislino. Pridobljeno nitrocelulozo se raztopi še v alkoholu in etru in tako dobi kolodij. Je prozoren, fleksibilen in odporen proti vodi. Imenovali so ga tudi strelni bombaž.

²² Slika se nahaja v zasebni zbirki in je v prispevku uporabljena v študijske namene. Kot študijsko gradivo je bila uporabljena na delavnici o konserviranju in restavriranju fotografij leta 2009 v slovaški Narodni knjižnici v Martinu.

²³ Negativ je bil razstavljen na razstavi v Kristalni palači leta 1851.

²⁴ Internetni vir: Fernanda Valverde. URL: www.Image Permanence Institute.org/webfm_send/302. Pridobljeno 11. 3. 2019.

Slika 12: Moker kolodijski negativ na steklu. Hiša v gozdu. (Foto: Lucija Planinc)²⁵

se slika pokaže kot pozitiv. Ambrotipije nikoli niso uporabljali kot negativ za izdelovanje pozitiva in je bila unikatna. Namenjena je bila portretom in je zamenjala predrago dagerotipijo. Njena slika je ostra, vidimo detajle in globino, steklo je debelo 2,5 cm, ročno in neravno odrezano.²⁶ Najbolj pa jo prepoznamo po tem, da ima na svetlih delih značilen kremasto bel ton namesto običajnega temno rjavkastega, temni deli pa so zelo temni. Tako kot dagerotipijo so tudi ambrotipijo vstavili v šatuljo ali usnjene paspartuje, tudi njene velikosti so podobne velikostim dagerotipij. Ambrotipijo prepoznamo še po značilnem odluščenem kolodiju, na tem mestu vidimo steklo, in po globokih ter ostrih praskah v kolodiju, ki jih najbolj vidimo pod povečavo. Slikovna plast je tanka, trdna, a krhka in se sveti.²⁷

²⁵ Slika se nahaja v zasebni zbirki in je v prispevku uporabljena v študijske namene. Izdelal jo je priznani slovenski fotograf Borut Peterlin.

²⁶ Uporabljali so tudi temno rdeče steklo (angl. Ruby ambrotype), ki ga vidimo le ob presevani svetlobi. Ambrotipija, narejena na temno rdečem steklu, nima temnega ozadja, saj kljub temu vidimo pozitivno sliko.

²⁷ Internetni vir: Planinc: *Postopki izdelave in materialna*

Slika 13: Pod 60× povečavo. (Foto: Lucija Planinc)

Slika 14: Ambrotipija: Portret moškega.
(Foto: Lucija Planinc)²⁸

Slika 15: Pod 60× povečavo. (Foto: Lucija Planinc)

Pod povečavo na svetlih delih slike vidimo neenakomerno razpršene srebrove delce kot najdrobnejše zgoščene pike. Gosto so zbrane na svetlih delih slike, na temnih jih je manj ali pa jih sploh ni. Prav tako so pike neenakomerno in redkeje razpršene na prehodih od svetlih delov slike k temnim. Tam, kjer je odpadel kolodij, vidimo črno-moder odtenek laka (slika 15). Postopek izdelave ambrotipije je enak postopku mokrega kolodijskega negativa.

Puharjeve fotografije v Narodnem muzeju Slovenije

V Puharjevi zapuščini, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije, smo poleg treh svetlopisov pregledali še solni fotografiji, *Blejski otok*, ki je kolorirana, in *Zadnja večerjo*, ter portretno fotografijo v vizitnem formatu,²⁹ *Skladatelj Gregor Rihar v čolnu na Bledu*. Vse so fotografske preslikave, portret Riharja je preslikava Puharjeve risbe, drugi dve pa grafičnih tiskov. Vse so pozitiv fotografije na papirnem nosilcu, imajo ostro sliko, vidimo globino in so podobnih velikosti. Ugotavljali smo, kakšen negativ je uporabil za njihovo izdelavo. Solna fotografija, ki je narejena s kontaktnim kopiranjem skozi negativ – kalotipijo – ima neostro sliko, zato menimo, da je zanj uporabil moker kolodijski negativ na steklenem nosilcu, ker imata ostro sliko. Lahko bi uporabil tudi albumin negativ, ki je bil izumljen že pred mokrim kolodijskim negativom, a ni znano, da bi ga izdeloval.

Puhar je za izdelovanje svojih fotografij uporabljal preprosto kamero (kamera obscura), zato so tudi njihove velikosti podobne. *Blejski otok* je visoka 5,1 in široka 6,5 cm, *Zadnja večerja* je visoka 6 in široka 7,8 cm in *Portret Gregorja Riharja* je visoka 6,3 in široka 9 cm.

Verjetnost, da bi Puhar svoje fotografije toniral oz. tenil z zlatom³⁰ ali platino, kot je obi-

sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij in njihove osnovne značilnosti. URL: <http://www.sms-muzeji.si/>. Pridobljeno 12. 3. 2019.

²⁸ Slika se nahaja v zasebni zbirki in je v prispevku uporabljena v študijske namene.

²⁹ Vizitni format je fotografija, visoka 8,9 cm in široka 5,8 cm, ki je nalepljena na karton, visok 11 cm in širok 6,9 cm, skupaj ju smatramo kot celoto. Običajno so bile albumin, kolodijske in kasneje še želatinske fotografije.

³⁰ Primer zlatenja: Dagerotipija se namoči v kopel vodne raztopine zlatovega klorida (AuCl_3) in vodne raztopine natrijevega tiosulfata (v razmerju 1 : 1) od 1 do 4 minut. Medtem se kopel segreva, a ne sme zavreti. Plošča se nato fiksira, spere in posuši.

čajen postopek za povečanje obstojnosti fotografije, je majhna, še posebej zato, ker sta bila materiala predraga. Da bi Puhar izdeloval platinotipije, pa je malo verjetno, saj je William Willis (1841–1923) to fotografijo, narejeno s kontaktnim kopiranjem, izumil šele leta 1873.

Konserviranje in restavriranje voščilnice ter izdelava zaščitne škatle zanjo

Pri preiskavi smo voščilnico ocenili za zelo dobro ohranjeno, saj poškodb, kot je degradacija materialov, pa tudi večjih mehanskih poškodb, kot so raztrganine, manjkajoči deli, razbito steklo, močnejše in obširnejše oguljenih površin, ni bilo. Odločili smo se, da naredimo analizo surovin, iz katerih je narejen knjižni blok, očistimo površine, restavriramo minimalne mehanske poškodbe in zanjo naredimo zaščitno škatlo za trajno hrambo.

Analiza vlakninske sestave papirnega knjižnega bloka

Z mikroskopsko analizo s pomočjo preparata smo ugotovili, iz katerih surovin je narejen papir, saj je ugotavljanje vrste surovin pri našem delu običajna praksa. Pripravljeno vlakno na objektivnem stekelcu smo namočili v reagent Graff C, ki se je obarval v značilne rjavo-rdeče odtenke. Tako pripravljen preparat smo nato pogledali na stereo mikroskopu³¹ in ugotovili, da je narejen iz znatne količine bombažnih vlaken, zelo malo je lanenih in konopljinih. Prav zaradi kakovostnih naravnih surovin je papir kakovosten, saj na knjižnem bloku ni opaziti degradacije papirja in drugih poškodb.

Konserviranje in restavriranje voščilnice

S konservatorsko radirko³² smo očistili površino platnice in knjižnega bloka. Odlepljene majhne dele usnja na platnici smo zalepili nazaj na oporo, manjše oguljene dele pa smo retuširali.³³ Na platnico smo nalepili tudi odlepljen okrasni trak na desni strani ob fotografiji. Odlepljenega levega spojnega lista nismo zalepili nazaj na platnico, le raztrganine smo utrdili z japonskim papirjem.³⁴ Deloma odlepljen prvi list knjižnega bloka smo zalepili nazaj na knjižni blok. Fotografijo smo s hrbtne strani zaščitili s trajno obstojno polietilensko folijo,³⁵ ki je namenjena trajni hrambi arhivskega gradiva. Kos folije je toliko večji od fotografije, da jo pokrije. Vpeta je v okvir iz japonskega papirja,³⁶ ki je nalepljen okoli fotografije. Folija nam omogoči pogled fotografije s hrbtne strani, hkrati pa jo ščiti pred mehanskimi poškodbami in izpadom, lahko pa jo kadar koli odstranimo iz okvirja (slika 16).

Zaščitna škatla

Voščilnica se je brez ovoja ali zaščitne škatle skupaj z drugim arhivskim gradivom hranila v depozu Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Zanja smo obliko-

³¹ Zeiss Axioskop 40 plus rutinski mikroskop, v 100× povečavi.

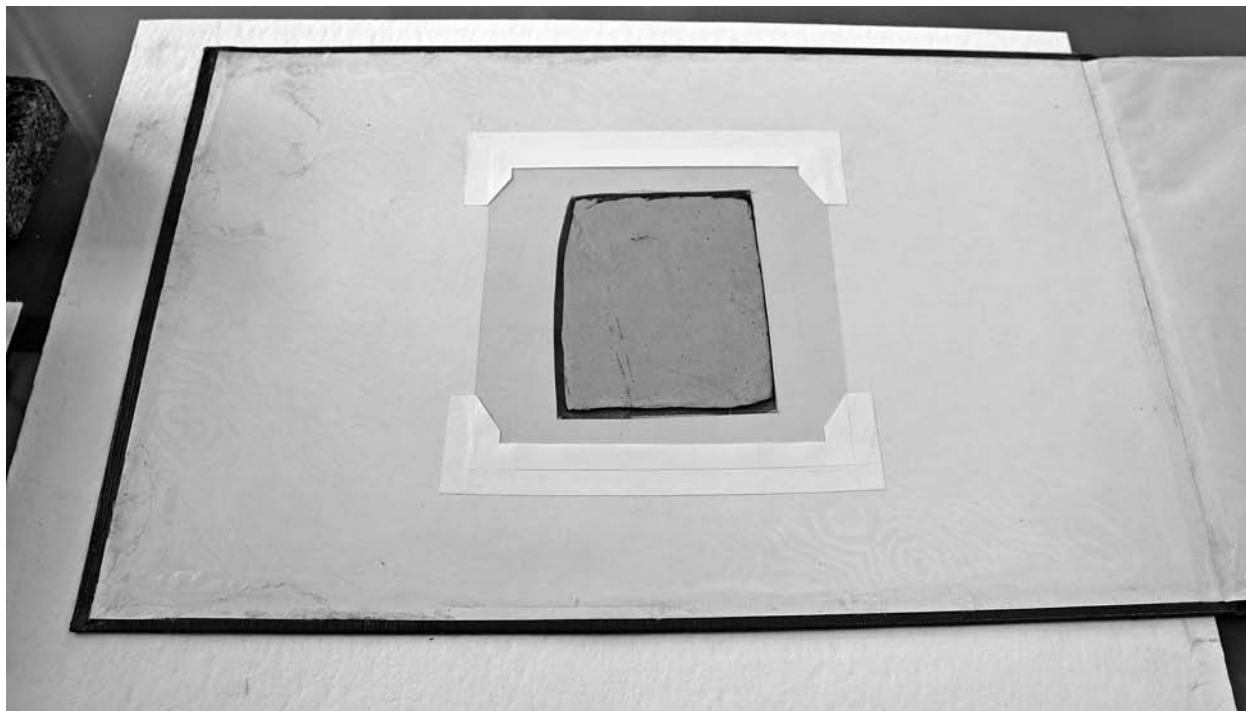
³² Milan oval 1012®.

³³ Akvarelne barve Kremer® in Winsor & Newton® ter akvarelni svinčniki Caran d'ache®.

³⁴ Paper NAO RK 1, 6g/m².

³⁵ Melnex®, debeline 75 mikrona.

³⁶ HOSHO Kozo 643 020, 62 g/m².

Slika 16: Zaščita s folijo. (Foto: Lucija Planinc)

Slika 17: Voščilnica v zaščitni škatli. (Foto: Lucija Planinc)

vali po meri izdelano zaščitno škatlo iz trajno obstojne lepenke, ki je namenjena trajni zaščiti voščilnice pred klimatskimi spremembami temperature in relativne vlage skozi letne čase, onesnaženim zrakom, svetlobo in fizičnimi poškodbami. Zaščitna škatla, ki je v enem kosu, je sestavljena iz nosilnega spodnjega dela in zgornjega dela – pokrova, oba pa povezuje hrbtni del. V nosilni spodnji del je vložen še podstavek. Vsi trije deli škatle so sestavljeni iz več manjših delov muzejske lepenke,³⁷ ki so zunaj in znotraj prevlečeni s kakovostnim platnom,³⁸ za lepljenje smo uporabili disperzijsko sintetično lepilo.³⁹ Voščilnica na podstavku v škatli leži tako, da se natančno prilega osnovnemu spodnjemu delu škatle, zaprt pokrov pa z rahlim pritiskom na voščilnico zanesljivo onemogoči njeno gibanje, tako ta v njej leži optimalno varno. Prednost škatle je tudi ta, da ima spodnji del s podstavkom na levi in desni strani oblikovane izreze tako, da voščilnico enostavno vzamemo ven (slika 17). Tako po meri izdelano škatlo naredimo za redko, unikatno in dragoceno arhivsko gradivo.

³⁷ Muzejska lepenka ALPHA, debeline 3 mm, je izdelana po standardu ISO CD9706 in je namenjena prav trajni hrabri arhivskega gradiva.

³⁸ Laneno platno AERO LINEN in bombažno platno NATURAL LAMINATED.

³⁹ Disperzijsko lepilo Mekol®.

Pogoji za trajno hrambo

Poleg fizične zaščite arhivskega gradiva pa so za njegovo trajno hrambo pomembni ustrezni klimatski pogoji. Poiskali smo priporočene vrednosti temperature in relativne vlage za vse podobne fotografije iz tega časa. Dagerotipijo in albumin negativ hranimo pri temperaturi med 10–18 °C in pri relativni vlagi 30–40 %, ambrotipijo in moker kolodijski negativ na steklu hranimo pri temperaturi 10–18 °C in 40-% relativni vlagi. Ker pa postopek svetlopisa še ni popolnoma jasen in ne poznamo vseh materialov, iz katerih je narejen, pa menimo, da se hrani v najbolj optimalnih pogojih, ki jih do sedaj poznamo pri drugih podobnih fotografijah, in sicer, pri temperaturi 10–18 °C in relativni vlagi 30–40 %. Bistvo pa je, da so podane vrednosti temperature in relativne vlage skozi vse leto stabilne, s čim manj nihanji.⁴⁰

Zaključek

Da bi odgovorili na zastavljeni vprašanji, ali je fotografija Puharjeva in katera vrsta fotografije je, smo si po vizualni preiskavi deloma odgovorili, a postavili tudi nova.

S pomočjo zapisanih virov nismo mogli ugotoviti, koliko fotografov in kateri fotografi so med letoma 1842 in 1860 izdelovali fotografije v Sloveniji, še posebej pa v Kranju; z vizualno preiskavo pa nismo dobili odgovora na zastavljeno vprašanje ali je morda fotografijo izdelal kateri od štirih popotnih fotografov dagerotipistov, ki so v tem obdobju delovali.

Po primerjavi obravnavane fotografije s podobnimi fotografijami tistega časa smo ugotovili, da je najbolj podobna ambrotipiji. Temni deli slike so enako temni kot pri ambrotipiji, svetli deli pa so kremasto beli, steklo je debelo in neravno odrezano, slikovna plast ima temno ozadje, zato fotografijo vidimo kot pozitiv sliko in je na enem steklu. Po postopku izdelave je ambrotipija moker kolodijski negativ na steklenem nosilcu. Ambrotipija je podložena s črno podlago, zato vidimo pozitiv sliko in je unikat, medtem ko se kolodijski negativ na steklu uporablja za izdelovanje pozitiv fotografij. Iz tega sledi prvo ključno vprašanje, kdaj je Puhar opremil svoje svetlopise in tudi obravnavano fotografijo s temnim ozadjem? Če je Puhar svoj svetlopis podložil s temnim ozadjem že takoj po izumu leta 1842, potem je ta izum vizualnega učinka, ko negativ podložimo s temnim ozadjem, da vidimo pozitivno sliko, njegov in ne izum Louisa Désiréja Blanquart-Evrarda iz leta 1852. Drugo vprašanje pa je, ali je svoje prve svetlopise s črnim ozadjem opremil šele po letu 1852?

Primerjava obravnavane fotografije s podobnimi fotografijami iz tistega časa, ki smo jih pregledali pod povečavo, je pokazala, da je obravnavana fotografija najbolj podobna ambrotipiji in mokremu kolodijskemu negativu, saj so pike podobnih velikosti in ostrine. Bolj sta si podobna svetlopis in dagerotipija, saj so pike, ki tvorijo njihov

sliko, podobnih velikosti in manj ostre od drugih fotografij.

Postopek izdelave svetlopisa je suh postopek, kot je pri dagerotipiji, le nosilec je steklo. Suhi postopek izdelave pomeni, da se svetločutni materiali na nosilec nanesejo kot pare in ne s čopičem ali nosilec potopi v kopel, v kateri so svetločutni materiali.

V fotografiji je splošno poznano, da vsem raznovrstnim negativom sliko naredijo svetlobno občutljivi srebrovi delci (kalotipija, moker kolodijski negativ, albumin negativ, pa tudi kasnejši srebrovo-želatinski negativ na različnih

⁴⁰ Lavédrine: *A Guide to the Preventive Conservation of Photograph Collections*, str. 89.

nosilcih). Pri preiskavi pa smo ugotovili, da ne drži popolnoma, saj pri svetlopisu naredi sliko živo srebro; pri dagerotipiji pa je živo srebro razvijalec.

Zelo neravno odrezano steklo in sivi zaščitni karton, ki je na drugi strani premazan z vijoličasto črno barvo, tako da je barva stekla na drugo stran kartona, in nekoliko postrani v platnico umeščena fotografija, pa smo pomislili, da fotografija morda ni Puharjeva.

Z vizualno preiskavo s prostim očesom in pod povečavo nismo ugotovili, ali je obravnavana fotografija Kranja Puharjeva in ali je svetlopis. Podobnosti z ambrotipijo, ki smo jih ugotovili med primerjavo z drugimi podobnimi fotografijami, pa le ni bilo dovolj, prav zato smo naredili še zanesljivejšo naravoslovno preiskavo.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

First Blaženka: *Puharjeva šifra, Zagonetni izum prvega slovenskega fotografa*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2016, str. 26–32. Katalog razstave.

Globočnik, Damir: *Janez Puhar (1814–1864), Prvi slovenski fotograf in izumitelj fotografije*, Celjska Mohorjeva Družba, 2014, Celje, str. 87 in 88. Kambič, Mirko, Kovič Brane, dr.

Krečič Peter: *150 let fotografije na Slovenskem 1839–1919*. Ljubljana, september 1989, Mestna galerija Ljubljana, Arhitekturni muzej Ljubljana, str. 12–22.

Lavédrine Bertrand: *A Guide to the Preventive Conservation of Photograph Collections*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2003 (prevod v angleščino).

Lavédrine Bertrand: *Photographs of the Past, Process and Preservation*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2009 (prevod v angleščino).

Pénichon Sylvie, *Twentieth-Century Color Photographs, Identification and Care*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2013.

Peskar Robert, Sagadin Milan, Šebalj Andrej: *Župnijska cerkev sv. Kancijana v Kranju, Njeno obličje in pomen*, Ljubljana 2017, Slovensko konservatorsko društvo, str. 31 in str. 219

Snoj: *Slovenski etimološki slovar*, str. 130.

Stulik, Dusan in Kaplan: *Art, The Atlas of Analytical Signatures of Photographic Processes*, Getty Conservation Institute 2013.

Študijsko gradivo, *Fundamentals of the conservation of photographs*, Getty Conservation Institute 2008–2015.

INTERNETNI VIRI

Planinc, Lucija: *Postopki izdelave in materialna sestava najstarejših pozitivov analognih fotografij in njihove osnovne značilnosti*. Skupnost muzejev Slovenije. URL: [http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/2-13-1-Fotografija_s1\(2\).pdf](http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/2-13-1-Fotografija_s1(2).pdf). Pridobljeno, 10. 5. 2019.

Valverde, Fernanda Maria: *Photographic Negatives, Nature and Evolution of Processes. Advanced Residency Program in Photograph Conservation*. Andrew W. Mellon Foundation, George Eastman House, Image Permanence Institute. URL: https://www.imagepermanenceinstitute.org/webfm_send/302. Pridobljeno, 10. 5. 2019.

SUMMARY

VISUAL EXAMINATION OF PHOTOGRAPH OF PARISH CHURCH OF ST. CANTIANUS WITH PART OF THE MAIN SQUARE OF KRANJ

The Archdiocesan Archives in Ljubljana, the keeper of a special card with a photograph in the shape of a book from 1860, addressed to the Prince Bishop Jernej Vidmar, requested the experts from the Centre to identify the type of the photograph on the basis of their expert knowledge and skills and either confirm or dismiss photographer, the famous Slovenian inventor Janez Puhar. In the cut-out in the top part of the cover, a black-and-white photograph on glass depicting St. Cantianus and Companions Parish Church with a part of the main square of Kranj is inserted. Visual examination allowed us to compare the photograph of Kranj to other similar photographs from that time. The examination of the photograph was carried out with the naked eye and optical stereo microscope at magnification by comparing it to similar photographs from that time: daguerreotype, hyalotype, albumen negative, wet collodion negative, and ambrotype. We compared their appearance, colour, size, their distinctive damages, their distinctive visual characteristics, if examined at magnification and according to their manufacturing process. After the examination, we found that it most resembles an ambrotype due to the darkest parts of the photograph being very dark, while bright parts are creamy white, glass is thick, cut off unevenly, and image layer has a dark background, which is why we see the photograph as a positive image and is affixed to one glass. The investigation of similar photographs that were examined under magnification showed that the photograph under consideration most closely resembles ambrotype and wet collodion negative on glass. The similarities between the photograph under consideration and ambrotype that were identified by comparing it to other similar photographs were insufficient, which prompted us to launch a more reliable scientific examination. We designed a custom-made protective cardboard box for the card, seeking to provide a permanent protection against climate change, polluted air, light and physical damage, and we restored minimum damage.

1.04 Strokovni članek

Prejeto: 16. 5. 2019

UDK 930.253(497.4Nova Gorica):78.087.683(497.4)"1955/2016"

Arhivska dediščina »vodopivcev« v novogoriškem pokrajinskem arhivu

JURIJ ROSA

profesor zgodovine in sociologije, arhivski svetovalec
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica
e-pošta: jurij.rosa@pa-ng.si

Izvleček

Primorski akademski zbor Vinko Vodopivec je v svojem več kot šestdesetletnem delovanju ustvaril poseben pojem »vodopivstvo«, ki je poseben pojav primorske istovetnosti. V svoje vrste je društvo pritegnilo na stotine študentov, ki jih je vrsta zborovodij popeljala do kakovostnega moškega pevskega zbora v domovini in tujini, s prepoznavno primorsko dušo in veliko ljubeznijo do rodne zemlje in petja. Vodstvo društva se je zavedalo, da je treba za arhivske sledi njegovega delovanja poskrbeti s trajnejšo rešitvijo, zato se je odločilo za izročitev svojega arhivskega gradiva Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici.

Gradivo »vodopivcev« predstavlja dragocen društveni arhivski fond. Razmera dobro so ohranjene evidence članov, dokumentacija pevskih nastopov, zlasti pa zbirka fotografij, časopisni članki, jubilejne brošure, izdaje zvočnih posnetkov in zbirka priznanj. Precej slabše je stanje običajnega spisovnega gradiva, ki je za starejša leta obstoja društva ohranjeno le v posamičnih primerkih, za mlajše obdobje pa v večji meri pri večini let oziroma sezon.

Abstract

ARCHIVAL HERITAGE OF »VODOPIVCI« IN REGIONAL ARCHIVES
NOVA GORICA

After more than six decades, the Primorska Academic choir Vinko Vodopivec has created a special term »vodopivstvo« which is a special phenomenon of identity of Primorska. The association has attracted hundreds of students into their ranks who were led by a number of conductors to become a quality male choir in their homeland and abroad, flavoured with the distinctive spirit of Primorska and great love for homeland and singing. The society leadership was aware that the archival traces of its functioning need to be protected and preserved by way of sustainable solution, and as a result reached a decision to transfer its archives to the Regional Archives Nova Gorica. Documents of »vodopivci« represent a valuable fond. The members records, documentation of choir performances, and especially the collection of photographs, newspaper articles, jubilee brochures, sound recordings publication, and the collection of recognition awards are relatively well-preserved. Consider-

Ključne besede:

Primorski akademski zbor Vinko Vodopivec, prevzem gradiva, predstavitev pomembnejšega gradiva v fondu

Key-words:

The Primorska Academic choir Vinko Vodopivec, acquisition of archives, the presentation of the most important archives in the fond

ably worse is the condition of the conventional archives, of which only a few individual samples are preserved for the earlier years of existence, while more archives from the most seasons are preserved for the later years.

»Srečen sem, da me je v mladosti zajelo vodopivstvo in sem z vodopivci še dolgo vrsto let rajžal po koncertih in bil njih glasnik, čeprav sam nisem pel. Rasel sem skupaj z njimi.«¹

(Tomaž Pavšič v zborniku ob 60. obletnici zbora)

Pričujoče besedilo začenjaj z mislijo na dragega Tomaža Pavšiča (1931–2019), Idrijčana, profesorja slovenščine, primorskega kulturnega delavca, pisca, politika, velikega domoljuba, eno najuglednejših osebnosti primorskega kulturnega in političnega prostora, ki se je v 88. letu starosti 9. februarja letos preselil v večnost. Mnogokrat je bil napovedovalec in govornik na koncertih zbora, pogosto je pisal o njihovih nastopih in kulturnem poslanstvu v medijih, vedno jim je namenil čudovite, primorsko prežete, duhovno bogate misli v njihovih jubilejnih tiskanih izdajah. Vse do izteka življenjske poti je bil velik prijatelj in glasnik »vodopivcev«. S svojo srčno pripadnostjo pevski družini je pustil pomembno sled v zgodovini društva.

»Vodopivstvo« – znamenit primorski pojav

Morda bo koga od bralcev beseda, ki je že v naslovu med navednicami, presenetila, zagotovo pa ne tistega, ki ima v sebi vsaj nekaj primorske duše. »Vodopivci« in »vodopivstvo« sta namreč pojma, ki sta na svojstven način povezana s primorsko istovetnostjo in ji dajeta poseben pomen in vrednost, kar se izrazi to zrcali ves čas obstoja moškega pevskega zbora primorskih študentov.

Primorski akademski zbor Vinko Vodopivec je bil ustanovljen leta 1953 v Ljubljani in ima tam ves čas tudi sedež. Skupina primorskih fantov – študentov je prepevala okrog mize v gostilni Činkole na Poljanski cesti v Ljubljani. Imeli so že pevovodjo – Antona Nanuta. Njihova družba se je kmalu povečala in okoliščine so dozorele za ustanovitev moškega pevskega zbora primorskih študentov.

V več ko šestih desetletjih obstoja je dolga vrsta pevcev z vseh koncev Primorske šla skozi to pevsko društvo, v katerem so bili ves čas prisotni primorska odprtost in mediteranski navdih, zvestoba do rodni krajev, mladostna hotenja po povezovanju in druženju z glasbeno muzo in pevskega užitek. Kdor je pripadal temu zboru, se je hitro navzel nekega posebnega navdiha. »Vodopivstvo« je sila, ki je v svoj krog privlačevala ne le pristne Primorce, ampak tudi druge slovenske fante – Korošce, Štajerce, Dolenjce in druge. Sproščenost, študentska odprtost, pristna domačnost, narodna zavednost, prepojenost z brezmejno ljubeznijo do petja - vse to in še kaj je čustveno jedro, čar in izvirnost, kar je oplajalo rodove mladih primorskih študentov. S pesmijo so izpovedovali sporočilo o svojem rodu in svoji navezanosti na zemljo na zahodu ter z njo ohranjali živ spomin na njeno zgodovinsko usodo. Tako je še zdaj, ko pevski zbor že smelo koraka proti sedemdesetletnici. Govoriti smemo o pravem gibanju, ki je v vsaki generaciji pevcev izraženo nekoliko drugače, pa vendar ne izgubi osnovne niti. Naj kot zanimivosti omenim še to, da je zaščitni znak zbora njegova himna, ki slej ko prej ostaja že ponarodela znamenita skladba Vinka Vodopivca *Žabe* na besedilo Josipa Stritarja, njihov udarni slogan, ki ga fantje radi vzklikajo po

¹ Orozovič, Borut (ur.): *Primorski akademski zbor Vinko Vodopivec: jubilejni zbornik ob 60. obletnici zbora*. Ljubljana: KUD PAZ Vinko Vodopivec ŠOU v Ljubljani, 2013.

svojih nastopih, v različnih družbah, zapisati so si ga dali tudi na majice, pa ima močan, kar izzivalen naboj in se glasi: *Trst je naš!*

Prof. Pavšič je v navedenem jubilejnem zborniku zapisal naslednje misli, ki v pravi razsežnosti pojasnjujejo ta svojevrsten pojav:

»Vodopivci (računalnik mi je ukazal pisati z veliko) ostajajo! Ni jih v Slovenskem pravopisu, a bi morali biti. Na strani 1667 stoji geslo vodopivec kot tisti, ki rad pije vodo, in Vodopivec kot ime oziroma priimek. Moralo bi pisati tudi vodopivec (in ne morda vodopivčev) tudi v pomenu pripadnika Primorskega akademskega pevskega zbora Vinko Vodopivec, ker se je ta priljubljena oznaka, predvsem seveda na našem slovenskem zahodu, že zdavnaj krepko oprijela.«

Kajpak je v imenu zbora poleg priimka Vodopivec tudi ime Vinko! »Vodopivci« – pevci pač ne pijejo radi (samo) vode!

Primorski študentje so svoj zbor poimenovali dobrodušnem kromberškem župniku, skladatelju Vinku Vodopivcu (1878–1952). V petdesetletni ustvarjalni dobi je ta izjemno plodoviti skladatelj s svojimi glasbenimi deli dosegel in pridobil srca najširših plasti ljudstva kot morda noben slovenski glasbenik. V sebi je imel neusahljive ustvarjalne sile, tako uspešno pa je deloval tudi zato, ker je imel ob sebi krog zvestih prijateljev, ki so ga podpirali pri njegovem glasbenem prizadevanju, skupaj pa imajo neprecenljive zasluge za ohranitev slovenstva na Primorskem v najbolj kritičnih časih. Njegov človeški, duhovniški in umetniški lik ostaja Primorcem kot spomin na nekaj dobrega, plemenitega in pomembnega, zato bo med nami trajno prisoten.

Svoje tenorske in basovske glasove je zboru v šestih desetletjih obstoja dalo okrog 800 študentov. Za izrazno moč, dober zvok in umetniška poustvarjanja je skrbelo 17 pevovodij, ki so se razmeroma pogosto menjali, vsi pa so na svoj način v mlade pevske duše sadili umetniška hotenja, zbor ohranjali na primerni kakovostni višini, ga popeljali do pomembnih nagrad in priznanj, predvsem pa njegov glas zanesli v mnoge primorske in druge slovenske kraje, med poslušalce po drugih državah Evrope in sveta. Predzadnji zborovodja Primož Malavašič, z enim najdaljših stažev v tej vlogi, je prepričljivo zapisal v že omenjenem zborniku ob 60. obletnici zbora: *»Biti zborovodja vodopivcev je nepozabno doživetje!«*.

Uspešna zgodba prevzema arhivske dokumentacije »vodopivcev«: odgovornost in skrb predsednika Jakoba Cotiča in izjemno delo skrbnika in raziskovalca Boruta Orozoviča

Arhivisti se pri svojem delu, kljub izrecnim določbam v zakonodaji, ki teoretično vse lepo urejajo, pri delu z ustvarjalci v praksi srečujemo tudi z okoliščinami, ki nam povzročajo nelagodje, zagate, slabo voljo in včasih tudi »sive lase«. K sreči je takih pojavov čedalje manj.

Če imamo svoje delo zares radi in ga opravljamo s srcem in dušo v skrbi za svojo kulturno dediščino oziroma zgodovinski spomin, pa imamo tudi mnogo zadoščenja.

V svoji petintridesetletni dobi skrbnika arhivskega gradiva društev zlepa nisem doživel takega zadoščenja kakor ob odločitvi vodstva tega uglednega pevskega društva pred dvema letoma in pol, da nam zaupa in izroči šestdesetletne arhivske sledi njihovega delovanja. Pridobitev njihovega gradiva predstavlja nov biser v seriji naših društvenih arhivskih fondov.

Zato se moram že kar na začetku tega sestavka toplo zahvaliti vodstvu društva, predvsem pa njegovemu takratnemu predsedniku Jakobu Cotiču in bivšemu članu zbora Borutu Orozoviču, ki sta najbolj zaslužna, da imamo zdaj v novogoriškem pokrajinskem arhivu fond z oznako PANG 1202 Primorski aka-

demski zbor Vinko Vodopivec. Njuno zanimanje, skrb in konkretna dejanja ob podpori društva so pripomogla k razmeroma hitri izpeljavi izročitve gradiva.

Predsednik Cotič je izkazal odgovoren odnos do arhivske dokumentacije pevskega društva in tudi zanimanje za našo dejavnost, obdelavo in hranjenje arhivske dediščine »vodopivec« v naši ustanovi, saj je po končani obdelavi gradiva tudi osebno prišel »preverit«, kje se fond nahaja, kako je obdelan in opremljen.

Neverjetno vnemo in ogromno opravljenega dela pa je izkazal predani član pevske družbe in zagnani raziskovalec njene zgodovine Borut Orozovič. To je mogoče začutiti že iz zbornika ob 60-letnem jubileju zbora, katerega glavni urednik je bil, in dogodkih, ki so bili izvedeni ob tej obletnici. Stiki in osebna srečanja z njim so bili prijetni in učinkoviti. Kot arhivist sem v njem začutil odličnega sogovornika in sotrudnika, s smislom za zgodovino in arhivistično stroko. Z vidika arhivističnih in raziskovalnih pripomočkov pa je opravil še delo, ki je terjalo veliko truda: Izvršil je precej urejevalnih del na gradivu, mnoge enote gradiva dokumentiral (predvsem fotografije in časopisne članke), izdelal pa še celo serijo koristnih pomagal na računalniških datotekah in jih tudi izročil arhivu.

Za nastajanje in ohranjanje zbirke arhivskega gradiva pri društvu pa so zaslužni tudi drugi posamezniki, ki so skozi leta zbirali članke, sestavljali fotografske albume in urejali preostalo dokumentacijo.

Zgodba sodelovanja med arhivsko službo v Novi Gorici in obema imenovanima se je srečno razpletala. Začela se je v začetku leta 2017. Društvo se je zavedalo, da je treba za arhivske sledi svojega delovanja poskrbeti s trajnejšo rešitvijo. Precejšen del dokumentarnega gradiva je ob pripravi in izvedbi praznovanja 60. obletnice društva temeljito prečesal glavni urednik jubilejnega zbornika Borut Orozovič, ki si je za dogodke ob tej okrogli obletnici gradivo

Diploma Primorskemu akademskemu zboru Vinko Vodopivec za enega največjih uspehov, ki ga je dosegel na mednarodnem tekmovanju v Arezzu (Italija) leta 1958.

pripeljal kar v svoje stanovanje v Dobravljah na Vipavskem, kjer je tudi nekaj časa ostalo. Zavedal se je, da tam ne more biti, zato je skupaj s takratnim predsednikom društva Jakobom Cotičem poiskal stik s Pokrajinskim arhivom v Novi Gorici, kjer smo z veseljem sprejeli pobudo, da poskrbimo za trajno ohranitev pomembnega gradiva. Sprva je bilo sicer govora o izročitvi gradiva v brezplačno hrambo (depozit), a se je kasneje izkazalo, da je boljša rešitev prevzem gradiva v last novogoriškega pokrajinskega arhiva. Ob tem je predsednik društva Jakob Cotič pokazal tudi zanimanje za pridobivanje znanja o ravnanju z dokumentarnim gradivom društva, zato mu je bilo posredovano seminarsko gradivo, ki naj društvu služi kot pripomoček za pravilno urejanje in hranjenje njihovega gradiva, ki tekoče nastaja.

V februarju in juniju 2017 je bila izročitev gradiva izvedena v treh fazah. Glavnino gradiva, ki ga je začasno hranil pri sebi, je v imenu društva izročil Borut Orozovič, manjši del, ki se je nahajal na sedežu društva v Ljubljani, pa predsednik Jakob Cotič. Ob tem velja omeniti še posebno zanimivost: Del gradiva, ki ga je izročil predsednik, sem v imenu naše arhivske službe prevzel celo v drugi državi, vendar ne prav daleč, v sosednji Gorici, kamor je predsednik pripeljal gradivo, ki je bilo namenjeno izročitvi s sedeža društva v Ljubljani ob priliki gostovanja pevskega zbora v slovenskem Kulturnem centru Lojze Bratuž.

Kratek vpogled v arhivsko dediščino »vodopivcev«

Gradivo je bilo ob izročitvi delno urejeno in tehnično opremljeno, delno pa slabše urejeno ali neurejeno. Po načelih strokovne obdelave gradiva društev v arhivski stroki je bilo po prevzemu gradivo podrobneje odbrano, dodatno urejeno in tehnično opremljeno ter okvirno popisano. Gradivo količine 1,5 tekočega metra fonda izvira iz časa od leta 1955 do leta 2016.

Posamezne zvrsti gradiva so zelo dobro ohranjene in so bile že dobro urejene pri ustvarjalcu gradiva. Za več zvrsti oziroma vsebinskih sklopov gradiva pa je mogoče sklepati, da niso ohranjeni v zaokroženih celotah, ampak da so v njih precejšnje vrzeli. To velja predvsem za starejše obdobje delovanja društva, pri nekaterih vsebinskih sklopih kar za približno prva tri desetletja obstoja društva ali še nekoliko več.

Razmeroma dobro so ohranjene evidence članov, dokumentacija pevskih nastopov, zlasti pa zbirka fotografij, časopisni članki, jubilejne brošure, izdaje zvočnih posnetkov in zbirka priznanj. Precej slabše je stanje običajnega spisovnega gradiva (pravilniki in drugi predpisi, zapisniki sej, programi dela in poročila o delu, dopisi, finančna dokumentacija itd.), ki je za starejša leta obstoja društva ohranjeno le v posamičnih primerkih, za mlajše obdobje pa v večji meri pri večini let oziroma sezon.

Ob vseh navedenih dejstvih glede ohranjenosti oziroma vrzeli v gradivu ostajajo odprta vprašanja, v kolikšni meri je tovrstno gradivo sploh nastajalo, o možnosti nahajališč gradiva še kje drugje (zlasti pri bivših vodilnih osebah društva), in predvidevanja o morebitnem uničenju ali izgubi gradiva v preteklosti.

Z ozirom na te okoliščine je bilo s strani vodstva pevskega društva storjenih tudi nekaj korakov, da bi skušali s pomočjo zasebnikov – bivših članov pevskega zbora pridobiti še kaj gradiva, s katerim bi zapolnili vrzeli v arhivskem fondu. Poizvedovanja pa doslej niso bila uspešna.

V naslednjih vrsticah na kratko predstavljam obsežnejše oziroma vsebinsko pomembnejše in posebne serije gradiva v fondu. Pri navedbi časa njihovega nastanka opozarjam, da mejne letnice nastanka gradiva niso vedno povsem zanesljive (kar nakazujejo dodani vprašaji).

»Zapisniki občnih zborov in skupščin s prilogami« so iz časa 1968–2008? in nudijo dober vir podatkov o dogajanju pri društvu za novejša obdobja delovanja zbora, vendar žal niti za to dobo niso ohranjeni za vsa leta. Le v manjši meri

zapolnjuje to vrzel nekaj preostalih »zapisnikov in poročil« iz novejšega časa.

Dobro so ohranjene razne evidence, iz katerih lahko dobimo kar zadovoljiv vpogled v sestave pevskega zbora skozi daljšo dobo. »*Seznami, kartoteka in evidenčni listi*« članov so se ohranili za dobo približno pol stoletja, med letoma 1960?–2010?, »*evidence prisotnosti na pevskih vajah*« pa so nepopolno ohranjene za čas 1987–2006?. »*Vprašalniki in anketni listi za člane pevskega zbora*« so ohranjeni v več serijah, vendar niso datirani. Nekateri vprašalniki niso samo suhoparno izpolnjeni s podatki, ki so jih vprašanja terjala, ampak vsebujejo daljše odgovore in zapise, ki so dodaten vir za preučitev zgodovine zbora. Redka zvrst dokumentacije, ki jo najdemo v društvenih arhivskih fondih, so »*skupinski potni listi*« za potovanja v Grčijo, Italijo in Poljsko, kjer je zbor gostoval v letih 1961–1963. »*Reverzi in potrdila za obleke in druge potreščine*« iz obdobja 1983–2003 so sicer v več serijah ohranjeni enotni obrazci, ki izkazujejo dokaj stroge zahteve za člane zbora, ki so obleke prejeli. Precej obsežna in grafično pestra je serija »*gradiva o letnih in drugih koncertih, nastopih na pevskih revijah, tekmovanjih, proslavah in drugih prireditvah*« iz časa 1955–2016, ki je za prvi desetletji obstoja društva slabo ohranjena, za naslednja pa bistveno bolje.

»*Dokumentacija jubilejnih dogodkov zbora*« je ohranjena za jubileje od 20. obletnice obstoja pevskega zbora dalje, najobsežnejša za 40. in 60. obletnico.

Izjemno zanimiva je »*dokumentacija brucovanj*« iz časa 1996–2010?, ob sprejemu brucev – začetnikov v pevsko društvo. Sporedi dogajanja, besedila zaprisege (zaobljub) brucev in njihove naloge in nekateri spremljajoči zapisi so domiselno šaljivi, nadvse duhoviti in nam prav neposredno pričarajo sproščeno vzdušje teh tradicionalnih družabnih dogodkov. V fondu je dobro zastopana raznovrstna »*dokumentacija o številnih nastopih v tujini*«, ohranjena v časovnem loku 1963–2012, ki izpričuje, da je zbor svoj pevski repertoar in svoje koncertne sposobnosti ponesel po evropskih državah, na ameriško celino in tudi v Južno Afriko.

Svojevrstna poslastica so »*beležnice raznih zapiskov dveh tajnikov*« iz let 1990?–1994, ki se v celoti sicer ne nanašajo na pevski zbor, a vsebujejo pretežno zabeležke in opomnike o zadevah »vodopivcev«.

Brez dvoma pa so največji »zaklad« fonda zbirke fotografij, časopisnih člankov in priznanj, diplom ter plaket.

Obsežna in zelo pestra je »*zbirka fotografij*«, saj obsega nekaj več kot 1000 enot, od teh jih je več kot tretjina v treh lepo urejenih albumih. Tudi glede časa nastanka zajemajo dolgo dobo zgodovine društva, saj so nastale v časovnem razponu 1955–2006?. Njihova vrednost je še pomembnejša, ker so v glavnem dobro vsebinsko, zlasti pa časovno dokumentirane, kar je bilo pretežno opravljeno že pri ustvarjalcu oziroma izročitelju. Koristen pripomoček k bogati slikovni dokumentaciji so tudi tri zgoščenske skeniranih fotografij o društveni dejavnosti iz arhiva društva in od drugih imetnikov, ki zaobjemajo širše časovno obdobje: 1953–2013.

Društvo je zelo dobro poskrbelo za zbiranje raznovrstnih časopisnih člankov iz vrste časopisov, ki so obveščali, poročali ali ocenjevali o njegovi dejavnosti, nastopih doma in v tujini, jubilejih in še mnogočem. Ta serija gradiva je bila še posebej zgledno urejena in odlično dokumentirana že pri društvu. Časopisna kronika (z izvirnimi in kopiranimi članki) je zares izjemno pestra in bogata, saj obsega časovno obdobje skorajda celotne dobe obstoja pevskega zbora, od leta 1955 do leta 2016. Mislim, da je blizu resnice ugotovitev, da najbrž skrbnikom za časopisno kroniko ni ušel tako rekoč noben članek, čeravno le drobna novička, napoved ali kratko obvestilo.

Zelo pomembna je tudi serija »*priznanj, diplom in plaket*«, ki jih je kar 95, nastalih med letoma 1958 in 2014. S svojimi likovnimi podobami na slikovit način sporočajo o mnogih nastopih in uspehih pevskega zbora v njegovi dolgi zgodovini.

Arhivski fond zaokrožata lepa bera »*jubilejnih brošur*« in lepo število

»zvočnih in slikovnih posnetkov na kasetah in zgoščenkah.«

Omeniti je treba še »rokopisno kroniko« (žal le kopijo) od sezone 1953/54 do sezone 1957/58 in za leti 1972 in 1974.

Na koncu tega pregleda želim predstaviti že omenjena pomagala v obliki preglednic in seznamov, ki jih je izdelal Borut Orozovič. Služila so mu sicer kot delovno gradivo, odprto za sprotno dopolnjevanje in so lahko tudi nepopolna. Vsekakor so bila pri obdelavi arhivskega fonda v dragoceno pomoč, enako bodo tudi vsem prihodnjim uporabnikom fonda.

Obsežnejši je pripomoček »Dogodki«, kjer je snov podrobno razdeljena na več posamičnih celot: brucovanja 1993–2013, kronologija nastopov in pomembnejših dogajanj od sezone 1953/54 do 2012/13, letni koncerti 1956–2013, gostovanja v tujini 1954–2014, nastopi na revijah (Primorska poje 1971–2013, Ljubljanski zbori 1971–2013, Revija študentskih pevskih zborov 1991–2013), seznam koncertov in nastopov od sezone 2008/09 do sezone 2013/14, tekmovanja 1958–2012, razno (prostori za vaje, napovedovalci, gostilne, krovne organizacije, logotipi, obleke, majice).

Krajši je pripomoček *Izdaje*, ki zajema popis izdanih zvočnih kaset in zgoščenk ter seznam izdanih brošur.

*****

Arhivski fond so večinoma ustvarjali študentje, ki jih opredeljujejo lastnosti, značilne za rodove mladih akademikov. Z rednim ali do skrajnosti podaljšanim študijem so pridobivali višje in visoke stopnje znanja in usposobljenosti v družboslovnih, tehničnih in drugih strokah za zahtevne poklice med izobraženci v slovenski družbi. To se pozna tudi v vsebinah mnogih dokumentov, ki sestavljajo fond. V njih ne manjka sproščene izražanja, dovtipov, domislic, humorja in še drugega izražanja, ki na poseben način izpričuje razposajeno študentovsko naravo, a hkrati visoko stopnjo razmišljanja. Po teh značilnostih je ta fond gotovo svojstven in izjemen. Krasijo ga tudi različne »cvetke«, ob katerih se njegov uporabnik široko nasmeje, razvedri in nahrani dušo, lahko globoko zavzdihne ali pa tudi zamisli ...

Za zaključek naj povzamem vsaj eno z zelo zgovornim sporočilom. To je kratka telegramska čestitka, ki je bila poslana najverjetneje leta 2007, namenjena nosilcem nizkih glasov pri takratnem pevskem sestavu: »*Mojim ljubim basom ob prazniku! Basi ste asi. Skrita oboževalka.*«

Fotografija iz nastopa vseh generacij "vodopivcev" na koncertu ob 20. obletnici delovanja pevskega zbora, 19. januarja 1974 v Ajdovščini (na skrajni desni njihov prijatelj in glasnik Tomaž Pavšič).

SUMMARY

ARCHIVAL HERITAGE OF »VODOPIVCI« IN REGIONAL ARCHIVES NOVA GORICA

The Regional Archives Nova Gorica obtained the fond of The Primorska Academic choir Vinko Vodopivec. The choir, named after a popular priest and musician, was founded in 1953 and is established in Ljubljana. It unites students mostly from Primorska, but also those from other parts who share their love of singing and socialising. The association has become known for their recognisable Primorska spirit expressed by the term »vodopivstvo« and represents openness of Primorska, its loyalty to home towns, youthful wishes for connection, socialising with a musical muse, and experiencing the joys of singing. The association leaders and a devoted caretaker and material analyst have contributed with their interest, responsibility, eagerness, support, and actions to a relatively rapid transfer of archives. After acquisition, material was carefully selected, additionally arranged and technically equipped. 1,5 m long fond consists of material from the years from 1955 to 2016. The individual types of material are very well preserved and were arranged well by the entity under public law. Credit is also due to individuals who had been collecting newspaper articles, making photograph albums, and arranging other documentation. More types or rather substantive sets of material led us to believe that they are not fully preserved, but considerable gaps exist. This applies principally to the earlier period of the association's operation; certain substantive sets are missing information about approximately first three decades of society's existence. Members records, first performances documentation, especially the collection of photographs, newspaper articles, jubilee brochures, sound recordings publications, and the collection of awards are relatively well-preserved. Considerably worse is the condition of the conventional archives, of which only a few individual samples are preserved for the earlier years of existence, while more archives from the most seasons are preserved for the later years. Fond was created mostly by students who are defined by characteristics specific to generations of young academics. This is noticeable from contents of many documents making up the fond. They do not lack relaxed expression, jests, witty remarks, humour, and other forms of expression that shows students' effervescent nature in a special way, while at the same time showing a high level of thinking. These qualities make this fond especially interesting.

Devetdeset let dr. Eme Umek

Dr. Ema Umek, arhivistka, zgodovinarica, svetovljanka in velik človekoljub je 14. 4. 2019 praznovala devetdesetletnico. S svojim delom, natančnostjo, doslednostjo in zavzetostjo na področju arhivistike in zgodovine, ki se mu je iskreno posvečala vsaj pol stoletja, je pomembno vplivala na razvoj arhivistike in zgodovine. Pri tem je vedno znova navduševala s posredovanjem svojega znanja in izkušenj, človeško toplino in skromnostjo. Njeno delo kaže izjemno širino, njegova glavna značilnost pa je, da temelji neposredno na arhivskih virih. Glede na njeno lucidnost in še vedno izvrsten spomin bi se verjetno še danes posvečala raziskavam po arhivskih dokumentih, če ne bi leta 2002 skoraj popolnoma izgubila vida.

Zgodovina, predvsem starejša, jo je zanimala že od nekdanj, zato se je vpisala na študij zgodovine in geografije. Že v študentskih letih je postala aktivna članica Zgodovinskega društva Slovenije, kar je ostala še kasneje v okviru Zgodovinskega društva Ljubljana. Kot uspešna študentka je leta 1952 za diplomu z naslovom *Kranjska kmetijska družba 1767–1787*, narejeno na podlagi arhivskega gradiva v takratnem Arhivu LRS, dobila študentsko Prešernovo nagrado. Za službo je najprej povprašala v omenjenem arhivu, kjer ji je takratni direktor Jože Maček dejal, da trenutno nimajo nobenega mesta, a naj se vrne čez eno leto. Zato je za eno leto odšla učiti zgodovino na kamniško gimnazijo. Po enem letu pa se je septembra 1953 zaposlila v arhivu in tam ostala vse do upokojitve leta 1988. V arhivu je začela delati v času, ko arhivsko delo ni bilo posebej cenjeno, prav tako pa je zahtevalo vsestranske zadolžitve. Z delom je kmalu pridobila široke izkušnje, saj je opravljala vsa dela v zvezi z arhivskim gradivom, in to na najrazličnejših fondih. Začela je urejanje gradiva, ki ni imelo ohranjene prvotne ureditve. Pri njenem delu ji je pomagalo dobro znanje šestih tujih jezikov. Njeno delo je bilo raznovrstno, od vodenja evidenc in urejanja do izdelave popisov, inventarjev, vodnikov in prikazov arhivskega gradiva ter objav virov. Obenem se je posvečala organizaciji dela v arhivih. Leta 1975 je pridobila naziv arhivska svetnica in odslej delala na vodstvenih mestih v arhivu; bila je namestnica direktorja in od leta 1984 do upokojitve direktorica arhiva.

Njen prispevek ni močno vplival le na delo in razvoj v Arhivu Slovenije, bila je tudi sodelavka arhivskega društva, s svojim delom in strokovnostjo pa je vplivala na razvoj celotne arhivske stroke. Bila je aktivna članica Arhivskega društva Slovenije od njegove ustanovitve leta 1954. Imela je odločilen delež pri vodniku po matičnih knjigah Republike Slovenije in župnijskih arhivih. Njena študija v uvodniku po matičnih knjigah pa je najtehtnejši prikaz njihovega razvoja na Slovenskem. Začela je projekt popisovanja urbarjev, kar nadaljujejo njeni mlajši kolegi. Od leta 1975 je bila urednica publikacij Arhiva Republike Slovenije. Bila je med ustanovitelji in pobudniki ter od leta 1978 do 1985 tudi prva glavna urednica stanovskega glasila *Arhivi* – strokovnega časopisa Arhivskega društva in arhivov Slovenije, ter soustanoviteljica zbirke *Viri*. Objavila je dokumente o kmečkih uporih, dala je pobude in začela priprave za številne izdaje virov, od katerih so nekateri bili dokončani oziroma realizirani mnogo kasneje, na primer izdaja risb utrdb Giovannija Pieronija ali objava kart jožefinskih vojaških merjenj itd. Ena od izdaj, pri katerih je sodelovala nazadnje, je objava Fabijančičeve *Zgodovine ljubljanskih sodnikov in županov*.

Z delom je postala velika poznavalka najrazličnejšega arhivskega gradiva, posebno v Arhivu Republike Slovenije. Zaradi dolgoletnega dela pri arhivskem nasledstvu po avstro-ogrski monarhiji pa je bila tudi ena najboljših poznavalk

Dr. Ema Umek 14. 4. 2019 s šopkom, ki ga je prejela kot rojstnodnevno darilo od sodelavcev Univerze za tretje življenjsko obdobje.

dunajskih arhivov. Prav tako je postala izjemna poznavalka arhivskih pomožnih ved, posebno novoveških rokopisnih kurzivnih pisav. Umkova je kot specialistka za urejanje in popisovanje arhivskega gradiva pripravila strokovne podlage za popisovanje različnih zvrsti arhivskega gradiva, posebno še tovrstne podlage za prvi arhivski računalniški program Armida. Svetovala je tudi pri pripravi podzakonskih aktov o popisovanju. Ni sodelovala le z Arhivskim društvom Slovenije, ampak je sodelovala tudi pri različnih arhivskih projektih zveze arhivskih delavcev Jugoslavije.

Poznavanje arhivskih virov se kaže v njenih zgodovinskih razpravah in člankih, med katerimi je najti prave poglobljene študije. Posvetila se je gospodarski zgodovini, od agrarne zgodovine, lova, ribolova do prometa (posebno poglobljeno zgodovini plovbe po Savi in Ljubljanici), kugi, zvrstem dokumentarnega gradiva (matične knjige, urbarji itd.), izseljevanju Slovencev in izseljeništvu, kranjskim deželnim stanovom, Kranjski kmetijski družbi, krajevni zgodovini, zgodovini arhivov itd. Za Enciklopedijo Slovenije je pripravila besedila za triindvajset gesel. Objavila je inventarje graščinskih arhivov Kostanjevica, Pleterje in Stična ter v dveh zvezkih inventar gospodarstva Dol z naslovom *Erbergi in dolski arhiv*. S tem je Ema Umek z izredno vestnostjo, natančnostjo in strokovnostjo sestavila inventar, ki je rezultat njene obdelave obsežnega graščinskega arhivskega fonda. Čeprav bi si zaradi svojega dela zaslužila že mnogo prej, je doktorirala šele leta 1990 z disertacijo *Erbergi in dolski arhiv*, ko so jo kolegi prepričali, naj svoje obsežno znanje vendarle formalizira še z doktorskim naslovom.

Pripravljala je arhivske tematske razstave s katalogi, predavanja in publikacije o arhivu in arhivskem gradivu ter številne priložnostne prezentacije gradiva in arhivske dejavnosti. Med večjimi razstavami, pri katerih je sodelovala in se jim posvetila s posebno ljubeznijo, so bile razstave o slovenščini v dokumentih, nacionalnih programih pri Slovencih, Cankarju, reformaciji in o pomembnih slovenskih osebnostih, ki so delovale v tujini, z naslovom *Imeli so dve domovini*. Razstava o slovenščini, je bila postavljena leta 1971 in nato v dopolnjeni obliki znova leta 1982.

Uvedba arhivistike za zgodovinarje v fakultetni študij leta 1978 je bila posledica tudi njenih prizadevanj. Od leta 1978 do 1988 je vodila vaje iz arhivistike na zgodovinskem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani. V šolskem letu 1987/88 pa je v Arhivu Slovenije organizirala še posebno poglobljen seminar, namenjen študentom zgodovine. Tam so študenti obravnavali testamente, zapuščinske inventarje in drugo arhi-

vsko gradivo. Številne študente je navdušila za raziskave po arhivskem gradivu in za arhivsko delo, obenem je pomagala študentom pri pripravi diplomskih del. Pripravila in vodila je prve tečaje iz nemške paleografije, ki jih je organiziral Arhiv Slovenije. Prizadevala si je za uveljavitev arhivistike v raziskovalni sferi in mednarodni izmenjavi. Ko je bila direktorica, je posebno skrb namenila kadrom in njihovemu nadaljnjemu izobraževanju. Sodelavce je spodbujala k vpisu na znanstveni magistrski in doktorski študij, z namenom, da pripomore tudi k boljšemu vrednotenju arhivskega dela. To je imelo za posledico številna magistrska in kasneje doktorska dela, ki so jih pripravili arhivisti, obenem pa tudi uveljavljanje Arhiva Slovenije.

Med arhivisti je bila pobudnica sistematičnega raziskovanja, evidentiranja in snemanja arhivskega gradiva, pomembnega za zgodovino Slovencev v tujih arhivih. Posledično pa je organizirala in vodila tovrstno evidentiranje na Madžarskem, v Avstriji in Italiji. Prizadevala si je za vrnitev odtujenega arhivskega gradiva iz Italije. Od leta 1976 je delovala kot ekspert v komisiji za vračanje arhivskega gradiva na podlagi sporazuma med Republiko Avstrijo in Jugoslavijo iz leta 1923 in protokola iz leta 1958.

Za svoj prispevek k razvoju Arhiva Republike Slovenije je leta 1987 prejela visoko državno odlikovanje red dela z zlatim vencem. Arhivsko društvo Slovenije pa ji je za delo v društvu in prispevek k razvoju arhivske službe na Slovenskem podelilo priznanji leta 1984 in 1994 ter jo leta 1996 sprejelo med častne člane. Leta 2006 pa je za svoje življenjsko delo prejela Aškerčevo nagrado.

Z objavami arhivskega gradiva, strokovnimi članki, delom v arhivskih komisijah in pri vzgoji številnih mlajših kolegov je dala neizbrisen pečat slovenski arhivski stroki. Vedno brez nejevolje je bila pripravljena pomagati ne le sodelavcem, ampak vsakomur, tudi študentom, raziskovalcem in ljubiteljem. Obenem še vedno poudarja velik pomen, ki ga ima skrb za arhivsko gradivo in poznavanje preteklosti svojega naroda. Kot je dejala v nedavnem intervjuju za časopis *Delo*: »Ker premalo poznamo našo preteklost, so marsikatere odločitve površne. Zgodovina ni samo tisto, kar je napisano v zgodovinskih knjigah. Zgodovina so dokumenti, ki jih je treba poznati, poznati tudi njihov časovni in situacijski kontekst, pomembne dokumente pa je potrebno tudi objaviti.«¹

O vsestranskem in bogatem delu Eme Umek lahko preberemo v številnih prikazih: Peter Ribnikar (Kronika 37/3, 1989); Jože Žontar (Arhivi XII, 1989; Zgodovinski časopis 43/1, 1989 in Arhivi XXII, 1999); Marija Oblak Čarni (Zgodovinski časopis, 53/1, 1999 in Zgodovinski časopis 2019); Janez Kos (Kronika 57/3, 2009); v Slovenskem biografskem leksikonu (13. zv. Trubar–Vodaine, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1982). Leta 1999 je kot posebna številka *Arhivov* (XXII, 1999) izšel »Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Eme Umek«.

Srečanja z dr. Umek niso le srečanja z osebo vsestranskega in poglobljenega razumevanja zgodovine, ampak tudi srečanja z osebo širokega duhovnega obzorja. Dokler ji je zdravje dopuščalo, je bila stalna abonentka ljubljanskih gledališč, filharmoničnih koncertov, obiskovalka muzejskih, likovnih in drugih razstav, spremljevalka strokovne arhivistične in zgodovinske literature ter leposlovja. Tako zaradi službenih dolžnosti kot lastnega interesa je pogosto in rada potovala ter bila reden gost v evropskih kulturnih središčih. Po upokojitvi je predavala zgodovino na univerzi za tretje življenjsko obdobje. Za slušateljce je organizirala in vodila zelo poučne ekskurzije. Že šestindvajset let je **članica ljubljanskega** soroptimističnega kluba, v katerem so zbrane uspešne ženske različnih poklicev in karier z namenom povezovanja z drugimi »soroptimistkami« po svetu. Ugaja ji dobrodelno poslanstvo kluba. Ne nazadnje pa je dr. Ema Umek tudi donatorka. Nedavno je poklonila Narodnemu muzeju Slovenije izje-

¹ Intervju z dr. Emo Umek z naslovom: »V razvitih družbah je državni arhiv eden od atributov državnosti, pri nas žal ni«, *Delo* 6. november 2018.

mno dragoceno muzealijo, in sicer aliančni grb družin Auersperg-Kaiserstein iz začetka 18. stoletja.²

Kljub temu da so ji leta prinesla številne težave, se ne pritožuje. V svoji pozitivni naravnosti je srečna, ker je v življenju dobila veliko dobrih prijateljev in prijateljic, od katerih so nekateri še vedno z njo. Ob častitljivem jubileju smo ji hvaležni za njen velik prispevek pomoč ter znanje, ki nam ga je posredovala in ji želimo predvsem zdravja, v upanju, da bi nas še dolgo navdihovala s svojim pogumom in optimizmom.

Matevž Košir

Sedemdeset let mag. Aleksandre Serše

V visoki pomladi 2019 je svoj 70. rojstni dan praznovala mag. Aleksandra Serše, zgodovinarica, arhivistka, mentorica, naša draga sodelavka in prijateljica. Skoraj vso svojo službeno kariero je preživela v slovenskem državnem arhivu, najprej kot arhivistka v sektorju za obdelavo, evidenco in uporabo arhivskega gradiva, pozneje kot samostojna svetovalka-arhivistka za upravo od 1850 do 1918. Ob koncu leta 2001 je postala svetovalka direktorja, jeseni 2006 pa vodja oddelka za informacije, dokumentacijo in tehnične naloge. Po skoraj 33 letih arhivske službe je konec leta 2009 odšla v pokoj.

Saša se je rodila v Ljubljani v družini intelektualcev, učiteljice in inženirja. Mati je bila po rodu Madžarka, potomka plemičev, zato je Sašin materni jezik pravzaprav madžarščina.

Mladost je preživela na Poljanah, v t. i. Rdeči hiši, pozneje se je s starši preselila na Prule. Osnovno šolo je obiskovala na Poljanah, nato pa se je vpisala na klasično gimnazijo, ki je imela prostore v današnji Gimnaziji Jožeta Plečnika. Saša je bila nadarjena za jezike; v letih izobraževanja in pozneje se je dobro naučila angleško, nemško in francosko, kot svoj materni jezik obvlada madžarščino, od mame, ki je poučevala med drugim tudi srbohrvaščino, se je naučila še tega jezika. Klasična izobrazba ji je dala svetovnonazorsko širino, a tudi sposobnost analitičnega in logičnega razmišljanja.

Po gimnaziji se je na ljubljanski Filozofski fakulteti vpisala na študij samostojne zgodovine. Na oddelku za zgodovino je študirala v generaciji skupaj s poznejšimi kolegi arhivistkami in arhivisti Marjeto Matijević, Darinko Drnovšek, Metko Gombač, Kristino Šamperl Purg, Emico Ogrizek in Miranom Kafolom ter številnimi priznanimi zgodovinarji, med drugimi z Darjo Mihelič, Jero Vodušek Starič, Rajkom Bratožem in Jožetom Ciperletom. Diplomirala je leta 1975 z delom »Primerjava Slovenskega biografskega leksikona z Avstrijskim biografskim leksikonom«.

Sicer je po materi podedovala uglajenost in izbran način vedenja, po očetu pa očitno sistematičnost in natančnost pri delu. Čeprav nikakor noče izstopati ali biti v središču pozornosti, je hitro opažena in si jo ljudje zlahka zapomnijo. Ne le po atraktivnem videzu, tudi po načinu komunikacije in toplem odnosu do ljudi je posebna, zato je priljubljena in vedno povsod lepo sprejeta. Ko je bila še v službi, je prihajala na delo z začrtanimi cilji za ves dan in bila ob koncu delovnika nesrečna, če se ji ni vse izteklo po načrtih. Njeno stremljenje k popolnosti pa vendarle ni dlakocepsko in pri skupinskem delu je vedno pripravljena na kompromise.

² Več o grbu in donaciji bo mogoče prebrati v naslednji številki publikacije *Argo, Časopis slovenskih muzejev* 62 (2019), št. 1.

V Arhivu Slovenije se je zaposlila februarja 1977, potem ko je slabega pol leta opravljala službo vzgojiteljice v Domu mladine v trgovini in gostinstvu v Ljubljani. Tam je zaradi svoje želje po dobrem in poštenem delu z mladimi kmalu naletela na ovire, ki jih ni bila pripravljena obiti, zato je raje odšla v drugo službo. Ostala je resnicoljubna in načelna, a kljub temu (ali pa ravno zato) so jo sodelavci in tudi vodstvo v arhivu vedno cenili. V njihovem spominu ostaja neizmerna življenjska moč, s katero je Saša v ne več rosnih letih premagala nevarno bolezen in se po njej še bolj zavzeto posvetila življenjskim in delovnim izzivom. Živ ostaja tudi njen sloves popotnice, odlične smučarke in izvrstne voznice.

Ker je delo v arhivu začela v času, ko se je sodobna arhivistika šele oblikovala, arhivistov je bilo malo, njihove naloge pa so bile raznovrstne, so ji številne izkušnje iz tistih časov prišle prav skozi celotno karierno obdobje. Veliko je delala z gradivom, zato ga je zelo dobro poznala. Z leti je postala dragocena mentorica mlajšim generacijam, znala jim je prisluhniti in jim pomagati tudi v vsakdanjih situacijah. Angažirala se je preko svojih službenih obveznosti, ni ji bilo škoda ne časa ne energije, pri čemer pa se ji nikoli ni zdelo, da je storila kaj posebnega. Priskočila je na pomoč, kjer koli je bilo potrebno. Tako je nekoč brez obotavljanja knjižničarki Alenki Hren pred padcem rešila predalnik s kartotečnimi listki. S svojim pristopom je navduševala generacije pripravnikov za delo v arhivu. Vsekakor lahko za Sašo brez vsakršne patetike trdimo, da je svoje spretnosti in svoje strokovno ter drugo znanje nesebično predajala naprej in se vedno veselila uspehov drugih.

A veliko je naredila tudi sama. Raziskovala je predvsem na področjih strokovnega šolstva, uprave v obdobju med 1850 in 1918 ter zgodovine ženskega gibanja na Slovenskem. Leta 1995 je magistrirala z delom *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941*. Napisala je na desetine strokovnih in znanstvenih člankov ter poglavij v monografijah, ki so na vseh treh omenjenih področjih predstavljali bogat vir novih dejstev in informacij. Bila je (so)avtorica razstav in urednica zbornikov, sodelovala je pri številnih projektih, tako s področja socialne zgodovine (slepi in slabovidni), vojaških katastrskih merjenj v 18. in 19. stoletju kot tudi svojega primarnega raziskovalnega področja – strokovnega šolstva. Svoje izsledke je predstavljala na konferencah, tudi mednarodnih, bila je recenzentka oz. ocenjevalka monografij, razstav, zbornikov in številnih drugih publikacij, ki so izšle v slovenskem, nemškem in madžarskem jeziku. V arhivu je sodelovala v številnih delovnih skupinah, bila je mentorica pri

uvajanju računalniških programov za popisovanje arhivskega gradiva, kot strokovnjakinja za nemško gotico je poučevala na tečajih paleografije in sodelovala tudi pri izdaji nemških besedil za študente zgodovine. V letih 1993 in 1994 se je izobraževala v tujini, na Univerzi v Bielefeldu v Nemčiji. Izkušnje tamkajšnjih praks so ji ostale v dobrem spominu kot zgled, po katerem bi lahko uredili marsikateri delovni proces v slovenskih arhivih. Kot članica arhivskega in zgodovinskega društva je opravljala tudi pomembnejše funkcije, med letoma 2007 in 2009 je predsedovala Zgodovinskemu društvu Ljubljana, ki je v tem času prirejalo zanimiva mesečna predavanja na Ljubljanskem gradu.

Sašo poznamo po njenem blagem značaju, pripravljenosti za pomoč in nasvet ter neusahljivi energiji, ki je razlog za to, da tudi v pokoju ne počiva in je še vedno zelo aktivna na področju arhivistike in zgodovinopisja. Veseli smo srečanj z njo, pomenkov ob kavi, predvsem pa tega, da nam je vedno na voljo za nasvete in odgovore na naša vprašanja. Želimo si še obilo takšnih srečanj, Saši pa čestitamo ob rojstnem dnevu in ji voščimo veliko zdravja ter uspehov.

P. S.

Draga Saša, kolikor te poznamo, ti bo ta prispevek šel malce na živce, ker – kot smo že omenili – nočeš prevelike pozornosti. Kljub tem pomislekom smo se odločili, da obeležimo tvojo obletnico tudi na tak način. Predvsem zato, da ostanejo tvoja dela in njihov pomen odslej zabeleženi za bodoče arhiviste. Hvaležnosti ni nikoli preveč, pogosteje se zgodi, da je je premalo.

Nataša Budna Kodrič in Lilijana Žnidaršič Golec

MAG. ALEKSANDRA SERŠE – izbrana bibliografija

Znanstvene in strokovne monografije

Arhivski fondovi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ = Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ = Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ = Arhivski fondovi i zbirki vo arhivite i arhivskite odelenia vo SFRJ: SR Slovenija = SR Slovenija (Arhivski fondovi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ). Beograd: Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, 1984. 636 str. (Soavtorica).

Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku. Postojna: Gozdarski šolski center, 1989. 35 str., ilustr. (Skupaj z Vladimirjem Vilmanom).

Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941: s posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995. 132 str.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Zv. 2, Sekcije 189–191, 201–205, 212–216, 219, 220: Karte. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 1996. 19 zvd., barv. (Soavtorica in prevajalka).

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Zv. 5, Sekcije 148, 149, 150, 161, 162, 163, 164, 173, 174, 175, 192, 193, 194, 195, 199, 200, 217, 218: karte. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 1999. 19 zvd., barve. (Soavtorica).

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999. 3 zv. (Soavtorica).

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Zv. 7, Sekcije I-6, I-7, I-8, II-10, II-11, II-12, II-13, III-13, III-14: karte. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 2001. 19 zvd., barve. (Soavtorica in prevajalka).

Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. VIII, 575 str., ilustr. (Sourednica in soavtorica).

Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu Železne županije v Sombotelu. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003–2005. Zv. 1–2. (Soavtorica in sourednica z Antošo Leskovcem).

Katalogi razstav

Pridobitve Arhiva SR Slovenije: 1981–1982: razstava ob Dnevu arhivov. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1983. 30 str. (Soavtorica).

Zakladi Arhiva SR Slovenije: razstava ob odprtju mikrofilmskega laboratorija. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1986. 23 str. (Soavtorica).

Dekleta in šola = Mädchen und Schule: Übersetzung der Ausstellungstexte. [Celovec]: Zveza slovenskih žena = [Klagenfurt]: Verband slowenischer Frauen, [1999]. [23] str. (Soavtorica).

Šole naših babic. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2000. 1 zgibanka ([8] str.), ilustr. (Soavtorica).

Pred sto leti je bilo ustanovljeno Splošno slovensko žensko društvo v Ljubljani: razstava Arhiva Republike Slovenije, [Ljubljana, 2001]. V Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, [2001]. 1 zloženska ([6] str.), ilustr. (Soavtorica Mateja Jeraj).

Gabrijel Gruber S. J.: 1740–1805: 200 let (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi, zv. 24). V Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2005. 106 str., ilustr. (Soavtorica).

Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Gewerbebildung von Maria Theresia bis 1848. V: FILLA, Wilhelm (ur.), GRUBER, Elke (ur.), JUG, Jurij (ur.). *Erwachsenenbildung in der Aufklärung*, (VÖV-Publikationen, 12). Wien: Promedia. 1996, str. 47–55.

Izobraževanje odraslih v obdobju po drugi svetovni vojni. V: JUG, Jurij (ur.). *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990): poročilo o raziskavi* (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 4; 5; 9). Kranj: Moderna organizacija, 1998, del 2: 1945–1990, str. 22–97.

Avtomobilizem na Kranjskem in Janez Puh: izumitelj in industrijalec slovenskega rodu v luči arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije. V: ŠAMPERL - PURG, Kristina (ur.). *Janez Puh - Johann Puch: človek, izumitelj, tovarnar, vizionar: [(1862–1914)]*, (Publikacije Zgodovinskega arhiva Ptuj, Gradivo in razprave, zv. 3). Ptuj: Zgodovinski arhiv: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra. 1998, str. 73–81, ilustr.

Ausbildung für Erwachsene nach 1918. V: FILLA, Wilhelm (ur.), GRUBER, Elke (ur.), JUG, Jurij (ur.). *Erwachsenenbildung in der Zwischenkriegszeit*, (VÖV-Publikationen, 15). Innsbruck; Wien: Studien Verlag. 1999, str. 200–209.

Otroška dnevna zavetišča, ki so delovala v Ljubljani v obdobju prve svetovne vojne. V: ŠKORO BABIČ, Aida (ur.), et al. *Zgodovina otroštva = History of childhood* (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 45). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 2012, str. 372–384.

Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skabernè pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih. V: TESTEN, Petra (ur.), POLJAK ISTENIČ, Saša (ur.). *Minka Skabernè: (1882–1965): pobudnica in ustanoviteljica prve slovenske knjižnice za slepe* (Zbirka Življenja in dela, Biografske študije, 15, 11). 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2018, str. 31–43.

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Slovenščina v uradih po 1848. letu. V: KOLOŠA, Vladimir (ur.), RIBNIKAR, Peter (ur.), UMEK, Ema (ur.). *Iz roda v rod: pričevanja o slovenskem jeziku: [razstava Arhiva SR Slovenije, Ljubljana 1982]*, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 5). V Ljubljani: Arhiv SR Slovenije. 1982, str. 18–19.

Technical intelligentsia in Slovenia. V: *Professionen im modernen Osteuropa* (Giesener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens, band 207). Berlin: Duncker&Humblot. 1995, str. 382–404.

Republiški svet zveze sindikatov Slovenije s predhodniki (1945–1949). V: JUG, Jurij (ur.). *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990): poročilo o raziskavi*, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 4; 5; 9). Kranj: Moderna organizacija, 1997, str. 63–102.

Izobraževanje odraslih. Obrtno šolstvo od Marije Terezije do 1848. V: JUG, Ju-

rij (ur.). *Zgodovina izobraževanja odraslih v srednjeevropskih državah: obdobje razsvetljenstva*, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 2). Kranj: Moderna organizacija. 1997, str. 149–157.

»Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere«. V: MRGOLE JUKIČ, Tjaša (ur.). *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes: [zbornik]*. Ptuj: Zgodovinski arhiv. 1998, str. 47–71, ilustr.

»Vozili so po levi«. V: ŠAMPERL - PURG, Kristina (ur.). *Janez Puh - Johann Puch: človek, ki je svet obrnil na glavo*, (Razstavniki katalog, št. 8). Ptuj: Zgodovinski arhiv. 1999, str. 72–74, ilustr.

Izobraževanje odraslih po letu 1918. V: JUG, Jurij (ur.). *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, Obdobje med obema vojnama: poročilo o raziskavi*, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 8). Kranj: Moderna organizacija. 1999, str. 5–37.

Izobraževanje odraslih po letu 1945. V: JUG, Jurij (ur.). *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, (1945–1990): poročilo o raziskavi*, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 4; 5; 9). Kranj: Moderna organizacija, 2000, del 3, str. 31–48.

Učne ure naših babic: izobraževanje žensk v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja v Ljubljani. V: MRGOLE JUKIČ, Tjaša (ur.). *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes II*. Ptuj: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Urad za žensko politiko pri Vladi Republike Slovenije. 2000, str. 183–208.

Evidentiranje arhivskega gradiva, pomembnega za slovensko Prekmurje, v madžarskih institucijah. V: LESKOVEC, Antoša (ur.), SERŠE, Aleksandra (ur.). *Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu Železne županije v Sombotelu*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 21–32.

Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1791–1918: (1791–1918) 1808, 1809, 1813, 1814: [Arhiv Republike Slovenije]. V: KOLANOVIĆ, Josip (ur.), ŠUMRADA, Janez (ur.). *Napoléon et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814: guide des sources = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806–1814: arhivski vodič = Napoleone e la sua amministrazione sulla sponda orientale dell'Adriatico e nelle Alpi orientali 1806–1814: guida alle fonti = Napoleon und seine Verwaltung im östlichen Adria- und Alpenraum 1806–1814: ein Führer zu den Quellen = Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadraniu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814: arhivski vodnik = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806–1814: vodič kroz arhivsku građu*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv. 2005, str. 698–699.

Deželna vlada v Ljubljani, 1861–1929: (1861–1918) 1805–1809: [Arhiv Republike Slovenije]. V: KOLANOVIĆ, Josip (ur.), ŠUMRADA, Janez (ur.). *Napoléon et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814: guide des sources = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806–1814: arhivski vodič = Napoleone e la sua amministrazione sulla sponda orientale dell'Adriatico e nelle Alpi orientali 1806–1814: guida alle fonti = Napoleon und seine Verwaltung im östlichen Adria- und Alpenraum 1806–1814: ein Führer zu den Quellen = Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadraniu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814: arhivski vodnik = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806–1814: vodič kroz arhivsku građu*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv. 2005, str. 703–704.

Pregled stanja skladišč Arhiva Republike Slovenije in primerjava pogojev hrambe arhivskega gradiva. V: VODOPIVEC, Jedert (ur.), VODOPIVEC, Jedert, ANŽIČ, Sonja. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. 2009, str. 130–137.

Predavanja v tujini in prispevki na konferencah

Ausbildung für Erwachsene nach dem Jahr 1848 auf dem Gebiet Sloweniens mit Betonung auf der handwerklichen Ausbildung. Strobl, 1996.

History of adult education in Slovenia in the period 1750–1850. Jena, 1996.

Izvirni in pregledni znanstveni članki

Gradivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 1990, letn. 13, št. 1/2, str. 95–100.

Obrtna šola v Ljubljani 1888–1914. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 14, št. 1/2 (1991), str. 39–42.

Slušatelji visokih tehniških šol – Štipendisti deželnega zbora in odbora. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 16, št. 1/2 (1993), str. 99–102.

Deželni zbor in odbor za Kranjsko. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 16, št. 1/2 (1993), str. 124–127.

Pooblaščenec civilni inženirji na Kranjskem (do leta 1918). *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 17, št. 1/2 (1994), str. 74–76.

Tehnična inteligenca na Kranjskem pred 1918. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 1994, 27, str. 23–31, ilustr.

Ženska obrtna strokovna šola v Ljubljani od njene ustanovitve do 1918. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 1995, 18, št. 1/2, str. 64–66.

Obrtnonadaljevalne šole na Kranjskem v obdobju od 1872 do 1918. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 1995, 28, str. 57–69, ilustr.

Obrtnonadaljevalno šolstvo po letu 1918. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 1996, 29, [št.] 5, str. 102–110, ilustr.

Blejsko območje v gradivu vojaških merjenj 18. stoletja in katastrskih izmer 19. stoletja. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 1997, 20, št. 1/2, str. 187–191.

Upravna razdelitev na Kranjskem po letu 1848. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 1999, letn. 22, št. 1/2, str. 50–59.

Začetki obrtnega šolstva na Kranjskem v obdobju 1750–1850. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2000, letn. 23, št. 2, str. 41–46.

Evangeljsko žensko društvo v Ljubljani 1856–1945. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja. [Nova vrsta]*, [Tiskana izd.], 2001, 11 = 62, str. 57–68.

Okrajni cestni odbori na Kranjskem. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2002, letn. 25, št. 1, str. 113–117.

Kakšno vodo so pili na Vrhniki v 19. stoletju? *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2003, letn. 26, št. 1, str. 115–118.

Ob stoletnici vrhniškega vodovoda. *Vrhniški razgledi*, 2004, let. 5, str. 73–78.

Cesta Podlipa-Smrečje. *Vrhniški razgledi*, 2004, let. 5, str. 26–30.

Šola za lesno stroko v Kočevju. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2007, letn. 30, št. 1, str. 111–119.

Grb in zastava dežele Kranjske upošteva zlasti leto 1916: deželnostanovske, deželne in narodne barve kranjskega grba in zastave. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2008, letn. 31, št. 1, str. 137–144.

Namestništvo v Ljubljani 1850–1854, Deželna vlada v Ljubljani 1854–1860. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2009, letn. 32, št. 1, str. 95–110, ilustr.

Pregled izobraževalnega sistema oblačilne obrti v različnih časovnih obdobjih (do druge svetovne vojne) = An overview of education in the clothes-making craft (up to world war two). *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 2011, letn. 20 (44), št. 3, str. 364–389, ilustr.

Odnos družbe do slepih in slabovidnih na Kranjskem v 19. stoletju. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2013, letn. 36, št. 1, str. 171–181, tabele.

Dr. Ljuba Dornik Šubelj in njen življenjski jubilej

V letošnjem letu je častitljiv jubilej – dopolnila je sedemdeset let – praznovala dr. Ljuba Dornik Šubelj. Zaobjeti vse postaje, na katerih se je ustavljala njena bogata poklicna pot, in popisati vse sledi, ki jih je skozi svoje delo zapustila (in jih še vedno zapušča), za kronista ni ravno lahka naloga. Razlogov za to je več, a prvi med njimi je gotovo ta, da svojega dela nikoli ni dojemala zgolj kot zaposlitev. Nasprotno: Vsaj sam sem od leta 2003, ko sva postala sodelavca, vedno opažal predvsem živo zanimanje in radovednost, ki ju je ob delu izkazovala, ter žar, s katerim se je lotevala zlasti raziskovalnih ocen arhivskega gradiva. Te so bile včasih usmerjene na ožje dogodke ali posamezne osebe in so kot takšne temeljile na manjših sklopih dokumentov, drugič pa so predstavljale pomembne sinteze obsežnih arhivskih korpusov. V vseh primerih je bilo mogoče zaznati, da Ljuba svoje delo dojema kot poklic, če že ne kar poslanstvo. Področje prevzemanja in urejanja, predvsem pa strokovnega in znanstvenega ocenjevanja ter zgodovinopisnega raziskovanja arhivske zapuščine vojnih in povojnih organov za notranje zadeve, vključno ali pa zlasti z arhivskim gradivom varnostnih in obveščevalnih služb, je torej sprejela za osnovno področje svojega udejstvovanja. Zato je njeno pozornost in ustvarjalni napor vedno pritegovalo tudi izven delovnega časa.

Navedeno dejstvo je zagotovo prispevalo k temu, da Ljuba sodi med bolj prepoznavne obraze slovenske arhivske dejavnosti. Ob veliki delovni vnemi je k temu precej doprineslo tudi drugo dejstvo: Namreč da je bilo njeno delo vedno močno usmerjeno v javnost. Ob številnih prispevkih in člankih, objavljenih v strokovni periodiki, se je vztrajno in z velikim veseljem udeleževala konferenc in simpozijev, ki so se vsebinsko dotikali področij njenega dela. Še bolj so v javnosti odmevali nastopi v tiskanih in elektronskih medijih ter njena izvedenska mnenja. Ljuba se namreč ob zaprosilih medijev ali sodnih in drugih organov ni zatekala v varno anonimnost in se ogibala odgovorom na vprašanja, ki so včasih pritegovala tudi pozornost širše javnosti. Svoja stališča je vedno predstavila skupaj z argumenti, ki so jih utemeljevali. Ljubino vsaj za arhivske prilike razmeroma pogosto pojavljanje v javnosti je bilo deloma tudi posledica tega, da jo je njena poklicna pot pripeljala k tistemu arhivskemu gradivu, ki je bilo skozi celotno slovensko tranzicijsko obdobje predmet posebnega zanimanja posameznikov, civilne družbe in politike. To posebno zanimanje za arhivsko zapuščino (tajno)policijskih in obveščevalno-varnostnih organov nekdanjega političnega režima zagotovo ni slovenska posebnost, saj lahko podobno zanimanje za gradivo represivnih struktur opazimo v vseh nekdanjih totalitarnih in avtoritarnih državah. Zagotovo pa Ljube veliko zanimanje javnosti za gradivo nekdanjega Oddelka za zaščito naroda (OZNA) in nekdanje Službe državne varnosti (ter njenih predhodnic), ki je bilo v njeni »oskrbi«, ni motilo: V njem je namesto bremena vedno videla izziv. Skozi leta je tako v arhivskem gradivu poiskala številne podatke, ki so bili pomembni v procesih poprave krivic, storjenih posameznikom v vojnem in zlasti povojnem času. Žrtvam vojnega nasilja, povojnih taborišč, konstruiranih političnih procesov (ter njihovim potomcem) je tako omogočila ne le seznanitev s pogosto neznanimi podrobnostmi iz njihovih lastnih preteklosti, pač pa je v arhivskih zapisih poiskala tudi dokazila, ki so bila podlaga za njihovo kasnejšo rehabilitacijo in povrnitev »dobrega imena«. Ob reševanju razmeroma velikega števila tovrstnih poizvedb, od katerih je bila vsaka zelo pomembna za posameznika, na katerega se je nanašala, pa je bilo pomembno zlasti njeno znanstveno (zgodovinopisno) in strokovno delo. Za podajanje znanstvenih ocen in izvedenskih mnenj je bila ne nazadnje tudi najbolj usposobljena: Je namreč predstavnica tiste (danes vse redkejše vrste) arhivistov, ki so zaupane jim dokumente zares temeljito prebrali in proučili. Ljuba je dokumente brala temeljiteje, kot to zahteva zgolj njihovo osnovno popisovanje, zaradi česar je z leti obsežno

arhivsko dokumentacijo spoznala ne le v temeljnih obrisih, pač pa tudi v vseh njenih številnih in zapletenih podrobnostih. Gradivo medvojne VOS in OZNE (pa tudi policijskih, varnostnih in obveščevalnih služb okupatorjev ter slovenskega protirevolucionarnega tabora) ter poveljne Uprave državne varnosti (UDV) je Ljuba spoznavala in proučevala ne le kot arhivistka, pač pa tudi kot študentka magistrskega in doktorskega študija. Pri arhivskem, raziskovalnem in akademskem srečevanju s tem gradivom se je Ljuba zavedala njegovih posebnosti. Poti obveščevalnih zgodb in v njih udeleženi posameznikov so redko premočrtne in enoplastne, zaradi česar stvari niso nujno takšne, kot se zdijo na prvi pogled. Tudi zato je nujno kritično ocenjevanje ohranjenih dokumentov in njihovo nenehno medsebojno soočanje (ter primerjava z drugimi viri). Ljuba se je v teh »motnih vodah« zgodovine tajnih političnih policij in obveščevalnih ter varnostnih služb vedno rada zadržala in zdelo se je, da ob tem, ko se skuša približati resničnemu poteku stvari v preteklosti, naravnost uživa. Tako smo iz njenega skrivnostnega nasmeha vsaj sklepali njeni sodelavci, ki smo vedno radi prisluhnili pripovedim o vsakokratnih aktualnih raziskavah. Tudi zato sta njeni morda najpomembnejši monografiji *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (1999, prirejena magistrska naloga) in *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (2013, prirejena doktorska disertacija) referenčni deli, za katerih kljub razmeroma visoki nakladi še vlada precejšnje zanimanje (obe sta izšli v založništvu ali sozaložništvu Arhiva Republike Slovenije).

Dodaten razlog za dobro poznavanje zgodovine organov za notranje zadeve, tako tistih s področja javne kot tistih s področja državne varnosti, je bil v tem, da je Ljuba na marsikatero stvar zaradi svoje osebne poklicne zgodovine lahko pogledala tudi drugače od preostalih raziskovalcev. Organe za notranje zadeve je namreč kot nekdanja uslužbenka Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije in kasnejšega Ministrstva za notranje zadeve spoznala tudi »od znotraj«. Na tem mestu obnova celotne poklicne poti in opravljenega dela ni smiselna, saj je oboje v *Arhivih* pred desetletjem že natančno predstavila Darinka Drnovšek. Velja pa ponoviti, da je Ljuba v okviru navedenega sekretariata oziroma ministrstva delovala najprej kot profesorica zgodovine in sorodnih predmetov v Izobraževalnem centru organov za notranje zadeve v Tacnu (1973–1983; v tej vlogi se je z naklonjenostjo spominjajo številni nekdanji gojenci te ustanove) in kasneje kot samostojni analitik v raziskovalni skupini za proučevanje zgodovine

organov za notranje zadeve (1983–1990). V sklopu organov za notranje zadeve je delovala tudi po ustanovitvi Arhiva Ministrstva za notranje zadeve kot posebne organizacijske enote ministrstva (1991) in jih zapustila leta 1998, ko je bil navedeni arhiv priključen Arhivu Republike Slovenije. Pregled bibliografije dr. Ljube Dornik Šubelj, ki ga je leta 2009 v že omenjenem prispevku pripravila Darinka Drnovšek, je zelo zgovoren. Pove nam, da je Ljuba v obdobju do leta 2009 ob omenjenih monografijah pripravila vrsto razstav, objav arhivskih virov, izvornih in preglednih znanstvenih člankov, strokovnih člankov, znanstvenih in strokovnih prispevkov na konferencah, enciklopedičnih gesel in prispevkov v arhivskih vodnikih, recenzij ... V njih je posegla na več področij – tako tistih, ki so bližje zgodovinopisju, kot tistih, ki so bližje arhivistiki – in se ukvarjala z zgodovino, strukturo in aktivnostmi organov za notranje zadeve (Narodno zaščito – manj znano je, da je bila ta predhodnica ljudske milice prvi predmet njenega znanstvenega zanimanja – VOS in OZNO), pa tudi z zanimivimi zgodovinskimi dogodki, skupinami in posamezniki ter njihovimi usodami. Precej člankov je posvetila tudi nekaterim praktičnim vidikom upravljanja arhivskega gradiva nekdanjih organov za notranje zadeve in posebnostim tega gradiva. Prav tako pa se je vedno znova lotevala tudi tem, povezanih z družinsko zgodovino, okoljem, iz katerega izhaja njen rod, in ljudmi, ki so bili z naštetim tako ali drugače povezani. Zdi se, da se je njeno raziskovalno delo najbolj razmahnilo nekaj let po prihodu v Arhiv Republike Slovenije, ko se mu je zaradi organizacijskih sprememb lahko še bolj temeljito posvetila. Zelo dejavno in z velikim navdušenjem se je v tem obdobju vključila tudi v sodelovanje na konferencah v tujini, zlasti v okviru Mednarodne zveze za zgodovino obveščevalnih služb (IIHA). Članica te organizacije je ostala tudi po upokojitvi.

Vsekakor je zaradi že opravljenega (in objavljenega) temeljitega pregleda njenega dela najbolj smiselno, da se zaustavimo tudi ob tistem obdobju njenega delovanja, ki doslej še ni bilo obdelano. Najpomembnejša je ugotovitev, da je Ljuba tudi po letu 2009 in upokojitvi v letu 2010 ostala zelo aktivna raziskovalka arhivskega gradiva in v njem zapisanih zgodb. O tem najbolje priča kar bibliografija tega obdobja (2009–2019). Ob jubileju ji zato želimo, da se raziskovanja preteklosti še naprej loteva z nezmanjšano vnemo. Predvsem pa naj še dolgo ostane zdrava in takšna, kakršno smo spoznali vsi njeni sodelavci: Človeško topla v vsakdanjih stikih, vedra in optimistična v vseh življenjskih okoliščinah, nesebična pri deljenju svojega znanja.

DR. LJUBA DORNIK ŠUBELJ – bibliografija (2009-2019)

Doktorska disertacija

Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti: 1944-1946: doktorska disertacija. Ljubljana, 2009. 371 str.

Znanstvena monografija

Ozna in prevzem oblasti 1944-46. 1. izd. Ljubljana: Modrijan: Arhiv Republike Slovenije, 2013. 472 str.

Prijatelj ali sovražnik?: dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikejem: (1944-1980), (Viri, št. 32). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011. 139 str., ilustr.

Izvorni znanstveni članek

Od jugoslovansko-izraelskih do slovensko-izraelskih odnosov v luči dokumentov uprave državne varnosti: sodelovanje med UDV in Mosad od leta 1946. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 39 (2016), št. 2, str. 207-219.

Razlika med osebnim dosjejem in dosjejem sodelavca na primeru Milana Doriča. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 40 (2017), št. 1, str. 27-45.

Kratki znanstveni prispevek

Dokumenti obveščevalnih služb - vir zgodovinskega znanja. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 32 (2009), št. 2, str. 215-221.

Strokovni članek

Jože Lampret (1903-1969): Slovenec, partizan, duhovnik. V: *Ampak: mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo*, 11 (2010), št. 1/2, str. 24-26.

Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

The influence of the NKVD on the establishment of an intelligence and counterintelligence organisation in Slovenia and Yugoslavia. V: VOLNÁ, Kateřina (ur.), TARAU, Virgiliu. *Aktivity NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945-1989, II: sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 19.-21. listopadu 2008 = NKVD/KGB activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe 1945-1989, II: anthology of an international conference held in Prague, 19-21 November 2008*. Praha = Prague: Ústav pro studium totalitních režimů: = Institute for the study of totalitarian regimes. 2009, str. 55-63.

Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

Primerjava različnih praks med slovenskimi in tujimi arhivi. V: BONIN, Zdenka (ur.), VOGRIN, Marjan (ur.). *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih: zbornik referatov: 25. zborovanje*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije. 2011, str. 32-37.

Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Alfred Naujocks v dokumentih Arhiva Republike Slovenije. V: *Glasnik ZRS Koper*, 14 (2009), št. 9, str. 31, 32.

Drugi sestavni deli

24. letno srečanje IHA - Mednarodne agencije za zgodovino obveščevalnih služb Gradec (Avstrija), 8.-10. junij 2018. v: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 41 (2018), št. 2, str. 517-525.

Mednarodna konferenca »Intelligence & democracies in conflict and peace«, Tel Aviv, 18.-19. 10. 2009. v: *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 64 (2010), št. 1/2 (141), str. 225-228.

Intelligence and society - 16. letna konferenca IHA. Tutzing, 23.- 25. april 2010. V: *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 64 (2010), št. 3/4 (142), str. 474-477.

Prispevek na konferenci brez natisa

Alfred Naujocks v dokumentih Arhiv Republike Slovenije: [predavanje na mednarodnem znanstvenem sestanku *Tajno stoletje - obveščevalne in varnostne službe ter protiterorizem v 20. stoletju*, Koper, 13. november 2009]. Koper, 2009.

*The archives of the secret service in Slovenia as part of the Archives of the Republic of Slovenia: a source of historical knowledge: [predavanje na mednarodni konferenci *The files of secret services - a source of historical knowledge*, April 8, 2009, Sofia]*. Sofia, 2009.

Uredništvo

Pesmi in pisma. Ljubljana: Papirnica Domen, 2018. 46 str., ilustr., avtorj. sl. (so-urednik, avtor dodatnega besedila).

Med zvezdo in križem: spomini Jožeta Lampreta. Velenje: Muzej, 2011. 263 str., ilustr. zbiratelj, so-urednik).

Prijatelj ali sovražnik?: dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikejem: (1944-1980), (Viri, št. 32). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011. 139 str., ilustr. (avtor, urednik)

Bibliografski predhodnik

Križ in kladivo: dokumentarno zgodovinska drama, (Dokumentarni filmi in oddaje, Kulturno-umetniški program). Ljubljana: Radiotelevizija Slovenija javni zavod, 2017.

Tadej Cankar

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATION AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

**Boris Golec: Vzpon in zaton Dienerspergov: Štajersko
potomstvo Janeza Vajkarda Valvasorja v luči svojih
genealoško-biografskih in spominskih zapisov
(1278–1908)**

Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2017, 255 strani

Priznani zgodovinar Boris Golec, zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, redno preseneča in razveseljuje slovensko strokovno skupnost ter drugo zainteresirano javnost z objavo rezultatov raziskovanja nekoliko starejše slovenske zgodovine. Po eni strani njegova dela odpirajo nove poglede ali možnosti zgodovinskih raziskav, po drugi strani pa je njegov slog pisanja tako kvaliteten, razumljiv, berljiv in razburljiv, da lahko njegove knjige in znanstvene prispevke prebira prav vsakdo, tudi tisti, ki jim sicer zgodovina pomeni toliko kot predlanski sneg, njihova bralna kultura pa je po večini omejena na kratkočasno prebiranje tekoče berljivih in napetih ljubezenskih in kriminalnih romanov v času letnih počitnic na kateri izmed številnih jadranskih plaž. Če bi snovalci srednješolskega učnega predmeta Slovenski jezik in književnost ali njegovi neposredni izvajalci profesorji premogli zadostno stopnjo drznosti in kreativnosti, bi nadobudne dijake na poti v odraslost že zdavnaj pospremili tudi s prebiranjem vrhunsko spisanih slovenskih znanstvenih del in ne samo pesniških, proznih in dramskih stvaritev. V tem primeru bi marsikatero izmed Golčevih zgodovinskih del moralo polniti strani slovenskih srednješolskih beril, sam avtor pa bi slehernemu Slovencu moral biti ravno toliko znan in čislán kot Kosovel, Pavček, Jančar, Šalamun in drugi.

Zadnja ali najnovejša Golčeva knjiga z naslovom *Vzpon in zaton Dienerspergov*, ki jo je v letu 2017 izdal in založil Zgodovinski arhiv na Ptuj, ima vse pravkar zapisane lastnosti njegovih del. Gre sicer za razširjeno in posodobljeno verzijo njegovega članka z naslovom *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu /.../, objavljenega v časopisu *Zgodovina za vse leta 2011*. Zgrajena je okoli rokopiša rodbinske kronike štajersko-kranjske plemiške rodbine Dienersperg, ki sta jo v 19. stoletju (s)pisala Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846) in njegov sin Anton Aleks (1820–1889), avtor knjige pa jo je leta 2008 odkril v Rokopisni zbirki Zgodovinskega arhiva na Ptuj. Rokopis je mogoče razdeliti na dva dela. Začetni zgodovinski del kronike, ki zajema »mitološko« porenje plemiške rodbine in osnovne biografske podatke o njenih članih na Kranjskem in Štajerskem, je, kot pravi Golec, strnjen v zgoščeno pripoved, ki se ji pozna, da je v največji meri le ubeseditve glavnega rodovnega debla. Ta del je napisal omenjeni Franc Ksaver na osnovi fragmentarno ohranjenih originalnih dokumentov rodbinskega arhiva in na osnovi lastnega fantaziranja in sklepanja, zato se ne gre čuditi kar precejšnjemu številu napačnih in zavajajočih podatkov. Preostali del rokopiša predstavljata avtobiografski pripovedi oziroma spomini obeh piscev, ki so spričo redkosti tovrstnih ohranjenih plemiških pričevanj izjemno dragoceni in pomembni. Slednje velja še posebej za tukajšnje plemstvo v 19. stoletju, ki ga slovensko zgodovinopisje še vedno nekako pušča ob strani. Boris Golec je bržkone takoj prepoznal vre-

dnost te rodbinske kronike in se odločil, da jo v pričujoči knjigi v celoti objavi, in to ne v prepisu oziroma v obliki izdaje vira, pač pa v prevodu. S to potezo je zadel v polno. Pa ne zaradi začetnega, zgodovinskega dela kronike, ki je precej suhoparen in bi bil v originalni nemški različici povsem uporaben za tistih nekaj zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s tukajšnjim plemstvom in njihovimi zemljiškimi posestmi, pač pa zaradi avtobiografskih pripovedi Franca Ksaverja in Antona Aleksa, ki med drugim na trenutke nudita zelo dragocen vpogled v medsebojne odnose znotraj plemiških družin konec 18. in v 19. stoletju, mladost povprečnega plemiča, njegova hotenja in neizpolnjene sanje, zgrešene poslovne podvige, razočaranja ..., skratka vsakdanje teme, ki še dandanes polnijo strani številnih knjižnih uspešnic, a so nam zaradi manka tovrstnih plemiških avtobiografskih del na Slovenskem še v veliki meri neznanka.

Kot že omenjeno, je knjiga zgrajena okoli rokopisa in temu ustrezno tudi strukturirana. Začetnemu kratkemu orisu vzpona in zatona Dienerspergov, orisanemu predvsem na podlagi podatkov iz knjige Mihe Preinfalka z naslovom *Plemiške rodbine na Slovenskem, 16. stoletje*, izdane leta 2016, ter nekaterih originalnih arhivskih dokumentov, sledi zelo podrobna razprava o avtorstvu knjige, njeni usodi in fizičnih (tehničnih) lastnostih. Preostala tri poglavja pa vsebujejo prevod rokopisa in Golčevo znanstvenokritično interpretacijo malodane vsake posamezne besede. Kot že rečeno, sta oba originalna pisca rokopisa (ne)namerno zagrešila kar nekaj napak, ki pa jih je avtor knjige s pregledom številnih dokumentov v mnogo arhivih in kulturnih ustanovah doma in v tujini razrešil v stilu in maniri znanega detektiva Sherlocka Holmesa. Fragmentarne podatke je na podlagi dolgoletnih izkušenj in izvrstnega poznavanja zgodnjovoveške zgodovine tega prostora z uporabo deduktivne metode sestavil v celoto in poleg popravka napak razrešil še marsikatero neznanko. Občudovanja vreden je vsekakor zelo kredibilno spisan opis karakternih značilnosti posameznih osebnosti (v tem primeru iz rodu Dienerspergov), kar je v slovenskem zgodovinsko pisju dobrodošla in prekopotrebna redkost. Vsi naštetih razlogi z vsebino rokopisa vred so avtorja »prisilili« v izdelavo skorajda 600 opomb, ki vsebinsko obsegajo kar nekoliko manj kot polovico knjige. Morda se to komu zdi popolnoma nepotrebno, a ne v Golčevem primeru. Opombe vsebujejo toliko novih, dopolnilnih podatkov in razlag ter so vsebinsko tako kvalitetno spisane, da bi si jih želeli še več – pa čeprav se še tako čudno sliši. Veliko pozornosti je avtor namenil tudi slikovni opremi knjige, verjetno zavedajoč se dejstva, da lahko te v določenih primerih povedo več in bolje kot zapisane besede. Glede na vsebino knjige je njegova izbira ustrezna in na mestu. Nekaj fotografij rokopisa, starejših upodobitev Dienerspergovih posesti in njihovega današnjega izgleda, nagrobnikov članov rodbine, plemiških grbov, rodoslovnih dreves, zemljevida posesti, pisem in portretov številnih članov rodbine, ki jih danes hrani Narodna galerija v Ljubljani.

Knjiga Borisa Golca z naslovom *Vzpon in zaton Dienerspergov: Štajersko potomstvo Janeza Vajkarda Valvasorja v luči svojih genealoško-biografskih in spominskih zapisov (1278–1908)* je izjemno kvalitetno in berljivo zgodovinsko delo, ki mora najti svoje mesto v čisto vsaki ugledni javni in zasebni knjižnici in katere lastnik si ne sme privoščiti, da bi se na njej nabiral prah. Besedno zvezo zgodovinsko delo je v tem primeru treba razumeti v obeh pomenih, torej tako kot delo, ki se nanaša na zgodovino, in tudi delo, ki ima velik in trajen pomen.

Dejan Zadravec

Zdenka Semlič Rajh: *Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne občine Maribor 1853–1863* (Kritična objava arhivskih dokumentov)

Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor 2015–2018, zbirka *Gradivo za zgodovino Maribora* XL–XLIII, 108, 180, 228 in 207 strani

Serija *Gradivo za zgodovino Maribora* (dalje GZM) se je do devetintridesetega zvezka posvečala predvsem starejšemu gradivu (v njej so bile na primer doslej objavljene listine, dokumenti iz mariborske mestne knjige, gradivo za čas od 1526–1748, gradivo mariborskih cehov, mestne obračunske knjige, gradivo mariborske župnije sv. Janeza Krstnika (krstne, poročne in mrliške knjige), gradivo reformacije in protireformacije ter gradivo evangeličanske postojanke pri gradu Betnava v Mariboru, pričujoči zvezki XL–XLIII pa se posvečajo zapisnikom sej občinskega odbora Mestne občine Maribor in predstavljajo začetek serije, v kateri bodo predstavljeni zapisniki od leta 1853 do 1941. Objava zapisnikov je na nek način logično nadaljevanje do sedaj objavljenih virov, saj predstavljajo izjemno bogat in pomemben zgodovinski vir za preučevanje zgodovine in delovanja uprave v mestu Maribor v času od druge polovice 19. stoletja pa vse do leta 1941.

V XL. zvezku je objavljenih 23 zapisnikov iz obdobja od 18. 2. 1853 do 7. 11. 1856. Zapisniki se po obsegu zelo razlikujejo, saj imajo nekateri zgolj dve strani, nekateri pa preko deset. Nekateri zapisniki vsebujejo priloge, del pa jih je tudi pečatenih s suhim pečatom. Za izdelavo sejnih zapisnikov je bil odgovoren sekretar, ki ga je izvolil mestni svet, zapisnik pa so poleg predsednika podpisali vsi na seji prisotni člani mestnega sveta in zapisnikar. XLI. zvezek prinaša 34 sejnih zapisnikov za čas od 5. 1. 1857 do 9. 12. 1859, ki so sestavljeni po dveh glavnih vzorcih. V prvih je v uvodu najprej naveden celoten dnevni red, nato pa s sklicem na posamezno številko točke sledijo sklepi. V drugem primeru so točke dnevnega reda kar sproti dopolnjene z ustreznimi sklepi. Z XLII. zvezkom, v katerem najdemo 35 sejnih zapisnikov iz časa med januarjem 1860 in decembrom 1861, se končuje dolgotrajno obdobje konstituiranja moderne občinske uprave, ki z izvolitvijo župana Andreasa Tappeinerja naposled stopi na pot politične in družbene afirmacije. Leto 1861 je bilo za mariborsko mestno upravo pomembno iz več razlogov: Maja 1861 je sprejela predlog dr. Ferdinanda Dominkuscha, ki se je zavzel za sklicevanje sej v točno določenih časovnih obdobjih, skrbno pripravo dnevnega reda in javnost dela občinskega odbora, kar so nameravali zagotoviti z neposrednim spremljanjem in pripravo kratkih obvestil o poteku in vsebini vsakokratne seje (z objavo v deželnem časopisu). Junija 1861 je bil izdelan popis vsega premoženja Občine Maribor (nepremičnin, premičnin in kapitala, s katerim je razpolagala občina).

V (doslej) zadnjem (XLIII.) zvezku, ki prinaša 31 sejnih zapisnikov iz časa med januarjem 1862 in decembrom 1863, spremljamo prizadevanja za pridobitev mestnega statuta (tega leta so pripravili osnutek zanj), s katerim bi Maribor, ki ni želel biti zgolj podaljšana roka okrajnega urada, pridobil razširjen lastni in preneseni delokrog. Mariborčani so se v začetku leta 1863 pripravljali na sprejem novega lavantinskega škofa Jakoba Maksimiljana Stepišnika, ukvarjali pa so se tudi s pripravo novega požarnega reda. Novembra 1863 so na zahtevo Josefa Zahna (vodje arhiva v graškem Joanneumu) v Gradec predali preko trideset listin, knjig in drugega arhivskega gradiva Mestne občine Maribor, za katero pa je občina obdržala pravico do prostega dostopa in vpogleda v gradivo ter do izdelave prepisov.

Mariborski mestni očetje so se na sejah občinskega odbora največ ukvarjali z obrtnimi in kadrovskimi zadevami (z zasedbo delovnih mest v mestni upravi, plačami oziroma njihovim povišanjem), s financami (financiranjem občinske uprave in mestnim proračunom), dodeljevanjem občinskih podpor, poročnimi

dovoljenji, prošnjami za sprejem v špital ter šolstvom (plačevanjem učiteljev). Prav tako so se dotaknili komunalnih zadev, kot je npr. osvetljava mesta, gospodarskih zadev (najemnine in zakupi), ureditve dodatne lekarne v mestu, ustanovitve občinske hranilnice in cele vrste drugih zadev.

Objavljeni zapisniki v takšni obliki še niso bili predstavljeni, čeprav so sejni zapisniki Občinskega odbora Mestne občine Maribor za preučevanje zgodovine Maribora nepogrešljivo arhivsko gradivo, ki pa je bilo zaradi dejstva, da je zapisano v nemščini in nemški kurenti oziroma nemški kurzivi, do sedaj relativno malo uporabljeno. Avtorici je pri transliteraciji priskočil na pomoč mag. Boštjan Zajšek.

Prvi štiri zvezki sledijo ideji znanstveno-kritične objave zapisnikov kot zgodovinskih virov in ohranjajo v XXXVII. zvezku GZM prvič predstavljeno posodobitev izdaje v skladu z modernimi principi objav zgodovinskih virov in popisovanja arhivskega gradiva po mednarodnih standardih za popisovanje.

Vsak zvezek poleg kritične objave zapisnikov vsebuje še zgodovinski oris periode, opombe, krajšave, povzetka v nemščini in angleščini, seznam virov in literature ter imensko kazalo.

Avtorica dr. Zdenka Semlič Rajh se je z zastavljenim projektom vsekakor lotila ambicioznega in hvalevrednega podviga, ki ji ga bo ob izpričani predanosti in strokovnosti ter z nesebično pomočjo ljudi, ki so jo podpirali doslej, zagotovo uspelo pripeljati do konca.

Aleksander Žižek

Irene Kubiska Scharl in Michel Pözl: *Das Ringen um Reformen. Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792). Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*

Wien: Österreichisches Staatsarchiv, Generaldirektion, 2018, 756 strani

Preteklo leto je pri avstrijskem državnem arhivu na Dunaju izšla že 60. številka revije *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*. To aktualno številko sta pripravila Irene Kubiska Scharl in Michel Pözl in jo naslovila *Das Ringen um Reformen. Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792)*. Avtorja sta svoja spoznanja na podlagi raziskav arhivskega gradiva zapisala na kar 756 straneh, kolikor jih ima publikacija skupaj z imenskim in krajevnim kazalom. Monumentalnost revije se odraža v enajstih poglavjih, v katerih avtorja podrobno obravnavata problematiko delovanja dunajskega dvora v času reform cesarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II.

V prvem, uvodnem poglavju je avtorica razložila pomen tako imenovanega razsvetljenega absolutizma in reform, ki so bile izvedene v tem času. Dotaknila se je tudi aktualnega stanja raziskanosti tega področja. Pri tem je opozorila na zelo dobro raziskanost obdobja terezijanskih in jožefinskih reform, še posebej reform na področju uprave, šolstva in delovanja rimskokatoliške cerkve. Kljub dobri raziskanosti pa avtorica ugotavlja pomanjkanje raziskav reform, ki sta jih Marija Terezija in njen sin Jožef II. izvedla z namenom reformirati delovanje dunajskega dvora. V drugem poglavju obravnava vprašanje soregentstva za časa vladanja cesarice Marije Terezije. Najprej se posveti obdobju soregentstva njenega moža Franca Štefana med letoma 1740 in 1765. Zatem primerja to soregentstvo s soregentstvom njenega sina Jožefa II. in pri tem opozori na podobnosti in razlike med obema na področju delovanja dvornih uradov. Nazorno prikaže spremembe, ki so se zgodile pri organizaciji in delovanju dvornih uradov med letoma 1740 in 1765. Ista avtorica se v tretjem poglavju osredotoča na upravne

reforme, ki so se med letoma 1765 in 1768 dotikale delovanj dunajskih dvornih uradov. Avtorica posebej poudarja položaj plemstva na dvoru in njegovo vlogo pri delovanju dvornih uradov. Z zgodovinskega vidika so zanimive spremembe, ki so se dotikale dvornih praznovanj, določitve stila oblačenja in drugih podrobnosti dvornega protokola. Vsebinsko najbolj raznoliko je četrto poglavje, ki se v prvem delu dotika delovanja dvornih straž. Iz podrobnejših opisov izvemo dosti o tako imenovani švicarski gardi, madžarski plemiški telesni straži »*Königlich Ungarische adelige Leibgarde*«, ustanovljeni leta 1760, leta 1763 ustanovljeni »*Neue adelige Arcierenleibgarde*«, v letih od 1770 do 1780 ustanovljeni milanski posebni enoti »*Mailänder Detachements*«, leta 1781/82 ustanovljeni galicijski telesni straži »*Königlich galizische Leibgarde*«. Nazadnje se v tem sklopu dotika delovanja dvornih straž do leta 1806 oziroma v času cesarjev Leopolda II. in Franca II./I. Avtorica v drugem sklopu predstavlja delovanje dunajske dvorne opere in gledališča med letoma 1740 in 1806. Tretji sklop v četrtem poglavju je namenjen predstavitvi položaja osebnih spovednikov vladarjev od leta 1760 do 1806. Pri tem izpostavlja položaj jezuitov kot spovednikov in njihov položaj po ukinitvi jezuitskega reda leta 1773.

Peto poglavje, čigar avtor je Michael Pölzl, govori o službi dunajskega dvornega mojstra »*Kanzlei des Obersthofmeisters*« v drugi polovici 18. stoletja kot tistem dvornem organu, ki mu je bila zaupana naloga vodenja dunajskega dvora in koordinacija med različnimi dvornimi uradi. Avtor se posebej posveča upravnim reformam, ki so v letih 1766–1790 spremenile podobo dvorne pisarne in način njenega delovanja. Z arhivskega vidika pa je zanimivo tudi avtorjevo razmišljanje o skrbi dunajske dvorne pisarne za ustrezno arhiviranje nastajajočih dokumentov. Šesto poglavje avtor nameni predstavitvi delovanja dunajskega dvornega gospodarstva od leta 1765 do 1806. V tem poglavju so prav tako predstavljene upravne reforme, s katerimi so vladarji želeli reformirati delovanje tega dela dvora. Tudi na tem področju se kaže želja vladarjev po absolutnem nadzoru vseh segmentov, ki jih je s svojim delovanjem pokrivalo dvorno gospodarstvo. Slednje je v drugi polovici 18. stoletja zaznamovalo odpuščanje zaposlenih zaradi želje po racionalizaciji.

V sedmem poglavju avtorica Irene Kubiska Scharl ponazarja dvorno politiko plačevanja zaposlenih dvorjanov v drugi polovici 18. stoletja. Pri tem opozarja na znižanje plače kot enega od disciplinskih ukrepov, s katerimi so bili lahko kaznovani nevestni dvorjani. Dotakne se uvajanja pokojnin za zaposlene na dvoru po letu 1740. Osmo poglavje, ki ga je napisala Yasmin Sybille Rescher, je posvečeno predstavitvi položaja dvornega maršalskega urada in vplivom terzijanskih in jožefinskih reform nanj. Avtorica pa se spopada tudi z vprašanji oporok dvorjanov, njihove oskrbe in odnosom do njihove zapuščine. Prej omenjeni Michael Pölzl je napisal še deveto poglavje, v katerem je obravnaval problematiko dušnih protokolov, ki so bili napisani tudi za zaposlene na dunajskem dvoru. Sprašuje se o njihovem pomenu s podatkovnega vidika. Hkrati pa ugotavlja, da so bili tako zajeti dvorjani tudi lažje obdavčljivi. Ženske, tako plemenite kot neplemenite, ki so bile zaposlene na dvoru, so bile oproščene plačila vojnega davka. Davčni organi so se pri obračunavanju davkov pogosto znašli v kočljivem položaju, saj niso vedeli, kako naj obravnavajo položaj cesarja na dvoru; če bi cesarja imeli za nekakšno »glavo družine« vseh prebivalcev dvora, potem bi bili dvorjani oproščeni plačila davščin.

Avtor v desetem poglavju obravnava položaj dunajskega dvora ob raznih nevarnostih, bodisi zdravstvenih bodisi vojaških. Tovrstne nevarnosti so dvor večkrat v zgodovini prisilile, da se je prestavil na varnejšo lokacijo. Tako se je dvor pred kugo 15. 10. 1679 umaknil najprej v Prago. Po sedmih mesecih je tudi tam izbruhnila kuga, zaradi česar se je dvor umaknil v Linz. Tam je cesarski dvor ostal do 9. 5. 1681, ko so se zopet prestavili na Dunaj. V času kuge leta 1713 se je cesar Karl VI. umaknil v Luksemburg. Po drugi strani pa se je dunajski dvor umikal v druge kraje tudi zaradi vojaških spopadov. Cesar Leopold I. se je pred

turško vojsko 5. 7. 1683 skozi Linz umaknil s svojim dvorom v Passau, kjer je ostal do 14. septembra istega leta. Nadalje se je dunajski dvor umaknil tudi v času tako imenovanih koalicijskih vojn v letih 1797, 1805 in 1809. Leta 1797 se je dvor umaknil pred francosko vojsko v Prago. Leta 1805 se je del dvora umaknil v Brno, drugi del v Olomuc, tretji del pa v Budim. Ko so 12. 1. 1806 zadnje francoske čete zapustile Dunaj, se je dvor ponovno vrnil v svoje stare prostore. Tudi leta 1809 se je dunajski dvor umaknil v Budim pred francosko armado. Avtor tako v pričujočem poglavju podrobneje opisuje umike dvora in s tem povezane težave s transportom, delitvijo cesarske družine, varnostjo in vojno škodo.

Revija se s predstavljenimi podrobnejšimi izsledki znanstvenih raziskav omenjenih avtorjev ne zaključuje. V njeni drugi polovici so navedeni obširni sezname dvornih uradov in njihovih zaposlenih v drugi polovici 18. stoletja. Ob koncu je priložen dolg abecedni seznam vseh zaposlenih dunajskih dvorjanov, ki ga ob koncu dopolnjujeta imensko in krajevno kazalo. Revija vsebuje veliko novih spoznanj o delovanju dunajskega dvora od sredine 18. stoletja naprej. Pomembna je tudi z vidika raziskav delovnih oziroma ekonomskih migracij, saj nam priložen register uradov in tam zaposlenih razkriva rojstne kraje zaposlenih. Ti so prihajali v dunajske službe tudi iz bolj oddaljenih krajev monarhije. Revija bo v veliko pomoč vsem, ki jih ta raziskovalna tematika zanima po znanstveni plati, zanimiva pa bo tudi za preostale zgodovinarje, saj nudi podroben vpogled v delovanje nam najbližjega vladarskega dvora.

Dr. Vinko Skitek

Boštjan Zajšek: »JUGOSLAVIJA PRIHAJA«. Kako se je odvila prevratna doba 1918/19 v Mariboru in drugje na slovenskem Štajerskem in Koroškem

Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2018, 100 strani

Monografija avtorja mag. Boštjana Zajška obravnava družbeno dogajanje na slovenskem Štajerskem in Koroškem v razgibanem času od jeseni 1918 do jeseni 1919. Navezuje se na razstavo Pokrajinskega arhiva Maribor (dalje: PAM), katere naslov je bil enak naslovu monografije. Avtorji razstave (mag. Boštjan Zajšek, Sabina Lešnik, Simona Velunšek, mag. Jure Maček in mag. Nina Gostenčnik) so na 25 panojih obeležili stoto obletnico prevratnih dogodkov, ki so spodnji del Štajerske in jugovzhodni rob Koroške odtrgali avstrijski državi in ju priključili jugoslovanski.

Razstavne panoje in spremljajoča besedila (monografijo, brošuro, vabilo na otvoritev itd.) je oblikovala mag. Nina Gostenčnik. Monografija ima 100 strani formata A4. Naslovnico krasi fotografija, posneta ob obisku kralja Aleksandra v Mariboru, barvna konstelacija posameznih strani pa se ujema z barvami jugoslovanske trobojnice – glava strani je modre barve, noga rdeče, med njima pa je bela barva. Vsebinsko je monografija razdeljena na 11 poglavij, katerih naslovi so citati bodisi iz arhivskih dokumentov bodisi iz časopisnih člankov.

Slikovni material med besedilom sestavljajo digitalne reprodukcije spisovnega gradiva, fotografij, razglednic, plakatov in letakov, političnih kart in bankovcev, ki so bile razstavljene tudi na panojih omenjene razstave. Arhivsko gradivo, iz katerega je avtor monografije črpal podatke in slikovni material, hrani Pokrajinski arhiv Maribor v naslednjih fondih (v oklepajih so signature):

- Zbirka prevratnih dogodkov na slovenskem Štajerskem in Koroškem (SI_PAM/1691)
- Narodni svet za Štajersko (SI_PAM/0096)
- Zveza prostovoljcev borcev za severno mejo Maribor (SI_PAM/1277)

- ◊ Mestna občina Maribor (SI_PAM/0005)
- ◊ Okrožno sodišče Maribor 1898–1941 (SI_PAM/0645)
- ◊ Zbirka fotografij in razglednic (SI_PAM/1693)
- ◊ Zbirka albumov fotografij in razglednic (SI_PAM/1702)
- ◊ Trg Lenart v Slovenskih goricah (SI_PAM/0003)
- ◊ Kovačič Franc (SI_PAM/1517)
- ◊ Lavrič Alfred (SI_PAM/1587)
- ◊ Kukovec Vekoslav (SI_PAM/1585)
- ◊ Vomer Ivan (SI_PAM/1671)
- ◊ Medved Anton (SI_PAM/1596)
- ◊ Osnovna šola Franceta Prešerna Maribor (SI_PAM/0791)
- ◊ Osnovna šola Franca Lešnika Vuka Slivnica (SI_PAM/0770)
- ◊ Osnovna šola Jarenina (SI_PAM/0750)
- ◊ Osnovna šola Studenci (SI_PAM/0882)
- ◊ Učiteljsišče Maribor (SI_PAM/0805)
- ◊ Zbirka bankovcev, kovancev in obveznic (SI_PAM/1809)
- ◊ Zbirka kart in zemljevidov (SI_PAM/1804)

Ob arhivskem gradivu so v besedilu predstavljene tudi novice, kolumne ali karikature iz tedanjega časopisja: *Slovenski gospodar*, *Straža*, *Marburger Zeitung*, *Slovenski narod*, *Mariborski Delavec*, *Deutscher Montag*, *Večerni list*, *Štajerc*, *Grazer Tagblatt*, *Arbeiterwille* in *Der Esel*. Časopisne članke in reprodukcije arhivskega gradiva, ki se pojavljajo kot slike v besedilu monografije, si je bilo hkrati mogoče ogledati tudi na razstavnih panojih.

»Otresli smo se vas, ki ste nas zatirali.« Te besede je na dan vseh svetih leta 1918 list *Slovenski narod* namenil avstrijski državi in nemškimi oziroma nemško govorečim oblastnikom na ozemlju 29. 10. 1918 ustanovljene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodni svet, takrat najvišje politično predstavniško telo na Slovenskem, in časopisje sta s parolami, kot npr. »Jugoslovani, pokažimo, da smo izobražen narod!«, pozivala ljudi k spoštovanju reda in zakonitosti, opuščanju alkohola, strpnosti do nemško govorečih prebivalcev in oddaji orožja, ki je bilo vsepovsod v nemajhnih količinah. Dodatno skrb so ljudem povzročale množice vojakov, ki so se skozi naše ozemlje vračali s fronte v vse smeri, v glavnem po železnici (samo novembra 1918 naj bi skozi Maribor šel poldrugi milijon vojakov). Varnost potnikov na vlakih je bila ogrožena že zaradi prenatrpanosti vagonov, med vožnjo pa je pogosto prihajalo še do opijanja vojakov in posledično prerinjanja, streljanja in celo ropanja vagonov, skladišč, gostišč in hotelov ob progi. O takratnem dogajanju na Ptujju so zapisali: »Ponoči se je streljalo na vseh straneh kot na fronti.«

Da bi se vsaj za silo vzpostavil red in mir, so po vaseh in mestih ustanovljali posebne prostovoljne garde, t. i. narodne straže. V Mariboru je taka straža, imenovana zeleno-bela garda (nemško: Schutzwehr), imela izrazito nemški predznak in se je kmalu izkazala za preiščljeno protiutež »slovenski« vojski generala Rudolfa Maistra, ki je bila v začetku novembra 1918 šele v nastajanju, saj ji je primanjkovalo kadra in streliva. Kljub temu je Maister že od prvega novembra dalje držal vojaško oblast nad Mariborom, tudi s takimi zvijačami, da so njegovi vojaki korakali sem ter tja po mestu in dajali vtis, da jih je v resnici več in da imajo velike zaloge orožja in streliva. Eden od Maistrovih častnikov poroča: »Naša kavalrija, broječa 6 konj in mož, je pa neumorno paradirala po Mariboru in s tem, da se je pojavila sedaj na enem, sedaj na drugem koncu mesta, zadajala rešpekt upornim Nemcem.«

Povsod na narodnostno mešanih območjih Štajerske in Koroške je prihajalo do trenj in sporov med Nemci in Slovenci. Že pred koncem vojne, spomladi 1918, se je zgodil množičen pretep v Šentjanžu pri Dravogradu, kjer so na slovensko zborovanje vdrla Nemci. Med pretepači je bil tudi kaplan Krakar, ki je dogodek opisal z besedami: »Po zraku je frčalo kamenje, po hrbtiščih je pa

padalo prav po notah.« Na mariborskem Glavnem trgu je 27. 1. 1919 prišlo do še krutejšega krvoprelitja – med demonstracijami, ki naj bi zavezniško komisijo prepričale o nemškem značaju Maribora, so se na protestnike vsuli streli. Izid: 13 mrtvih. »*Ko se je osrednji del Glavnega trga spraznil,*« so pisali pri graškem *Tagblattu*, »*je bilo, zlasti ob Marijinem stebru, moč videti žrtve, kako ležijo v lastni krvi: možje, žene, otroci.*«

Potem ko sta se v Mariboru delili na nemško in slovensko stran tudi obe oboroženi formaciji (vojska in mestna straža), je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo prišlo do medsebojnega strelskega obračunavanja. Veliko razburjenja je povzročil že uboj korporala Leopolda Samucha, ki ga je v začetku novembra v gostilni na Koroški cesti ustrelila slovenska patrolja, ker se ji v opitem stanju ni hotel predati, temveč je revsknil: »*Raje crknem, kot da bi ubogal nekega Vindišarja.*« Dobra dva tedna pozneje so pripadniki mestne straže na Glavnem mostu ustrelili dragonca Franca Vauhnik, slovensko časopisje je ogorčeno pisalo o »*nemških Kajnih*«, slovenska stran pa je dogodek izkoristila kot povod za obračun z mestno stražo – zgodaj zjutraj 23. 11. 1918 je bila v hitri akciji zeleno-bela garda razorožena, pri tem pa je bil ubit eden od nemških častnikov, Emil Gugel. Potem ko so Slovenci imeli popoln vojaški nadzor nad Mariborom, je sledil prevrat tudi na upravnem, pravosodnem in šolskem področju. Vsekakor se je prevrat odvil težje kot npr. na Ptuju, kjer se je zasedba mesta izvedla samo »*z eno četo 'Janezov'*«, kakor je Maistru poročal eden od častnikov. V Ljutomeru pa je prevrat izpeljal kar poročnik Viktor Kukovec sam – ko je prišel v pisarno župana Juliusa Thurna poročat, da je že odstavil okrajnega glavarja in da bo ob neodstopu župana razpustil tudi občinski odbor, je lahko župan le pobit dahnil: »*Torej tako daleč je moralo priti!*«. V Slovenj Gradcu so po drugi strani, kot je poročal kurat Janko Krušič, v središču mesta potekali hudi boji: »*Na nas je z vseh strani kar deževalo krogel iz strojnic, ki so bile skrite na podstrešjih hiš. Oborožili so se proti nam vsi slovenjegraški nemčurji.*«

Še hujši boji so potekali dlje proti severu, tako na Koroškem kot tudi na Štajerskem. Južno koroško ozemlje so novembra 1918 kljub pomanjkanju mož in orožja zasedle vojaške enote (nad)poročnika Franja Malgaja in stotnika (majorja) Alfreda Lavriča, potem pa so sledili nemški protinapadi in odgovori, ki so bojne črte premikali zdaj proti jugu, zdaj proti severu. Malgaj je v bojih na Koroškem spomladi 1919 padel, list *Mariborski delavec* je ob tem zapisal: »*Zemlja, koju je rosila Tvoja dragocena kri, kliče po maščevanju.*« Junija 1919 je jugoslovanski vojski uspelo osvojiti celotno Gosposvetsko polje in vkorakati v Celovec. Čeprav so se pri Večernem listu tega razveselili z besedami: »*V vsej kraljevini vlada vsled sklepa premirja veliko zadoščenje in nepopisno navdušenje, ker k jugoslovanskemu ozemlju spada tudi historično Gosposvetsko polje, kjer so bili vstoličeni slovenski vojvode,*« se je morala jugoslovanska vojska zaradi določil mirovne konference o izvedbi koroškega plebiscita umakniti proti jugu, rezultati ljudskega glasovanja pa so jugoslovanski državi nazadnje odvzeli še južni del plebiscitnega ozemlja. Na Štajerskem pa je bila najbolj na udaru Radgona. List *Straža* je decembra 1918 poročal: »*Mi slovenski fantje v jugoslovanski armadi podali smo se iz Maribora na našo severno točko Radgona ter trdno zasadili tu slovensko trobojnico v slovenska tla.*« Februarja 1919, v visokem snegu in hudem mrazu, so Radgono in okolico napadli Nemci, vendar neuspešno, tako da so pri listu *Slovenski gospodar* lahko ugotavljali: »*Naše postojanke na celi črti od ogrske do koroške meje stojijo trdno in neomajno. Slava vrlim jugoslovanskim vojakom in posebej še zapovedniku generalu Maistru!*« Kmalu po ofenzivi sta se obe strani dogovorili za premirje. Radgono pa je državna meja naposled po določenih mirovne pogodbe razklala na dva dela.

Ozemlje, ki je po mirovni konferenci pripadlo jugoslovanski državi, ni odražalo slovenskih želja in upov. »*Iz Pariza poročajo jugoslovanski člani mirovne konference, da stoji naša stvar glede določitve mej prav dobro. Na severu dobimo mejo, kako daleč jo Slovenci hočemo,*« se je še v začetku leta 1919 poročalo v

naših medijih. Pod temi vtisi je Ljubljana celo brzdala vojaško delovanje generala Maistra, češ da bomo vse dobili po mirni poti. Toda realnost na mirovnih pogajanjih je bila drugačna. Franc Kovačič, eden od jugoslovanskih predstavnikov v Parizu, je v pismu generalu Maistru odkrito zapisal, da so zavezniki sprva zavirali vojaško delovanje malih držav, pozneje pa so Jugoslovanom hinavsko očitali, da bi morali Koroško že davno vojaško zasesti in bi tako bil vnaprej določen potek meje. Maistru je polaskal: »*Cela domovina Vam mora biti hvaležna za Vaše krepko in modro vodstvo, ki nam je rešilo ta lepi del slovenske zemlje.*« Ivan Fermevc je ob desetletnici prevrata zapisal: »*Uverjeni smo bili, da bo zasedel naš kralj vojvodski stol na Gosposvetskem polju. Odtisnili so nas pod Špilje in plebiscit na Koroškem nam je odvzel najlepši del te pokrajine, ki se imenuje zibelka Slovencev. Mislili smo, da ostanemo gospodarji solnčne Gorice, Trsta, Reke, toda z belo zastavo v rokah so se nam Italijani zajedli ne samo preko Gorice in Trsta, temveč celo preko Postojne do Logatca. Veliko smo preživeli razočaranj.*«

Prevratno obdobje je bil tudi čas splošnega pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin. V Mariboru so se pojavili letaki s pikrimi pripombami: »*V državi SHS imamo sicer kralja, nimamo pa nobene soli, nobenega železa, nobenega sladkorja, nobenega petroleja, nobenega bakra, nobenih oblek, in tudi nobenih fabrik; v slovenjgraškem in marenberškem okraju niti dovolj moke.*« Konec oktobra 1918 sta trgovec Franc Korošec in gostilničar Fran Sever iz Radgone poročala: »*Priči sva vsaki dan, da se po nahrbtnikih izvaža po cel vago[n] raznih živil od Ljutomera do Špilfelda v Gradec in drugam neovirano in tako nam odjedajo živila oholi naši sovražniki, katerim smo za to dobri, da njih redimo.*« Slovenska vlada je zato prepovedala izvoz živil v Avstrijo, izjema je bilo vino, ki sicer tistega leta ni bilo preveč kvalitetno. Toda kakor se poroča iz krajev ob meji, se je veliko živil pretihotapilo čez mejo. Kungoški župnik je navajal, da so avstrijski Nemci »*v Mariboru pokupili silno veliko špeha in mesa, potem na Pesnici ali v Št. Ilju izstopili ter šli peš čez Plač preko meje. Bilo jih je toliko, da so vlaki v soboto bili nabiti in so celo ženske sedele na strehah vagonov.*« Nekaj hrane so darovali tudi zavezniki. List *Straža* je januarja 1919 skušal vnesti nekaj pozitivnega duha: »*Med znaki, da je v Jugoslaviji boljše kot je bilo med vojsko v Avstriji, je tudi to, da že prihajajo špeharji prav pridno na mariborski trg.*« Za bolj vzpodbudno razpoloženje med ljudmi so prirejali številne shode in zborovanja po krajih ob meji in širše. »*Ker krivi preroki širijo neresnične vesti o sedanjem položaju,*« so vzroke zborovanj pojasnjevali pri *Slovenskem gospodarju*.

Vojaške spopade, transporte vračajočih se vojakov in pomanjkanje so spremljale tudi bolezni. Pojavila se je nova, t. i. španska bolezen, ki je morila z veliko naglico. »*Kot jesenska megla plazi se ta bolezen iz ene vasi v drugo,*« so poročali mediji. Bolnišnice niso imele zadosti finančnih sredstev in kadra, da bi lahko učinkoviteje zdravile bolne. Skrb so vzbujale tudi spolne bolezni. Časopisje je zato svarilo: »*Slovensko ženstvo pazi, s kom občuješ!*«

Potem ko je polagoma usahnila prva euforia ob združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo, se je pojavil že tudi uporniški duh. Med slovenskim vojaštvom se je širilo nezadovoljstvo zaradi reorganizacije vojske in premeščanja slovenskih častnikov v precej oddaljena območja jugoslovanske države. Bojno moralo je precej načela tudi zmagovita nemška ofenziva spomladi 1919 na Koroškem – po množičnem dezertertvu je vlada na območju nekaterih štajerskih in gorenjskih okrajev uvedla naglo sodišče, z obrazložitvijo, da »*so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, rop, požiga in hudodelstva javnega nasilstva*«. Slovenski in hrvaški častniki so nezadovoljstvo izrazili tudi v spomenici, ki so jo poslali generalu Maistru. Uporniški duh se je razplamtel v noči z 22. na 23. 7. 1919, ko je prišlo do več uporov vojaških enot od Koroške do Medžimurja. Tudi v Mariboru se je skupina uporniških vojakov napotila z desnega brega Drave proti levemu, da bi se tam združila s preostalimi uporniki, a so jih na Glavnem mostu pričakale puške in strojnica. Italijanski listi so poročali, da so slovenski uporniki kričali »*doli s kraljem Petrom, naj živi republika*«. Avstrijskim medijem,

ki so pri opisovanju mariborskih dogodkov omenjali v streljanju poškodovane zgradbe in številne mrtve, ki naj bi jih Srbi zmetali v Dravo, pa je socialistični list *Arbeiterwille* odgovarjal: »Od tovariša, ki se je te dni zadrževal v Mariboru in je imel priložnost na kraju samem preveriti situacijo, smo izvedeli, da vojaški upor ni bil nič drugega kot neke vrste boj za višje plače.« Tudi Franc Cvirn, tedanji vojaški poveljnik v Mariboru, je v pismu generalu Maistru nekaj let pozneje skušal zmanjšati pomen upora: »Po mojem mišljenju je bila pobuna izvršena kot čisto navaden vojaški roparski podvig in kot dokaz za takšno tolmačenje pa najboljše služi skrajno diletantsko izvršen način pobune, da so pobunjenici kot čreda ovac v oboroženih skupinah marširali v mesto in so se takoj po prvih vojaških protiukrepnih razpršili in vrnili v vojašnice.« V mariborskem revoltu je umrlo 6 upornikov, dva pa je naglo vojaško sodišče v Mariboru obsodilo na smrt, ki je bila izvršena že 29. julija. Slovenski narod je poročal: »Smrtno obsodbo so izvršili vojaki onega oddelka, ki se je dne 23. t. m. udeležil vojaške vstaje. Podgubevšek in Toplak sta padla kot žrtev brezvestnih tujih hujskačev, ki so jih zapeljali, da sta dvignila orožja proti svoji domovini, kar je hudodelstvo, ki zasluži najstrožjo kazen. Ta kazen, ki ju je zadela, je sicer kruta, toda pravična.« Pet na smrt obsojenih upornikov v Dravogradu je Maister dal pomilostiti.

Besedilo monografije »*Jugoslavija prihaja*« se ne spušča v podrobnosti vojaških spopadov za našo severno mejo, saj so bili slednji v preteklosti že večkrat temeljito predstavljeni, temveč se bolj dotika njihovega vpliva na vsakdanje življenje v zaledju. Največ pozornosti je pri tem namenjene Mariboru – ne naključno, saj je bilo prav mesto ob Dravi ena glavnih in ključnih točk prevratnega dogajanja 1918/19 in se večina ohranjenega arhivskega gradiva iz tega obdobja nanaša prav nanj. Mnenje recenzenta dr. Vinka Skitka: »*Delo višjega arhivista mag. Boštjana Zajška predstavlja zelo pomemben prispevek k poznavanju življenja civilnega prebivalstva na Štajerskem in vzhodnem Koroškem v času po koncu 1. svetovne vojne. Kot tako bo zanimivo tako ljubiteljem zgodovine kot tudi resnim raziskovalcem, ki jih zanima nastanek in življenje v Državi in kasneje Kraljevini SHS.*«

Boštjan Zajšek

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: arhivskodrustvoslovenije@gmail.com
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo

1102 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 87

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
telefaks: (01) 234 75 80
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistrijsov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 17, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalickéga ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU

2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

Cod. I.
86
1747

1547

1548

1551

1552

1815